

Tilburg University

Het tekort

Dormans, Eduard Hubert Marie

Publication date:
1991

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Dormans, E. H. M. (1991). *Het tekort: Staatsschuld in de tijd der Republiek*. [, Tilburg University]. NEHA.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

HET TEKORT

E. H. M. DORMANS

NEHA - SERIES III

HET TEKORT

NEHA SERIES III

1. P.M.M. Klep e.a. (red.), Wonen in het verleden 17e-20e eeuw; economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie. Amsterdam 1987.
ISBN 90 71617 02 5
2. R.T. Griffiths (red.), The Netherlands and the gold standard 1931-1936; a study in policy formation and policy. Amsterdam 1987.
ISBN 90 71617 04 1
3. E.S.A. Bloemen, Scientific management in Nederland 1900-1930. Amsterdam 1988.
ISBN 90 71617 05 X
4. W.G. Heeres e.a. (red.), From Dunkirk to Dantzig: shipping and trade in the North Sea and the Baltic, 1350-1850. Amsterdam 1988.
ISBN 90 71617 06 8
5. G.P.J. Verbong, Technische innovaties in de katoendrukkerij en -ververij in Nederland 1835-1920. Amsterdam 1988.
ISBN 90 71617 10 6
6. M. Bakker, Ondernemerschap en vernieuwing. De Nederlandse bietsuikerindustrie 1858-1919. Amsterdam 1989.
ISBN 90 71617 11 4
7. A.H.P. Clemens en J.Th. Lindblad (red.), Het belang van de buitengewesten. Economische expansie en koloniale staatsvorming in de buitengewesten van Nederlands-Indië 1870-1942. Amsterdam 1989.
ISBN 90 71617 15 7
8. R.T. Griffiths (red.), The Netherlands and the integration of Europe 1945-1957. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 18 1
9. W.H.P.M. van Hooft, In het rijk van de Nederlandse Vulcanus. De Nederlandse machinenijverheid 1825-1914. Een historische bedrijfstakverkenning. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 22 X
10. W.H.P.M. van Hooft, De Nederlandse machinefabrieken 1825-1914. Overzicht en bibliografie. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 23 8
11. J.J. McCusker en C. Gravesteijn, The beginnings of commercial and financial journalism. The commodity price currents, exchange rate currents and money currents of early modern Europe. Amsterdam 1991.
ISBN 90 71617 27 0
12. Hein Klemann, Tussen Reich en Empire. De economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Brittannië en België en de Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 28 9
13. J.W. Drukker, Waarom de crisis hier langer duurde. Over de Nederlandse economische ontwikkeling in de jaren dertig. Amsterdam 1990.
ISBN 90 71617 29 7
14. E.H.M. Dormans, Het Tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek. Amsterdam 1991.
ISBN 90 71617 35 1

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT BRABANT

HET TEKORT

STAATSSCHULD IN DE TIJD DER REPUBLIEK

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Brabant, op gezag
van de rector magnificus, prof. dr. R.A. de Moor,
in het openbaar te verdedigen ten overstaan van
een door het college van dekanen aangewezen
commissie in de aula van de Universiteit
op vrijdag 22 maart 1991 te 16.15 uur

door

EDUARD HUBERT MARIE DORMANS

geboren te Munstergeleen

AMSTERDAM

NEHA

1991

Omslag: Zé Cordeiro, Campinas (Brazilië)

CIP GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, Den Haag

Dormans, Eduard Hubert Marie

Het Tekort : staatsschuld in de tijd der Republiek / Eduard Hubert Marie Dormans.

- Amsterdam : NEHA. - (NEHA-series III ; 14)

Proefschrift Tilburg. - Met lit. opg., reg. - Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-71617-35-1

NUGI 682

Trefw.: staatsschulden ; Nederland ; geschiedenis ; 1600-1795.

© Copyright 1991 by E.H.M. Dormans

All rights reserved, including those of translation into foreign languages.

No part of this book may be reproduced in any form, by photoprint, microfilm or any other means, nor transmitted, nor translated into a machine language without written permission from NEHA.

Lay-out: Netty Arriëns, Nieuwegein

Zetwerk: Bert Heesen Producties, Utrecht

Druk: A-D Druk B.V., Zeist

Promotor: Prof. Dr. Joh. de Vries

*"Balance in budgets depends on
balance in society."*
(Webber/Wildavsky, p.598)

INHOUD

TEN GELEIDE	IX
1 DE OPENBARE SCHULD IN DE ECONOMISCHE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND	I
2 DE GRONDSLAGEN DER OVERHEIDSFINANCIËN IN DE REPUBLIEK	
1. De overheidsfinanciën tot de Opstand (±1560)	11
2. Hollands financiën van de komst van Alva tot aan het Twaalfjarig Bestand (±1567-1609)	22
3. De organisatie van het financieel bestuur tijdens de Republiek	
1. De Generaliteit	27
2. De provinciën	34
3. De provincie Holland	35
4. De administratie der openbare schuld	37
3 DE SCHULDEN VAN HOLLAND	
1. De periode 1610 - 1670	
1. Van Twaalfjarig Bestand tot Vrede van Munster (±1610-±1650)	45
2. Financieel herstel onder De Witt (±1650-±1670)	49
3. Lijfrenten, losrenten en obligaties	58
Appendix 3.1. Het verloop van Hollands schulden 1600-1670	62
2. De periode 1670 - 1715	
1. Oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen (1672-1678)	67
2. Financiële consolidatie (1678-1688)	72
3. De Negenjarige Oorlog (1688-1697)	75
4. De Spaanse Successie-oorlog (1702-1713)	76
Appendix 3.2. Het verloop van Hollands schulden 1670-1715	78
3. De periode 1715 - 1780	
1. De financiële situatie na de Vrede van Utrecht	81
2. Mislukte pogingen tot "redres" (1720-1740)	85
3. De Oostenrijkse Successie-oorlog (1740-1748)	94
4. Van verpachting naar collecte der gemeene middelen	98
5. Het rapport van 1750	99
6. Consolidatie en herstel (1750-1780)	105
Appendix 3.3. Het verloop van Hollands schulden 1715-1796	108

4. De periode 1780 - 1795	
1. De Vierde Engelse Oorlog en de ondergang van de Repu- blik	124
2. Naar een "Nationale Schuld"	132
4 DE SCHULDEN DER GENERALITEIT	
1. De periode 1600 - 1670	135
2. De periode 1670 - 1715	142
3. De periode 1715 - 1780	149
4. De periode 1780 - 1795	160
5 ASPECTEN VAN STAATSSCHULD	
1. Staatsschulden en de financiële sector	167
2. Staatsschulden en de economische theorie	
1. Het mercantilisme	182
2. De klassiek-liberale school	185
3. De praktijk in de Republiek	186
4. Projecten tot "herstel" van de overheidsfinanciën	192
5. Samenvattend beeld	199
3. Staatsschulden beoordeeld	
1. Het wezen van de leningsfinanciering in de Republiek	200
2. Staatsleningen en particuliere bestedingen	207
3. Staatsleningen en belastingdruk	210
4. Staatsleningen en politiek	214
NOTEN	221
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN	247
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	254
LITERATUUR EN GEDRUKTE BRONNEN	255
SUMMARY	267

TEN GELEIDE

*"Vergaapt U niet aan 't Konstbeleid
Der looze Staatsfinanciespinnen
Die steeds vol list wat nieuws verzinnen;
Hun 'webb tot Uw verderf bereid,
Is loos, is fijn genoeg gebreid.
Van buiten schijnen 't Serafinnen
Maar 't zijn Tarantula's van binnen.
Hun Puik-waar', die zo lokt en vleid
Blijft bloot PAPIER in eeuwigheid."
(Uit: De Koopman, III (1771) blz. 198,
Getrouwe vermaning aan mijne Vaderlandse Kooplieden.)*

Bovenstaande waarschuwing geldt niet in het minst voor de onderzoeker van tweehonderd jaren Nederlandse staatsschuld, wil hij niet verstrikt raken in de door zijn onderwerp gesponnen webben. Als belangrijkste problemen werden bij deze studie ondervonden de omvang, een periode van tweehonderd jaren, en het ontbreken van een overzicht van de geschiedenis der staatsfinanciën in de Republiek.

Het tekort aan kennis op het gebied van de overheidsfinanciën in het verleden vereiste een breed opgezette, maar daardoor in eerste instantie oppervlakkige verkenning van het voorhanden bronnenmateriaal. Dit archiefonderzoek werd voor de vakgroep Economische Geschiedenis te Tilburg uitgevoerd en resulteerde in een in 1979 voltooide afstudeeropdracht aan de faculteit der Economische Wetenschappen.

De omvang van het onderwerp bracht vooral problemen met zich mee ten aanzien van de vormgeving van het gevonden materiaal. De wijze van presentatie waarvoor in de voorliggende studie werd gekozen is ontstaan door schrijven en herschrijven gedurende de tien jaren die verstreken sedert de verkenning van het bronnenmateriaal. Kenmerkend is dat het ontbreekt aan een centrale thematische en analyserende aanpak. Er is bijvoorbeeld niet gepoogd te bewijzen dat de voortdurende tekorten op de staatsbegroting een fundamentele zwakte in het staatsbestel van de Republiek weerspiegelden, noch dat de hoge oorlogslasten en de daarmee gepaard gaande tekorten een gevolg waren van het proces van staatsvorming. Dergelijke "Leitmotiven" zijn er niet; niet dat daarvoor geen materiaal voorhanden zou zijn, maar de prioriteit van deze studie is het zo "feitelijk" mogelijk presenteren van data binnen het economisch-historisch kader. De bedoeling hiervan is, zoveel mogelijk, vooringenomenheid vanuit de bewijsvoering rondom een gepostuleerd probleem te voorkomen.

Deze voorzichtigheid is aangebracht, omdat er niet veel economische vraag-

stukken met de emotionele geladenheid van de schuldenproblematiek kunnen wedijveren. Hiervoor hoeft men niet terug te gaan naar het verleden, denkend aan de actuele schuldenproblematiek van de Derde Wereld en voortdurende begrotingstekorten leidend tot een snelle stijging van de staatsschuld in ontwikkelde landen.

Dit proefschrift begint met een algemeen overzicht van stand van het onderzoek naar de staatsfinanciën en de staatsschulden in de economische geschiedenis van Nederland. In vogelvlucht wordt daarna de rol van de staatsschuld in de economische geschiedenis na 1795 als algemene achtergrond aangegeven.

Het tweede hoofdstuk gaat in op de grondslagen van de staatsfinanciën in ons land. In dit verband wordt aandacht besteed aan de stedelijke en provinciale financiën vóór de Opstand onder Bourgondisch en Habsburgs bewind en aan financiën in de eerste jaren van de onafhankelijkheid tot aan het Twaalfjarig Bestand (1609). De politieke organisatie van de staatsfinanciën op generaliteits en provinciaal niveau evenals een beschrijving van de administratieve verwerking van de schulden in Holland en op het Uniekantoor besluiten dit hoofdstuk.

De schulden van Holland worden in het derde hoofdstuk gereconstrueerd. Hierbij wordt chronologisch een indeling gevolgd die verschillende fasen in de groei van de provinciale schulden beschrijft. Te beginnen met de problemen gedurende de tweede helft van de Tachtigjarige Oorlog tussen 1610 en 1650 en het herstel onder raadpensionaris De Witt tot 1670. Daarna, tot 1715, leidt de betrokkenheid van de Republiek bij de vele internationale gewapende conflicten in deze periode tot een sterke toename van de schulden, gevolgd door enkele decennia, tot 1750, van vergeefse pogingen om de financiën weer vlot te maken. Tot 1780 is de gang van zaken betrekkelijk voorspoedig door beheersing van de uitgaven, maar daarna is er sprake van een sterke verslechtering en een feitelijk staatsbankroet in 1795. De cijfermatige constructie van de schulden en interestlast wordt in diverse appendices weergegeven en voorzien van een korte toelichting. De beschrijving van de schulden van de Generaliteit in hoofdstuk 4 volgt deze indeling in grote lijnen eveneens. De vier eerste hoofdstukken zijn dus hoofdzakelijk beschrijvend en onderzoekend met als centrale lijn onze feitelijke kennis over de ontwikkeling van de staatsschulden te vergroten.

In het laatste hoofdstuk wordt tenslotte getracht de problematische kanten van het beschreven proces op het spoor te komen en een op de economische theorie gebaseerd afsluitend oordeel over de economische consequenties van staatsschuld te formuleren. Een belangrijk thema is de samenhang tussen de toename van de staatsschuld, de groei van het financieel kapitalisme en de economische stagnatie en achteruitgang van de Republiek in de 18e eeuw. Vervolgens is getracht om actuele en historische economische denkbeelden te confronteren met de praktijk. Zijn de theoretisch voorspelde gevolgen in de economische ontwikkeling terug te vinden? Afsluitend staat de vraag of de voortdurende groei van de staatsschuld vanuit sociale of politieke gedragspatronen verklaard kan worden, centraal.

Natuurlijk is dit werk door de aard van het onderwerp niet meer dan een eerste verkenning en zijn er nog vele vragen open die door diepergravend onderzoek

beantwoord moeten worden. Het tekort in de schatkist en het tekort in onze kennis blijven onze aandacht verder opeisen. Als deze studie een grotere belangstelling weet op te wekken voor de unieke en boeiende geschiedenis van de financiën van de Nederlandse staat, acht de schrijver ervan zich zeker in zijn opzet geslaagd.

DE OPENBARE SCHULD IN DE ECONOMISCHE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

Over het economisch denken in Nederland tijdens de 17e en 18e eeuw is vrij weinig bekend. Er moet terug gegrepen worden op de werken van auteurs als Van Rees en Laspeyres uit de jaren zestig van de vorige eeuw. Hun verhandelingen over de staathuishoudkunde in de 17e en de 18e eeuw tonen aan dat expliciete reflectie op de economische gebeurtenissen in Nederland van betrekkelijk recente datum is.¹ Het tot ongeveer 1800 gepubliceerde bestond voornamelijk uit geschriften die in pamfletvorm actuele controversiële problemen behandelden.² De geschriften van Pieter de la Court, wiens in 1662 verschenen *Interest van Holland*, Hollands economische bloei behandelde en internationale vermaardheid verwierf en van Elias Luzac, die meer dan een eeuw later over de economische geschiedenis en de mogelijkheden van economisch herstel in ons land schreef, waren eerder uitzondering dan regel.³ Ook het economisch denken in de 19e eeuw was vrijwel tot in de jaren zeventig oppervlakkig en ontbrak voor wat de financiële geschiedenis betreft bijna volledig.⁴

De ongekende economische bloei in de Gouden Eeuw en de stagnatie in de 18e en 19e eeuw die ook door tijdgenoten als unieke verschijnselen werden opgemerkt, vonden geen weerslag in theoretische geschriften. De wetenschap der economische geschiedenis heeft in de 20e eeuw (in 1913 ging N.W. Posthumus de eerste leerstoel te Rotterdam bekleden) vele leemten in onze kennis omtrent de economische aspecten van het vaderlands verleden opgevuld. Het blijkt niettemin opmerkelijk dat in vergelijking met het economische belang van de staat in de moderne verzorgingsstaat, de economische gevolgen van de overheidspolitiek in het verleden nauwelijks aandacht hebben gekregen. Met betrekking tot de openbare financiën in engere zin en meer specifiek de staatsschuld geldt deze tekortkoming in nog sterkere mate.⁵ Zij kan met een oppervlakkige vergelijking in internationaal verband worden gestaafd.⁶

De vragen die Britse historici opwierpen bij hun onderzoeken naar de financiële en economische betrekkingen tussen Engeland en de Republiek omtrent aspecten van de overheidsfinanciën, zijn nog niet beantwoord. De studies van Charles Wilson en Alice Carter hebben in ons land geen pendant⁷, en strikt genomen blijft Houtzagers dissertatie uit 1950: *Hollands Lijf- en Losrentelenin-*

gen voor 1670, een nog steeds unieke studie in de vroege geschiedenis van de overheidsfinanciën. Van Dillens *Handboek tot de Economische en Sociale Geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek*, verschenen in 1970, besteedde ruime aandacht aan de fiscale eigenaardigheden van het tijdperk, maar verdere details over de openbare financiën moesten bij gebrek aan gegevens vaag blijven.⁸

De jaren zeventig betekenden het begin van een groeiende belangstelling; W. Dirksens voordracht met als onderwerp de openbare financiën in Nederland tussen 1790 en 1820, werd gevolgd door Schama's uitvoerige studie (ook over de financiële problemen) van de Bataafse Republiek. Joh. de Vries wees in 1978, tijdens een voordracht over de overheidsfinanciën van het Ancien Régime, op deze oplevende belangstelling, maar beoordeelde de algemene stand van de financiële geschiedenis als onvoldoende en onbevredigend.⁹ Recente studies zoals van Wantje Fritschy over de smalle marges van een nieuw financieel beleid na de Bataafse Omwenteling en van Marjolein 't Hart over het verband tussen staatsvorming en staatsfinanciering in de Republiek, bevestigen eigenlijk hoe weinig de overheidsfinanciën van de Republiek nog onderzocht zijn. Er is behoefte aan navolging van het werk van S. Zijlstra die in 1983 in beknopt bestek een overzicht van de financiën van de landschap Drenthe tussen 1600 en 1745 gaf; en van J. Aalbers, die de financiële achtergronden van de Staatse politiek gedurende de Spaanse Successie-oorlog (1713-1733) behandelde; of van R. Liesker, die een artikel over het wankle evenwicht tussen inkomsten en uitgaven in het Zuiderkwartier van Holland tussen 1672 en 1794 publiceerde.¹⁰

In sommige gevallen blijken buitenlandse onderzoekers op dit gebied voortrekkers zoals James D. Tracy, die het verband heeft onderzocht tussen de fiscale vernieuwingen rond 1540 en het ontstaan van de Hollandse publieke schuld, en J.C. Riley's werk over de Amsterdamse kapitaalmarkt als bron voor internationale kredietverlening en de leningspolitiek van de Republiek in de tweede helft van de 18e eeuw.¹¹ Maar in zijn algemeenheid is alle reden ook vijftien jaar na dato in te stemmen met G. Parker die in 1974 opmerkte:

*"The finances of the Dutch Republic remain only imperfectly known. There is a clear need for a thorough study like Dr. Dickson's on England, which will reveal the financial power and organisation which enabled the United Provinces to rise to an unprecedented pinnacle of prosperity despite crushing and continuous taxation for war."*¹²

De Nederlandse staatsfinanciën in het verleden zijn ook in de economische wetenschappen slechts sporadisch behandeld. In de contemporaine literatuur neemt C. Goedharts ruime aandacht voor dogmen-historische vraagstukken een bijzondere plaats in, met name in de eerste uitgaven van diens: *Hoofddlijnen van de Leer der Openbare Financiën*. Ook diens intree-rede uit 1949 behandelde in een sterk historisch perspectief het toen actuele vraagstuk der neutraliteit van de overheidsschuld.¹³ Het ontbreken van modern historisch onderzoek van de overheidsfinanciën en een relatief weinig ontwikkeld theoretisch kader gaan in ons land samen. Het duurde tot 1976 voor Th. Stevers een historische terugblik

waagde met een artikel over begrotingsnormering in Nederland tussen 1814 en 1939.¹⁴

Stevens die voor de door hem bestudeerde periode onderscheidt tussen de ideologisch bepaalde normering der staatsuitgaven en de feitelijke ontwikkeling ervan, komt tot de conclusie dat de vrees voor de "burden of the debt" een dominante rol heeft gespeeld bij het formuleren van "de" begrotingsnorm. Deze vrees voor schuldfinanciering had haar wortels in een afkeer voor belastingverhoging. Dit leidde ertoe dat het niveau van de staatsuitgaven zo beperkt mogelijk werd gehouden en dat het dekken van uitgaven door leningen, die door aflossingen en interest op den duur hogere belastingen zouden veroorzaken, beperkt bleef tot die uitgaven die een zodanig rendement afwierpen dat toekomstige aflossing en rentebetaling eruit voldaan konden worden. In principe althans werd hierdoor de sluitende begroting hoofdregel van de financiële overheidspolitiek. De vrees voor de lasten van de schuld kwam tot uitdrukking in de klassieke economische school die de staat, gebaseerd op praktische ondervinding, in economisch opzicht weinig gunstig beoordeelde.

De geringe aandacht voor de staatsfinanciën en meer in het bijzonder de staatsschuld, is in zoverre bevreemdend, omdat zowel het Koninkrijk, in de eerste helft van de 19e eeuw, als de Republiek, gedurende twee hieraan voorafgaande eeuwen, maar vooral in de 18e eeuw, met enorme financiële problemen worstelden. Om de staatsschuld van de Republiek goed te kunnen plaatsen is in het navolgende een beknopt overzicht van de nationale schuld vanaf 1800 opgenomen.

Ten tijde van de Bataafse Omwenteling bedroeg de staatsschuld voor alle Nederlandse gewesten en staatsinstellingen te samen ruim één miljard gulden. Daarover werd voordat Napoleon ertoe overging nog maar eenderde deel van de rente te voldoen (tiërcering), in 1810 40 miljoen gulden rente betaald bij belastinginkomsten die ongeveer 33 miljoen bedroegen.¹⁵ Door de maatregel van de tiërcering der rentebetalingen werd in 1814 over de totale schuld van 1.232 miljoen, 13 miljoen interest betaald.

Het herstel van de soevereiniteit bracht in mei 1814 ook een poging tot opheffing van het door het "staatsbankroet", zoals de tiërcering werd gezien, veroorzaakte onrecht. De economische omstandigheden lieten echter meer dan een beginselbesluit niet toe. De regeling bewerkstelligde dat in de toekomst over slechts eenderde deel van de totale schuld volledige interest werd uitgekeerd (de zogenaamde werkelijke schuld) en dat tweederde deel renteloos bleef voortbestaan (de uitgestelde schuld). Het verschil met de tiërcering bestond uit het goede voornemen voortaan elk jaar vier miljoen werkelijke schuld af te lossen en voor een gelijk bedrag uitgestelde in werkelijke (rentedragende) schuld te converteren. 's Lands amortisatiekas werd met het inkopen van werkelijke en inloten van uitgestelde schuld belast. Naast deze restauratiepoging beoogde men een vereenvoudiging van de schuldenadministratie door het uniformeren van de veelheid in omloop zijnde schuldbrieven, afkomstig van provincies, admiraliteiten en de Staten-Generaal tegen uiteenlopende condities. Hiertoef werden zij alle omgezet

in Inschrijvingen in het Grootboek der Nationale Schuld, die $2\frac{1}{2}$ procent rente gaven. De directe behoefte aan financiële middelen trachtte men te dekken door de conversie zodanig vorm te geven, dat bijbetaling van 100 gulden per 45 guldens zuivere rente gevende schulden, 2.000 gulden werkelijke en 4.000 gulden uitgestelde schuld opleverde. De uitdijning van het totale schuldenbedrag als gevolg hiervan (er werd 575 miljoen gulden werkelijke en 1.151 miljoen uitgestelde schuld gecreëerd) en reeds in 1814 14,4 miljoen jaarlijks vereisende interestbetalingen en aflossingsverplichtingen, maakten de totale operatie in feite tot een illusoire poging 's lands lasten wezenlijk te verminderen. Ook de nieuwe begrotingen bleven een tekort vertonen dat door het opnemen van nieuwe leningen gedekt moest worden.

Tabel 1.1. Overzicht nationale schuld na de conversie van 1814.¹⁶

	Werkelijke schuld	Uitgestelde schuld
Voortspruitend uit de conversie van oude Holl.schuld	575,350	1150,701
Uit den Nederl. Achterstand	14,136	
Uit den Austro-Belgische Sch. Gevestigde Schuld in de Zuidelijke Provinciën	16,144	32,288
	11,308	22,617
	-----	-----
	616,940	1205,617

Tussen 1814 en 1840 steeg de rentelast tot 42,4 miljoen gulden met als gevolg dat de Nederlandse staat aan de rand van het bankroet werd gebracht. De snelle groei van de staatsschuld in die jaren was het gevolg een financiële politiek die aan het opnemen van leningen boven sanering van de staatsfinanciën de voorkeur gaf. Door middel van het in 1822 opgerichte Amortisatie-Syndicaat bleef bovendien de werkelijke toestand van 's rijks financiën voor de volksvertegenwoordiging verborgen. Het Amortisatie-Syndicaat beschikte over bepaalde belastingopbrengsten en domeininkomsten en had bovendien de bevoegdheid staatsschuldtitels te emiteren en op te kopen.¹⁷ Op grond van geheime voorschriften liep een deel van de staatsbegroting voor rekening van het syndicaat en door overheveling van begrotingstekorten naar deze instelling leidde dit tot creatie van nieuwe schulden. Toen na 1830 de financiële hulpbronnen van het syndicaat niet meer toereikend waren om de gestegen behoeften van de staat ten gevolge van de Belgische afscheiding te dekken, leidde dit tot het einde van dit lichaam, dat door de geheim gehouden gang van zaken in het parlement nooit veel vertrouwen had genoten. Hoewel het de regering lukte om nog een aantal jaren het hoofd boven water te houden dank zij de gestegen inkomsten uit het Indische cultuurstelsel, op onderpand waarvan de Nederlandsche Handel-Maatschappij haar kortlopend krediet verleende, namen de problemen nijpend toe. Door het inzakken van de koffie- en suikerprijzen bleven de inkomsten achter en was de regering in 1838 gedwongen het parlement toestemming te vragen voor het sluiten van een lening, 56 miljoen gulden groot, ten laste van het gouvernement van Nederlands-Indië.

De volksvertegenwoordiging "*mogt thans voor het eerst een blik werpen in den diepen afgrond dien de handelingen der Regering en hare zorgeloosheid gegraven hadden*", aldus J.T. Buijs.¹⁸ Zowel deze leningwet als de begroting werden in 1840 verworpen en hoewel de nieuwe minister Rochussen in 1841 toeliet dat de rekenkamer wettelijke preventieve controle in de toekomst uit ging oefenen, vroeg het schuldenvraagstuk dringend om een oplossing. Een eerste stap was de conversie van de uitgestelde schuld; elke duizend gulden nominaal met bijbehorend kansbiljet leverde 68 gulden werkelijke schuld op in de vorm van een $2\frac{1}{2}$ procents inschrijving in het Grootboek der Nationale Schuld. Wilde men ernst maken met een sanering van de staatsfinanciën dan was deze maatregel alleen geen afdoende oplossing maar ook een vermindering van de werkelijke schuld dringend noodzakelijk, omdat alleen al de schuldendienst de helft van de rijksbegroting innam.

De maatregelen die minister Van Hall hiertoe in 1843 lanceerde veroorzaakten een ongekende politieke beroering. Het voorstel behelsde het afsluiten van een lening ter grootte van 150 miljoen gulden met "als stok achter de deur", bij onvoldoende opbrengst, een gedwongen vermogensheffing ineens tot een gelijk bedrag. De opbrengst van deze lening zou ertoe dienen de $4\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}$ procents staatsleningen te converteren in 4 procents leningen en voorts om de opgenomen voorschotten bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij af te lossen en de tekorten op de begrotingen van de jongste jaren te dekken.¹⁹ Ondanks alle commotie schaarde de Tweede Kamer zich tenslotte met een kleine meerderheid en na een debat van zes dagen achter het wetsvoorstel.²⁰ Door deze ingrijpende maatregelen was de tweejarige begroting voor 1846/'47 de eerste die na lange tijd met een voordelig saldo afsloot. De schuldenlast daalde tussen 1850 en 1872 van 1.230 tot 941 miljoen gulden. De staatsfinanciën floreerden. Dit vond voor een belangrijk deel zijn oorzaak in de verbeterde conjunctuur gedurende deze periode en de rijkelijk vloeiende Indische baten van in totaal meer dan 800 miljoen gulden.²¹ Zoals een auteur over dit onderwerp zelfs opmerkte: na de maatregelen van 1844 en 1845 had de geschiedenis der Nederlandse staatsfinanciën haar belang, als probleemgebied, verloren.²²

Tabel 1.2. *Rente en Indische baten in percent van de rijksuitgaven.*²³

JAAR	RENTE	INDISCHE BATEN
	ALS PERCENTAGE VAN DE TOTALE RIJKSUITGAVEN	
1850	51,1	29,5
1860	40,2	44,0
1862	34,2	23,3
1864	31,2	36,0
1866	27,5	33,1
1868	28,2	11,7
1870	27,2	17,9
1872	27,0	22,2
1874	26,3	10,7
1876	22,7	2,4

Aandacht voor de kritieke toestand van de rijksfinanciën vóór 1845 is in de economische literatuur nauwelijks te vinden. De buitenlandse liberale ideeën en hun implicaties voor de te voeren economische politiek waren sedert G.K. van Hogendorp ook in ons land zeker niet onbekend.²⁴ Met name op H.W. Tydeman en J. Ackersdyck hebben ze grote invloed uitgeoefend. Ackersdyck kwam zelfs, als vele anderen door de saneringsvoorstellen geïnspireerd, tot een stellingname (zijn eerste) op het gebied van de staatsfinanciën toen hij, in zijn in 1843 verschenen: *Nederlands Financiën, Nationale Schuld*, felle kritiek uitte op het conversievoorstel van Van Hall.²⁵ Van Hall zelf had in 1840 - hij was toen nog advocaat in Amsterdam - reeds een verhandeling het licht doen zien waarin hij aan de hand van Staatscourant, Staatsblad en andere officiële stukken trachtte te komen tot een reconstructie van het verloop der staatsschulden sedert 1814. In dit verband laakte Van Hall het gebrek aan openbaarheid en weet hij de financiële en andere wantoestanden aan het ontbreken van ministeriële verantwoordelijkheid.²⁶ Opvallend is nu dat Ackersdyck in zijn beschouwing over de sanering van de schulden geen fundamentele beschouwing hield over de economische gevolgen van staatsschulden zoals de klassieke economische school dat gewoon was te doen. Zijn kritiek op het conversievoorstel en het gevoerde beleid dat deze situatie veroorzaakte en een dergelijk voorstel durfde lanceren, was gegrondvest op een bezorgdheid over het verlies aan kredietwaardigheid als gevolg van een dergelijke politiek. In zijn ogen was de hoge rente een teken dat aangaf hoe diep de kredietwaardigheid van de staat reeds gezonken was en betekende een geforceerde verlaging bij voorbaat een mislukking omdat men de symptomen, niet de oorzaken, bestreed. Adequate aflossing door een zuinig beleid en stipte rentebetaling zouden vanzelf tot krediet en rentedaling leiden.

Ongetwijfeld sprak Ackersdyck hier vanuit een oer-vaderlandse, praktische inslag, waarin de opvatting dat de overheid als een zuinig en goed huisvader zijn financiële zaken behoorde te regelen, in de beoordeling op de voorgrond stond. Daarentegen waren de leerstellingen van de Angelsaksische economische school duidelijk terug te vinden in, bijvoorbeeld, het artikel van C.A. den Tex met als titel: *Over den invloed van de staatsgeldleeningen op de vermeerdering of vermindering van den nationalen rijkdom*, uit 1840.²⁷ Deze publikatie beoogde echter ten dele ook een weerlegging van het in 1839 anoniem verschenen: *De Schuld van den Staat als Aanwinst van het Nationaal Vermogen uit den tegenwoordigen Staat van Engeland toegelicht*, zodat men de verbreiding van de opvattingen der klassieke liberale economische school in ons land ook weer niet mag overschatten. De in 1851 verdedigde dissertatie van Hooft Graafland, waarin naast beide hiervoor genoemde werken toonaangevende buitenlandse geleerden werden aangehaald, is dan ook met recht te beschouwen als de eerste expliciete studie over de economische betekenis van staatsschulden in ons land.²⁸ Tot een absolute afwijzing van de leningsfinanciering conform de vigerende klassieke doctrine komt echter ook deze auteur niet. Voorzover leningen, aldus zijn opvatting, dienden tot dekking van buitengewone uitgaven en een "vruchtbare aanwending" kregen waren ze toegestaan. In alle andere gevallen zou het welvaartsverlies bestaan uit een vermindering van het vermogen door het "onvruchtbare" verbruik der opgenomen gelden.

De praktische oriëntering van de Nederlandse beoefenaren der staathuishoudkunde, doet hen zich na deze turbulente episode, naar het schijnt, weer tot andere dan de vraagstukken der overheidsfinanciën wenden. Hoewel men hen niet kan rekenen tot de eigenlijke economen in dit tijdvak mogen Weeveringhs *Handleiding tot de Geschiedenis der Staatsschulden* (1852) en een bundeling van vier voorlezingsen door Buys uit 1857, die een uitvoerige beschrijving geven van de ontwikkeling van het staatsschuldenwezen in de eerste helft van de 19e eeuw, in dit verband niet onvermeld blijven.

Het directe gevaar van een staatsbankroet na 1850 was verdwenen maar de vrees voor de "burden of the debt" zorgde ervoor dat tot de Tweede Wereldoorlog als norm voor het begrotingssaldo de sluitende totale dienst bleef gelden. Het opnemen van leningen was alleen geoorloofd voor direct renderende kapitaaluitgaven maar deze waren in de 19e en de eerste decennia van de 20e eeuw, zeldzaam. Door omstandigheden gedwongen neigde men wel tot een soepeler hantering van de begrotingsnorm, zoals in de jaren na 1880 en in de jaren twintig en dertig van de huidige eeuw, maar principieel liet men deze niet los. Indien de noodzaak tot het doen van grote uitgaven zich voordeed, zowel in de vorm van grote infrastructuurele projecten als de aanleg van spoorwegen, kanalen, havens alsook van militaire uitgaven, werd een beroep op de kapitaalmarkt door een verbreding van het begrip "renderend" of "productief" gerechtvaardigd. Niettemin volgde zodra de begroting het toeliet een striktere toepassing van de voor leningsopname gestelde norm om het kapitaalmarktberoep terug te brengen.²⁹

Een onvergelijkbaar groter gewicht kreeg de overheidsinmenging in het economische en sociale leven gedurende de 20e eeuw. De staatsbegroting wordt een van de voornaamste instrumenten om de economische ontwikkeling in de gewenste richting te sturen. Dit was een gevolg van de door de Eerste Wereldoorlog veroorzaakte maatschappelijke ontwrichting en de depressie in de jaren dertig, waardoor de op klassieke economische beginselen geschoeide financiële politiek op gespannen voet met de werkelijkheid kwam te staan. Hoewel werd getracht een formeel sluitende begroting af te leveren financierde men vrijwel alle kapitaaluitgaven door leningen. De rijksschuld die in 1929 29 procent van het nationale inkomen bedroeg steeg in de jaren dertig met 1,5 miljard gulden tot 69 procent van het nationale inkomen in 1939. De regering trachtte onder de gegeven omstandigheden de collectieve lasten vanwege hun negatieve effect op productie- en investeringsniveau te beperken. Het gevolg was een in belangrijke mate en wellicht "contra coeur" gevoerd anti-cyclisch begrotingsbeleid, dat onder voorbehoud Keynesiaans genoemd kon worden.³⁰ De politiek na de Tweede Wereldoorlog, die op expliciet Keynesiaanse grondslag beruiste, trok hieruit de conclusie dat een actieve anti-cyclische conjunctuurpolitiek door middel van budgettaire maatregelen noodzakelijk was om economisch evenwicht in de volkshuishouding te bewerkstelligen. In de "deficit-spending" doctrine stond de reële werking van de uitgavenpolitiek op de voorgrond. De gevaren van de liquiditeitscreatie en leningsfinanciering waren irrelevant in een situatie waarin door bestrijding en onderbesteding de economische groei werd gestimuleerd. Niettemin brak op het einde van de jaren vijftig het inzicht door dat een meer trendmatige normering van de begroting onontbeerlijk was. Dit vanwege de gewaarwording dat een juiste

"timing" van het overheidsingrijpen moeilijk was en eerder leidde tot een pro-dan de beoogde anti-cyclische werking, maar ook vanwege het feit dat de monetaire consequenties van de financieringspolitiek prijspeil en renteniveau in de economie verstoorde. Het trendmatig begrotingsbeleid dat in 1960 als de "Zijlstra-norm" zijn intrede deed, bood een maatstaf voor de toegestane grootte van het begrotingssaldo. De beschikbare ruimte werd berekend uitgaande van een relatief constant aandeel van het budgettekort in het nationaal inkomen en kon gebruikt worden voor een vergroting van de uitgaven en/of autonome mutatie in de belastingen. Doordat hiermee alleen het saldo van de begroting doch niet het niveau der uitgaven en belastingen werd vastgelegd kon het beslag van de collectieve sector op het nationaal inkomen blijven toenemen. Bovendien leidden herhaalde overschattingen van de groei en bijstellingen van de budgetruimte er in de loop van de jaren zeventig toe dat de tekorten en de staatsschuld begonnen op te lopen. Het structurele begrotingsbeleid werd in 1973 verlaten en het begrotingssaldo overschreed jaarlijks de algemeen als evenwichtig ervaren 3 à 4 procent van het nationale inkomen bij stijgende belasting- en premiedruk. Toen men minder vanzelfsprekend de oplopende collectieve lastendruk, stijgende tekorten en groeiende staatsschuld accepteerde als tijdelijke verschijnselen bij het hervinden van de evenwichtige economische ontwikkeling, raakte de rol van de overheid in het economisch leven opnieuw in discussie. De politieke besluitvorming echter was er nog niet van overtuigd dat een belangrijke oorzaak van de economische problemen bestond uit het overmatig toegenomen beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen en dat dit tot een aanvaring had geleid tussen de uitbouw van de verzorgingsstaat en de economische realiteit van de jaren zeventig. Tevergeefs werd volgens het beproefde recept de begroting ondergeschikt gemaakt aan een macro-economisch beleid gericht op verhoging van de structurele groeivoet en uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen.

In de jaren tachtig gaan begrotingstekorten, hoge rentevoeten, stagnerende groei, hoge werkeloosheid, een gering investeringsniveau en een oplopende staatsschuld samen. Projecties in de opeenvolgende Miljoenennota's waarschuwen voor de gevolgen hiervan. Zelfs bij de meest optimistische veronderstellingen omtrent de tekortreductie zullen de rentelasten als percentage van het nationale inkomen voorlopig blijven oplopen en een steeds omvangrijker deel van de rijksbegroting gaan opeisen. Het in december 1985 verschenen rapport van de Commissie Economisch Deskundigen van de Sociaal Economische Raad (SER) spreekt zich niet uit over de gewenste omvang van de collectieve sector, vindt echter dat een norm voor de groei van de overheidsuitgaven niet mag ontbreken en stelt als primaire voorwaarde voor het herstel van het economisch evenwicht het voorkomen van een langdurige en sterke stijging van de staatsschuld- en rentenlastquote. Pas als aan deze conditie voldaan is kan een keuze gemaakt worden voor een norm voor het wenselijke begrotingstekort.³¹ Hierbij laat men de keus tussen de norm van de sluitende gewone dienst en een structurele begrotingsnorm. De eerstgenoemde past binnen een neo-klassieke visie waarbij men de overheidsinvesteringen onderwerpt aan het prijsmechanisme op de kapitaalmarkt, in de aanname dat de rentevoet automatisch tot een juiste allocatie en evenwichtige economische ontwikkeling leidt. Twijfelt men aan de automatische

evenwichtscheppende krachten, dan biedt een Keynesiaans geënte norm als het structureel begrotingsbeleid een kader waarbinnen het financieringstekort van het rijk ter voorkoming van kringloopstoornissen kan worden vastgesteld.

De feitelijke ontwikkeling van de staatsschuld toont echter dat de weg terug naar een evenwichtige economische ontwikkeling die de economisch deskundigen voor ogen staat, nog niet ingeslagen is. Tussen 1970 en 1990 vertienvoudigde de staatsschuld van 32,9 miljard tot meer dan 300 miljard gulden, of van 28,6 tot meer dan 70% van het BNP. Het aandeel van de rente-betalingen in de totale rijksbegroting liep op van 5,1% in 1970 tot 12% in 1988. Het dekken van het financieringstekort en de herfinanciering van de vervallende aflossingen zal in de komende jaren niet meer vanzelfsprekend zonder problemen lukken, waarschuwde in de Miljoenennota 1988 de minister van Financiën vooral met het oog op de jaren na 1995.

Tabel 1.3. Staatsschuld en renteuitgaven 1960-1990 ³²

JAAR	STAATSSCHULD		RENTEUITGAVEN		
	MRD GLDS	% BNP	MRD GLDS	% BNP	% uitgaven
1960	17,5	45,1	0,6	1,4	6,8
1965	21,6	32,1	0,8	1,2	4,3
1970	32,9	28,6	1,7	1,5	5,1
1975	46,8	22,4	2,9	1,4	4,0
1980	100,0	29,6	6,9	2,1	5,3
1985	224,0	54,5	19,8	4,8	11,9
1990	317,0	71,0	23,0	5,2	13,0

Zelfs nu regeringen een bescheiden begin maken met het beperken van de tekorten zullen de staatsschuldquote en de rente-uitgaven nog altijd jaarlijks sterk blijven toenemen. Het is de vraag of de noodzakelijke forse saneringsscenario's die nog nodig zijn om deze tendens om te buigen, op den duur politiek aanvaard worden. Vooral het stijgende aandeel van de schuldendienst in de totale overheids-uitgaven en de daardoor veroorzaakte verdringing van "maatschappelijk relevanter" geachte bestedingen lijken problematisch. Dan zou de verleiding om door een openlijk of "disguised" staatsbankroet tot een oplossing van het probleem te komen wel eens groot kunnen zijn.

De recente groei van de nationale schuld laat zien dat een bekend en eeuwenoud fenomeen opnieuw aan actualiteit wint. Dit wekt als vanzelf onze nieuwsgierigheid naar het verleden, met de vraag naar oorzaken en gevolgen van een blijkbaar onvermijdelijke trend in de staatshuishouding. Bij een moreel zo beladen vraagstuk als het maken van schulden valt bovendien niet te ontkomen aan een waarde-oordeel over het door onze voorouders gevolgde beleid. De hierna volgende hoofdstukken willen daartoe een eerste aanzet leveren.

DE GRONDSLAGEN VAN DE OVERHEIDSFINANCIËN DER REPUBLIEK

2.1. De overheidsfinanciën tot de Opstand (±1560)

In de feodale tijd was het begrip staat, als de abstracte afspiegeling van het algemeen belang, onbekend. De feodale heer ontleende zijn macht niet aan het staatsbelang in hem belichaamd, maar hij had, naast andere aanzienlijke personen en corporaties (adel, kerk, steden, kloosters, standen), rechten. Deze rechten oefende hij à titre personel over zijn territorium uit en het handhaven c.q. beschermen hiervan was dan ook een persoonlijke zaak. De hiermee verbonden kosten zoals de tegen vijanden gevoerde oorlogen en bestuurlijke uitgaven zoals het hof, kwamen eveneens voor rekening van de heer persoonlijk. Zijn inkomen bestond voor een deel uit de uitoefening van een aantal heerlijke rechten zoals munt-, markt-, tol-, mijn- en stadsrechten, voorts uit persoonlijke dienstbaarheden van leenmannen en onderdanen en uit de opbrengst van het domaniale grondbezit.

Door het verval van het feodale stelsel in de loop van de 14e en 15e eeuw geraakte de heer financieel in steeds grotere problemen. Niet alleen verzwakte het leenverband en moesten ridderlegers worden vervangen door huurlingen, ook de bewapening moderniseerde en werd duurder, terwijl de conflicten zich op steeds grotere schaal gingen afspelen, bijvoorbeeld de oorlogen tegen de Turken. De traditionele feodale inkomensbronnen hielden geen gelijke pas met deze nieuwe eisen en de vorst was gedwongen een beroep te doen op de standen voor vrijwillige additionele subsidies (aides, beden), of op kortlopende voorschotten van particuliere geldschieters uit het stedelijk handelskapitalisme, meestal met als onderpand inkomen uit traditionele bronnen.

De omvang van de financiële tekorten leidde er echter toe dat alleen een beroep op de standen, de Statenvergadering, een oplossing kon bieden. Ter verantwoording gebruikte de landsheer als motivering het algemeen belang. De uitgaven gingen zijn persoonlijke krachten te boven en dienden voor alle onderdanen van het rijk; de nationale staat in embryonale vorm.¹

De eerste tekenen die erop wezen dat de traditionele inkomsten van de graven van Holland tekortschoten dateren uit de eerste decennia van de 14e eeuw. De financiële nood leidde allereerst tot de verkoop van rechten, ambten en domeinen.²

Bovendien kwam, naast de traditionele ordinaris bede, die twee keer per jaar in het voorjaar en de herfst plaatsvond, de vrijwillige extra-ordinaris bede in zwang. De eerste bekende vrijwillige bede die de Staten van Holland inwilligden dateerde uit het jaar 1323. De vrijwillige, van oorsprong dus buitengewone, bede was aan de toestemming van de contribuerende bestuurseenheden, de Staten, gebonden en kon bij zwaarwegende bezwaren tegen de financiële politiek of de aanwending van de gelden worden geweigerd. Toen in de loop van de 15e en de 16e eeuw deze bede een onmisbare en min of meer permanente inkomensbron van de landsheer werd, verbonden de Staten de inwilliging van de financiële verlangens aan het verlenen van politieke concessies.

Het aandeel van de aangeslagen plaatsen in de "vrijwillige" bede werd steeds op grond van draagkracht bepaald. Inspraak in de "taxatie" was een gewoonterecht waaraan men veel waarde hechtte. De vernieuwing van de "schildtalen", later "schotponden" genoemd (tot aan het einde van de 15e eeuw over de "verponding" naar de gangbare munt uit dat tijdvak werd gesproken), vond in onregelmatige intervallen plaats.³ De bepaling van de omslag gebeurde per district zo objectief mogelijk door gecommiteerden van de regering en/of Staten. In het dorp of de stad die op deze wijze een quote kreeg toegewezen gebeurde de bepaling van ieders individuele aandeel naar plaatselijk gebruik en voorkeur. Op het platteland werd de aldus vastgestelde som in ponden, schellingen en stuivers op een kerfstok aangegeven. In de steden was vanouds de hoofdelijke omslag bekend en stond iedere burger in het schotboek voor een aantal schotponden of penningen opgetekend. Het was bovendien gebruikelijk bij verhuizing naar buiten deze omslag af te kopen (recht van aftocht). Tegen het midden van de 13e eeuw nam door de invoering van de stedelijke accijnzen op verbruiksartikelen, zoals brood, vlees, bier, wijn en textiel, de betekenis van de omslag af. Via Vlaanderen, waar de toepassing van deze nieuwe belastingen vijftig jaar ouder was dan in Holland en Zeeland raakte deze Franse uitvinding ingeburgerd. In 1274 was er reeds sprake van de verpachting der accijnzen in Haarlem, terwijl in Middelburg en Zierikzee de heffing nog vroeger heeft plaatsgevonden.⁴

De financiële behoeften van de vorst overtroffen niet alleen het domaniale inkomen, ook de bede-inkomsten schoten veelal tekort. Het aangaan van schulden door de verkoop van rentebrieven was een mogelijkheid om acute financiële behoeften op te vangen. Het zegel van de steden was in dit geval noodzakelijk om de rentetrekker een grotere garantie ten aanzien van de daadwerkelijke uitbetaling der renten te bieden. De oudste vorm waarin de steden geld opnamen was de gedwongen lening. Deze werd omgeslagen over de poorters en anticipeerde op de belastinginkomsten. De schuldbewijzen konden dienen om de belastingaanslagen te voldoen. Ook min of meer vrijwillige voorschotten op onderpand van inkomsten uit goederen en rechten kwamen voor. Bij toenemende kredietwaardigheid konden specifieke onderpanden worden vervangen door een algemene fundering in de vorm van een betalingsgarantie van de stedelijke raad. Het idee van de stedelijke gemeenschap was ouder dan de abstractie van de territoriale nationale staat onder een gemeenschappelijke vorst. Dat maakte ook dat de stad als onpersoonlijke corporatie van burgers, meestal zelf crediteuren, veel eerder

een beroep op langlopend krediet kon doen dan de vorst.⁵ Stedelijke lijfrenten kenden in de 13e eeuw algemene bekendheid in Italiaanse, Franse en Vlaamse steden. In Holland verschenen de eerste stedelijke renten niet voor de 14e eeuw. Uit de Zeeuwse stad Aardenburg stamt de oudst bekende Nederlandse rentebrief van 1380. Rond 1425 werden Rotterdamse lijfrentebrieven aan kapitaalkrachtige kopers in Vlaamse en Brabantse steden verkocht.⁶ Hierbij golden nog de belangrijkste inkomstenbronnen van de stad als onderpand voor de rentebetaling. In Amsterdam bijvoorbeeld namen de pachters van de accijnzen op bier, wijn en granen de uitbetaling van de renten op zich.⁷ De stad leende in 1402 aan Graaf Albrecht 1.500 "goede gouden gense noblen" waartoe men tot een gelijk bedrag lijfrenten verkocht. De graaf beloofde de kopers van de renten in hun rechten tegenover de stad te handhaven tot de betaling van de hoofdsom en daarmee lossing van de schuld.⁸ Toen in de jaren twintig van de 15e eeuw door financiële moeilijkheden stagnatie in de betaling der renten optrad en de burgers van de garanderende Hollandse steden in Vlaanderen en Brabant aansprakelijk gesteld werden, namen de grote steden in 1430 ook de daadwerkelijke uitbetaling der renten op zich, in ruil voor de toewijzing van hun eigen aandeel en dat van Kennemerland en West-Vriesland in de tienjarige bede.⁹ Van oorsprong was de "buitengewone" bede bedoeld om incidentele uitgaven die de vorst voor het algemeen belang deed, mede te helpen financieren. Toen ze echter voortdurend tot een noodzakelijk bestanddeel van inkomsten werd was de landsheer er veel aan gelegen om de omslachtige procedure die met de bede-aanvraag gepaard ging te vermijden. Met het oog hierop werden relatief vroeg meer-jarige beden geïntroduceerd; de Hollandse Staten stemden toe in de tienjarige bede van 1428, de zesjarige van 1439 en de vijfjarige in 1445.

Omdat echter vooral sinds de tweede helft van de 15e eeuw, met name onder Karel de Stoute, de beden frequenter en in omvangrijker mate ter dekking van de toegenomen oorlogskosten werden gevorderd, groeide in de Staten en in de machtige Vlaamse steden de weerstand ertegen. De inwilliging van de bede kreeg steeds meer het karakter van een politieke krachtmeting, waarin de burgers hun privileges tegen de absolute machtsaanspraken van de vorst trachtten te behouden. Daarentegen streefden de Bourgondische hertogen ernaar ter verwezenlijking van hun dynastieke aspiraties de beden en de stedelijke accijnzen tot een permanent bestanddeel van hun inkomsten te maken. Maar de aanleg van de regering rechtstreeks door middel van belastingheffing in de steden en op het platteland inkomen te verwerven, werd als een aantasting van aloude privileges met grote kracht teruggewezen. In tegenstelling tot de Franse kroon die door de permanente zoutbelasting (gabelle) over een eigen, continue en rijk stromende, inkomensbron beschikte en de Engelse regering die in de vorm van heffingen op de wolexport belastingen inde en naar eigen goeddunken kon aanwenden, waren de Bourgondiërs in de Nederlanden van de gewestelijke Staten afhankelijk die hen inkomen, in de vorm van de bede, op politieke of economische gronden konden weigeren.¹⁰ In 1447 heeft Filips de Goede voorgesteld een dergelijke belasting naar Frans voorbeeld, op zout, in te voeren, maar de weerstand ertegen was alleen al in Vlaanderen zo groot dat het voorstel in de andere gewesten nooit ter tafel gekomen

is. Dit belastingvoorstel leidde mede tot de grote opstand van Gent, die de hertog slechts met moeite wist te bedwingen.

Het gewestelijk particularisme, dat ertoe leidde dat de Staten alleen gelden voteerden voor uitgaven waarbij het eigen gewest of de eigen stad direct baat had, trachtte de regering in te dammen door sedert 1464 min of meer regelmatig de Staten van alle landen, die aan dezelfde heer onderhorig waren, te samen in vergadering bijeen te roepen, de zogenaamde vergadering van de Staten-Generaal. De eerste gemeenschappelijke bede werd in 1471-1472 ingewilligd en een tweede volgde daarop in 1473. In deze laatste bede die in totaal 500.000 pond bedroeg, was het aandeel van Holland en Zeeland 127.000 pond. In de bede van 1462 stond Holland op $\frac{1}{12}$ deel en Zeeland op $\frac{1}{48}$ deel, terwijl het aandeel van Utrecht was gesteld op $\frac{1}{10}$ van het Hollandse. In 1473 droeg Vlaanderen 25 procent, Brabant 22 procent en Holland 18 à 20 procent bij.¹¹ Dit wijst erop dat in de verdeelsleutel van de gezamenlijke bede (het transport of de repartitie genaamd), Holland en Zeeland een relatief groter gewicht kregen. In absolute termen gesproken verdubbelde van 1450 tot 1500 bijvoorbeeld de Vlaamse bede. Weliswaar verliep tussen 1450 en 1470 de economische conjunctuur vrij voorspoedig, maar de jaren tachtig vormden een dieptepunt in de politieke verhoudingen en dat had op de economische situatie direct zijn weerslag. Bij de oplopende fiscale verlangens van de overheid leidde dit in de laatste decennia van de 15e eeuw tot politieke en sociale onrust in de steden.¹² De in 1491 in het noorden van Holland uitgebroken opstand van het Kaas- en Broodvolk vond zijn directe aanleiding in de extra belasting, het zogenaamde ruitergeld, die werd opgelegd om de oorlog te financieren. Het reeds vroeg in de 15e eeuw in zwang gekomen systeem om onder het zegel der steden voor rekening van de vorstelijke schatkist rentebrieven te verkopen waarvoor de domaniale inkomsten borg stonden, stuitte rond 1500 eveneens op zijn grenzen. In de jaren negentig van de 15e eeuw was ten gevolge van de ontoereikendheid van de inkomsten uit de domeinen de rentebetaling door een groot deel der steden gestaakt. In overleg met de centrale regering werd naar oplossingen gezocht, meestal renteverlaging, betalingsuitstel of belastingverhoging. In 1494 kondigde Filips de Schone een gedeeltelijk moratorium af, met voor één jaar betalingsuitstel; daarna werd vermeden de domeinen rechtstreeks in pand te geven. Door middel van betalingsaanwijzingen op de rentmeester der domeinen bood men indirect de vereiste zekerheid.¹³

Onder de regering van het huis Habsburg werden de Nederlanden in de periode tussen 1495 en 1550 betrokken bij een van de grootste pogingen tot de opbouw van een wereldrijk die Europa ooit zag. Niet alleen leidde deze politieke tour-de-force onder Karel V, ten gevolge van de gevoerde oorlogen, tot enorme financiële tekorten, ook de economische ontwikkeling leed schade door de politieke conflicten en de economische sancties, zoals de blokkade van de Sont.

In het tweede decennium van de 16e eeuw leidde de opgeschroefde belastingdruk en de politieke wrevel tot onlusten in verscheidene steden. In 1522 werd de bede slechts met moeite ingewilligd en de regering zag zich genoodzaakt leningen te Antwerpen op te nemen. Nederlandse bedden dienden Fugger tot onderpand toen hij Karels verkiezing tot Rooms-Keizer financierde.¹⁴ Onder druk van de

financiële moeilijkheden in de jaren dertig van de 16de eeuw werd zelfs getracht het domaniale inkomen te bevrijden van de rentelasten met het doel om onafhankelijk van de bede, de regering weer een eigen inkomen te verschaffen.¹⁵ De steden anticipeerden, onder druk, met de verkoop van rentebrieven op de opbrengst van de beden. De voorschotten op reeds toegestane en zelfs nog niet ingewilligde beden namen een zodanige vlucht dat de rentenverkoop nog slechts onder dwang of met de grootste moeite lukte.

De Hollandse steden maakten in deze periode kennis met een permanente en omvangrijke schuldenlast die werd aangegaan om de beden na te komen. Ook provinciale rentebrieven verschenen voor het eerst, want in 1482 werd een beroep gedaan op de Hollandse Staten om een lening te laten verzegelen door de zes grote steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda) te samen. Hierop maakte Amsterdam een uitzondering door eenzesde deel onder eigen naam op te nemen. Als onderpand diende inkomen uit domeinen. In 1515 werd hetzelfde gevraagd, maar nu op onderpand van de opbrengst van de ordinaris bede. Het was de eerste in een lange reeks van leningen in de vorm van erfrenten tegen de penning 16 (6,25%). Steeds verzegelde Amsterdam eenzesde deel apart.¹⁶ Het grote gevaar bij de verzegeling van de rentebrieven op onderpand van beden was natuurlijk dat de regering de opbrengst van de bede niet zou bestemmen voor aflossing van de schulden. Het land werd dan dubbel, door bede en door rente en aflossing van de schuld, belast.¹⁷

De voorbereidingen voor de oorlog tegen Frankrijk tot het uitbreken van de vijandelijkheden in 1536 hadden tussen 1531 en 1534 reeds geleid tot bedes van in totaal 2,7 miljoen pond. Nieuwe aanvragen in de jaren tussen 1535 en 1538 moesten in totaal 4,4 miljoen pond opleveren. Het Hollands-Zeeuwse aandeel verdubbelde van 0,4 miljoen pond in de eerste tot 0,8 miljoen pond in de tweede periode.¹⁸

De in totaal 14 leningen tussen 1515 en 1534 worden in onderstaande van Tracy overgenomen tabel samengevat.¹⁹

Tabel 2.1. Hollands renten op bede-inkomsten 1515-1534

Jaar	Hoofdsom	Rente
1515	31.600	1.975
1522	48.000	3.000
1523	128.000	8.000
1528	176.000	11.000
1530	110.400	6.900
1532	28.000	1.750
1534	16.000	1.000
Totaal	538.000	33.625

Voor de centrale regering betekende de verkoop van renten een belangrijke bron van inkomsten, maar de bede inkomsten raakten zodanig belast dat per saldo niet

bedrag van 1,5 miljoen pond per juli 1554. Daarnaast deed men een beroep op de kapitaalmarkt voor 3 miljoen pond. De schuldenlast klom van een stand van 5,6 miljoen pond einde 1554 naar 7 miljoen een jaar later.³² De rentebetaling leidde zelfs in vrede tijd tot een tekort van meer dan een half miljoen op de begroting. De staatsschuld steeg in zo'n omvang dat na Karels aftreden in 1555 diens opvolger in 1557 het staatsbankroet moest afkondigen. Ook Frankrijks staatsfinanciën verkeerden in datzelfde jaar in staat van faillissement. Het ontbreken van geldmiddelen dwong tot het sluiten van de vrede van Le Cateau-Cambrésis in 1559, die het einde betekende van de imperiale begoochelingen van deze twee grote mogendheden en leidde tot een bescheidener optreden als nationale staten.³³ De schuldenlast bedroeg in 1565 10 miljoen. Na 1559 kon het budget alleen nog sluitend gemaakt worden door geldzendingen uit Spanje. Tussen 1561 en 1567 werden 5,7 miljoen gulden gestuurd, waarvan 25 procent in 1567 ter voorbereiding van de komst van Alva.

Vóór 1550 anticipeerden de Staten, in theorie, met de verkoop van renten op het inkomen uit beden. In de erop volgende periode diende de verkoop van renten naast de schildtalen als een middel om de financiën voor de bede bijeen te brengen. In 1552 werd besloten om de bede van 200.000 gulden door rentenverkoop op te brengen, waarbij nu alle steden en dorpen naar rato van hun aandeel in de schildtalen een bepaald bedrag kregen toegewezen. Hoewel men tevens overwoog via een gedwongen lening de vermogenden aan te spreken, wilde men ten opzichte van de centrale regering geen precedent scheppen en handhaafde men binnen de gemeente het beginsel der vrijwilligheid.³⁴ Het besluit zelf echter betekende dat voortaan twee wegen open stonden om een lening onder te brengen: ten eerste de gebruikelijke weg waarbij de renten onder het zegel (of garantie) van de grote steden rechtstreeks en voor rekening van de Staten werden verkocht; en ten tweede bestond de mogelijkheid om over de vaste quoten-verdeling de renten bij de steden en dorpen te plaatsen, die ze dan moesten zien kwijt te raken en voor de eruit voortkomende rentelast een vordering tegenover de Staten (het gemeene land) kregen, die bijvoorbeeld over de bede-bijdrage viel te verrekenen.³⁵

De verkoop van rentebrieven dekte in 1552 de helft van de Hollandse bede, 200.000 gulden groot. Hetzelfde systeem leidde in 1553 tot de verkoop van 100.000 gulden, in 1554 142.000 gulden en in 1555 130.000 gulden aan rentebrieven.³⁶ Tegen de gebruikelijke rentevoet penning 16 vond men in 1552 geen kopers meer en verkocht men tegen penning 12. Ook de relatief dure lijfrenten tegen penning 6 (16,67%) verschenen op de markt; eerst 1552 vond men weer kopers hiervan tegen penning 12. Erfrenten waren in 1559 weer terug op het niveau van penning 16.³⁷ Het gewest Holland werd dus niet alleen geconfronteerd met nieuwe belastingen, maar ook met een stijgende schuldenlast die van 380.000 gulden in 1544 tot 1,4 miljoen gulden in 1559 opklom.³⁸ Dit leidde tot achterstanden in de rentebetaling en represaillemaatregelen tegenover Hollandse burgers in het "buitenland". Uit de resoluties van de Staten valt op te maken dat de staten zelfs 150.000 ponden op obligaties bij Amsterdamse kooplieden opnamen. Maar waarschijnlijk was deze leningsvorm voor de schuldenaar nogal bezwarend omdat men in 1569 besloot de obligaties door verkoop van losrenten af te lossen.³⁹

De Staten waren zich van de funeste gevolgen van de gevoerde financiële politiek bewust want Holland weigerde in 1556 de verzegeling van 6.000 gulden aan renten, omdat de 22.000 pond die voor kort geheven werden tegen de belofte in nog niet waren afgelost. Zou men nu opnieuw verzegelen, dan was dat niets anders dan anticiperen op een nieuwe bedde (om de renten te voldoen) en dus dubbel betalen.⁴⁰ In 1562 wees men de landvoogdes de verzegeling van een lening ter grootte van 200.000 pond af omdat men het onverantwoord vond op deze manier door te gaan.⁴¹ Bovendien was het steeds moeilijker de benodigde kapitalen binnen het eigen gewest te vinden; buiten Holland verkochte rentebrieven leidden steeds opnieuw tot klachten over wanbetaling, met het risico van inbeslagneming van Hollands eigendom en gijzeling van reizende onderdanen.⁴² In totaal werd er tussen 1552 en 1560, volgens het in navolgende tabel aan Tracy ontleende cijfermateriaal, meer dan 1,2 miljoen aan renten verkocht die gefundeerd waren op de opbrengst van de provinciale accijnzen en de verponding. Volgens tabel 2.1 was er tussen 1515 en 1534, ter vergelijking, slechts 538.000 gulden geplaatst.

Tegen 1566 echter zijn de achterstanden weggewerkt en begint de conversie van dure renten in goedkopere en de aflossing. Geconcludeerd mag worden dat vanaf het midden der zestiger jaren de provinciale financiën een comfortabele positie bereikt hadden, in schril contrast tot de financiële toestand op centraal niveau.

*Tabel 2.2. Door de staten van Holland uitgegeven renten 1552-1565*⁴³

Jaar	Hoofdsom	Renten
1552	58.808	4.901
1553	192.320	22.236
1554	266.009	34.608
1555	129.966	15.763
1556	111.673	9.306
1557	29.322	2.443
1558	280.957	23.388
1559	188.986	14.723
(1552-1559)	1.258.041	127.368
1565	107.408	6.713
(1552-1565)	1.365.449	134.081

Het sporadisch beschikbare cijfermateriaal over de schuldenlast van Holland is in tabel 2.3. hieronder weergegeven.

2.2. Hollands financiën van de komst van Alva tot aan het Twaalfjarig Bestand (± 1567-1609)

De hertog van Alva kwam in 1567 naar de Nederlanden om met harde hand gezag en orde te herstellen. Naast deze politieke opgave had Alva te maken met de financiële problemen. De staatskas vond hij leeg, de domeinen bezwaard en de negenjarige bede van 1559 liep ten einde. Gezien Filips' problemen in het Middellandse Zee-gebied diende ervoor zorg gedragen te worden dat de Nederlanden in financieel opzicht zonder Spaanse subsidies de kosten van bestuur en verdediging op konden brengen. Daartoe lanceerde Alva op 20-21 maart 1569 een voorstel bij de Staten-Generaal dat in wezen drie punten behelsde: 1) de heffing van de 100e penning (1 procent) van de waarde van alle bezittingen (eenmalig); 2) een impost in de vorm van de 20e penning (5 procent) op de verkoop van onroerende goederen ten laste van de verkoper; en 3) een tiende penning (10 procent) te heffen van de verkoopopbrengst van roerende goederen ten laste van de verkoper.¹ De Staten van Holland stemden op 14 april in met de 100e penning en op hun vergadering van 13 en 15 juni ook met de heffing van de 20e penning. Het voorstel een tiende penning te heffen werd echter verworpen en in plaats daarvan werd toegestemd in de eenmalige betaling van 271.000 gulden als afkoopsom. Nadat de laatste termijn van dit bedrag was betaald beval Alva in naam van de koning de heffing van de 20e en de tiende penning. Door middel van een rechtstreeks beroep op Filips wist een delegatie van de Staten-Generaal gedaan te krijgen dat de heffing in mei 1572 voor onbepaalde tijd werd verschoven. Alva's financiële concept leed schipbreuk op de onverzettelijkheid waarmee de Staten weigerden de kosten van het militaire repressie-apparaat in de Lage Landen te dragen. De onvoldoende steun uit Spanje maakte het Alva onmogelijk zijn leger nog naar behoren te betalen. Door de in hevigheid toenemende aanvallen van de Geuzen daalde het moreel nog meer, maar Spanje had tussen 1570 en 1580 zulke grote financiële problemen dat aan onderdrukking van de openlijke opstand of aan een tegenoffensief niet te denken viel. Integendeel, einde november 1576 waren van het trotse leger van 60.000 manschappen nauwelijks 8.000 man meer over.²

Na de inname van Den Briel sloten zich grote delen van Holland en Zeeland bij de opstandelingen onder leiding van de Prins van Oranje aan. Op 19 juni 1572 kwamen de Staten van Holland voor het eerst in "Vrije Vergadering" te Dordrecht bijeen.³ In de resoluties van de Staten over de jaren 1572 en 1574 wordt gewag gemaakt van achterstanden in de rentebetaling gedurende drie jaren. Hoewel dit erop wijst dat de financiële situatie van de opstandige gewesten weinig florissant was, ontbreken concrete aanwijzingen met betrekking tot de vraag hoe de Staten erin zijn geslaagd de strijd te financieren.⁴

Een plakkaat van de prins verdubbelde op 15.2.1573 de in 1543 geïntroduceerde impost op wijnen en bier ten behoeve van de rentebetaling.⁵ De imposten op koren, boter, kaas, geslachte beesten, lakenen, olie en haring verdwenen, maar daarvoor in de plaats kwam een verdubbeling van de impost op het morgengeld. Op 25.2.1574 volgde een heffing van de zevende penning op alle geëxporteerde vis plus de in het binnenland afgezette zalm en steur. Het Zeeuwse voorbeeld uit 1572

om licenten of verlofgelden op de uitvoer naar vijandelijk gebied te stellen nam Holland op 5.5.1574 over. Bovendien keurde men daaropvolgend een uitgebreid plakkaat goed waarin de heffing van een groot aantal nieuwe imposten werd aangekondigd.⁶

Voor het eerst op 10.12.1574 sprak men in er de Statenvergadering over om 45.000 gulden per maand bijeen te brengen voor het "ordinaris garnisoen en defensie van het land". Daarom werd besloten met ingang van 1 januari een aantal imposten te heffen.⁷ In juni 1575 volgde het besluit een kohier te formeren om de 100e penning van de huizen te heffen; daarna ook in 1577, '78 en '79 opgelegd. Een herziening van het kohier vond in 1580 plaats; de heffing ervan in 1581 ging samen met de belasting van de 50e penning van alle onroerende goederen, landen en huizen.⁸ Vanaf 1584 kreeg de "verponding", waaronder men oorspronkelijk verstond de verdeelsleutel (quotisatie) volgens welke de steden en dorpen de benodigde gelden op moesten brengen, de betekenis van een heffing op onroerende goederen. Het in 1584 geformeerde kohier heeft tot 1632 standgehouden en bracht naar rato van de 12e penning bijna 200.000 gulden over de landen op, en 44.000 over de huizen. In totaal, na aftrek van de verponding over de fortificatiën, of verdedigingswerken, resteerde er ruim 220.000 gulden. Zowel in 1583 als in 1584 zijn er zes verpondingen geheven. Het kohier der verponding diende ook om bepaalde bedragen om te slaan over de steden en dorpen zoals in 1589, toen 600.000 gulden op deze wijze werd verdeeld.⁹ Sinds in 1574 was besloten door middel van imposten 45.000 gulden per maand te heffen (de jaarlijkse opbrengst ervan kan op ongeveer 540.000 gulden worden geraamd) waren de "gemeene middelen" door het invoeren van nieuwe belastingen gestegen tot 1.440.000 gulden in 1584.¹⁰ Met de verponding die zes maal 220.000 gulden opbracht beschikten de Staten in 1584 over minimaal 2,8 miljoen aan inkomsten. Daar stond tegenover dat Leicester bij zijn komst naar de Nederlanden 200.000 gulden per maand ten behoeve van militaire uitgaven kreeg. Hollands aandeel hierin was 110.000 gulden of 1,3 miljoen gulden per jaar. Uit deze rekensom blijkt dat Holland daarenboven minstens 1,5 miljoen gulden besteedde aan rentebetaling, oorlogslasten, versterkingen en dergelijke.¹¹

Tussen 1578 en 1585 verloren de afgescheiden provincies in het zuiden veel terrein, niet alleen door politieke factoren waarbij de interne verdeeldheid een sleutelrol toekwam, maar waarschijnlijk ook door het ontbreken van financiële armslag. Met name na 1582 toen Spanje in staat was enkele jaren achtereen iets minder dan 4 miljoen per jaar naar de Nederlanden te sturen, verslechterde de toestand aanzienlijk.¹² Op een gemeenschappelijke vergadering van de Staten-Generaal in 1583 te Delft waren het dan ook de financieel meest draagkrachtige gewesten Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland die het besluit namen door de opbouw van een permanent groot veldleger het offensief te keren.¹³ Hoewel door het verdrag van Nonesuch Engeland openlijk de opstand ging steunen en een kwart van de totale oorlogskosten op zich nam, leidde de militaire krachtsinspanning tot een verdere verhoging der belastingen. Naast de hiervoor genoemde 600.000 gulden die in 1589 op voet van de verponding additioneel waren opgelegd, had men in 1584 een hoofdgeld over de steden en dorpen geheven ter

grootte van 150.000 gulden.¹⁴ Rond het jaar 1588 bedroegen de totale oorlogskosten meer dan 3,4 miljoen gulden per jaar.¹⁵

Spanje gaf zowel tussen 1580-'85 als tussen 1585-'90 bijna 15 miljoen gulden in de Lage Landen uit. Daarenboven vergde het sturen van de Armada die in 1588 ten onder ging, alleen reeds 30 miljoen gulden.¹⁶ Na 1590 concentreerden de Spaanse bemoeiingen zich hoofdzakelijk op de interventie in de Franse godsdienstoorlogen. In die tien jaren tot 1600 boekte de Republiek onder Maurits van Nassau militair de grootste successen.¹⁷ De totale oorlogskosten van de Republiek verdubbelden weliswaar tussen 1586 en 1597, maar in vergelijking met de kostenexplosie in de eerste jaren van de 17e eeuw, toen het Spaanse leger onder Spinola voluit tegen de Republiek werd ingezet, was de stijging van de lasten in de jaren negentig nog bescheiden te noemen. In de precare financiële situatie die ontstond ten gevolge van het hernieuwde Spaanse offensief na 1598 geeft tabel 2.4., de begroting van inkomen en uitgaven van Holland voor het jaar 1599, inzicht.¹⁸ Hieruit blijkt een tekort van bijna 1,2 miljoen gulden, en een deel hiervan zal zeker geleid hebben tot de plaatsing van rentebrieven. Politiek geïsoleerd door de Spaanse vrede met Frankrijk in 1598, terwijl het Engelse bondgenootschap slechts ten koste van zware financiële verplichtingen tot 1604 kon worden gekocht, besloten de Staten onder Van Oldenbarnevelt in 1607 tot het sluiten van een bestand dat tot 1621 zou duren.¹⁹

Vanaf ongeveer 1600 begon de beduidende toename van de gewestelijke schuld die, slechts tijdens het Twaalfjarig Bestand kort afgeremd, tot het sluiten van de Vrede van Munster zou voortduren. In 1603 bijvoorbeeld vermeldde de resoluties dat als gevolg van de oorlog de lasten het inkomen jaarlijks met 1,4 miljoen overtreffen.²⁰

Afgaande op de resoluties van de Staten is er niet alleen een achterstand in de betaling van crediteuren waarover in 1607 beraadslaagd werd, maar plaatste men tussen 1605 en 1609 minimaal zes miljoen aan geldleningen. In 1609 is het op interest geleende bedrag (dat wil zeggen op obligaties bij vermogende kooplieden) 4,4 miljoen gulden. Obligatieleningen werden door de Staten niet zeer geprefereerd want vanaf dat jaar probeerde men obligaties door losrenten te vervangen.²¹ Hoewel het door middel van lijf- en losrenten opgenomen bedrag niet bekend is moet het een veelvoud van de obligaties geweest zijn. Zowel in 1605 als in 1607 beraadslaagden de Staten uitvoerig over de excessieve groei van de schulden van Holland en Westvriesland. Men overwoog de mogelijkheid het lenen van kapitalen te vervangen door financiering uit lopende inkomsten.²² Terwijl de Hollandse schulden stegen om de verplichtingen ten aanzien van de generaliteitsdefensie na te komen droegen de andere provincies weinig en met grote vertraging bij in de onkosten van de oorlog. De ontvanger-generaal van de Unie betaalde over de leningen die vanwege de achterstallige quote-betaling waren opgenomen 380.000 gulden aan interest, om niet door nog hogere achterstanden in de betaling het aanzien en de kredietwaardigheid van de jonge staat te krenken.²³ Johan van Oldenbarnevelt betoogde niet zonder reden in zijn Remonstrantie, die 1619 in druk verscheen, dat: "by meer op-hoopen van de lasten boven het inkomen de Lande in uysterste ruyne moeten vervallen". Toen Van Oldenbarnevelt in zijn ambt aantrad (1586) besteedde Holland 1,8 miljoen gulden aan

oorlogslasten; in 1609 werd 4,4 miljoen uitgegeven. De "particuliere" lasten van Holland bedroegen in 1609 zelfs meer dan de quote (namelijk 1,8 miljoen) tien jaar geleden en stonden op ongeveer twee miljoen gulden. Het was aan de wapenstilstand te danken dat deze twee miljoen in de tien jaren na 1609 niet nog eens verdubbeld waren maar constant bleven.²⁴

Tabel 2.4. *Inkomen en uitgaven van Holland voor het jaar 1599*

INKOOMEN

De Verponding over de Steeden en het Platte Land	1.100.000
Nog geconsenteert boven de Verponding over de Steeden	100.000
Item over 't Platte Land	100.000
Gemeene Middelen gerekent op	2.100.000
Middelen tot het betaalen van de rente geaffecteert van de Turf, en de helft van 8 en 4 Stuijvers op ieder Ton Bier	200.000

	3.600.000

Middelen van den 40 penn: van allienatien van onroerende goederen genoomen op	100.000
Veertigsten penning succesie a latera	100.000
Lastgeld	400.000
De helft van de Capitaale Leningen, zuiver	400.000
De Lombarden of tafelhouders	30.000

	4.630.000

LASTEN

Particuliere lasten van Holland zoo van Renten Interessen, Fortificatien van Holland, Logisgelden, Tractementen, Pensioenen en andere saamen	900.000
De quote in de repartitie van den Staat van Oorlog	2.815.986
De quote voor 't Veldleger 200 m gls: en vermits men vroeg te velde is gegaan nog 200 m gls: dus	400.000
De quote van de Fortificatien buijten de Provincie in plaats van 120 m gls: vermits het aanpressen der Vijand	200.000
De quote in opzigte van meerder aangeworven krijgsvolk	400.000
De ordinaris subsidie aan die van de Admiraliteit	125.000
Extra-ordinaris Subsidien aan deselve uijt de Capitaale Leeninge te ligten	155.000
De 8 vendelen knegten op de Scheepen gedestineert zoo aan wapenen als soldije	64.000
De Quote volgens Tractaat van Engeland rest nog voor 1598	125.000
De Quote voor 1599 van 't voors: Tractaat	200.000

	5.784.000*

* De totaalstelling is 5.384.000, waarschijnlijk is een post vergeten.

Ondanks de blijkbaar opmerkelijke toename van de openbare schuld was de regering in staat de benodigde gelden tegen dalende rentevoeten op te nemen. Losrenten werden verkocht tegen penning 12 (8,33%) en lijfrenten tegen penning 7 (14,28%). In de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig van de 16e eeuw werd nog 13 respectievelijk 16,66 procent geboden (Cf. overzicht in tabel 2.5.). Maar door de aanhoudende financieringsbehoefte (ook over 1604 beraadslaagden de Staten met betrekking tot een tekort van 1,4 miljoen gulden), besloot men bovendien tot de invoering van een buitengewone belasting in de vorm van een hoofdelijke omslag.

Tabel 2.5. Ontwikkeling rentevoet²⁵

JAAR	LIJFRENTEN	LOSRENTEN	OPMERKINGEN
1527-'47		6 ¹ / ₄ %	penning 16
1544		8 ¹ / ₂ %	Ook negociaties tegen 20%
1552		7 ¹ / ₇ - 8 ¹ / ₃	penning 14-12
1555		idem	
1556		idem	
1560		6 ¹ / ₄	pen. 16 om pen. 12 te lossen
1565		5 ¹ / ₂ - 5	Conversiepoging in pen. 18-20
1571		6 ¹ / ₄	Reductie op pen. 16
1574		13	12% + 1% makelaarscommissie
1576	pen 6/12 (16,67/8.33%)	(20)	Negotiatie tegen 20%
1579		13	12% + 1% commissie
1583		13	idem
1584		idem	idem
1585		idem	idem ook neg. tegen pen. 10
1590		idem	idem
1595	pen. 6		
1597		9	8% + 1%
1598	pen 7/9	8 - 8 ¹ / ₂ %	pen. 12 (res. 27.7.1605, 24v)
1599	pen. 6 - 8	8 ¹ / ₂	pen. 12
1601	pen. 7/9		
1605		8 ¹ / ₂	8 + ¹ / ₂ %, aflossen boven 8%
1606		7	pen.14
1607	pen. 8	7	(24v res. 11.4; 18.5.1607)
1608	pen. 7/9; 8/10	7	p. 14/16 ipv p. 12 (res. 21.2.1608)
1610	penning 8	7	penning 14
1611		6 ¹ / ₄	aflossen of converteren in p. 16
1616	pen. 9 (11 1/9%)		
1640		5	penning 20

Deze omslag belastte de roerende en onroerende goederen met de 200e penning; inkomen tot 3.000 gulden per jaar met de 6e penning en daarboven volgens een degressieve tabel.²⁶ De eerste heffing was in 1599 en had nog het karakter van een gedwongen lening. De voor de aanslagen uitgegeven obligaties zouden gelost worden zo snel 's lands middelen het toelieten. Een commissie uit de Staten formeerde het kohier dat als basis voor de aanslag diende, maar reeds in 1600 volgde een herziening ten behoeve van een nieuwe "Capitaale Lening" in 1602-1603. Dit kohier diende later als basis voor de heffing van een 100, 200, 500, of 1000e penning, hetzij als belasting, hetzij in de vorm van een gedwongen lening. Met name in noodsituaties was het mogelijk op deze wijze snel relatief omvangrijke bedragen bijeen te brengen voor de oorlogsvoering.²⁷ De "Memorie" merkt in dit verband op:

*"Deze reële goedschattinge en personeele contributie daar uijt volgende mag worde gerekent het effacacieuse middel te zijn geweest, waar door de Provincie van Holland in 't vervolg in Staat is geweest zoo groote zaaken onder Gods zeegen uijt te voeren; het word in het advijs van den 23 Maart 1717 het oudste en in tijd van nood het weezenlijkste nut-toebrengeende middel met regt genoemd."*²⁸

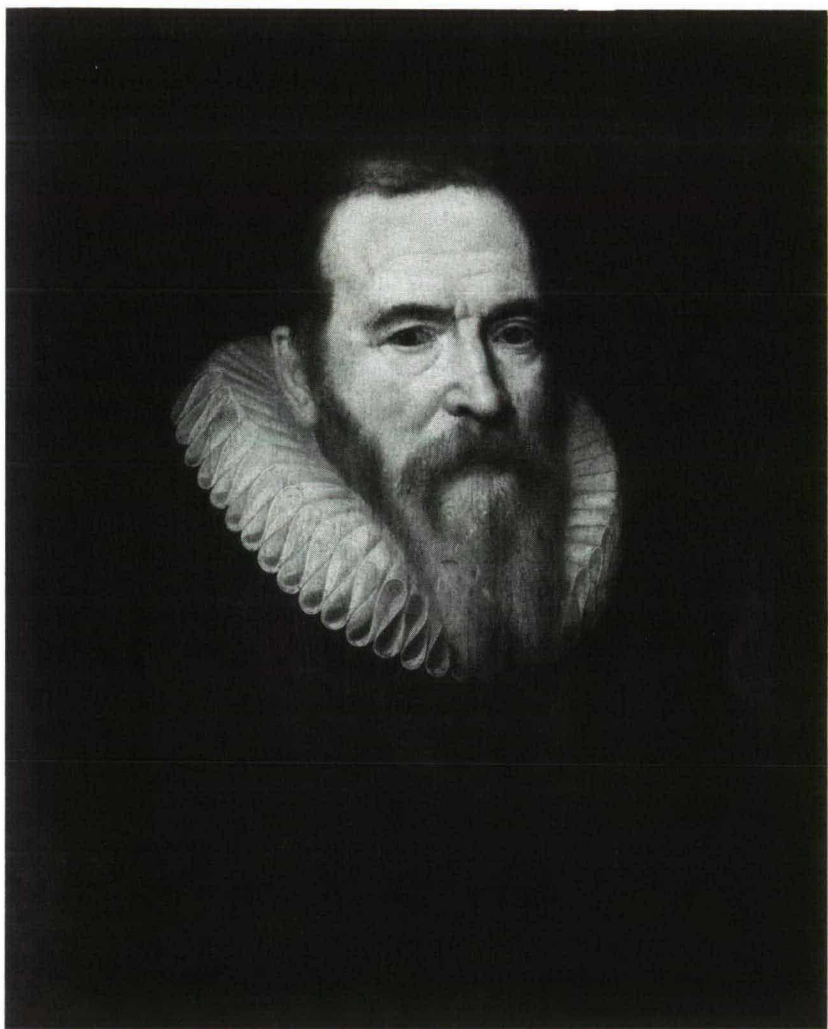
In de praktijk scheen het erop neer te komen dat het benodigde kapitaal ineens werd gevorderd door naar rato van het kohier van de 100e penning ieders aandeel van de steden te verlangen. De steden op hun beurt brachten het benodigde door de uitgifte van obligaties op, ofwel ontvingen van de Staten obligaties ter grootte van het op te brengen bedrag. Ten behoeve van amortisatie en rentebetaling werd door de Staten in een 100e of 200e penning als belasting geconsenteerd.²⁹

2.3. De organisatie van het financieel bestuur tijdens de Republiek

2.3.1. De Generaliteit

In de "Nadere Unie" tussen Holland en Zeeland in 1575, kwam men tot ieders bijdrage in de totale kosten door het vaststellen van quoten: Het Zuiderkwartier van Holland kwam op 55 procent, het Noorderkwartier en Zeeland ieder op 22½ procent. Als middelen tot het opbrengen van de quote werden de imposten en de verponding gebruikt (zie blz. 21). Aansluitend bij deze Hollands-Zeeuwse overeenkomst werd in artikel 5 van de Unie van Utrecht een aantal belastingen gemeen gemaakt ter financiering van de strijd. De artikelen 9 en 18 bepaalden bovendien dat zonder instemming van alle bondgenoten geen andere belastingen mochten worden opgelegd en dat het verboden was produkten afkomstig uit het territorium van de bondgenoten zwaarder te belasten dan eigen goederen. In beginsel sloot men hiermee "binnenlandse" invoerrechten uit.

Was de financiering van de Opstand voorheen grotendeels uit Vlaamse en Brabantse contributies geschied, op de vergadering van de Staten-Generaal te Delft in 1583, bleek dat eigenlijk alleen Holland en in mindere mate ook Zeeland, Utrecht en Friesland in staat waren een financiële bijdrage aan het te formeren

*Portret van Johan van Oldenbarneveld (1547-1619) door M.J. van Miereveld
(foto: Rijksmuseum, Amsterdam)*

leger te leveren, wat hen natuurlijk binnen de Unie een dominerende positie verschaftte.¹

Tot een algemeen belastingstelsel voor alle provinciën is het nooit gekomen. Ook in de Republiek werd het aandeel van elk gewest in de totale uitgaven door een quote bepaald. Holland voerde weliswaar de gemene middelen in, maar deze belastingopbrengst bleef in de provinciale kas. Dank zij Oldenbarnevelt is er uiteindelijk een quotentabel tot stand gekomen die met lichte wijzigingen heeft bestaan tot het einde der Republiek en die het financiële grondvest van de oorlog tegen Spanje was. De Hollandse quote vormde het uitgangspunt. Omstreeks 1590 was deze gelijk aan vier maal de Zeeuwse, vijf maal de Friese en tien maal de Utrechtse bijdrage. Stad en Lande kwamen na veel strubbelingen op dezelfde quote als Utrecht.² Gelderland en Overijssel stonden voor 1605 nog niet op vaste quoten en betaalden jaarlijks opnieuw te bepalen bijdragen. In de nieuwe algemene regeling kwam Gelderland op $5\frac{1}{2}$ en Overijssel op $3\frac{1}{2}$ procent van het totaal, terwijl overigens de verhoudingen dezelfde bleven. Zeeland kreeg in 1616 een verlichting met 2 procent die de andere gewesten erbij kregen. Na de hervatting van de oorlog in 1621 hebben Gelderland en Overijssel tijdelijk weer een reductie ontvangen.³ De quotentabel uit 1616 staat tabel 2.6.

In de generaliteitskas vloeiden verder de gelden afkomstig uit de generaliteitslanden, de veroverde gebieden: Staats-Brabant, de Staatse Landen van Overmaaze en Maastricht, Staats-Vlaanderen, het Overkwartier van Gelderland, enige forten op het gebied van de Spaanse Nederlanden en de heerlijkheid Wedde en Westwoldingerland. Eveneens behoorden tot de generaliteitsmiddelen de toevallige inkomsten als oorlogsschattingen en subsidies van vreemde mogendheden.

Tabel 2.6. De quotentabel uit 1616⁴

Provincie	Ordinaris-quote	Extra-ordinaris quote
Gelderland	5.11. 2	5.12.10
Holland	57.14. 9	58. 6. 4 $\frac{1}{4}$
Zeeland	9. 1.10	9. 3. 8
Utrecht	5.15. 8	5.16. 7 $\frac{1}{2}$
Friesland	11.10.11	11.13. 2 $\frac{3}{4}$
Overijssel	3.11. 8	3.11. 8
Stad en Lande	5.13. 6	5.16. 7 $\frac{1}{2}$
Drenthe	<u>0.19.10</u>	<u>(1. 0.0)</u>
	100. 0. 0	100. 0. 0
		(1. 0.0) *

*) 1 gulden = 20 stuivers = 240 penningen

In 1587 besloot men de veelkoppige Staten-soevereiniteit te erkennen. Het College van de Nadere Unie verdween en de Staten-Generaal namen zijn plaats in. De zes provincies (later uitgebreid met Groningen en het landschap Drenthe) werden de Republiek der Verenigde Nederlanden genoemd. Zelf beschouwden zij zich als zes, vanaf 1594 zeven onafhankelijke republieken waarvan de Statenvergaderingen soeverein waren. De Staten-Generaal vormden een soort perma-

nente gezanten-conferentie. Centraal gezag ontbrak, het stadhouderschap na Maurits was een provinciale grootheid.⁵

Vanaf 1593 vergaderden de Staten-Generaal permanent als de hoogste macht van de Unie, belast met het regelen van buitenlandse zaken, defensie, generaliteitsfinanciën en muntwezen, het bestuur der generaliteitslanden en het beslissen van geschillen tussen provinciën.⁶ De provinciën bleven soeverein in alle zaken welke zij niet aan het bondgenootschap overdroegen.

Kort na het sluiten van de Unie van Utrecht werd onder de naam "raad der Nadere Unie", later in landraad of Raad van State veranderd, aan de soeverein, eerst Anjou, later Leicester, een adviescollege toegevoegd, dat vanaf 1588 als het uitvoerend bewind van de Unie diende. Sedert de Staten-Generaal vanaf 1593 permanent bijeenkwamen verloor deze raad veel van zijn betekenis, en bij Instructie van 1651 beperkte men de werkkring van dit lichaam tot de militaire zaken en het bestuur van 's lands geldmiddelen.⁷ De uitvoerende taak die de Raad kreeg toebedeeld bestond uit de regeling der provinciale quoten en alles wat daarmee verband hield. Verder stelde de Raad de gewone en buitengewone petities op en controleerde de consenten van de provincies op deze petities. Het beheer der financiën in de generaliteitslanden, het heffen van belastingen op ordonnantie van de Staten, de benoeming van ambtenaren, de jurisdictie in belastingzaken, het beheer van de subsidies van buitenlandse mogendheden, het opnemen der rekeningen van comptabele ambtenaren, althans tot 1651, evenals de zorg dat deze jaarlijks hun rekening in drievoud bij de rekenkamer deponeerden, viel onder zijn zorgen. De Raad was verplicht aan de Staten-Generaal en de provinciën driemaandelijks financiële overzichten te sturen en beheerde alle geldmiddelen van de Unie met inachtnaam van het doel waarvoor ze bestemd waren.

In de Raad van State was de thesaurier-generaal de belangrijkste man; men zou hem de minister van Financiën kunnen noemen. Hij droeg de titel raadsheer, werd aangesteld door de Staten en hij had in hun vergadering een adviserende stem. Zijn bemoeiingen met de financiën verleenden hem een grote invloed; hij tekende mede de ordonnanties tot betaling en stelde de petities en staten van oorlog op. Achterstanden in de betaling op de quote werden door hem gerapporteerd en de controle op de financiële ambtenaren en de ontvangers, evenals de zorg voor het indienen van rekeningen bij de rekenkamer behoorden tot zijn competentie.⁸

In beginsel was het quotenstelsel van de Republiek een voortzetting van de beden die de landsheer tot de Staten van zijn gewesten richtte. De generale petitie is te beschouwen als de jaarlijkse bede van de Staten-Generaal aan de vrij consenterende gewesten. Vanaf 1578 ging men bovendien ertoe over niet alleen de financiële bijdrage door middel van quotisatie vast te stellen maar ook de ermee gefinancierde legereenheden over de provincies te verdelen. De staat van oorlog ontstond toen als een repartitie van de personele oorlogskosten.⁹ Want overeenkomstig de beginselen van de Unie waren de door de generale of particuliere propositiën of petitiën gevraagde middelen bestemd voor de oorlog. De Raad van State diende haar tegen het einde van ieder jaar bij de Staten-Generaal in. De particuliere propositiën kregen de Staten der gewesten toegestuurd en hierover moesten zij voor 1 mei daaropvolgend hun mening kenbaar maken; stilzwijgen beschouwde men als toestemming. Bezwaren voor die datum ingebracht trachtte

men door overleg met de gedeputeerden of door bezending van de betreffende provincie uit de weg te ruimen. De gewone of generale propositie, ook wel de generale petitie genaamd, gaf de Staten-Generaal een overzicht van de lasten die op grond van de quote door ieder te dragen waren. In de staat van oorlog zelf werd geen consent verlangd; men beschouwde hem als een verdeling van reeds geconsenteerde lasten, wier repartitie alleen door een verandering in de quoten of de lasten wijzigde.¹⁰

Na de Munsterse Vrede (1648) trad de staat van oorlog meer en meer boven de propositie op de voorgrond. De staat van oorlog onderscheiden in een ordinaris, voor vaste, en een extra-ordinaris, voor onzekere uitgaven, was voortaan zelf aan de toestemming van de provincies onderworpen. De generale propositie gold voor niet veel meer dan een rapport ter toelichting. De Raad van State kon niet langer meer wijzigingen in de staat op eigen gezag aanbrengen. De staat van oorlog werd de eigenlijke petitie der middelen. Gaandeweg verschoof het tijdstip van inzending der consenten tot lang na de maand mei, of liet geheel op zich wachten.¹¹ De bezwaren van de provinciën tegen de voorgestelde petitie werden in een gezamenlijke zitting van Staten-Generaal en Raad van State behandeld. Hierbij was de grootste moeilijkheid dat artikel 9 van de Unie van Utrecht eenstemmigheid van alle gewesten inzake consenten vereiste. De Raad van State trachtte in principe de bezwaren bij de gedeputeerden van de provinciën uit de weg te ruimen, maar het kwam ook wel voor dat de Staten-Generaal, met voorbijgaan aan de Raad, bezendingen van weigerachtige bondgenoten ondernamen.¹²

De betaling der consenten moest plaatsvinden bij het comptoir-generaal overeenkomstig de repartitie op de staat van oorlog tegen ontvangst van de generale décharge of quitantie. Op het consent kwam in mindering de declaratie die de provincie de ontvanger-generaal van de Unie deed toekomen voor bedragen door haar voor de Generaliteit uitgegeven.¹³ Dit betekende in het concrete geval dat de betaling van de militie, die volgens de verdeling van de staat van oorlog op de provincie rechtstreeks gerepartiteerd was, buiten het comptoir-generaal om plaatsvond.¹⁴ Betalingen op de extra-ordinaris staat van oorlog en op bijzondere posten in de staat vonden ook wel plaats op acten van verzoek, die de Raad van State uitgaf volgens de op de staat aangegeven repartitie. Indien ook na bezending een provincie in gebreke bleef met het betalen van de geconsenteerde uitgaven, kon de Raad in het uiterste geval door de inlegering van krijgsvolk tot parate executie overgaan, of door het nemen van gijzelaars druk uitoefenen. In 1639 bleek echter het verzet van de gewesten hiertegen zo krachtig dat men dit middel moest laten varen. In 1651 verzuimde men op het punt van de consenten middelen tot beslechting van onderlinge verschillen aan te geven, zodat na verloop van tijd sommige gewesten met hun bijdragen zover ten achter waren, dat in 1662, toen men over een algehele liquidatie tussen de provinciën sprak, het advies werd gegeven hiertoe niet op stel en sprong over te gaan omdat het bondgenootschap met de *"Ruïne en ondergang van haar deficiërende provinciën"* niet gebaat was.¹⁵

Het repartitie-stelsel dat sinds de tweede helft van de zestiende eeuw was ontstaan had, nog meer dan het quotenstelsel, een ernstige aantasting en verzwakking van het regeringssysteem van de Republiek tot gevolg. Niet alleen impliceerde dit dat

er een aantal legertjes ontstond die al naar gelang believen door hun respectievelijke betaalsheren konden worden afgedankt, zoals in 1648 Holland en, tegen het einde van die eeuw, Gelderland in praktijk brachten. Een ander gevolg ervan was dat het ingeslopen misbruik om op de staat van oorlog nominale getallen en bedragen op te nemen, die van de werkelijke sterkte min of meer afweken, in toenemende mate ingang vond. Terwijl bij de vereffening op het comptoir van de Unie het volle bedrag in rekening werd gebracht bleef in werkelijkheid de militie onvoldoende en bouwde men de troepensterkte af. De verdeling volgens de staat van oorlog, inclusief wat men officieel "doode posten" noemde en de op basis hiervan berekende provinciale bijdrage in de totale lasten, waren voor een groot deel fictief. Zoals het in de generale petitie van 1755 heette:¹⁶

"Over de Staat van Oorlog die elk jaar opnieuw wordt vastgesteld al was het maar om het pensioen van een officier te kunnen afvoeren en die rekenkundig een uiterlijk vertoon van precisie vertoont dat niemand ook maar een stuiver boven de quote bezwaard wordt, die egter vol is van inwendige oneffenheden wanneer men op de realiteit der posten let."

Het comptoir-generaal van de Unie, met aan het hoofd de ontvanger-generaal was met de ontvangst van alle generaliteitsmiddelen belast.¹⁷ Alle gelden passeerden het comptoir, hetzij in "contanten" hetzij door "assignatie". De uitgaven konden slechts plaatsvinden op ordonnantie van de Raad van State, mits ondertekend door tenminste drie leden van de Raad (waaronder de thesaurier-generaal en de secretaris), en na registratie van het stuk bij de rekenkamer. Slechts de betalingen door de provinciën aan de op hen gerepartiteerde legereenheden, de interesten en renten evenals rechtstreekse betalingen van de provinciën aan sommige unie-dienaren overeenkomstig acten van verzoek, waren hiervan uitgesloten.¹⁸ De ontvanger-generaal moest een boekhouding voeren en een register bijhouden van alle betalingen die hij gedaan had (register van ontlastingen), van de ontvangsten van consenten, andere ontvangsten, de uitgaven uit consenten en de uitgaven uit andere inkomsten.¹⁹ De opgenomen kapitalen en betaalde renten werden apart verantwoord. Een belangrijk deel van de administratie op het comptoir leek op wat tegenwoordig een grootboek der nationale schuld genoemd zou worden. De belangrijkste werkzaamheid van het comptoir-generaal was het uitgeven en inschrijven van obligaties en het administreren en uitbetalen van rente en aflossing. Ook de rente ten laste van buitenlandse mogendheden die onder garantie van de Generaliteit leningen hadden opgenomen, mocht vanaf 1690 zonder machtiging door de ontvanger-generaal worden uitbetaald. In dit geval ging de wanbetaling van de debiteur ten laste van de generaliteitskas. De verzorging van emissies voor buitenlandse vorsten op de Amsterdamse kapitaalmarkt vond aanvankelijk door de ontvanger-generaal plaats. Op den duur moest hij daarbij in concurrentie treden met de opkomende bankiershuizen die zich in dit soort financiële dienstverlening gingen specialiseren. Niettemin wist hij ook in het begin van de 18e eeuw, door de garantie van de Staten in een sterke positie, niet onaanzienlijke provisies te behalen en vormde deze activiteit een belangrijke bijverdiensite.²⁰

De Raad van State verrichtte aanvankelijk de controle op de generaliteits-financiën. Vanaf 1589 deden de Staten-Generaal dat zelf, voorzover het de rekeningen van de ontvanger-generaal en de sub-alterne ontvangers betrof. Bij Instructie richtte men in 1607 een afzonderlijke rekenkamer op.²¹ Elke provincie benoemde twee leden als gecommiteerde ter rekenkamer, maar door de vage taakomschrijving ontstonden er regelmatig meningsverschillen met de Raad van State over diverse competentie-kwesties. Eerst na de Groote Vergadering van 1651 kreeg zij de macht de rekening van de ontvanger naar behoren te vereffenen.²² De grote moeilijkheid lag sedertdien in de bepaling dat de ordonnanties tot uitbetaling eerst geëffectueerd konden worden nádat ze de rekenkamer gepasseerd waren. Deze registratie ex-ante was een voor die tijd unieke bevoegdheid, te verklaren uit het wantrouwen van de gewesten tegen het centrale bewind in Den Haag.²³ Ze beperkte echter de bewegingsvrijheid van de Raad van State te zeer en in 1693 is deze clauseule verzacht.

Na de dood van Willem van Oranje droeg men het admiraal-generaalschap dat was belast met het beleid in zeezaken en het innen van de konvoaien en licenten, op aan de Raad van State. Onder het bewind van Leicester ontstond een drietal colleges voor het zeewezen, die rechtstreeks van de landvoogd en de Raad van State afhingen. Na 1588 benoemde men Maurits tot admiraal-generaal maar hierin bijgestaan door een college van superintendentie, dat in 1593 wegens geschillen over de heffing van de konvoaien en licenten werd opgeheven. Om het centraal gezag over de admiraliteitscolleges te versterken kwam er in 1597 een nieuwe instructie tot stand, die onder de Staten-Generaal vijf admiraliteitscolleges instelde.²⁴ Ze zetelden te Rotterdam, Amsterdam, in het Noorderkwartier afwisselend te Hoorn of te Enkhuizen, te Middelburg en in Friesland te Dokkum (sedert 1645 Harlingen). De Staten-Generaal benoemden op voordracht van de betreffende provincie de leden van de colleges, met uitzondering van Zeeland waar de gecommiteerde raden tevens met de admiraliteit belast waren.²⁵ Naast de zorg voor het marinewezen was aan de admiraliteiten het financieel beheer inzake konvoaien en licenten opgedragen. Ieder admiraliteitscollege beschikte daartoe over ontvangantoren met aan het hoofd per college een ontvanger-generaal, die zich elk jaar voor de generaliteits-rekenkamer te verantwoorden had. Ook de admiraliteitscolleges zelf waren verplicht de Staten-Generaal over hun financiële toestand te informeren.²⁶ De konvoaien en licenten vormden de voornaamste inkomensbron van de admiraliteiten en in tegenstelling tot vele andere belastingen in de Republiek vond de inning rechtstreeks, niet via verpachting, plaats. Het waren in principe de eerste en praktisch de enige belastingen die na de Unie van Utrecht aan de Generaliteit kwamen. De licenten waren het eerst ingevoerd door enkele Zeeuwse steden als heffing op de uitvoer, om oorlogsschepen voor de strijd tegen Alva uit te rusten. De Staten van Holland namen onder de benaming "convoi-gelden" in 1573 deze heffing over. Het uitvoerrecht op naar vijandelijk gebied vervoerde goederen heette sedert 1574 "licent-geld", terwijl het konvooi-geld een belasting op de invoer was. Naast de impost op de wijnen en bieren waarover de Staten in 1543 de beschikking hadden gekregen, waren de konvoaien en licenten de eerste gewestelijke inkomensbronnen. In 1577, toen het besluit viel de konvoaien en licenten als uitsluitende bestemmingsheffing voor de defensie te

water te gebruiken, droeg men het beheer ervan aan de Generaliteit over. De gedecentraliseerde opzet waartoe uiteindelijk werd besloten om aan de verlangens van het gewestelijk en stedelijk particularisme tegemoet te komen, was denkbaar ongunstig. Op den duur had het een ernstige verzwakking van de vloot ten gevolge door een incompetent bestuur en een ondoelmatig financieel beleid, dat reeds ten tijde van de Republiek tot de grootste financiële schandalen leidde.²⁷ Door fraude bij de heffing van de konvoeien en licenten toe te staan trachtten de steden de handel niet al te zeer te bruuskeren door hoge belastingen. Bovendien belandde van het gevorderde nog slechts een deel bij de admiraliteiten met het bestemde doel: de uitrusting van oorlogsschepen. De admiraliteitscolleges wendden zich voor subsidies tot de Staten-Generaal, maar stietsen daar op een afwijzende houding der landprovincies, die de vloot meer als een Hollands-Zeeuws probleem zagen. De financiële tekorten die al kort na 1600 leidden tot het opnemen van leningen, vormden een voortdurend probleem voor de defensie te water.

2.3.2. *De provincieën*

De gewestelijke Staten oefenden, formeel vanaf 1588, de soevereiniteit in de Republiek uit. Binnen de Statenvergadering namen de steden een dominante positie in; alleen in de oostelijke provincies was de adel overheersend. In Holland en Zeeland hadden de steden het overwicht; in Gelderland en Overijssel konden alleen de grote of hoofdsteden naast de ridderschap in de vergadering een gelijk aantal stemmen uitbrengen. In Stad en Lande bezaten de stad Groningen en de Ommelanden elk één stem, in Utrecht hadden de stad Utrecht, de andere steden samen, de "geëligeerden" en ridderschap elk één stem. In Drenthe stonden de "eigengeërfden" met twee stemmen tegenover de ridderschap met één stem.

Zoals binnen de Unie de provincies sterk autonoom waren, zo bezaten ook de stemhebbende leden van de Staten een grote onafhankelijkheid ten opzichte van elkaar. In alle provincies gold dat geen zelfstandig stemmende gedeputeerde ter vergadering op het punt van de belastingen gedwongen kon worden een meerderheidsbeslissing te volgen. In Holland gold bovendien de regel dat betreffende het consent op de petitie, de afgevaardigden geen besluit mochten nemen zonder toestemming van hun principalen: de stedelijke overheden.²⁸ De Statenvergadering waarop de gedeputeerden als afvaardiging van de Staten verschenen, was niet permanent bijeen. In Gelderland en Utrecht in de regel twee keer per jaar, in Zeeland en Holland wat frequenter, in de overige gewesten één keer per jaar. Op dit jaarlijkse evenement was, vanuit Den Haag gezien, het consent het belangrijkste agendapunt.²⁹ De gedeputeerde Staten, in Holland en Zeeland gecommiteerde raden genaamd, vormden het dagelijks bestuur.

Het stedelijk bestuur vertoonde een regionale verscheidenheid, met overeenkomstige basiskkenmerken. Het stadsbestuur kende een vroedschap, burgemeesters, een schout, schepenen en een pensionaris. De door coöptatie aangevulde vroedschap oefende het hoogste gezag uit. Gezien de omvang van deze Raad concentreerde zich de macht bij de burgemeesters, twee, vier of meer in getal, die van rechtsgeleerd advies werden voorzien door de pensionaris. De stedelijke pensionaris trad bovendien als woordvoerder van de plaatselijke Staten-delegatie op en kon zich als zodanig in de landspolitiek etaleren en tot de toplaag gaan

behoren. Het dorpsbestuur of ambachtsbestuur stond onder leiding van de schout, die werd benoemd door de heer van het ambacht, of als de plaats geen heerlijkheid was, door de hoge overheid. De schout leidde de rechtspraak van de schepenen, beheerde de financiën en hield schouw.³⁰ Ofschoon de burgemeesters in principe verplicht waren jaarlijks een afrekening van inkomsten en uitgaven aan de vroedschap voor te leggen is het oordeel over het stedelijk financieel beheer, van bijvoorbeeld een stad als Amsterdam, kritisch uitgevallen.³¹ Evenals op Unie en provinciaal niveau ontbrak bij het beheer der financiën eenheid. De inning van gelden was verdeeld tussen thesaurieren-ordinaris en thesaurieren extra-ordinaris, accijnsmeesteren en "commissarissen tot den grooten accijns". Voorts bestonden er commissarissen tot de ontvangst van de 100e en andere penningen op onroerende goederen en stadsrekenmeesters. Men kende daarbij nog dertien Kamers of Banken, acht van administratieve en vijf van rechterlijke aard. De controle over deze instellingen en functionarissen door de vroedschap was onmogelijk. De burgemeesters bezaten onbeperkte macht om de diverse kassen voor allerlei "buitengewone" behoeften aan te spreken.

2.3.3. *De provincie Holland*

Het overwicht van Holland binnen de Republiek was gegrondvest op haar economische macht, waarin deze provincie de anderen verre overtrof. Institutioneel echter, was het niet steeds mogelijk dit machtsoverwicht daadwerkelijk in te zetten. Bij het benoemingsbeleid diende vaak een zekere pariteit te heersen die het de andere provinciën mogelijk maakte invloed uit te oefenen door het aanstellen van competente vertegenwoordigers. Ook het stadhouderschap kan wel als een tegenwicht tegen Holland gezien worden. Maar de positie van de stadhouder, in naam hoofd der regering, was, toen hij niet meer het gezag van de landsheer representerde, dualistisch. De soevereiniteit der Staten hield in dat elk gewest vrij was een stadhouder aan te stellen; tussen 1650-1672 en 1713-1747 was er, behalve voor Friesland en Groningen, zelfs geen stadhouder. Aan de andere kant oefende de stadhouder, was hij door de Staten gekozen, soevereine rechten uit die aan de landsheer hadden toebehoord, zoals de benoeming van bepaalde ambtenaren op nominatie van de Staten en het recht van gratieverlening. Hij was kapitein-generaal, en zeker in oorlogstijd wanneer het contact met de geëngageerden van de Generaliteit wegviel, opperbevelhebber van het leger.³² In financieel opzicht echter steunde de Republiek op de Hollandse quote en is het onontbeerlijk van het financiële bestuur in dit gewest nader kennis te nemen.

Vanouds waren in de Staten twee leden vertegenwoordigd: de ridderschap en de steden.³³ De ridderschap telde hoogstens twaalf leden, door coöptatie aangevuld, en bracht ter vergadering gezamenlijk één stem uit. Elke stad bezat in de vergadering één stem. Reeds voor de Opstand werden Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda regelmatig als Statenlid opgeroepen. Van na de Opstand dateert het recht op beschrijving der steden: Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven en Den Brielle evenals de in het Noorderkwartier gelegen plaatsen Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnickendam, Medemblik en Purmerend. De provincie kende een Noorder- en Zuiderkwartier sedert 1573, toen na de val van Haarlem de boven de lijn Amsterdam-Haarlem gelegen

begrippen, vast en vrij onveranderlijk kader van inkomsten en lasten werd gewerkt waarbij men onderscheid maakte in ordinaris en extra-ordinaris inkomsten en uitgaven.⁴² De gewone vaste uitgaven zoals de ordinaris quote in de staat van oorlog en de normale provinciale "huislasten" als tractamenten van ambtenaren, het onderhoud van gebouwen en versterkingen en de rentebetaling over de gewestelijke schuldenlast, golden in de Hollandse comptabiliteit als ordinaris lasten. Daarnaast stond het ordinaris inkomen uit verponding, verpachte imposten, kleinzegel en de 20e en 40e penning. Extra-ordinaris waren de consenten in de buitengewone petities van de Raad van State, subsidies aan de admiraliteiten en andere door buitengewone omstandigheden, oorlog en oorlogsdreiging, veroorzaakte kosten. Aan de inkomenszijde had men de beschikking over een aantal extra-ordinaris verhogingen der belastingen, zoals een 50-procent verhoging der verponding, toeslagen op allerlei imposten, de heffing van de 100e penning personeel en reëel, de ambtgelden, kortingen op de tractamenten en emolumenten en de opbrengst van leningen. De verhouding tussen de ordinaris en extra-ordinaris staat was vastgelegd in de gulden regel die bepaalde dat de ordinaris staat een overschot of althans geen tekort mocht vertonen en dat de bestrijding van buitengewone uitgaven in onvoorziene bijzondere omstandigheden diende plaats te vinden uit extra belastingheffingen, interen op geaccumuleerde reserves of door het aangaan van tijdelijke, het tekort overbruggende, leningen. Aangezien het bij de extra-ordinaris uitgaven om een tijdelijke verhoging der uitgaven ging, zou na het opnieuw intreden van de normale toestand door een laten voortduren van sommige extra-ordinaris heffingen en uit een ordinaris overschot, de aangegane schuldenlast worden geamortiseerd.⁴³

De registratie van schulden en verplichtingen vond extra-comptabel plaats. De uitgifte van schuldtitels gebeurde door "acten van remboursement", die het bureau der finantie opmaakte en gecommiteerde raden vervolgens ondertekenden. Bij de Generaliteit vervulden de ontvanger-generaal en de Raad van State een soortgelijke functie. Over de gang van zaken bij de uitgifte en aflossing van los- en lijfrentebrieven en obligaties bestond een regeling die de Staten op 1 januari 1644 vastlegden.⁴⁴ Hierbij werden de ontvangers verplicht hun clientèle de negociatie (vervangingen van oude of uitgifte van nieuwe stukken) in de vorm van een recepis (kwitantie) te bevestigen, met de belofte in de daaropvolgende maand bij de gecommiteerde raden de rentebrieven of obligaties te bezorgen. De houder van deze recepis moest deze ter controle op de secretarie van zijn stad laten registreren. Voor de ontvanger-generaal zou het kantoor der Finantie de registratie der receptissen verzorgen. Bij de maandelijke afrekening op het comptoir-generaal moest de ontvanger naast zijn eigen administratie een verklaring van de stedelijke secretarie omtrent de uitgegeven receptissen overleggen en het in totaal genegotieerde in contanten storten. Omdat de ontvanger op het comptoir-generaal de afgeloste rentebrieven en bij de gecommiteerde raden de afgeloste obligaties moest inleveren, was het vaststellen van de mutaties in de schuld in principe een eenvoudige zaak. Een bijvoegsel aan deze instructie schreef verder nog voor dat de ontvanger óók de aflossingen ter secretarie moest laten vastleggen, zodat bij de steden de ontwikkeling van de schuld vergeleken kon worden met de door de Staten besloten uitgifte van leningen.

De in het archief van de generaliteitsrekenkamer en de finantie van Holland aangetroffen stukken laten zien dat van de uitgegeven rentebrieven en obligaties registers ("Blaffaerts") werden bijgehouden, boeken waarin de schuldtitels op volgnummer met de naam van de intekenaar (of N.N.) en het gestorte bedrag stonden. Bij aflossing of vernieuwing vond, met vermelding van de datum en desbetreffende resolutie, doorhaling plaats.⁴⁵ Naast een waarborg voor de rechtmatigheid van het beheer der openbare schuld liet de gevoerde (meervoudige) administratie in principe toe de stand van de gewestelijke schuld en de interest-betalingen af te lezen.

Uit de resoluties van 1662 blijkt dat van het bovenbesproken voorstel betreffende de inrichting van de schuldenadministratie nog niets was uitgevoerd. Toen werd namelijk de commies Thomas de Ruyt belast met de inrichting van een administratie van los- en lijfrenten ter finantie. Met behulp van de kwitanties van deze renten zou een staat van alle rentebrieven ten laste van het land moeten worden aangelegd, gespecificeerd in hoofdsom, verschijndagen der rente en namen der rentekopers. Bovendien verzocht men de ontvangers met dit doel een kopie of extract uit hun blaffaerts over te sturen.⁴⁶

De ontvangers ontvingen ter finantie décharge voor de werkelijke interestbetalingen. De boekhoudkundige stand (blaffaerts) en de feitelijke betalingen liepen echter niet synchroon. Rente werd tot drie jaar en soms nog later, na vervaldatum uitbetaald en viel dan ten laste van het jaar waarin de betaling plaatsvond. Bovendien was de betaling van los- en lijfrenten tegen kwitantie, die op het kantoor van de finantie als décharge voor de ontvanger diende. De uitbetaling van obligaties vond plaats op vertoon van het stuk en werd op de mantel aangetekend. De controlerende overheid was hier aangewezen op de opgaven van de ontvangers zelf. De rekenkamer bijvoorbeeld komt systematisch tot hogere interest en rente-opgaven dan de ontvangers. Eveneens zijn de op het comptoir-generaal goedge-schreven uitbetalingen door de Raad van State hoger dan de feitelijke betalingen. Een ander nadeel van de "blaffaerts" was dat een actueel overzicht van de schuldenlast, het saldo van uitgifte en doorhalingen, niet "au courant" af te lezen was. Wensten de gecommitteerde raden een dergelijk overzicht op een zeker tijdstip dan stelde de finantie bij die gelegenheid, "uit de oude boekjes" zoals het heette, de per ontvangkantoor lopende kapitalen, lijf- en losrenten samen. Deze incidenteel aangelegde overzichten recapituleerden aan het begin van de staat de per kantoor bestaande schulden en interestverplichtingen, waarmee het vorige overzicht werd afgesloten en verwerkten vervolgens de jaarlijkse mutaties per kantoor in een totaalstelling. Het resultaat was een overzicht van de ontwikkeling van de schuld over een reeks van jaren.⁴⁷

Johan de Witt verlangde bijvoorbeeld in 1666 een opgave van de ontvangers (was de administratie ter finantie nog steeds niet gereed?) met peildatum 1 februari van: 1) hoeveel rente en interest tegen 4 procent vóór 1 januari 1665 op hun kantoor heeft gelopen; 2) idem voor lijfrenten; 3) hoeveel op losrenten en interest in 1665 genegocieerd is op hun kantoor; 4) idem voor lijfrenten. De bedoeling was de Staten te informeren over de verwachte lasten van het lopende jaar. Ondanks aanmaningen bleek het voor enige ontvangers moeilijk de gevraagde

De Jonge van Ellemet, in diezelfde functie van 1674 tot 1707 werkzaam, naliet bedroeg 46.103 gulden, een relatief gering bedrag dat als bewijs voor zijn zorgvuldig beleid werd aangemerkt.⁵²

In 1672 bleek de kas van de ontvanger-generaal van Holland leeg, niettegenstaande de becijfering der gecommiteerden dat er in 1670 nog 9 miljoen gulden aanwezig moest zijn geweest.⁵³

Fraude kan maar zeer ten dele dit soort tekorten verklaren, veeleer wijzen de wantoestanden op een tekort schieten van de administratie. Dit zou trouwens passen in het algemene beeld dat de staatsinrichting der Republiek bood; meer een organisch gegroeide, door onderlinge belangen verdeelde veelheid van instellingen, dan een rationeel georganiseerde bureaucratische bestuursvorm. Bij de ontvangers, die eerder te beschouwen zijn als zelfstandige ondernemers dan als ambtenaren, was een scheiding tussen de privékas en de beheerde staatskas ongebruikelijk. Dit gaf na verloop van tijd zeker aanleiding tot vergissingen en verwisselingen zonder dat kwade opzet in het spel hoefde te zijn. De problemen met de ontvanger-generaal van de Unie zijn in dit verband typerend. De hele administratie, die deels door privé personeel ten huize van de ontvanger werd gevoerd, was gecompliceerd. Nog verergerd door voortdurende achterstanden van de provincies in het afrekenen en de betwisting van quota's en consenten.

Waar bureaucratische werkwijzen een eigen leven gingen leiden nam, zoals de misbruiken in de staat van oorlog illustreerden, de bruikbaarheid van de administratieve organisatie af. De boekhouding beperkte zich tot een rechtmatigheidscontrole achteraf. De controle op knoeierijen was in principe zelfs dubbel, door toezicht op de afrekeningen der ontvangers en door registratie van de mutaties in de schulden. Maar de beheersing van de groei van de staatsschuld die in de 18e eeuw een van de grote uitgavenposten ging vormen, werd hierdoor niet bereikt. Een fundamentele tekortkoming in de financiële organisatie was, dat het van begin af aan ontbroken had aan een instructie voor de staatslichamen, waarvan de administratie niet op de bestuurlijke taak berekend bleek. Men onderkende wel de gebreken maar kwam er niet toe ze weg te nemen. Zo leidden geschillen tussen de generaliteitsrekenkamer en de Raad van State ertoe dat sedert de oprichting van de rekenkamer in 1608 tot 1622 geen rekeningen meer nagezien werden. Dit zou, volgens een memorie uit 1636 van raadpensionaris Cats, het land meer dan één miljoen gulden schade hebben berokkend.⁵⁴

Bij de huidige stand van kennis is de beeld- en oordeelsvorming moeilijk. Vele financiële archieven zijn vernietigd en wat resteert is, gezien de staatsinrichting van de Republiek niet verwonderlijk, nogal verspreid. Het sporadische materiaal is bovendien nog onvoldoende in kaart gebracht. Door de geheimhouding die financiële zaken in dat tijdperk omgaf zijn secundaire bronnen schaars en vaak niet betrouwbaar.⁵⁵ Het meest toegankelijk zijn dan nog, bijvoorbeeld, de bewaard gebleven rapporten van commissies uit de Staten, of in de resoluties genoemde verslagen van de rekenkamer. Uit de aard der zaak gaat het dan veelal om mistoestanden, wat een zekere eenzijdigheid in de berichtgeving impliceert. Hoewel het in de openbaarheid komen van dit soort problemen op zich genomen vóór het politieke systeem zou pleiten, is het bedenkelijk dat het politiek meestal onmogelijk was de aangewezen correcties te effectueren. Vele misbruiken bleven

bestaan en de commissies ter finantie van Holland uitten herhaaldelijk de klacht, dat het onmogelijk was een overzicht te geven van de financiële toestand omdat de administratie zo ondoorzichtig, was. De problemen waarmee de commissarissen *"tot het uitvinden van pointen van menage en betere directie"* in 1623 worstelden, waren praktisch dezelfde als die de Personele Commissie van het Finantiewezen in 1790 naar voren bracht.⁵⁶ De ondoorzichtigheid, onbeheersbaarheid en onbeweeglijkheid van de organisatie der openbare financiën zijn zeker mede factoren geweest die de groei der staatsschulden in de hand werkten. Het is echter nog de vraag of men hierin zo ver moet gaan als de anonieme auteur Mr. D., die in 1837 met een scheef oog op de staatsschuld van het Koninkrijk der Nederlanden, meende dat:

*"Het eenige voordeel hetwelk de slechte huishouding in zaken van Financiën heeft kunnen aanbrengen, aan de toen opgevolgde geslachten, kan daarin hebben bestaan, dat het ten slotte ontbrekende, door staatsschulden is vervangen, welke, door het thans levend geslacht zijn geboet, met een staatsbankroet en de gedurende de omwenteling, vernielde schatten en bronnen van welvaart."*⁵⁷

DE SCHULDEN VAN HOLLAND

3.1. De periode 1610 - 1670

3.1.1. Van Twaalfjarig Bestand tot Vrede van Munster (±1610-±1650)

De financiële lasten van de oorlog leidden tussen 1600 en 1609 in Holland tot een jaarlijks tekort van naar schatting één à twee miljoen gulden en tot een stijging van de schuldenlast van 5 naar 17½ miljoen gulden; een gemiddelde jaarlijkse groei van meer dan tien procent. Het zullen daarom mede financiële problemen zijn geweest die maakten dat de Republiek in 1609 een Bestand sloot dat tot 1621 zou voortduren. Door de nog onbetaalde verplichtingen uit de oorlog steeg de Hollandse schuld tijdens de wapenstilstand licht tot 23 miljoen in 1621.¹ Na de hervatting van de vijandelijkheden in dat jaar weigerden de Staten van Holland aanvankelijk hardnekkig de voor het leger benodigde financiën ter beschikking te stellen. Zelfs een persoonlijk pleidooi van de Prins haalde weinig uit.² Op de vergadering van 2 oktober 1621 werd weliswaar besloten om twee maal 200.000 gulden te lenen, maar in december bleek dat slechts 130.000 gulden werkelijk geplaatst kon worden. Zelfs de waarschuwing van de stadhouder dat er muiterij onder de soldaten dreigde, maakte weinig indruk.³

Overigens valt er uit de resoluties van de Staten wel op te maken dat men met voortdurende financiële moeilijkheden en onderlinge meningsverschillen te kampen had, maar niet in welke orde van grootte een beroep op leningsfinanciering gedaan werd. Er is echter een overzicht beschikbaar in de studie van Engels, dat de tussen 1621 en 1634 op rente en interest opgenomen bedragen samenvat. De cijfers zijn vermoedelijk opgesteld op het kantoor van de Financie naar aanleiding van een onderzoek dat een financiële statencommissie in 1634 heeft ingesteld.⁴

Een tweede ingang biedt de als bijlage 1 aan de "Memorie over de Financie.." toegevoegde "*Op-reeckeninge, wat Hollant ende Westvrieslandt sedert prima Januarii sestien hondert drie en vijftich tot ultima December sestien hondert seven en tsestich is belast, ende ontlast door negotiatien, aflossingen ende afsterven van lijf-renten.*" Vermoedelijk is dit stuk in 1667 door Johan de Witt voor de leden van de Staten geschreven en in gedrukte oplage van vijftig exemplaren verspreid. Aangezien geen andere afdrukken ervan zijn gevonden mag aangenomen worden dat het hier om de enige bewaard gebleven uitgave gaat.⁵

Tabel 3.1. Leningen van Holland tussen 1620 en 1634 (x guldens)⁶

"Reeds van oude jaren tot 1620 inclusief was door Holland op interest en rente geligt, de som van 1.550.621-13-7 ¹ / ₄ , voor dien tijd eene belangrijke som, sedert in:			
1621	met het einde van het twaalfjarig bestand	f	917.951 - -
1622			1.341.000 - -
1623			2.295.624 - 3-
1624			1.756.624
1625			2.586.161 - -
1626	wanneer pogingen werden aangewend in het belang van Gelderland, Vriesland, Overijssel en Groningen om Grol, Lingen en Oldenzaal te vermeesteren, van welker bezettingen genoemde Gewesten veel last leden; Oldenzaal gaf zich over	5.320.087	11-7
1627	als Grol werd ingenomen tot groote vreugd van Overijssel en Gelderland	1.239.872	- -
1628		2.896.074	-4-
1629	toen de Keizerlijke troepen Arnhem hadden verbrand, Amersfoort ingenomen en tot in het hart van het land waren doorgedrongen, toonde Holland en inzonderheid Amsterdam, iets voor de gemeene zaak veil te hebben; de Staten hadden alstoen een leger van 120.000 man	3.495.061	--
1630		3.370.425	-14-3
1631		3.492.291	-17-6
1632	een kostbaar jaar, als Maastricht werd belegerd en ingenomen, en het gansche gewest van Limburg, en het land van Overmaze onder de Staten werd gebragt	5.691.635	--
1633		3.636.545	-3-9
1634	tot Oct	2.200.000	--
	te zamen alzoo	f40.338.992	-14-1

Na enig rekenwerk laat zich uit de Op-Reeckeninge voor de jaren 1632, 1647, 1652 en 1667 de ontwikkeling van de losrenten en obligaties, evenals van de gekapitaliseerde lijfrenten en bijbehorende interest- en rentebetalingen afleiden. Het resultaat is samengevat in tabel 3.2.

Tabel 3.2. Schulden, renten en interest van Holland in 1632, 1647, 1652 en 1667

	LOSRENTEN & OBLIGATIES	LIJFRENTEN	TOTAAL
1632			
interestlast per jaar	2.933.023	997.038	3.930.061
kapitaal	46.928.372	8.973.431	55.901.803
rentevoet	6 $\frac{1}{4}$ %	11.11% (penning 9)	
1647			
interestlast per jaar	5.802.237	1.050.132	6.852.369
kapitaal	116.044.740	9.451.199	125.495.940
rentevoet	5%	11.11% (penning 9)	
1652			
interestlast per jaar	6.058.840	932.633	6.991.474
kapitaal	121.176.808	10.258.971	131.435.780
rentevoet	5%	9.09 % (penning 11)	
1667			
interestlast per jaar	4.776.211	1.047.369	5.823.580
kapitaal	119.405.277	12.568.439	131.973.716
rentevoet	4%	8.33 % (penning 12)	

In totaal bedroeg de schuldenlast in 1632 55,9 miljoen gulden. Tussen 1621 en 1632 is volgens tabel 3.1. per saldo 34.375 miljoen geleend, zodat aan het einde van 1620 naar schatting 22,5 miljoen gulden uitstond. Dat er tot 1620 door Holland slechts 1,550 miljoen op rente en interest gelicht werd, zoals bij Engels vermeld, is erg onwaarschijnlijk. Ook in het Register der gedrukte Resoluties staat: "Zeedert Ao. 1621 genegotieerd maar 1 $\frac{1}{2}$ Millioen. Zeedert merkl. meerder.f.146".⁷ Waarschijnlijk is met het genoemde bedrag van 1,55 miljoen gulden de jaarlijkse rente- en interestbetaling over de tot dat jaar geleende som bedoeld, want alleen al aan obligaties was meer dan 5 miljoen tot 1618 opgenomen.⁸ Gerelateerd aan een schuldentotaal van 22,5 miljoen in 1620 komt dat neer op een gemiddelde rentevoet van 6,9 procent. Sedert 1611 werden losrenten en obligaties tegen penning 16 verkocht (= 6 $\frac{1}{4}$ procent) en lijfrenten sedert 1616 tegen penning 9 (= 11,11 procent). Indien (uitgaande van de in 1632 tussen lijfrenten en losrenten c.q. obligaties bestaande verhouding) voor 1620 gesteld

wordt dat de respectievelijke schuldvormen 80 en 20 procent van het totaal uitmaken, komt men tot een gemiddelde rentevoet van 7,2 procent.⁹

De toename van 1621 tot 1632, in doorsnee bijna 2,9 miljoen per jaar, betekende een jaarlijkse groeivoet van 8,5 procent. De uitschieters in deze periode zijn terug te voeren op het verloop van de krijgshandelingen. In 1626, met 5,3 miljoen, zette de Republiek, na de val van Breda in 1625, een nieuw offensief in door de inname van Oldenzaal; 1632, 5,7 miljoen, kende de roemruchte veldtocht van Frederik-Hendrik waarbij Venlo, Roermond, Sittard en Maastricht in Staatse handen vielen.

De "Op-reekeninge" laat zien dat einde 1647 de totale schuldenlast van Holland 125,5 miljoen gulden bedroeg. Daarbij kwamen de nog onbetaalde rekeningen uit de oorlog; ongeveer 7,2 miljoen gulden.¹⁰ Tussen 1632 en 1647 was de gemiddelde jaarlijkse toename van de schuldenlast bijna de helft hoger dan in de jaren twintig: ruim 4,6 miljoen netto.

Het tekort in 1634 bedroeg meer dan 5,7 miljoen gulden. Tegenover het totale jaarlijkse ordinair inkomen van de provincie, 10.192.580 gulden, stonden oorlogsuitgaven van 11.008.912 gulden en huislasten inclusief rente (meer dan 4 miljoen) van 4.895.114 gulden.¹¹ De commissie die in 1634 belast werd met het vinden van de benodigde gelden, beval op basis van deze cijfers een reductie van de interest aan, van penning 16 naar penning 20, dus van $6\frac{1}{4}$ naar 5 procent. Want de belastingen die ruim 10 miljoen per jaar opbrachten werden reeds zo hoog geacht, dat men niet bereid was nieuwe in te voeren. Ook aan de afdanking van krijgsvolk en een vermindering van de staat van oorlog viel, aldus de stadhouder die om advies werd gevraagd, niet te denken. De gecommiteerden besloten hun verslag aan de Staten over de gedachtenwisseling met de stadhouder niettemin met het oude spreekwoord dat: "men de de tering naar de nering zetten moest." Want ondanks de sedert 1621 geheven buitengewone belastingen het hoofd- en schouwgeld, twee maal de 1000e penning, drie maal de 500e en vier maal de 200e penning, moesten de totale extra-ordinair oorlogslasten met leningen bestreden worden. De interestbetalingen en de normale huislasten legden reeds op het hele ordinair inkomen beslag. Volgens de gecommiteerden een betreurenswaardige gang van zaken en dat terwijl de voorvaders met negotiaties zo spaarzaam waren geweest dat tot 1621 maar voor 1,5 miljoen was opgenomen. (Dit laatste is duidelijk een misverstand; bedoeld was aan rente). Als gevolg van de hoge belastingen verhuisden de ingezetenen naar de andere provincies, waar de lasten lager waren.¹²

Vergeeten (of vermeden) werd te vermelden dat er ook een herziening van de verponding tot stand was gekomen. Waarschijnlijk werd het vermeden, want anders had men moeten concluderen dat het in 1584 vastgestelde kohier van de verponding door de grote vermeerdering in welvaart en bezit van de ingezetenen niet meer voldeed. De herziening in 1621 voorgesteld, kwam met grote moeilijkheden tot stand en werd pas in 1627 afgesloten en voor het eerst in 1632 ten uitvoer gelegd. Het herziene kohier leverde jaarlijks 2.426.729-1-10 gulden op en bleef met uitzondering van een herziening van de verponding der huizen in 1732 tot het einde van de Republiek ongewijzigd bestaan.¹³

Tot concrete maatregelen kwamen de Staten vooralsnog niet. In 1637 moest men zelfs besluiten om leveranciers, die voldoening van hun vorderingen aan de Staten vroegen, door afgifte van los- en lijfrenten te betalen. Daarenboven probeerde men enkele maanden later 1,8 miljoen aan losrenten en obligaties tegen de penning 16 en lijfrenten tegen de penning 9 en 11 (respectievelijk op één en twee levens) te plaatsen.¹⁴ Na uitvoerige beraadslagingen werd 28 maart 1640, vijf jaar na indiening van het oorspronkelijke voorstel, tenslotte toch besloten, vanwege de besparing van een vijfde deel op de jaarlijks terugkerende rentelast, de rente op losrenten en obligaties terug te brengen van $6\frac{1}{4}$ naar 5 procent. Tegelijk met de reductie hebben de Staten 1,8 miljoen op los-, lijfrenten en obligaties genegotieerd om opgezegde kapitalen te vervangen en andere betalingen mee te doen.¹⁵

In hetzelfde jaar werd door de raadpensionaris een zeer uitvoerige uiteenzetting over de toestand van de financiën voorgelezen in de Staten-vergadering van 13 juli 1640. Daarin stelde hij onder andere vast dat weliswaar vele nieuwe belastingen door ordonnanties in het leven werden geroepen, maar dat de naleving ervan veel te wensen overliet. Het dekken van tekorten met nieuwe leningen had een zodanige omvang aangenomen, dat men vrezen moest dat binnenkort alle inkomsten door de rente en interest in beslag zouden worden genomen, hetgeen de ondergang van de staat zou betekenen.¹⁶ Om de lopende uitgaven te betalen was prompt 2,1 miljoen gulden nodig plus het nog openstaande aandeel van Holland in de legerlasten van de Unie.¹⁷

In 1641, één jaar later, deelden de gecommiteerde raden mee dat het tekort inmiddels 5.794.450 gulden bedroeg, niettegenstaande het eerdere besluit om 1,5 miljoen gulden op te nemen. Begin februari 1642 werd opnieuw 1 miljoen geleend.¹⁸ In mei 1646 vermeldde de resoluties van de Staten dat dringend in 3,84 miljoen moest worden voorzien en overwoog men dat bedrag door de verkoop van lijfrenten tegen penning 10 op te nemen.¹⁹ De rentereductie was blijkbaar alleen niet voldoende om de provinciale begroting weer in evenwicht te brengen. De Staten moesten in 1647 ter Generaliteit zelfs laten weten dat de provincie:

*"onmachtich was, het werk van den Oorlog langer te kunnen by wesen, vermits de sobere gelegenheyt ende gantsche onvermogenheyt van hunne Provintiale Finantien, als werdende denselven Oorloch, voor so veel hun aengaet, gants en t'eenemaal, geassisteert ende gedreven met penningen, die sy, van tydt tot tydt, op swaren Intrest, ende daer toe noch groote kosten, moesten negotieeren."*²⁰

3.1.2. Financieel herstel onder De Witt (±1650 - ±1670)

Na het sluiten van de vrede in 1647 wilde Holland, gezien de financiële positie, zo snel mogelijk tot troepenvermindering overgaan. Het leger bestond uit 60.000 manschappen die jaarlijks meer dan 10 miljoen gulden kostten.²¹

De afdanking die door de Raad van State plaatsvond was in de ogen van de Staten van Holland onvoldoende. Een botsing met de stadhouder die gezien de Europese politieke constellatie een leger van 35.000 man als minimum wilde aanhouden, werd daardoor onvermijdelijk. Na een eigenmachtige afdanking van

op Holland gerepartieerde troepen in 1649 moesten de Staten in de machtsstrijd met de stadhouder, die de voornaamste opposanten in de Staten liet arresteren en een aanslag op Amsterdam wilde uitvoeren, bakzeil halen.

Na het overlijden van Willem II in 1650 brak in vijf van de zeven gewesten der Republiek het eerste stadhouderloze tijdperk aan. Hoewel in deze periode gegevens die op een verder stijgen van de schuldenlast duiden ontbreken, is er in oktober 1649 sprake van nog openstaande schulden van de provincie ter grootte van 3.659.514-3-2 $\frac{1}{2}$ gulden. In dit bedrag zijn niet begrepen de schulden aan de admiraliteiten, de West-Indische Compagnie, noch de militaire tractementen, pensioenen en andere oorlogslasten die sedert 1 januari 1649 onbetaald waren gebleven. Direct werd 720.000 gulden benodigd.²²

Het herstel der staatsfinanciën vergde de nodige tijd want van een duidelijke verbetering in de financiële situatie van Holland kan waarschijnlijk eerst na 1655 gesproken worden. Raadpensionaris Johan de Witt, die 23 juni 1653 werd benoemd, slaagde erin de groei van de schuldenlast tot stilstand te brengen en de totale jaarlijkse interestlast aanmerkelijk terug te dringen. Reeds 15 juni 1651 werd door de Staten aan een commissie de opdracht gegeven te onderzoeken hoe de grote schulden en zware rentelasten verminderd en tevens de meest nijpende verplichtingen voldaan konden worden.²³ In 1652 besloten de Staten tot een scherper toezicht op de uitbetaling van lijfrenten teneinde uitbetaling op naam van personen die al overleden waren te voorkomen.

Als De Witt in augustus 1652 de uitvoerige voorstellen van de gecommiteerde raden tot verbetering van het inkomen van de provincie namens de statencommissie bespreekt, stelt hij onder andere voor de losrenten en obligatie-interest minimaal voor de duur van één jaar van 5 naar 4 procent te reduceren.²⁴ Er werd uiteindelijk besloten de verponding nog voor het einde van het jaar met 50 procent te verhogen en in te vorderen. De weerstand tegen een rentereductie was zo groot dat de gecommiteerde raden werd opgedragen de eerste twee jaren een voorstel met dergelijke strekking niet meer in te dienen.²⁵ Het uiteindelijke financiële effect van de verhoging van de verponding met 50 procent of de verlaging van de interestvoet met 1 procent was gelijk. Aangezien de ordinair verponding ruim 2,4 miljoen gulden opleverde bracht de extra-ordinair verhoging 1,2 miljoen gulden in kas. Een verlaging van de rentevoet op losrenten en obligaties met 1 procent over het in de Op-reekening genoemde kapitaal van 121,2 miljoen gulden, ongeveer hetzelfde.

Structureel echter hielpen dit soort maatregelen weinig, zodat voor het bijeenbrengen van het Hollandse aandeel in twee miljoen gulden voor de vloot, in april 1653, een speciale commissie geformeerd moest worden. Eén van de aangedragen oplossingen was een heffing van $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$ procent van het kapitaal der door Holland en West-Vriesland uitgegeven los-, lijfrenten en obligaties.²⁶ Inmiddels leed de Republiek in de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) forse verliezen wat de kredietwaardigheid niet ten goede kwam zodat grote bedragen door verontruste beleggers werden opgezegd. Op 22 juli 1653 rapporteerde een door de Staten ingestelde commissie tot onderzoek van de financiën dat hierdoor enige ontvangers in moeilijkheden waren geraakt. Het ontbrak hen aan voldoende inkomen uit lopende middelen of uit negotiaties om de opgezegde kapitalen terug te betalen.

Bovendien waren de lopende uitgaven door oude schulden, die vele miljoenen bedroegen, en ordinaris lasten zo hoog, dat er geen uitzicht op verbetering was. De commissie ried aan door de toezegging van stipte nakoming der betaling van renten en interest te trachten de opzeggers op andere gedachten te brengen. Blijkbaar was men door oorlogsomstandigheden ertoe overgegaan deze betalingen uit te stellen, waardoor beleggers het vertrouwen hadden verloren. Bovendien kan door de Engelse blokkade en belemmering van de handel een geldschaarste ontstaan zijn die de handel noopte tot liquidatie van beleggingen om aan lopende verplichtingen te kunnen blijven voldoen.

Belangwekkend was het voorstel van de commissie om de 1000e penning ieder jaar te gaan heffen.²⁷ De 1000e, 500e en 200e penning, waarvan het kohier in 1600 was opgesteld, werd voor het eerst in 1602/'3 als "Capitaale Lening" geheven. In een rapport aan de Staten uit 1634 is er sprake van dat sedert 1621 deze extra-ordinaris belasting zeven maal plaatsvond. Het meest recente kohier uit 1644 voldeed niet meer en men had, reeds vooruitlopend op het eindverslag van de op 22 juli van dat jaar ingestelde commissie, op 9 augustus 1653 besloten om ten behoeve van een herziening van de quotisatie van de 1000e penning een instructie te ontwerpen. Het resultaat van de herziening die in 1654 werd afgesloten is in tabel 3.3. opgenomen. Door de 1000e penning voortaan ieder jaar te heffen, aldus het betoog van de commissie waarmee de Staten tenslotte instemden, schiep men een fonds waarop genegotieerd kon worden. De steden zouden lijfrenten verkopen tegen penning 11 en wel tot een zodanig bedrag dat het totaal van de jaarlijks verschuldigde lijfrenten gelijk zou zijn aan het totaal van het kohier van de 1000e penning. De toekomstige opbrengsten kwamen zo in gekapitaliseerde vorm ter beschikking van de provincie en wel tot een som gelijk aan elf maal de jaarlijkse opbrengst.²⁸ Zo kwam direct 4,4 miljoen (elf maal 400.000 gulden) ter beschikking. Voorzover het niet mogelijk zou zijn het hele bedrag op lijfrenten op te nemen konden losrenten en obligaties tegen 5 procent worden afgegeven, waarbij dan het renteverschil tussen lijfrenten en losrenten, respectievelijk 9,09 en 5 procent, in dat geval moest dienen voor de aflossing van de zo ontstane schuld, die bij lijfrenten immers automatisch door versterf teniet ging.²⁹

De opbrengst van de 1000e penning kwam dus in handen van de stedelijke magistraat die de jaarlijkse renten zou uitbetalen. Het inkomen van de stad en het ertoe behorende platteland dienden hierbij mede tot zekerheid. Vooruitlopend op het tot stand komen van het nieuwe kohier werd er in eerste instantie uitgegaan van de kohieren uit 1644, waarna het juiste bedrag later kon worden vastgesteld.³¹ Het nieuwe kohier, was gerekend naar de 200e penning, 2.000.412 gulden en kwam daarmee slechts gering boven het oude kohier uit dat, volgens de Op-reckeninge, 1.883.608 gulden bedroeg. Op 10 augustus 1654 werd de 1000e penning ter betaling van de renten voor het eerst opgelegd, waarna hij jaarlijks geheven werd tot en met 1660. De kapitalen werden daarna over de ontvangkantoren in de steden verdeeld.³²

Tabel 3.3. *Het kohier van de 1000e penning na het redres van 1653*³⁰

Na het redres van 1653 werd het kohier getaxeerd op volgende grondslag:

- alle roerende en onroerende goederen, renten, rechten, actiën, schulden, kredieten, schepen, koopmanschappen, gelden, vasellen, gagien, tractementen en andere goederen zonder uitzondering in Holland en Westvriesland van ingezetenen die een kapitaal boven 1000 gulden bezaten.
- Alle tractementen en pensioenen uit particuliere of openbare functies en het inkomen uit ambten omgerekend tegen een factor 9, zodat 100 gulden inkomen voor 900 gulden kapitaal gold.
- Van kapitaal in het bezit van niet-ingezetenen zou een apart kohier worden aangelegd. In 1672 werd het kohier bij gelegenheid van het opleggen van de 1000e penning als volgt opgegeven:

	200e:penn:	1000e:penn:
Dordrecht met dorpen	83.100	16.620
Haarlem uts	154.116	30.823 -4
Delft uts	128.007	25.601 -8
Leijden uts	190.026	38.005 -4
Amsterdam uts	696.789	139.357 -6
Gouda uts	42.360	8.472
Rotterdam uts	141.945	28.389
Gorinchem uts	14.337	2.867 -8
Schiedam uts	17.097	3.419 -8
Schoonhoven uts	13.335	2.667
Brielle uts	22.605	4.521
's Hage	199.767	39.953 -8
Woerden	10.215	2.043
Heusden	4.752	950 -8
Oudewater	4.413	882 -12
	-----	-----
	1.722.864	344.572 -6
Alkmaar en dorpen	95.895	19.179
Hoorn uts	65.982	13.166 -8
Enkhuijzen	43.155	8.631
Edam	10.590	2.118
Monnikendam	17.130	3.426
Medemblik	31.071	6.214 -4
Purmerende	13.725	2.745
	-----	-----
	277.548	55.509 -12
	-----	-----
	2.000.412	400.082 -8
	=====	=====

De opbrengst van de 1000e penning kwam dus in handen van de stedelijke magistraat die de jaarlijkse renten zou uitbetalen. Het inkomen van de stad en het ertoe behorende platteland dienden hierbij mede tot zekerheid. Vooruitlopend op

het tot stand komen van het nieuwe kohier werd er in eerste instantie uitgegaan van de kohieren uit 1644, waarna het juiste bedrag later kon worden vastgesteld.³¹ Het nieuwe kohier, was gerekend naar de 200e penning, 2.000.412 gulden en kwam daarmee slechts gering boven het oude kohier uit dat, volgens de Op-reckeninge, 1.883.608 gulden bedroeg. Op 10 augustus 1654 werd de 1000e penning ter betaling van de renten voor het eerst opgelegd, waarna hij jaarlijks geheven werd tot en met 1660. De kapitalen werden daarna over de ontvangkantoren in de steden verdeeld.³²

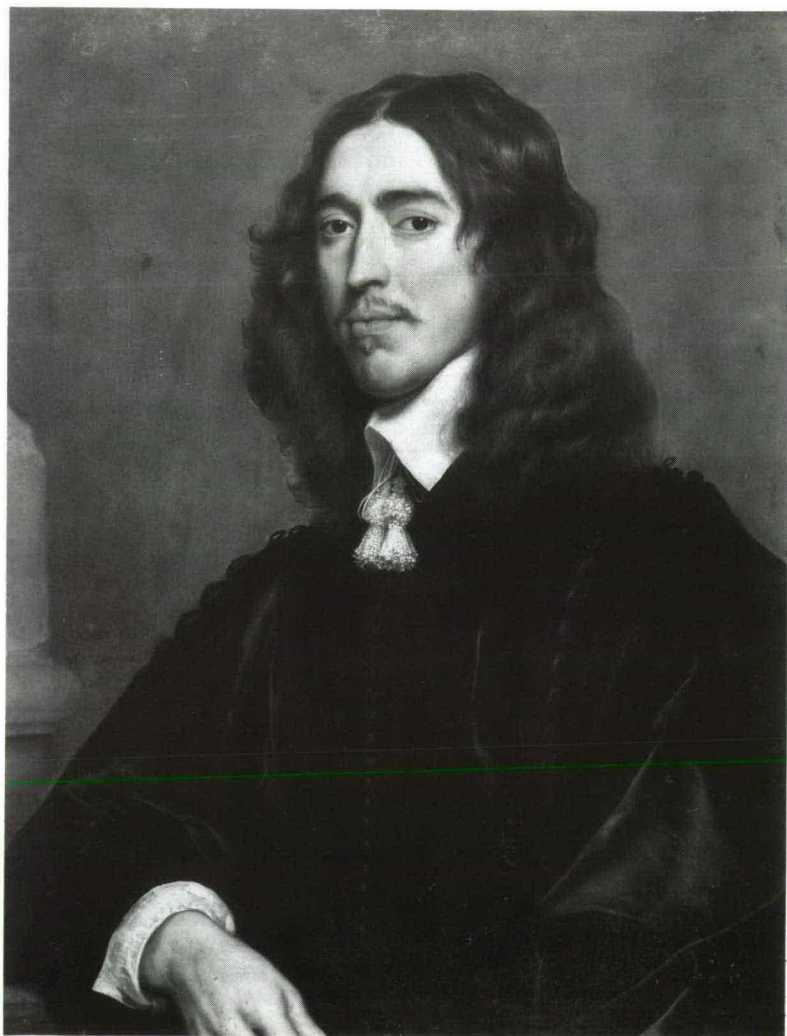
De stand van de Hollandse schuldenlast (tabel 3.2.) einde 1652 vertoonde een lichte stijging in vergelijking met het niveau in 1647. Van de verhoging van 125,5 naar 131,4 miljoen is bijna twee miljoen veroorzaakt door kapitalisatie van de lijfrenten tegen de penning 11 in 1652 en de penning 9 in 1647. De nog resterende vier miljoen zijn gezien de 7,2 miljoen nog openstaande verplichtingen bij het sluiten van de Vrede van Munster en de voortdurende achterstanden waarvan in deze periode sprake was (in 1649 nog ruim 3,7 miljoen), een bescheiden toename. De interestlast bleef nagenoeg constant, 6,9 en 7 miljoen gulden. Acute problemen ontstonden er eerst toen men in de Eerste Engelse Oorlog merkte dat de financiële adempauze een gevolg was van het omlaag brengen van de defensie-inspanning. Na het sluiten van de vrede met Engeland stelden de Staten van Holland op 17-12-1654 een commissie in die tot taak kreeg een volledig rapport op te stellen omtrent de financiële toestand. Drie maanden later werd het verslag door de raadpensionaris voorgedragen.

Er bleek duidelijk uit dat na het beëindigen van de oorlog het krediet van het land zodanig verbeterd was dat de obligaties van de provincie bij een rentevoet van vijf procent, vijf, zes en wel zeven procent boven pari noteerden, niettegenstaande dat algemeen bekend was dat de Staten een rentereductie naar vier procent overwogen. De Witt besloot zijn voordracht met de conclusie dat een rentereductie van 5 naar $4\frac{1}{2}$ of 4 procent de staatsfinanciën zeer ten goede zou komen zonder noemenswaardige schadelijke bijwerkingen. Door het aan rente bespaarde aan te wenden ter aflossing van schulden zou de provincie na 41 jaar van haar schuldenlast bevrijd zijn.³³ Na uitvoerige deliberaties gingen op 7 augustus 1655 ook de laatste oppositionele steden overstag en besloten de Staten tot een rentereductie van vijf naar vier procent voor losrentebrieven en obligaties. De Raad van State volgde het voorbeeld midden 1656 voor de generaliteitsobligaties.³⁴ De jaarlijkse opbrengst van deze maatregel voor Holland, dat 120 miljoen op losrenten en obligaties opgenomen had, kan op 1,2 miljoen gulden geraamd worden.

Voorzover valt na te gaan is met het aflossen van obligaties en losrenten een voortvarende aanvang gemaakt. De Staten legden vast in welke volgorde de aflossing zou moeten geschieden. Hierbij werden de kapitalen van vreemdelingen, van ingezetenen die gedurende de laatste oorlog met Engeland hadden opgezegd en van allen die niet in Holland en Westvriesland woonden, het eerst opgezegd. Daarna kwamen de ingezetenen aan de beurt, het eerst de obligatiehouders en daarna de bezitters van losrentebrieven.³⁵

In 1662 waren de Staten gedwongen zich opnieuw bezig te houden met de aanwending van de gelden uit de rentereductie. De aanleiding was de grote

Portret van Johan de Witt (1625-1672) door Adriaen Hanneman, 1652 (coll. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam)

hoeveelheid klachten over onregelmatigheden die bij de aflossing door ontvangers plaats zouden vinden. Men besloot tot een betere controle door een registratie van alle rentebrieven op de Financie in te richten; de ontvangers ontvingen nog eens nadrukkelijk de vermaning de voorgeschreven aflossingsvolgorde te respecteren.³⁶ De voor 's lands financiën zo heilzame politiek werd door de particuliere belegger natuurlijk weinig enthousiast ontvangen. Het viel de Britse ambassadeur in de Republiek, Sir William Temple op dat: *"when they pay off any part of the Principal, Those it belongs to, receive it with tears, Not knowing how to dispose of it to Interest with such safety and ease."*³⁷ De Staten kwamen wel in de verleiding de vrijgekomen bedragen aan te wenden voor de lopende uitgaven, met name ter financiering van de maritieme expedities tegen Zweden (1659-'60), maar de raadpensionaris wist hen vooralsnog hiervan af te houden.³⁸

Het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog (1664-1667) bracht de Republiek in een situatie waarin men niet alleen de opbrengst van de rentereductie uit 1655 aan moest spreken, maar ook door extra-ordinaris heffingen en nieuwe leningen de financiële gaten moest dichten. Zo werd er voorgesteld de 200e penning op voet van de laatste heffing in 1659 in 1665 op te leggen.³⁹ Op de in 1663 afgeschafte en in 1664 opnieuw ingevoerde "impost op het dennezout" werd één miljoen gulden geleend tegen de uitzonderlijk lage interestvoet van drie procent.⁴⁰ Bovendien besloot men als reserve drie miljoen gulden op te nemen, twee miljoen op losrenten tegen vier procent en één miljoen op lijfrenten tegen penning 12. Uitdrukkelijk werd in de resolutie bepaald dat het lenen op obligaties zoveel mogelijk moest worden vermeden. Tegelijkertijd werd de rentevoet van de één miljoen gulden "op het dennezout" van drie weer op vier procent interest gebracht.⁴¹ Weinig later verhoogden de Staten de reserve van drie naar vijf miljoen; met dit doel nam men 1,3 miljoen op losrenten en 0,7 miljoen gulden op lijfrenten op.⁴² Uit dit reservefonds verstrekten men achtereenvolgens in juni en augustus 1665 telkens één miljoen aan de admiraliteiten, waarbij als aanvulling van de reserve direct opnieuw genegotieerd werd in de verhouding tweederde losrenten en eenderde lijfrenten. Een aantal imposten beleefde in 1665-'66 opnieuw een rentree, zoals het passageld en de impost op karossen, wagens en speeljachten, die in 1648 waren afgeschaft. Het effect van deze extra belastingen ging echter goeddeels teniet doordat het inkomen uit de verpachte middelen tussen 1664-'67 terugviel onder de acht miljoen guldens.⁴³ (Zie tabel 3.4.)

De admiraliteiten ontvingen in juni 1666 opnieuw één miljoen uit de reserve, en voor aanvulling werd zorg gedragen door de emissie van vijf maal 100.000 gulden in verhouding tweederde losrenten en eenderde lijfrenten. De resterende 500.000 gulden nam men op ten laste van het domeininkomen met de bedoeling de hoofdsom binnen een jaar af te lossen door de verkoop van domeingoederen. Een maand later voorzagen de Staten in 1,2 miljoen gulden voor de vloot en ook dit bedrag vond men weer op de kapitaalmarkt.⁴⁴

De 200e penning moest ook in 1667 en 1668 opgelegd worden terwijl het voordeel van de rentereductie evenals in 1665 en 1666 ook in 1667 en 1668 ter bestrijding van de oorlogskosten was bestemd.⁴⁵ Eerst in maart 1669 was de toestand zover genormaliseerd dat er weer werd afgelost; één miljoen op de comptoiren in het Zuiderkwartier en 250.000 gulden in het Noorderkwartier.⁴⁶

De totale schuldenlast bedroeg in 1667, volgens de Op-reekening, 131,974 miljoen gulden. In vergelijking met de stand in 1652, 131,436 miljoen gulden is er sprake van een te verwaarlozen stijging, waarvan bovendien 1,1 miljoen werd veroorzaakt door de lijfrenten niet tegen penning 11 maar tegen penning 12 te kapitaliseren. Toch was men er niet in geslaagd de amortisatie van de schulden, door aanwending van het voordeel uit de rentereductie, volgens plan uit te voeren. Het effect van de renteverlaging van 5 naar 4 procent werd wel zichtbaar in de te betalen interest die van bijna 7 miljoen in 1652 terug was gelopen tot 5,8 miljoen. De oorzaak van deze op het eerste gezicht onbevredigende ontwikkeling lag, aldus De Witt, in de twee zware oorlogen die de Republiek tussen 1655 en 1667 moest voeren. In de provincie Holland had dit naast het opnemen van leningen geleid tot het aanwenden van een deel van de opbrengst van de rentereductie voor het financieren van oorlogslasten.

Tabel 3.4. Opbrengst der Gemeene Middelen Holland (1650-1672) (x Guldens)⁴⁷

(1574)	540.000
(1584)	1.440.000
(1599)	2.100.000
1650	8.404.533
1651	8.399.129
1652	7.765.448
1653	7.064.355
1654	7.590.827
1655	7.869.448
1656	7.669.293
1657	7.572.140
1658	7.112.831
1659	7.697.146
1660	8.162.990
1661	8.270.387
1662	8.020.030
1663	8.114.560
1664	7.725.928
1665	7.660.637
1666	7.811.027
1667	8.095.588
1668	8.049.979
1669	8.077.449
1670	7.853.655
1671	7.931.561
1672	6.986.534

Zonder rentereductie zou Holland in plaats van 1,2 miljoen gulden minder, 3,5 miljoen gulden meer rente moeten betalen. Er werd dus 4,6 miljoen aan rente bespaard, of meer dan de opbrengst van de 200e penning (1,9 miljoen), de 50 procent verhoging van de verponding (1,2 miljoen) en het haardstedegeld te samen.⁴⁸ Het hervatten van de aflossingen onmiddellijk na het beëindigen van de

vijandelijkheden in 1669 mag als een symptoom gelden van de kapitaalkracht die Holland onder het leiderschap van De Witt verwierf.

Vergelijkt men de financiële situatie van Holland in het jaar 1653 met die in 1667, dan valt het op dat buiten de rentebesparing van 1,2 miljoen gulden het voornamelijk aan de gestegen opbrengst der gemeene middelen te danken was dat er een overschot op de ordinaris staat van inkomsten en uitgaven bestond dat de aflossingen mogelijk maakte.

*Tabel 3.5. Vergelijking van het ordinaris inkomen en lasten van Holland in 1653 en 1667.*⁴⁹

INKOMEN	(Glds x 1000)		UITGAVEN		
	1653	1667		1653	1667
Verponding	2400	2400	Huislasten	650	650
Gemeene middelen	7000	8100	Staat van Oorlog	4000	3900
Turf en Bier	700	700	Interest	7000	5800
40 pen. & div.	400	400	Tekort/Overschot	-1150	+1250
	-----	-----		-----	-----
Totaal	10500	11600	Totaal	10500	11600

De gemeene middelen bevonden zich in 1653 ten gevolge van de Engelse blokkade op een historisch dieptepunt en stegen daarna met bijna één miljoen gulden tot meer dan acht miljoen per jaar in 1660. Gemiddeld bedroeg de opbrengst in de periode 1650-1660 ruim 7,8 miljoen (Zie tabel 3.4.). Samen met de gereduceerde rentelast lijkt het ordinaris overschot hierdoor aannemelijk. In geval er echter extra-ordinaris uitgaven voor leger of vloot vereist werden ontkwam men niet aan het opnemen van leningen. Het inkomen dat in de vorm van extra-ordinaris belastingen viel samen te brengen, was al snel ontoereikend. Bovendien kwamen de opbrengsten van de heffingen vertraagd binnen en viel de belasting samen met de economische recessie waarin de handel ten gevolge van de oorlogsomstandigheden geraakte.

Tussen 1655 en 1667 was in totaal 12,7 miljoen afgelost uit het voordeel van de rentereductie (zie appendix 3.1); de schulden bleven constant, dus een ongeveer gelijk bedrag is opnieuw geleend. In de resoluties is de autorisatie voor nieuwe leningen tot een totaalbedrag van 12,4 miljoen gulden te vinden. Daarenboven werden extra-ordinaris belastingen zoals de 200e penning in een reeks van jaren opgelegd. Het overschot van 1,2 miljoen gulden dat sedert 1669 werd aangewend voor aflossing, gaf Holland theoretisch de nodige speelruimte om bij een rentevoet van vier procent maximaal dertig miljoen te lenen zonder (gegeven constante belastingopbrengsten) op het ordinaris inkomen tekort te komen. Op het eerste gezicht een enorme reserve, maar de jaren zeventig, waarin de Republiek zich met nagenoeg alle Europese mogendheden tegelijk in oorlog bevond, zouden deze ruimschoots opeisen.

3.1.3. Lijfrenten, losrenten en obligaties

Sedert in 1655 met het aflossen van losrenten en obligaties uit het door de rentereductie bespaarde bedrag een begin was gemaakt, ging de voorkeur van de Staten bij het opnemen van nieuwe leningen uit naar lijfrenten. Bleek het niet mogelijk voldoende lijfrenten te verkopen dan mochten losrenten aangeboden worden; obligaties waren bijna steeds bij nieuwe emissies uitgesloten. Deze voorkeur is opmerkelijk omdat de groei van de schuldenlast tussen 1600 en 1650 overwegend door obligatieleningen werd veroorzaakt. Het relatieve aandeel van de losrenten en lijfrenten in de totale schulden- en interestlast daalde voortdurend. Alleen tussen 1650 en 1670 nam het aandeel van de lijfrenten enigszins toe, zoals uit de optelling in tabel 3.6. blijkt. Opvallend is het continue stijgen van de obligatie ten koste van de beide andere schuldvormen, met name de losrente. Het verschijnen van de obligatie is, in vergelijking met de oudste vorm waarin de overheid langlopend krediet opnam namelijk de jaarrente, van betrekkelijk recente datum. Meldingen over de verkoop van obligaties in de 16e eeuw zijn schaars. Zo besloten in 1569 de Hollandse Staten 150.000 ponden die ze op obligaties van Amsterdamse kooplieden geleend hadden uit de opbrengst van de verkoop van losrenten af te lossen.⁵⁰ Een soortgelijk besluit werd in december 1609 genomen toen men de obligatieschuld à 4.356.101 gulden door verkoop van losrenten en lijfrenten wilde vervangen.

Tabel 3.6. De verdeling van de losrenten, lijfrenten en obligaties in procenten van het totaal.⁵¹

		Losrenten	Obligaties	Lijfrenten	Totaal
1632	K	65	19	16	100
	R	58	17	25	100
1647	K		93 *	7	100
	R		85	15	100
1653	K	33	60	7	100
	R	30	56	13	100
1667	K		90*	10	100
	R		82	18	100
1729	K	15	78	7	100
	R	14	70	16	100

K = Kapitaal

R = Rente

* Losrenten en Obligaties samen

Echter zowel in 1616 als in 1618 is er in de resoluties sprake van een schuld ruim 5,2 miljoen gulden groot, die in de vorm van obligaties was opgenomen.⁵² De uiteenlopende populariteit van de drie schuldvormen, losrenten, lijfrenten en obligaties, vond haar oorzaak in de specifieke condities waaronder de gelden werden opgenomen.

Zo waren de losrenten en obligaties in tegenstelling tot lijfrenten in principe eeuwigdurend. De lijfrente was gevestigd op het leven van (een) bepaalde in de

rentebrief genoemde perso(o)n(en). Men kocht de rente-uitkering door de storting van een som ineens en met het overlijden van degene(n) op wie(r)(ns) leven de rente gevestigd was eindigde de uitkering. Het budget van de overheid werd hierdoor slechts met de rentetermijnen, niet met de aflossing van de verkregen gelden belast. Een nadeel was hierbij dat vooral renten werden gevestigd op het leven van zeer jeugdige personen in de hoop op een naar mogelijkheid lange uitkeringstermijn. Fraude was hierbij niet steeds uit te sluiten en rond 1650 werden de bepalingen, waarin de rentetrekker verplicht werd het in leven zijn van degenen op wie de rente was gevestigd te bewijzen, verscherpt. Vanaf 1652 werden "attestatie de vita" vereist die bij het kantoor van uitbetaling overlegd moesten worden.

Bij losrenten was de waarde van de rentebrief niet afhankelijk van de verwachte levensduur van een bepaalde persoon; men verwierf zich door storting van een bepaald bedrag een eeuwigdurende rente-uitkering, tegen een rentevoet die stabiel was. Met dien verstande dat deze in de loop van de tijd bij groeiende kredietwaardigheid en kapitaalrijkdom in de Republiek daalde. Losrenten stonden op naam en elke overdracht moest op het kantoor van de ontvanger worden geregistreerd. Opzegbaar kon een losrente zijn indien dit bij het aangaan van de transactie was bedongen. Eerst na 1609 kwam de clausule in zwang dat de ontvanger op verzoek van de losrentetrekker de hoofdsom binnen zes maanden zou terugbetalen.⁵³

In tegenstelling tot losrenten was bij obligaties geen opzegging mogelijk, alleen de schuldenaar kon tot aflossing overgaan. Obligaties luiden veelal in ronde bedragen en het was gebruikelijk door tennaamstelling op de initialen NN het stuk aan toonder te doen luiden. Hierdoor was een makkelijke (en kosteloze) overdracht van vermogenswaarden mogelijk.

De voorkeur die de Staten sedert 1650 voor de lijfrente gaan ontwikkelen draagt in resoluties en memories duidelijk de sporen van de invloed van de raadpensionaris. Toch waren lijfrenten niet goedkoper dan obligaties of losrenten. Johan de Witt wist de Staten in een memorie van 30 juli 1671 met als titel: "*Waerdye van Lijfrenten naer Proportie van Los-renten*" zelfs voor te rekenen, dat men met lijfrenten relatief duurder uit was doordat de prijs ervan te laag werd vastgesteld.⁵⁴ De Staten verkochten lijfrentebrieven, ongeacht de leeftijd van degene op wiens leven de rente gevestigd werd, tegen een rentevoet die $1\frac{1}{2}$ à 2 maal het percentage bedroeg dat voor losrenten en obligaties gold. In de "*Waerdye*" is voor het eerst aangegeven hoe de koopsom van een lijfrente in plaats van geschat op grond van statistisch bepaalde sterftekansen kon worden berekend. De benodigde gegevens werden door De Witt verzameld uit de "blaffaerden", de lijfrenteregisters van de Staten, die sedert 1662 ter Financie als controle op de ontvangers werden bijgehouden.⁵⁵ Hij kwam tot de conclusie dat de contante waarde van één gulden rente bij vier procent markrentevoet en gelet op de statistisch te verwachten duur van de uitkering, regelmatig boven de 16 gulden lag; soms wel boven de 18 gulden als het om minderjarige kinderen ging. Op grond van deze uiteenzetting hadden de Staten er weinig moeite mee de lijfrenten niet meer tegen penning 12 te verkopen zoals tot dan toe gebruikelijk, maar vanaf 1671 tegen penning 14. Gezien de uitkomst van De Witts berekeningen een soepele opstelling. De hoofdoorzaak van de aantrekkelijkheid van de lijfrente was het feit dat de uitgifte

ervan niet, zoals bij de beide andere leeninstrumenten, leidde tot een quasi eeuwigdurende renteverplichting. De amortisatie lag besloten in de jaarlijkse uitkering die bij overlijden verviel; hoe moeilijk het in de praktijk was losrenten en obligaties af te lossen had de ervaring met het fonds der rentereductie geleerd. De losrente had daarnaast nog het nadeel dat men ertoe over was gegaan de koper ervan het recht tot opzegging in te ruimen. In 1653, gedurende de Eerste Engelse Oorlog bijvoorbeeld, waren verscheidene ontvangers op dit voor de Staten ongelegene tijdstip in liquiditeitsproblemen geraakt, toen zij niet in staat waren de grote bedragen die werden opgezegd uit te betalen.

Uitgesproken onwenselijk waren blijkbaar obligatieleningen. Obligaties onttrokken zich, als toonderstukken, aan de surveillance van de financiële autoriteiten. Ze konden buiten de ontvanger om worden verhandeld en zonder veel formaliteiten worden overgedragen. Als zodanig was er een markt in overheidspapier ontstaan en de koersvorming hierop weerspiegelde de kredietwaardigheid van de emittent. Het moet Hunne Grootmogenden duidelijk een doorn in het oog zijn geweest dat hun financiële en politieke manoeuvreerruimte door het spel van vraag en aanbod op de beurs werd ingeperkt. Daarnaast bleek de obligatie een uitstekende belegging voor diegenen die de belastingen bij verkoop en vererving wilden vermijden. In deze richting duidde alleszins het voorstel van 21 juni 1657 tot conversie van alle obligaties in losrenten, wat door de gecommitteerde raden wordt gemotiveerd met het argument dat over losrenten de 40e penning geheven kan worden.

De 40e penning was een belasting verschuldigd bij verkoop onder andere, aldus een aanvulling uit 1655 op de betreffende ordonnatie, van lijf- en losrenten. Bij overlijden was bovendien de 20e penning over de inboedel, toebehorend hebbend aan de overledene, te betalen, hieronder begrepen los- en lijfrenten.⁵⁶

In een advies van 2 augustus 1657 brachten gecommitteerde raden de volgende punten naar voren om een conversie van obligaties naar losrenten te bepleiten:

1. De opbrengst van de 40e en 20e penning bij verkoop, respectievelijk erflating.
2. Alle "*publieke en geheime negotiatiën, commerciën en handelen*" worden onmogelijk gemaakt; en de inwoners zijn er zeker van dat de aflossing niet eerder geschiedt dan in de resolutie over de reductie bepaald. Eerst in 1662 werd ter controle van de ontvangers een administratie ter Financie ingericht.⁵⁷
3. Obligaties zouden technisch in losrenten omgezet kunnen worden door het invullen van de naam van de eigenaar op het stuk en het doorhalen van de clausule "of toonder deses".
4. Uitbetalingen van renten, interest en aflossingen dienden steeds op kwitan- tie plaats te vinden.
5. De voorschriften die van toepassing waren op rentebrieven zouden ook gaan gelden voor de geconverteerde obligaties.⁵⁸

Tabel 3.7. Inkomsten en uitgaven van Holland (1653?)

(Gldsx 1000)

	Totaal	C.G.	Dord- recht	Haarlem	Delft	Leyden	Amster- dam	Gouda	Rotter- dam	Gorcum	Brielle	N.Q.
Gem.Mid.	6.912	-	422	621	780	862	1933	339	424	114	194	1.223
Verponding	2.431	1.823										608
Turf	693	626										67
Dennezout	18	11										7
Bier's-Hage	8	8										
Tappers Delft	15	15										
KleinzegeI	30	26										4
Huishuur O.G.	1	1										
XL/XX pen.	382	-	24	33	65	48	83	25	35	9	10	50
INKOMEN	10.490	2.510	446	654	846	909	2015	364	459	123	204	1.959
Losrenten	2.142	779	125	162	30	108	18	173	266	90	3	388
Lijfrenten	884	274	10	104	96	80	95	35	22	4	3	160
Interest	3.883	1.165	287	218	368	279	717	51	3	0	90	703
Verd.Comp.	2.145	54	0	119	305	263	638	73	115	26	57	495
Onverd.SvO	1.850											
Huislasten	662											
Verponding	50	50										
UITGAVEN	11.616	2.322	423	605	799	730	1.468	332	406	121	154	1.746
SALDO	-1.126	186	23	51	47	179	548	31	53	2	51	181 (213)

Eigen schattingen gecursiveerd.

Tabel 3.8. Verdeling van de uitstaande schulden over de ontvangkantoren van de steden in het Zuiderkwartier (1653?)

(Gldsx 1000)

Comptoir	Losrenten		Lijfrenten		Obligaties		Totaal	% Totaal	Quote
	%		%		%		%	Z.Q.	
Dordrecht	2507	30.0	113	1.4	5736	68.6	8357	100	7.8 10.1
Haerlem	3234	37.0	1149	13.1	4363	49.9	8746	100	8.2 10.1
Delft	599	6.6	1055	11.7	7369	81.7	9023	100	8.5 10.1
Leyden	2160	25.0	877	10.2	5586	64.8	8624	100	8.1 10.1
Amsterdam	359	2.3	1044	6.6	14341	91.1	15743	100	14.8 17.6
Gouda	3459	71.0	383	7.9	1028	21.1	4869	100	4.6 6.3
Rotterdam	5320	94.7	238	4.2	61	1.1	5619	100	5.3 6.3
Gorcum	1804	97.2	46	2.5	5	0.3	1856	100	1.7 2.5
Brielle	55	2.9	38	2.0	1802	95.1	1894	100	1.8 2.5
Comp.Generaal	8115	24.1	2282	6.7	23307	69.2	33704	100	31.6 24.4
C.G.in steden	7427	91.2	719	8.8	0		8145	100	7.6 -
C.G.200e p.	40	74.1	14	25.9	0		54	100	0 -
Totaal	35078	32.9	7959	7.5	63599	59.6	106637	100	100.0 100.0

De definitieve beslissing over het voorstel werd door de Staten uitgesteld en door interne onenigheid over dit verstrekkende onderwerp is het nooit in werking getreden. Maar de radicale houding door de gecommiteerden en de raadpensionaris in deze resolutie tentoongespreid, maakt duidelijk dat de autoriteiten obligatieleningen als nadelig voor het land zagen. In 1659 en 1660 werd dan ook geleend onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat géén obligaties zouden worden geëmitteerd.⁵⁹

Opmerkelijk in dit verband is voorts dat de samenstelling van de schuldenlast, die uit lijfrenten, losrenten en obligaties bestond, per ontvangkantoor aanzienlijk uiteen kon lopen.

In tabel 3.7. zijn samengevat de inkomsten en uitgaven per ontvangkantoor in het Zuiderkwartier, Noorderkwartier en het comptoir-generaal. Uit de opgegeven bedragen aan uitbetaalde renten en interesten is in tabel 3.8. de relatieve verhouding van losrenten, lijfrenten en obligaties per kantoor berekend.⁶⁰

De financieringsvoorstellen die De Witt op 25 juni en 30 juli 1670 ten behoeve van de "legeraugmentatie" de Staten voorlegde, behelsden in essentie de verkoop van 41-jarige renten à vier procent interest. De voordelen zijn duidelijk; evenals bij lijfrenten is er een automatische amortisatie door de jaarlijkse annuïteit en dus het ontbreken van een aflossingsverplichting in de toekomst, terwijl de kosten gerelateerd aan de verwachte levensduur van lijfrenten lager zijn. Innovatief was de mogelijkheid die geboden werd, om bij afstand van de jaarlijkse rentebetaling een kapitaal ineens uitgekeerd te krijgen ("koopsompolis"). Na 18 jaren kreeg men het oorspronkelijk gestorte bedrag terug en ontving men tot en met het 41e jaar de jaarlijkse rente. Op gelijke wijze kon men opteren voor 28 jaar lang geen uitkering, dan de terugbetaling van twee maal de koopsom en in de nog resterende jaren tot het 41e jaar een jaarlijkse rentebetaling. Zo kreeg men na 35 jaren drie maal en na 41 jaren vier maal de hoofdsom uitbetaald. In alle gevallen betaalde de provincie niet meer dan 4 procent aan interest. Naar wens kon de 41-jarige looptijd van de uitkering door een kortere van 30, 20 of 10 jaar worden vervangen. Ook kon men opteren voor een tontine-lening met een looptijd van 41 jaar.⁶¹

Waarschijnlijk slaagde De Witt er niet in de argwaan in de Staten tegen zoveel nieuwigheden te overwinnen, want uiteindelijk werden de vijf miljoen gulden die benodigd waren op de traditionele manier door middel van lijfrenten, aangevuld met losrenten en in allerhoogste nood met obligaties, bijeengebracht. Zoals tabel 3.6. illustreert was de rol van de losrente en de lijfrente in het verdere verloop van de ontwikkeling uitgespeeld. De Witt c.s. voerden een achterhoedegevecht tegen het opkomend financieel kapitalisme, waarin de obligatie de losrente geheel verdrong, terwijl voor de lijfrente tot in de eerste decennia van de 18de eeuw nog een bescheiden rol bleef weggelegd.

Appendix 3.1. Het verloop van Hollands schulden 1600-1670

De cijferreeksen van tabel 3.9. waarmee de schulden bij benadering werden gereconstrueerd, zijn tot stand gekomen op basis van de volgende gegevens:

- De in de Op-reekeninge vermelde bedragen voor de jaren 1632, 1647, 1652 en 1667. De lijfrenten omgerekend tegen de penning 10 voor alle jaren. Het Noorderkwartier voor $20\frac{1}{2}$ ten 100 in de totaalstelling voor Holland toegevoegd. Zie tabel 3.2.
- De door Engels opgegeven negociaties in de jaren 1621 t/m 1634 (in totaal 40,338 miljoen gulden). Zie tabel 3.1.
- De zowel door Engels als ARA FH 806b vermelde jaarlijkse rentebetaling van 1.550.621 gulden per ultimo 1620.
- De door Houtzager uit de resoluties van Holland opgetekende obligatieschuld in 1609: 4.356.101 gulden; 1616: 5.218.547; 1618: 5.276.159 gulden.
- Sedert 1655 tot 1663 aflossingen uit het profijt van de rentereductie van 5% naar 4%, jaarlijks vermeerderd met de interest (4%) over de afgeloste som. De Witt had het principe in het rapport van 1655¹ zo geformuleerd: de ontvangers krijgen instructie het, door de aflossing, aan rente bespaarde bedrag op hun comptoir te besteden: *"...en dat deselve aflossingen ook van jaar tot jaar souden moeten werden verhoogt ter concurrentie van de interest van het capitaal, dat des jaars te vooren afgeleid souden weesen..."*. De door de rentereductie bespaarde 1,2 miljoen gulden in 1655 groeiden in de acht daaropvolgende jaren tot 1663 aan tot in totaal: $1,2 + 1,2 * \Sigma (1,04) = 12,7$ miljoen gulden. Ter bevestiging van de berekening kan dienen, dat in ARA FH 795 het profijt van de reductie over 1665 voor het Zuiderkwartier met 1.340.043 gulden wordt aangegeven. Of omgerekend voor heel Holland 1,685 miljoen gulden, ongeveer het door de hiervoor aangegeven werkwijze bereikte hypothetische resultaat.
- Vanaf 1632 is het jaarlijks versterf bij lijfrenten op $2\frac{1}{2}$ procent per jaar van de uitstaande som gesteld. Dit cijfer is gebaseerd op de afname der lijfrenten in de periode tussen 1647 en 1652 in de Op-reekeninge.
- De negociaties van 1659 tot 1667 zijn gebaseerd op de door Houtzager geannoteerde resoluties van Holland; 1659: 1100, 1660: 1600, 1664: 1000, 1665: 7000, 1666: 1700 (1659-1664 losrenten, 1665-1666 tweederde deel losrenten, eenderde deel lijfrenten).

De jaarlijkse mutaties tussen 1632 en 1647, 1647 en 1652, 1652 en 1667, zijn gereconstrueerd rekening houdend met een jaarlijks versterf bij lijfrenten van 2,5% van het uitstaande bedrag, aflossingen uit de opbrengst der rentereductie en de per saldo berekende emissie van nieuwe leningen, teruggerekend op een jaarlijks gemiddeld bedrag in de tussenliggende periode.

Vóór 1632 ontbreekt de specificatie in losrenten, lijfrenten en obligaties. Uitgaande van de totale schuld in 1632 zijn de jaarlijkse negociaties volgens Engels verwerkt. Dit leidt tot een schuld van 22,5 miljoen gulden in 1620. Gerelateerd aan de in dat jaar betaalde interest van 1,550 miljoen gulden volgt hieruit een gemiddelde jaarlijkse rentevoet van 6,9%.

Ter controle: Bij een verhouding uitstaande lijfrenten ten opzichte van losrenten/interesten van 20/80 en een rentevoet voor lijfrenten van 11,1% (penning 9) en losrenten/obligaties van $6\frac{1}{4}$ % (penning 16) is de gemiddelde rentevoet 7,2%. Dit geeft een ruwe indicatie voor de betrouwbaarheid van de schatting van de schuld in 1621.

Over de periode 1600 tot 1621 zijn de gegevens schaars. Uitgaande van de in 1632 bestaande verhouding obligaties/totale schuld is zowel in 1609 als in 1616 en 1618 gepostuleerd dat de obligatieschulden een kwart van de totale schuldenlast vormen.

Dit geeft het volgende resultaat:

Jaar	Schuld	Rente	Toelichting
1609	17.500	1.400	lijfr. 12%, obl. 7%, verhouding 20/80 Gemid. 8%
1616	20.875		(1615: 20.200)
1617	21.100		(1617: 21.100)
1620	22.495	1.550	lijfr. 11%, obl. 6 $\frac{1}{4}$ %, verhouding 20/80 Gemid. 7.2%

Tussen 1600 en 1609 leidde de oorlogsvoering jaarlijks tot tekorten; in 1599 bijna 1,2 miljoen en in 1603 1,4 miljoen gulden. Uitgaande van dit laatste cijfer als een globaal gemiddelde, valt te berekenen dat rond 1600 in totaal ongeveer vijf miljoen gulden door de provincie Holland was opgenomen. Hierover moest ongeveer tien procent rente betaald worden. Voor 1599 (Tabel 2.2.) waren de particuliere lasten, daaronder begrepen renten en interest, 0,9 miljoen gulden groot. Van Oldenbarnevelt deelde in zijn Remonstrantie mede dat deze lasten bij het sluiten van het Bestand twee miljoen gulden bedroegen. Na aftrek van de hiervoor geraamde rentelast zijn de huislasten in 1599 (0,9-0,5) 0,4 miljoen en in 1609 (2,0-1,4) 0,6 miljoen gulden. Dit lijkt een plausibele uitkomst.

De in tabel 2.1. opgegeven leningsbedragen (in 1544 380.000 en in 1559 1,4 miljoen gulden) geven ruimte voor de veronderstelling dat tussen 1560 en 1600 de schulden stegen van 1,5 naar 5 miljoen gulden. Er zijn afwijkende meningen zoals bij Wagenaar: *"Opmerkelijk is het dat men in de negen jaren van 1598 tot 1607 in het felst van den Oorlog tegen Spanje maar 26 millioenen guldens verachtert."*² Ter vergelijking ook nog de cijfers van ARA FH 806g: Aantekeningen van de schulden van het Zuiderkwartier voor de representant Van de Kastele.

1544 :	980.000
1574 :	1.400.000
1599 :	5.000.000
1632 :	44.441.934
1647 :	99.769.280
1796 :	400.000.000

Tabel 3.9. Reconstructie schulden Holland 1600-1667 (schattingen cursief)

(Glds x 1000)

Jaar	Losrenten Obligaties	Lijfrenten (p.10)	Aflossingen reductie	Negociatie Lijf- Losr.	Totaal
1599					3610
1600				1390	5000
1601				1390	6390
1602				1390	7780
1603				1390	9170
1604				1390	10560
1605				1390	11950
1606				1390	13340
1607				1390	14730
1608				1390	16120
1609				1390	17500
1610				450	17950
1611				450	18400
1612				450	18850
1613				450	19300
1614				450	19750
1615				450	20200
1616				450	20650
1617				450	21100
1618				450	21550
1619				450	22000
1620				450	22495
1621				918	23413
1622				1341	24754
1623				2296	27050
1624				1757	28807
1625				2586	31393
1626				5320	36713
1627				1240	37953
1628				2896	40849
1629				3495	44344
1630				3370	47714
1631				3492	51206
1632	46928	9970		5692	56898
1633	50565	9991		270	60556
1634	55265	10011		270	65276
1635	59965	10031		270	69996
1636	64665	10050		270	74714
1637	69365	10069		270	79434
1638	74065	10087		270	84152
1639	78765	10105		270	88870
1640	83465	10122		270	93587
1641	88165	10139		270	98304
1642	92865	10156		270	103021
1643	97565	10172		270	107737
1644	102265	10187		270	112452
1645	106965	10203		270	117168

Jaar	Losrenten Obligaties	Lijfrenten (p.10)	Aflossingen reductie	Negociatie Lijf-	Losr.	Totaal
1646	111665	10218		270	4700	121883
1647	116045	10500		270	4700	126545
1648	117045	10270			1000	127315
1649	118045	10040			1000	128085
1650	119045	9810			1000	128855
1651	120045	9580			1000	129625
1652	121177	9326			1000	130503
1653	121177	9093				130270
1654	121177	8866				130043
1655	119977	8744	1200	100		128721
1656	118729	8625	1248	100		127354
1657	117431	8510	1298	100		125941
1658	116081	8397	1350	100		124478
1659	115777	8287	1404	100	1100	124064
1660	115917	8180	1460	100	1600	124097
1661	114399	8075	1518	100		122474
1662	112820	7973	1579	100		120793
1663	111178	7874	1642	100		119052
1664	112178	7777		100	1000	119955
1665	116844	9916		2333	4667	126760
1666	117978	10235		567	1133	128212
1667	119405	10470				129875

Grafiek 3.1. Schulden Holland 1667-1677

3.2. De periode 1670 - 1715

3.2.1. Oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen (1672 - 1678)

De Raad van State drong vanaf 1669 aan op versterking van de defensie te land met het oog op de bedreiging die er van Frankrijk voor de Republiek uitging. Deze overwegingen vonden aanvankelijk bij de bondgenoten weinig gehoor; eerst einde 1670 gingen de Staten van Holland zich bezighouden met het vraagstuk hoe de financiën voor een komende oorlog bijeen te brengen.

Allereerst wenste men maatregelen om de opbrengst van de gemeene middelen, die bij stijgende bevolking en welvaart terugliepen, te laten toenemen.¹ Het verslag van een onderzoek dat enkele afgevaardigden hierover instelden werd op 22 november 1670 door de raadpensionaris voorgelezen. Naast het voorstel de graanimpot, gezien de lage prijs van graan, voor de tijd van één jaar te verdubbelen, bevatte het rapport bovendien een drietal uitgewerkte mogelijkheden om op betere condities leningen te kunnen sluiten.²

Aangezien de Staten-Generaal ten behoeve van de "augmentatie van de militie" een extra-ordinaris staat van oorlog hadden goedgekeurd die voor Holland uitgaven van meer dan vijf miljoen gulden met zich meebracht, waren financiële maatregelen dringend noodzakelijk.

Tabel 3.10. Extra-ordinaris staat van oorlog 31 december 1670 (x guldens)³

Holland	5.069.160
Friesland	1.013.795
Zeeland	798.358
Groningen	506.943
Utrecht	506.943
Gelderland	487.926
Overijssel	310.432
Drenthe	86.935
Totaal-Generaal	8.780.495

De Staten besloten begin 1671 de verdubbelde impost op het gemaal op te leggen en stelden de opbrengst ervan ter beschikking van de steden, die op basis van dit inkomen aan de provincie een anticipatielening van één miljoen gulden verstrekten.⁴ De in 1669 afgeschafte impost op karossen en speeljachten, het passagegeld en het veergeld, met een geraamde opbrengst van 395.000 gulden, werden opnieuw ingevoerd, terwijl men de bestaande impost op bieren verdubbelde.⁵

In de loop van het jaar 1671 werd geprobeerd minstens vier miljoen, telkens in tranches van één miljoen gulden, aan lijfrenten te plaatsen tegen penning 14, deels extra aantrekkelijk gemaakt door vrijstelling van de 40e penning. Desondanks waren deze lijfrentebrieven voor de meeste beleggers niet interessant genoeg, zodat men een restant van zeker twee miljoen door losrenten en obligaties à vier procent moest dekken.⁶ Heftig omstreden was het besluit dat de Staten uiteindelijk op 23-24 december 1671 namen, waarin een korting van vijf procent op losrenten

en obligaties werd opgelegd. Ondanks de uitdrukkelijke bepaling dat het een vergoeding was die het land moest berekenen: "*voor continuatie en assurance van deselve capitaalen, mitsgaders voor de prompte en precise beaalinge van de renten en interesten...*" was het effect een rentereductie van 4 naar 3,8 procent, met het voorbehoud dat de houders die met de vermindering niet accoord gingen zouden worden afgelost.⁷

De aflossingen uit het voordeel van de rentereductie uit 1655, na een onderbreking gedurende de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) in 1669 hervat, werden in 1672 niet meer doorgevoerd.⁸ Hierdoor ontstond een overschot van 1,4 miljoen gulden op het ordinair inkomen dat ten behoeve van de oorlogsvoering kon worden aangewend.

In het rampjaar 1672 bevond Holland zich, ondanks militaire en politieke tegenslagen, tenminste financieel in een relatief goede uitgangspositie. In de eerste drie maanden van 1672 wist Holland boven de vier miljoen gulden in 1671 geleend, additionele zeven miljoen gulden op de kapitaalmarkt aan te trekken. Na het oprukken der Franse troepen, die zonder noemenswaardige tegenstand te ontmoeten in juni voor de Hollandse waterlinie stonden, was er echter geen krediet meer te krijgen. Aan de Amsterdamse beurs werden obligaties, afhankelijk van de geruchten over militaire operaties en vredeskansen, zo goed als onverkoopbaar.⁹

Op basis van extra-ordinair heffingen werd in de daaropvolgende jaren in de financiële behoeften voorzien. De steden verstrekten op basis van het kohier van de 1000e penning uit 1654 een anticipatielening ter grootte van de opbrengst van de heffing, ruim twee miljoen gulden.¹⁰

Boven deze 200e penning "Geevensgeld" werd er later in hetzelfde jaar nog twee maal een 100e penning opgelegd als "Capitaale Leeninge". Bij de "Capitaale Leeninge" had de heffing van telkens twee maal de 200e penning (= 100e penning) het karakter van een gedwongen lening van één procent over het vermogen zoals in het kohier van 1654 vastgelegd, zodat de hele operatie ruim acht miljoen in kas bracht. De aangeslagenen ontvingen rentegevende obligaties.

De extra-ordinair lasten voor Holland in 1671 en 1672 bedroegen in totaal 29.150.394-11-4 gulden, daarin begrepen de uitgaven voor werving en uitbetaling van de troepen, de aankoop van munitie, uitgaven voor de fortificatiën en twee keer 5.069.160 gulden voor de extra-ordinair quote in de staat van oorlog. De buitengewone inkomsten volgens de specificatie in tabel 3.11. leverden 25.091.732 gulden op, zodat over beide jaren samen een tekort van vier miljoen gulden resteerde.¹¹

De uitvoering van het besluit een "Hoofdgeld" op te leggen, waarin ieder die in het kohier van de 200e penning voor een bedrag van meer dan 12.000 gulden aangeslagen, maandelijks 12 stuiver zou moeten betalen, en voor minder dan 12.000 gulden een belasting van 6 stuiver zou gelden, werd door praktische problemen bij collecte c.q. verpachting gedwarsboemd.¹²

Einde 1672 besloten de Staten de heffing van de 200e penning personeel aan te vullen met de heffing van de reële 200e penning omdat het kohier van de 1000e penning uit 1654 door versterf en andere vermogenswijzigingen niet meer erg actueel was.

Tabel 3.11. Specificatie van de extra-ordinaris inkomsten in 1671 en 1672 (x guldens)

1671	(21- 2) Anticipatie op het gemaal	1.000.000
	(12- 5) Negociatie	1.000.000
	(7-10) "	1.000.000
	(26-10) "	1.000.000
1672	(7- 2) Voor de quote à 4.081.656 glds in de petitie van 7 miljoen glds is binnengekomen	3.859.602
	(28- 2) dito van 2 miljoen	1.646.880
	(8- 3) " " 2 miljoen	1.868.930
	(15- 3) " " 1,04 miljoen	989.283
	De opbrengst van de 200e penning	2.012.114
	Het profijt van de rentereductie	1.414.923
	1ste Capitaale Leening	4.000.000
	2de Capitaale Leening	4.000.000
	50% verhoging van de verponding	1.300.000
	Inkomen	<u>25.091.732</u>
	Uitgaven	29.150.394
	Tekort	<u>4.058.661</u>

Door de *personele* heffing werden de ingezeten belast naar rato van hun in het kohier vastgelegde vermogen. Het vaststellen van het vermogen was uiteraard een moeilijke zaak en de laatste poging daartoe had geleid tot het kohier uit 1654, dat sedertdien ongewijzigd in gebruik was gebleven. De *reële* heffing strekte zich uit over alle vermogensobjecten binnen de provincie Holland, ook die aan niet ingezetenen toebehoorden. In het bijzonder werden op deze manier alle rentebrieven en obligaties getroffen, die bij de vaststelling van het belastbare vermogen in 1654 niet meegenomen of op een later tijdstip verworven waren. Aangezien de *personele* en de *reële* heffing elkaar aanvulden hoefde degene die aan kon tonen dat zijn vermogen al in de *personele* heffing werd aangeslagen, de *reële* heffing niet extra te betalen.¹³ De eerste heffing in 1673 van de gecombineerde *personele* en *reële* 200e penning leverde 3,131 miljoen gulden op, of ongeveer 1,1 miljoen gulden meer dan het oude kohier van de *personele* 200e penning. Een herziening van het *personele* kohier uit 1654, met de bedoeling hierdoor de *reële* heffing te kunnen laten vervallen, vond in 1672 plaats.¹⁴ Uiteindelijk zag men af van een tijdrovende en gecompliceerde gedetailleerde vaststelling en besloot men tot een globale verhoging met eenzesde deel. Het nieuwe kohier bracht in het Noorderkwartier 0,316 miljoen en in het Zuiderkwartier 1,914 miljoen gulden op. Op dit verhoogde kohier werd in 1673 één keer een 200e penning *reël* en *personeel* als "Capitaale Leening" opgelegd;¹⁵ in 1674 evenals in 1672 twee maal heffingen van twee maal de 200e penning als "Capitaale Leeninge", elk met een opbrengst van naar schatting 4 miljoen gulden en in 1675 nog een lening van twee keer de *personele* 200e penning. Met de heffing van de *reële* 200e penning werd in 1674 gestopt, in de plaats kwam een verdubbeling van de impost op turf, brandhout en

kolen, ten behoeve van de rentebetaling over de als "Capitaale Leeninge" opgenomen bedragen.¹⁶

Het besluit een "Familiiegeld" te heffen, een belasting van vijf procent over alle inkomen en winsten, kwam door praktische problemen in 1674 niet tot uitvoering. Ook de voorstellen tot het bijeenbrengen van een "Liberale Gifte", vrijwillige bijdragen van goede patriotten voor het vaderland, kwamen niet verder dan een "Advijs om de burgerij te encourageren tot een vrijwillige gifte." Ook met de introductie van allerlei exotische imposten trachtte men het inkomen op te vijzelen. Met uitzondering van de verdubbelde impost op brandhout etc. en een verhoging van de zegelrechten, moesten ze door teleurstellende opbrengsten spoedig weer worden afgeschaft. Een samenvatting van de gedurende de oorlog opgenomen bedragen geeft tabel 3.12.

Tabel 3.12. Leningen Holland 1671-1675 (x guldens)¹⁷

Jaar	Beschrijving	Negociaties	Capitaale Lening
1671	Voor Quote 5 milj.	4.000.000	
1672		8.402.319	
	2x 100e p. personeel		8.048.456
1673	Nog ontvangen		325.191
	1x 200e p. reëel & pers. Van V.O.C.	1.594.810	3.318.205
	Nog ontvangen		287.569
	Nog ontvangen		281.136
1674	2x 100e p. personeel		8.129.753
1675	2x 200e p. personeel		4.460.029
	Lijfrenten	300.000	
(Totaal 39.058.601)		14.297.129	24.761.472

Het in tabel 3.12. gespecificeerde bedrag wordt in grote lijnen bevestigd door het onderzoek dat de Staten na de Vrede van Nijmegen in maart 1678 instelden naar de financiële gevolgen van de oorlog. Het Rapport van het "Besogne tot Redres van Finantie" op 25 maart 1678, vermeldde een groei van de schuldenlast van de provincie van 38.599.423 gulden, of een toename van de lijfrenten met 89.384-4-11 gulden per jaar (gerekend tegen tien procent 0,8938 miljoen gulden kapitaal) en van losrenten en obligaties met 1.508.222,16-1 gulden jaarlijks (tegen vier procent omgerekend 37,705 miljoen gulden als hoofdsom).¹⁸ De waardering van lijfrenten met penning 10 is een opvallend verschijnsel. Na het jaar 1672 waarin lijfrenten tegen de penning 14 werden verkocht, vond in de jaren 1675, 1676 en 1677 de verkoop van lijfrenten tegen penning 10 plaats. Gezien de eerdere berekeningen van De Witt in de "Waerdye" een ware financiële "uitverkoop" en een treffende illustratie van de blijkbaar gedaalde kredietwaardigheid. De eerstvolgende negociatie na 1676 gebeurde in 1682 tegen acht procent (penning 12^{1/2}).¹⁹ De verkoop van losrenten en obligaties tegen vier procent blijkt in 1673 weer hervat te zijn, de korting van vijf procent waartoe de Staten in 1671 besloten

is alleen in dat jaar en 1672 doorgevoerd. De tegenstand van verscheidene steden tegen het voorstel was vehement en de wisseling van de macht in 1672 kan hebben geleid tot een afvoeren van de agenda.

Tabel 3.13. Overzicht van de betaalde interesten/losrenten en lijfrenten in Holland (1667-1677) (Guldens x 1000)²⁰

Jaar		Rente	Kapitaal		Rentevoet
1667	Losr./obligaties	4.776	119.405		4%
	Lijfrenten	1.047	10.470		pen.10
	Totaal	5.823	129.875		
1668					
1669		1.022			
1670		4.726	118.150		
		1.022	10.220		
		5.748	128.370		
1671		4.515	118.817	(112.875)	3,8%(4%)
		994	9.944		pen.10
		5.510	128.761	(122.819)	
1672		4.455	117.248	(111.375)	3,8%(4%)
		1.126	11.255		pen.10
		5.581	128.504	(122.630)	
1673		4.803	120.050		4%
		1.096	10.956		pen.10
		5.898	131.006		
1674		5.123	128.075		4%
		1.100	11.000		pen.10
		6.223	139.075		
1675		5.701	142.525		4%
		1.100	11.000		pen.10
		6.801	153.525		
1676		5.901	147.525		4%
		1.100	11.000		pen.10
		7.002	158.525		
1677		6.023	150.575		4%
		1.083	10.830		pen.10
		7.102	161.405		
1678		7.107			

(Schattingen gecursiveerd).

In tegenstelling tot het hierboven besproken cijfermateriaal is, uitgaande van de in tabel 3.13. verzamelde jaarlijkse rentebetalingen, de schuldenlast tussen 1670 en 1678 hooguit met 33 miljoen gulden gestegen. De significante daling van de rentebetaling in 1671 en 1672 was het gevolg van de rentekorting tot 3,8 procent.

Doordat het Rapport in 1678 de groei van de schuldenlast reconstrueerde door de toename van de rentebetaling gedurende de oorlogsjaren te kapitaliseren tegen vier procent en lijfrenten tegen penning 10, werd met deze reductie geen rekening gehouden en de groei dus overschat. Anderzijds zijn in de opstelling lopende achterstanden in de betaling van oorlogslasten, die meer dan vijf miljoen bedroegen, niet meegenomen.

De groei van de rentelast tussen 1667 en 1677, zo'n 1,3 miljoen gulden op jaarbasis, hoefde niet te leiden tot een tekort op het ordinair inkomen, omdat men beschikte over de opbrengst van de rentereductie uit 1654, inmiddels 1,4 miljoen gulden. Voorwaarde hiervoor echter was, aldus de commissie in 1678, dat door een aanzienlijke vermindering van de staat van oorlog aan de uitgavenzijde orde op zaken werd gesteld. Het bleek echter niet mogelijk in dit opzicht het niveau van voor de oorlog weer te bereiken, met als gevolg extra-ordinair tekorten gefinancierd door extra-ordinair heffingen. Het Rapport uit 1678 noemde als voornaamste oorzaak dat ondanks de invoering van nieuwe en de verhoging van bestaande imposten de gemeene middelen (te) weinig op brachten door de "kwade prakijken" bij de inning; zonder verandering hierin was een financieel herstel niet goed denkbaar.

*Tabel 3.14. Vergelijking (tentatief) van de uitgaven van Holland 1670/1677
(Guldens x 1000)*

	1671	1677
Lijfrenten	994	1083
Losrenten en interesten	4515	6023
Huislasten	900	900*
Quote	3885	3800*
Subsidie Admiraliteit	80	-
Profijt rentereductie	1424	-
	<u>11798</u>	<u>11806</u>
	=====	=====

*) Schattingen, maximaal te besteden bedragen.

3.2.2. Financiële consolidatie (1678-1688)

Door het krachtig economisch herstel in de jaren tachtig, dat tot omstreeks de eeuwwisseling zou voortduren²¹, en de in gang gezette herziening der belasting-ordonnanties, als gevolg van het rapport in 1678, namen de opbrengsten van de verpachte gemeene middelen aanzienlijk toe (Cf. tabel 3.15). Bovendien kwam er in 1683/1684 een opslag van tien procent over de gemeene middelen tot stand die gemiddeld zo'n 300.000 gulden opleverde. Bij de aanvaarding van dit voorstel ging men ervan uit dat de verhoging maar voor één jaar zou gelden; waarschijnlijk door de trotse mededeling in de Staten dat de opbrengst in 1683/84 (1 jaar) 843.913 gulden was besloot men in juli 1684 tot een voortzetting ervan voor twee jaren.

Tabel 3.15. Opbrengst der gemeene middelen Holland (1672-1713)²²

	(x Glds)
1672	6.986.534
1673	6.573.882
1674	8.239.587
1675	8.414.283
1676	
1677	8.556.673
1678	7.956.731
1679	7.734.939
1680	8.126.256
1681	9.476.913
1682	9.650.482
1683	9.952.968
1684	9.911.066
1685	9.685.200
1686	9.612.323
1687	10.197.315
1688	10.708.159
1689	10.498.459
1690	9.755.530
1691	10.149.252
1692	10.316.049
1693	10.274.806
1694	10.319.084
1695	10.141.763
1696	10.299.446
1697	10.249.023
1698	9.995.542
1699	9.533.077
1700	9.280.342
1701	9.280.188
1702	9.317.342
1703	9.182.826
1704	9.238.005
1705	9.274.187
1706	9.455.201
1707	9.512.604
1708	9.487.297
1709	9.884.150
1710	9.023.853
1711	9.275.394
1712	9.126.311
1713	9.032.646

In 1687 volgde een verlenging met wederom twee jaren, evenals in 1689, in 1693 voor vier jaren, in 1696 voor zes jaren, in 1697 tot een verlenging van acht jaren als fonds voor rentebetalingen. In 1715 is de verhoging stilzwijgend gecontinueerd.²³

De extra-ordinaris lasten leidden echter bij evenwicht of zelfs licht overschot van de ordinaris inkomsten op de uitgaven, tot tekorten. In 1679 overtroffen daardoor de lasten het inkomen met 2.287.973 gulden. Men was gedwongen maatregelen te nemen en verordende op 6 mei 1680 dat alle functionarissen die hun ambt vanwege het land bekleedden voor de duur van hun ambtstermijn één jaarsalaris als belasting moesten afdragen. Op 31 mei 1680 besloten de Staten een reële en personele 200e penning te heffen op basis van het kohier uit 1674. (In 1673 3,1 miljoen gulden groot plus de eenzesde verhoging van 1674 in totaal naar raming 3,3 miljoen gulden). Met name van de reële heffing verwachtte men hoge inkomsten; het personele kohier was in de loop van de tijd behoorlijk verouderd, maar de reële heffing zou met name de bezitters van alle sedert 1654 nieuw uitgegeven lijfrente-, losrentebrieven en obligaties moeten treffen. In 1682 volgde de heffing van een halve 200e penning reël en personeel met als opbrengst 1.687.174 miljoen gulden.²⁴ In 1683 bleken de extra-ordinaris lasten het inkomen nog steeds met ruim twee miljoen gulden te overtreffen, zonder dat het de Staten lukte middelen uit het lopende inkomen voor de betaling van deze buitengewone oorlogslasten te vinden. Daarnaast was er sprake van achterstanden in de betalingen voor de legerlasten die stamden uit de laatste oorlog. Nog in 1681 bleek een bedrag van 5,128 miljoen gulden onbetaald.²⁵ Het ontbrak niet aan commissies die zich voor de taak gesteld zagen oplossingen voor de financiële problemen te bedenken; zowel in 1684, 1685, 1686 en 1689 werden er adviezen tot redres der financiën uitgebracht. Nochtans bleef men vooral in oppervlakkige beschouwingen steken zonder dat, althans in het overgeleverde materiaal, blijk gegeven wordt van een groot inzicht in de actuele financiële stand van zaken van de provincie. De gedeputeerden van de steden klaagden over de (te) hoge belastingen en hun schadelijke bijwerkingen en drongen aan op de noodzaak van "ménage" (besparingen), zonder aan oplossing van de problemen verder veel bij te dragen. Illustratief is in dit verband het *"Onderzoek op den Staat der Hollandsche Finantien en middelen van menage en redres op voorstel van de Stad Amsterdam"*, 6 december 1684 in de resoluties der Staten opgenomen.²⁶ Daarin werd becijferd dat na aftrek van rente en interest, 6,896 miljoen gulden, en quote in de staat van oorlog, 4,974 miljoen gulden, het ordinaris inkomen een overschot van 123.000 gulden te zien zou geven. (In hun reactie kwamen de gecommitteerde raden echter voor 1684 tot de conclusie dat alleen al in het Zuiderkwartier het overschot 396.000 gulden groot was). De Amsterdamse afgevaardigden wezen in het verloop van het betoog op de plicht van de regering om de schulden en belastingen die in de oorlog waren ontstaan in vredetijd ongedaan te maken en ter voorkoming van de ondergang van het land in een nieuwe crisis nu reeds reserves te vormen. Vervolgens stelde men dat de achterstallen uit de laatste oorlog 13 miljoen gulden bedroegen, een som die ondanks alle extra belastingen en verhogingen eerder gestegen dan afgenomen zou zijn. (Dit bedrag is waarschijnlijk te hoog. In 1681 was de provincie nog 5,1 miljoen gulden ten achter, en zelfs

mogelijke betalingsachterstanden bij admiraliteiten en steden meenemend, lijkt het genoemde bedrag overdreven). Dan volgt een ware klaagzang: door het laten voortduren van de extra-belastingen in vreedetijd werd, met name op het platteland door de sinds de laatste oorlog opgetreden watersnood en daarmee verband houdende noodzakelijke dijkverzwaringen, de te dragen last erg hoog. De som van alle lastenverzwaringen was nominaal voor de bevolking 2.698.087 gulden, echter, het geheel leverde het land niet meer op dan 282.143 gulden.²⁷ Dit cijfer gaf een indicatie van de enorme omvang van de belastingontduiking, waar de eerbare burger die wel trouw zijn plichten vervulde aan ten onder ging. Sedert 1672 waren "het Capitaal en funds van subsistentie", gemeten aan de waardedaling van onroerende goederen, met de helft afgenomen. Hoewel "Commercie en Navigatie" niet in die mate betroffen waren, was ook hier sprake van een achteruitgang die leidde tot een winstdaling van vijftig procent. Dalende welvaart, verminderde handel, geringere winstmarges en een groter aandeel buitenlandse schepen in Nederlandse havens, leidden tot de conclusie dat de waardedaling der onroerende goederen niettemin een goede indicatie vormde voor het totale welvaartsverlies in de voorbije periode. Zelfs bij een toestand van permanente vrede zouden de huidige belastingen niet lang te dragen zijn. De Amsterdamse "Deductie" kwam, op de keper beschouwd, neer op een pleidooi om ook in het provinciale financiële bestel "de tering naar de nering" te zetten. Politiek gesproken kon het stadhoudelijk bewind natuurlijk niet op de sympathie van de stedelijke bestuurders rekenen, en met name het voorstel om 16.000 manschappen aan te werven ter ondersteuning van Spanje in de oorlog tegen Frankrijk (1683-1684) leidde onder auspiciën van Amsterdam tot een felle oppositie in de Staten van Holland, Friesland en Groningen. Dit kan als een van de achtergronden van het Amsterdamse betoog gezien worden. Ook de reactie van de gecommitteerde raden was typisch, zonder meer achtergrondinformatie waren zij niet in staat het naar voren gebrachte adequaat te beantwoorden. De zaak werd "commissariaal" gemaakt en er is verder niets meer van vernomen.²⁸

3.2.3. *De Negenjarige Oorlog (1688-1697)*

Onder stadhouder Willem III had de buitenlandse politiek het primaat, binnenlandse politieke overwegingen verdwenen naar de achtergrond en de oppositie, met name uit Amsterdam, raakte gaandeweg buitenspel. Na Willems overtocht naar Engeland en de "Glorious Revolution" die hem op de Engelse troon bracht, braken er voor de Republiek politiek en financieel zware tijden aan. Frankrijk verklaarde beide zeemogendheden in 1688 de oorlog, die eerst 1697 met de Vrede van Rijswijk werd beëindigd. De schuldenlast van Holland steeg ten gevolge van deze oorlog met 28 miljoen gulden. De obligatieschuld van het Zuiderkwartier bedroeg in 1689 87,818 en in 1698 109,834 miljoen gulden.²⁹ De Generaliteit leende ruim 2,3 miljoen gulden voor rekening van Holland.

De belastingenschroef werd aanzienlijk aangedraaid; naast eentiende verhoging der gemeene middelen, is tussen 1690 en 1697 steeds jaarlijks twee maal de reële en personele 100e penning geheven.

In 1695 werd ook het trouwen en begraven met een impost belast; geheven op vertoonde weelde en welstand. In Amsterdam kwam het naar aanleiding hiervan

tot het zogenaamde "Aansprekersoproer" als uiting van verzet tegen de voortdurende oorlogstoestand en werkeloosheid, want met name de landhandel had onder de militaire operaties te lijden.

Tabel 3.16. Overzicht van de extra-ordinaris heffingen van de reële(R) en personele(P) 200e penning (1680-1713)

1680	1x	200e penning R
1682	1x	400e penning R
1688	2x	100e penning R
1689	1 ¹ / ₂ x	100e penning R
1690 t/m 1697	2x	100e penning R&P
1698 t/m 1701	1x	100e penning R&P
1702 t/m 1713 *)	2x	100e penning R&P
*) In 1707 de huizen maar 1x 100e penning.		

Na de Vrede van Rijswijk in 1697 was Holland gedwongen om de extra-ordinaris heffing van de reële en personele 100e penning voort te zetten, al werd zij in plaats van twee maal nog slechts eenmaal per jaar ingevorderd. De inegale praktijk bij de heffing van de gemeene middelen trachtte men door revisie van alle ordonnanties in 1699 tegen te gaan, zonder dat dit tot een merkbaar hogere opbrengst leidde. Aangewezen als men was op de binnenlandse kapitaalmarkt probeerden de Staten het toenemend beroep van buitenlandse mogendheden op Hollandse kredietverlening te beperken door "vreemde negociaties" principieel te verbieden, tenzij vooraf door de Staten hiervoor toestemming was verleend. Uiteraard trachtte men hiermee ook de financiële macht dienstbaar te maken aan de buitenlandse politiek van de Republiek. In 1700 werd toestemming verleend aan Zweden voor 100.000 rijksdaalders, Hertog van Cex(?) 250.000 gulden, Denemarken 300.000 RD, de Weduwe Deutz voor de Keizer 400.000 RD, Oostvriesland 60.000 gulden en Beieren 1.500.000 gulden. Pruisen leent in 1701 200.000 gulden, de Keizer op onderpand van het kwikzilver 1.200.000 gulden. In 1703 verzoekt Engeland om onder garantie van de Staten 200.000 pond te mogen opnemen.³⁰

3.2.4. De Spaanse Successie-oorlog (1702-1713)

De hervatting van de oorlog tegen Frankrijk naar aanleiding van de moeilijkheden rond de Spaanse troonopvolging in 1702, kon voor de Republiek niet op een ongunstiger tijdstip komen. In de uitputtende landoorlog brachten de Staten-Generaal 100.000 man tegen Frankrijk in het veld, terwijl men ter zee niet aan de verplichting, drie-achtste van de gecombineerde Engels-Staatse vloot te leveren, kon voldoen. De Republiek concentreerde zich op de landoorlog en zag zich op maritiem gebied door Groot-Brittannië overvleugeld. Hoewel in 1713 bij de Vrede van Utrecht het uiteindelijke doel, namelijk het terugdringen van Frankrijk en herstel van de Oostenrijkse heerschappij in de Zuidelijke Nederlanden, werd gerealiseerd, vielen de voornaamste voordelen in de vorm van overzeese gebiedsdelen en handel aan Groot-Brittannië toe. De Republiek had haar positie als grote

mogendheid verloren en was financieel geruïneerd. Met name de laatste jaren van de oorlog bevonden Hollands financiën zich niet ver van de ineenstorting. De provenuen uit leningen werden bij ontvangst al gebruikt voor andere uitgaven dan die waarvoor ze in oorsprong bestemd waren geweest. Heinsius verklaarde in 1702 voor de Staten dat Holland maandelijks 1,2 miljoen gulden aan soldijen te betalen had. Hollands schuldenlast steeg in dit decennium met 128 miljoen gulden.³¹ De totale rentelast, ongeveer 14 miljoen gulden overtrof het ordinaris inkomen zodat, zelfs bij het laten voortduren van de heffing van de reële en personele 100e penning, een aanzienlijk tekort bleef bestaan. Vanaf 1714 tot 1722 zijn de reële en personele 100e penning op huizen en landen blijven bestaan, terwijl obligaties, los- en lijfrenten, ambten en VOC-actiën onderworpen waren aan de heffing van 1½ 100e penning. Alleen in 1720 hief men slechts ½ 100e penning van de landen, te verrekenen met het personeel.³²

In 1715 bedroeg de obligatieschuld van het Zuiderkwartier 168,733 miljoen gulden, ter vergelijking in 1698 stond 109,834 miljoen uit. De losrenten bleven nagenoeg gelijk in omvang; in 1715 37,145 miljoen gulden en in 1691 reeds 37,166 miljoen gulden. In 1715 werd 2,2 miljoen gulden aan lijfrenten jaarlijks in het Zuiderkwartier uitgekeerd.

Hoe hoog de nood gestegen was blijkt uit een 15-jarige lening van Holland bij de stad Bern in 1710 voor een bedrag van 1,5 miljoen gulden tegen vier procent.³³ Ongewoon was ook de verkoop van twintigjarige renten op annuïteiten-basis tegen negen procent 's jaars die in 1710 1.853.077 gulden opleverde.

Aangespoord door het succes van de generaliteitsloterijen uit 1709 en 1710 emiteerde ook Holland in 1711 zes miljoen, in 1712 12 miljoen en in 1713 zes miljoen gulden in de vorm van loterijleningen. De voorwaarden waarop deze leningen tot stand kwamen waren voor 's lands financiën zeer bezwarend.

Een obligatie bestond in dit geval uit een aantal loten (bij nominaal 1.000 gulden tien loten van 100 gulden), die na verloop van een aantal jaren met een verhoging (augmentatie), vooraf door loting bepaald, werden afgelost. Over de hoofdsom betaalde men 4 procent rente, de augmentatie kon bij kleine prijsobligaties uiteenlopen van 5 tot 45 procent. Op de beurs vond de notering in procenten van de nominale waarde plaats. Bij een nominale waarde van 1.000 gulden en een augmentatie van 200 gulden betekende een notering van 120 procent dat de obligatie à pari stond. Bovendien konden de loten los van de hoofdsom verhandeld worden.³⁴

De financiële situatie van Holland als gevolg van de Spaanse Successie-oorlog werd in 1728 met enige distantie als volgt onder woorden gebracht:

"men schijnt in die Oorlog minder als in voorige, redenen van Staat en van Finantie gecombineert en d'een tegen d'andere gebalanceert te hebben of immers dat de eerste zoo zeer gepraevaleert hebben boven de laatste, in het oordeel der geene, welke in den laatsten Oorlog het bestier van zaaken in handen gehad hebben, dat men om dezelve met v geur uijt te voeren en in de laatste jaaren niet te verliezen d'avantages, welke men in de eerste met zoo veel geld en goed bevogten had, de reeds bezwaarde Finantien verder geac-

cableeft heeft met het opneemen van zoo excessieve Capitaalen, dat er jegenswaardigs naauwlijks redden aan is."³⁵

Appendix 3.2.: Het verloop van Hollands schulden 1670-1715

Het verloop van de schulden in deze periode is in tabel 3.18. en grafiek 3.2. weergegeven. Hierop de volgende toelichting:

1670-1689:

Volgens de Op-Reeckeninge bedroeg de totale schuld van Holland in 1667 129,9 miljoen gulden (losrenten, obligaties tegen 4 procent, lijfrenten tegen de penning 10 gerekend), jaarlijks 5,8 miljoen guldens aan rente vereisend. Zie tabel 3.2. In 1670 was dit bedrag nauwelijks lager: 5,748 miljoen jaarlijks aan interest en een hoofdsom van 128,370 miljoen gulden.¹

De groei tussen 1670 en 1678 is in tabel 3.13. gedocumenteerd. Per saldo stond in 1677 161,4 miljoen gulden uit, tegen een jaarlijkse rente van 7,102 miljoen. Door de invloed van de rentereductie in 1670/'71 blijkt de werkelijke toename van de schuldenlast ongeveer 33 miljoen gulden groot en is de opgave van het Besogne tot redres van de Finantie uit 1678, 38 miljoen gulden, een overschatting.²

Per 31.12.1683 ontstaat, gebaseerd op de Deductie van Amsterdam uit 1684, het volgende beeld van de Hollandse schulden: (guldens x 1000)

Tabel 3.17.

	Zuiderkwartier	Noorderkwartier
Lijfrenten	6948	1775
Obligaties/losrenten	124775	25850
Orizontse tol	541	533
	132264	28158
Totaal	160422.	

Ten opzichte van 1677 betekende dit een teruggang met circa één miljoen, praktisch geheel toe te schrijven aan het afsterven van lijfrenten. Het verloop hiervan tussen 1677-1683 en tussen 1684-1690 is geschat.

1689-1713:

Op grond van in 1717 geformeerde staten³ laat zich reconstrueren wat de stand van de provinciale schulden was in 1690, 1698 en voor de jaren 1711 t/m 1724 voor obligaties en lijfrenten, 1711 t/m 1730 voor losrenten. Hierbij doet zich het probleem voor dat de opgenomen stand het per saldo in 1717 nog resterende deel van de schuld was en dat met name het in de tussenliggende periode opgetreden versterf bij lijfrenten niet gespecificeerd is, doch in één bedrag in mindering wordt gebracht. Eenzelfde bezwaar geldt voor aflossingen op obligaties en losrenten.

Niettemin is van dit materiaal uitgegaan en zijn de cijfers voor andere jaren arbitrair voor een geschat bedrag opgenomen.

In 1689/90 is de schuldenlast in vergelijking met 1683 nagenoeg onveranderd: circa 160 miljoen gulden. Tot 1698 trad er een stijging op van 30 miljoen gulden, inclusief in deze periode afgestorven lijfrenten, dus de groei is in feite hoger geweest. Van Slingelandt sprak in 1727 van een toename van 28 miljoen.

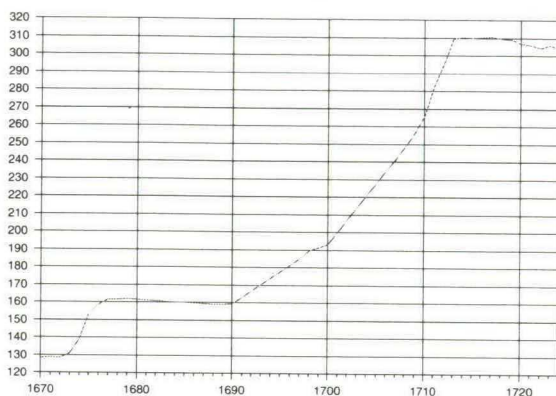
De stand einde 1713, 309 miljoen, betekent een toename van krap 119 miljoen ten gevolge van de Spaanse Successie-oorlog. Afgestorven lijfrenten in deze periode zijn verder op drie miljoen gulden geschat. Door bovendien de nieuw uitgegeven lijfrenten, 16,125 miljoen gulden, te waarden tegen de penning 14 in plaats van 10, komt men in de buurt van de 128 miljoen die Van Slingelandt in 1727 als gevolg van deze oorlog vermeldde.

Vanaf 1713 staan relatief duidelijke specificaties van de schulden in de comptoiren van het Zuiderkwartier ter beschikking. Deze zijn in tabel 3.18. voor de relevante jaren opgenomen. De cijfers van het Noorderkwartier zijn geschat op grond van adhoc beschikbare gegevens.

Enige toelichting verdient de reconstructie der lijfrenten. De in ARA FH 862 en 863 voorhanden data geven de stand van zaken in 1690; de tussen 1691 en 1698, 1698 en 1713 en in 1716-1717 opgenomen bedragen. Bovendien is afzonderlijk bekend het totale versterf t/m 1717 van de lijfrenten uit 1690 en 1691-1717. Voor de cijfers die per comptoir beschikbaar zijn is getracht het versterf zowel voor de renten die voor 1690 uitstonden, alsook voor de renten die daarna werden verkocht, de jaarlijkse afstervende fractie zodanig te bepalen dat de in 1717 pro resto overlevende lijfrenten hiermee overeenstemden. Deze schematische benadering geeft enig inzicht in de ontwikkeling van de ten laste van Holland jaarlijks vervallende lijfrenten. Noodgedwongen wordt over alle jaren met een gemiddelde gewerkt. Natuurlijk was de jaarlijkse overlevingsfractie van "jonge" lijfrenten veel hoger dan van lijfrenten die al zo'n 40 jaar geleden waren uitgegeven.

Grafiek 3.2. Schulden Holland 1670-1724

Holland 1670-1724

Tabel 3.18. Reconstructie schulden Holland 1670-1724 (gld. x 1000)

JAAR	ZUIDERKWARTIER			NOORDERKWARTIER			HOLLAND TOTAAL
	LOSRENTEN	OBLIGATIES	LOTERIJL. RENTEN	LOSRENTEN	LIJFRENTEN	REST	
1670	36322	62324		8250	1990	19511	128397
1671	35895	63322		8050	1994	19500	128761
1672	37136	60110		9065	2190	20000	128501
1673	37133	62918		8825	2130	20000	131006
1674	37133	65942		8860	2140	25000	139075
1675	37153	79876		8860	2140	25496	153525
1676	37153	83872		8860	2140	26500	158525
1677	37153	86923		8725	2105	26500	161406
1678	37153	87500		8430	2050	26500	161633
1679	37153	88100		8135	1995	26500	161883
<hr/>							
1680	37153	88100		7840	1940	26500	161533
1681	37255	88100		7545	1885	26500	161285
1682	37230	88100		7250	1830	26500	160910
1683	37199	88117		6948	1775	26375	160414
1684	37199	88000		6803	1740	26500	160242
1685	37199	88000		6662	1705	26400	159966
1686	37199	88000		6523	1670	26400	159792
1687	37199	87800		6387	1635	26400	159421
1688	37175	87800		6254	1600	26400	159229
1689	37166	87818		6123	1564	26525	159196
<hr/>							
1690	37166	87818		6235	1602	26650	159471
1691	37166	90500		6799	1782	26775	163022
1692	37166	93300		7366	1962	26900	166694
1693	37145	96100		7935	2142	27025	170347
1694	37145	98800		8508	2322	27150	173925

JAAR	ZUIDERKWARTIER			NOORDERKWARTIER			HOLLAND TOTAAL
	LOSRENTEN	OBLIGATIES	LOTERIJL. RENTEN	LOSRENTEN	LIJFRENTEN	REST	
1695	37145	101600		9084	2502	27275	177606
1696	37145	104300		9662	2682	27400	181189
1697	37145	107000		10243	2862	27525	184775
1698	37145	109836		11816	3040	27625	189462
1699	37145	110000		12599	3310	28425	191479
1700	37145	110000		13369	3580	29225	193319
1701	37145	115000		14145	3850	30025	200165
1702	37145	120000		14926	4120	30825	207016
1703	37145	125000		15713	4390	31625	213873
1704	37145	130000		16504	4660	32425	220734
1705	37145	135000		17301	4930	33225	227601
1706	37145	140000		18102	5200	34025	234472
1707	37145	145000		18908	5470	34825	241348
1708	37145	150000		19719	5740	35625	248229
1709	37145	156291		20535	6080	36425	256476
1710	37145	163610		21354	6350	37225	265684
1711	36958	168284	10000	22649	6620	38025	282536
1712	36958	169784	20000	22707	6890	38825	295164
1713	36958	169788	30000	24720	7170	39500	309989
1714	36958	171784	30000	23700	7070	39500	310865
1715	36958	171784	30000	23390	6970	39500	310455
1716	36958	171926	30000	23740	6870	39500	310847
1717	36958	172214	30000	23690	6770	39500	310985
1718	36958	172027	30000	23220	6670	39500	310228
1719	36958	172127	30000	22580	6570	39500	309588
1720	36958	172064	28896	22060	6470	39225	307526
1721	36958	172302	27895	21570	6403	39225	306206
1722	36958	172075	27467	20990	6300	39300	304943
1723	37458	174735	27039	20170	6200	39300	306755
1724	37454	174617	26611	19020	6100	39300	304955

3.3 De periode 1715 - 1780

3.3.1. De financiële situatie na de Vrede van Utrecht

Voor het tekenen van de Vrede van Utrecht (11 april 1713) begon de Republiek met het afdanken van haar, 100.000 man sterke, troepen. De financiële situatie was erg slecht maar Heinsius slaagde er niet in de ingrijpende hervormingen die een oplossing zouden kunnen brengen door te voeren. Op initiatief van Van Slingelandt en de Overijsselse edelman Van Rechteren Almelo werd in 1716 een speciale vergadering van de Staten-Generaal bijeengeroepen om te beraden over de middelen tot verbetering van de toestand van de Unie. Deze vergadering, ook wel de tweede "Groote Vergadering" genoemd (de eerste had in 1651 plaatsgevonden na de Vrede van Munster), bracht weinig concrete resultaten. Na grote onenigheid besloot men het leger te reduceren tot 31.748 manschappen plus 2.000 Zwitsers die onderhouden werden uit de barrièremiddelen. In werkelijkheid lag

de sterkte lager. Men schat de effectieve sterkte van het Staatse leger op 28.000 à 29.000 man, waarvan er per verdrag 12.000 in de barrière-steden legerden en 16.000 à 17.000 de grenzen van de Republiek beveiligden. Dit aantal was onvoldoende te meer daar fortificaties en magazijnen door geldgebrek ernstig waren verwaarloosd.¹

De financiële problemen waarvoor men geen oplossing had gevonden leidden ertoe, dat de provinciale betaalheren het op hun provincie gerepartiteerde deel van de troepen incompleet lieten. Holland had een betalingsachterstand van anderhalf jaar ("14 Heeremaanden") die opgevangen werd door de voorschotten der solliciteurs-militair. Het op het Noorderkwartier gerepartiteerde deel van het landleger bestond alleen op papier. De toestand van de admiraliteiten was wellicht nog slechter. In 1714 overtroffen de onbetaalde rekeningen van het Amsterdamse college de eigen jaarinkomsten vier à vijf maal. Na de vrede werd er door de provincies bezuinigd en bleven de subsidies tussen 1713 en 1764 geheel uit.² De voor ordinair équipage bestemde inkomsten uit de heffing der konvooien en licenten waren altijd al onvoldoende geweest zodat de extra-ordinair kas der lasten veïlgelden (jaarlijkse opbrengst 300.000 à 400.000 guldens) voor een aanzienlijk deel bestemd was voor de rente van opgenomen leningen.³

Het fundamentele probleem van de provincie Holland was dat de uitgaven na de vrede blijvend zo'n 7,2 miljoen gulden hoger waren dan ervoor. De oorzaak hiervan lag voornamelijk in de interest over de gedurende de oorlog opgenomen leningen, ongeveer 5,5 miljoen gulden bedragend. Voorts was de staat van oorlog (formeel) na alle bezuinigingen 1,7 miljoen hoger dan vóór 1700.

Het grootste deel van het gestegen uitgavenniveau werd opgevangen door het laten voortduren van de extra-ordinair belastingen. Vanaf 1679 was reële en personele 100e penning een permanente belasting geworden. Na het uitbreken van de oorlog in 1702 werd de 100e penning reël en personeel twee keer per jaar geheven. In 1714 moest men om de verwachtingen van de bevolking niet teleur te stellen enige belastingverlaging toestaan. Op huizen en landen werd de reële en personele 100e penning weer één keer per jaar geheven, dus een reductie van 50% op obligaties, los- en lijfrenten, ambten en VOC-actiën werd de heffing met $\frac{1}{2}$ 100e penning verlaagd. Hierover werd dus voortaan $1\frac{1}{2}\%$ in plaats van 2% geheven. De gedurende de oorlog vrij van enige belasting uitgegeven obligaties werden vanaf 1714 niettemin in de heffing van de 100e penning betrokken. Alleen in het rampjaar 1720 werd de 100e penning op landen gehalveerd. De eentiende verhoging (in 1687 ingevoerd) van de gemeene middelen bleef ook na deze oorlog gehandhaafd.

De jaarlijkse last van de onder bezwarende voorwaarden voor het land aangegane loterijen uit 1711, 1712 en 1713 bracht men van 1.815.000 gulden per jaar met 934.916 gulden terug⁴. De loten werden geconverteerd in 4% ordinair obligaties en belast met de 100e penning. Om de stijging van de generaliteitsinterest op te vangen ging men er in januari 1716 ook toe over unie-obligaties aan de 100e penning te onderwerpen. Maar deze maatregelen konden niet voorkomen dat de uitgaven de inkomsten in deze periode jaarlijks met naar schatting $\frac{1}{2}$ à 1 miljoen gulden overtroffen. Rekent men hierbij de 14 maanden achterstand in de betalingen voor de militie, waarbij een maand in oorlogstijd op 1,2 miljoen gulden

kan worden gesteld, in totaal dus 16,8 miljoen, dan valt het niet zwaar zich een voorstelling te maken van de financiële problemen van het gewest. Daar de toegang tot de kapitaalmarkt, getuige kunstgrepen als de uitgifte van loterijleningen, vrijwel afgesloten was, moesten de Staten hun toevlucht nemen tot "creatieve" financieringsvormen.

In 1716 nam men het besluit om een bijzondere (gedwongen) lening op ambten te heffen. Een "amtsgeldlening" is voor het eerst in 1717 opgelegd, viel blijkbaar in de smaak, en werd daarna in 1727 en 1744 herhaald. Sedert 1673 waren de ambten in Holland, die onder het benoemingsrecht van de Staten vielen, al onderworpen aan de 100e penning; de amtsgeldlening was in wezen een verkapte vorm van belastingheffing. Hiertoe ging men als volgt te werk: Een functionaris was verplicht een bedrag gelijk aan de helft van zijn jaarwedde te storten en ontving hiervoor een obligatie ter grootte van dat bedrag. Bij zijn ontslag werd deze obligatie afgelost. Zijn opvolger stortte een gelijke som, ontving echter een obligatie die slechts de helft van het gestorte bedrag groot was. De derde ambtsopvolger stortte een bedrag gelijk aan de waarde van de obligatie van zijn voorganger, ontving echter in het geheel geen obligatie meer. Over deze lening werd de rente betaald uit een speciaal daarvoor bestemd fonds dat al spoedig uitgeput raakte. De VOC nam toen in 1740 in ruil voor de verlenging van haar octrooi deze interestlast over. De drie-procents amtsgeldlening uit 1727 had een enigszins andere vorm. Daar de lening uit 1717 nog niet was afgelost kregen zowel de eerste als de tweede functionaris een obligatie ter grootte van het hele gestorte bedrag. De derde die werd aangeslagen verloor de helft van zijn storting, terwijl pas de vierde in de rij geen obligatie meer ontving. De derde amtsgeldlening in 1744 droeg vier procent interest terwijl de vierde in 1794 ten onder ging in de verwarring die ontstond, doordat de in 1795 bij de omwenteling ontslagen ambtenaren hun geld terugvorderden. Gezien de opbrengst (de eerste bracht 1.531.800 gulden, de tweede 2.232.998 gulden in kas) kan men het ambtgeld niet als een bijdrage aan de oplossing van de financiële problemen zien. De opbrengst ervan voorzag in de acute behoefte aan kasmiddelen op korte termijn. De lasten van de lening werden typerend naar de opvolger verschoven.⁵ De toestand waarin de overheidsfinanciën sedert de Spaanse Successie-oorlog kwamen te verkeren is vaak gekenschetst als publieke armoede temidden van particuliere kapitaalrijkdom. Dit kan erop wijzen dat de politieke wil om de aanwezige rijkdom voor de publieke zaak aan te tasten ontbrak. Het herstel van de door de oorlog zwaar aangeslagen financiën verliep zo moeizaam omdat het bestaande belastingstelsel grote gebreken vertoonde, die de financiële commissie van de Hollandse Staten niet onbekend waren.

Bij de gemeene middelen vond op grote schaal ontduiking plaats, die door de met het toezicht op het naleven van de ordonnanties in de steden belaste magistraat door de vingers gezien werd.

De ordinairis verponding en de reële 100e penning (extra-ordinairis verponding) werden geheven op basis van het oude kohier uit 1632. De heffing ging uit van 12½ procent van de toenmalige huurwaarde van huizen en 20 procent bij landerijen.⁶ Niet alleen overtroffen de verponding en de reële 100e penning vaak de 18e eeuwse huuropbrengst, met name in het Noorderkwartier, waardoor vele

huizen werden verlaten en vervielen en landerijen verwilderden; met evidente welvaartsverschuivingen tussen de steden werd geen rekening gehouden. Expanderende steden als Amsterdam en Rotterdam profiteerden op basis van het oude kohier ten koste van stagnerende centra als Leiden en Haarlem.⁷

De personele 200e en 100e penning werd geheven op het vermogen zoals in het kohier van 1674 vastgelegd, dat het ongewijzigde kohier uit 1652 met $\frac{1}{6}$ verhoging was. Het vermogen bestaande uit obligaties, los- en lijfrenten, actiën, huizen, heerlijkheden, tienden en andere in de verponding aangeslagen goederen had sedertdien natuurlijk grote wijzigingen ondergaan waarmee geen rekening werd gehouden. Ook hier genoten de nieuwkomers voordelen en waren de oude steden overbelast. Een redres van dit kohier was bovendien nuttig omdat het in vroeger tijden (het laatst in 1670) dienst had gedaan om "Capitaale Leeningen", dwangleningen, in tijd van nood over de aangeslagenen naar rato van hun vermogen op te leggen.

Van een algehele economische en financiële teruggang was in het Noorderkwartier sprake. In 1668 was de quote van dit gewest van $20\frac{1}{2}$ op $18\frac{1}{2}$ gebracht. In 1715 was men er ruim 5,7 miljoen gulden ten achter bij de invordering van de ordinarijs en extra-ordinarijs verponding. Maar ofschoon het Zuiderkwartier de helft van de op het Noorderkwartier gerepartiteerde troepen voorlopig overnam, om de gecommitteerde raden van het Noorderkwartier in de gelegenheid te stellen jaarlijks 520.000 gulden ter betaling van achterstallige soldijen en andere posten op de staat van oorlog af te lossen, droeg dit nauwelijks bij tot een verbetering van de financiële situatie; men bleef "defectueus".⁸

Deze en andere mistoestanden in de financiële sfeer waren bekend, maar het bleek onmogelijk voor een hervorming de nodige steun bij de Staten, of beter bij de stemhebbende steden, te krijgen. De oorzaak hiervan lag in de staatkundige constitutie van de Republiek. De stedelijke autonomie en de eis bij alle voorstellen met eenstemmigheid te besluiten, verlamden bij kwesties als de herziening van de kohieren, waar belangen lijnrecht tegenover elkaar stonden, alle pogingen de status quo te veranderen. Onder een invloedrijke stadhoudelijke regering bestond tenminste nog de mogelijkheid dat van deze zijde druk op de regenten werd uitgeoefend. In stadhouderloze tijdperken ontbrak zelfs deze informele dwang. Integendeel, arbitrage waaraan men zich vrijwillig onderwierp, de middelen van afkomst en constrainte, werden ook nu evenals vroeg in de 17e eeuw als een aantasting van stedelijke vrijheden van de hand gewezen. Het valt dan ook niet te verwonderen dat alleen in uiterste noodsituaties zoals bedreiging van buitenaf, of door middel van koehandel binnen de Staten iets te bereiken viel.

Er moet van de andere kant op gewezen worden dat de organisatie en efficiency van de administratie der overheidsfinanciën zeker in vergelijking met omringende landen gunstig afstak. De belastingdruk was in het laatste kwart van de 17e eeuw behoorlijk opgevoerd en aanzienlijk meer per hoofd dan bijvoorbeeld in Groot-Brittannië of Frankrijk.⁹ Gegeven de stagnerende economie in de 18e eeuw was het nauwelijks mogelijk de belastinginkomsten nog verder op te voeren. De uitgaven waren al tot een onverantwoord laag niveau teruggebracht. Een moratorium op de overheidsschuld was voor de Republiek moreel onvoorstelbaar. Bovendien zou het voor het bloeiende financiële centrum dat Amsterdam in de

eerste helft van de 18e eeuw werd, de doodsteek betekend hebben. Het gestrande schip van de staatsfinanciën zou alleen nog door een expanderende volkshuishouding vlotgemaakt kunnen worden. Aan deze kwantitatieve groei ontbrak het nu juist in de 18e eeuw door velerlei oorzaken waaronder de excessieve belastingdruk op eerste levensbehoeften waarmee men zich internationaal uit de markt prees.¹⁰ De ook voor latere tijden zo herkenbare vicieuze cirkel.

3.3.2. Mislukte pogingen tot "redres" (1720-1740)

Het heeft in de 18e eeuw niet ontbroken aan pogingen om de financiën te herstellen. Er zijn door de Hollandse Staten een drietal onderzoeken ingesteld resulterend in de rapporten van 1720, 1727 en 1750. Van de hierin vervatte talloze adviezen tot redres heeft er geen noemenswaardige gevolgen gehad. Het bleek niet mogelijk eensgezindheid te bereiken voor een in eigen vlees snijdende institutionele hervorming van het wrakke staatsbestel der Republiek.

Het op 24 mei 1721 uitgebrachte rapport rekende de Staten voor dat jaarlijks een tekort van bijna zeven ton guldens te boeken viel. Zeventig procent van de totale uitgaven waren interest- en rentebetalingen; ze overtroffen het ordinair inkomen met 1,2 miljoen gulden per jaar. Hierbij is geen rekening gehouden met de vaak grote achterstanden van de stedelijke belastingheffing. In 1715 bedroeg alleen al de achterstand op de ordinair en extra-ordinair verponding 5,7 miljoen gulden. Vooral de financiële situatie in het Noorderkwartier was hopeloos. De totale uitgaven bedroegen 3,2 miljoen gulden, waarvan 2,2 miljoen interest en renten. De inkomsten met 2,9 miljoen bleven hierbij achter. Bijna de helft van het Hollandse tekort kwam dus voor rekening van het Noorderkwartier dat slechts met 18½ ten honderd in de quote werd aangeslagen. De maatregelen ter bestrijding van het kwaad aanbevolen klonken niet erg revolutionair in de oren:

1. Het voldoen aan de condities van de loterijen van 1711, 12, 13 omdat anders de schuld van het land jaarlijks met enorme sommen toenam.
2. Het verbeteren van de ordinair inkomsten omdat men de extra-ordinair middelen diende te reserveren voor buitengewone omstandigheden.
3. Het verkopen der domeinen om de tekorten te dekken.
4. De verhoudingen tussen de twee kwartieren beter regelen.
5. Oude schulden aflossen.

Concrete maatregelen vloeiden hieruit niet voort. Men erkende expliciet dat de oorzaak van de problemen school in de last van de schulden die in de voorgaande en in het bijzonder gedurende de meest recente oorlog waren ontstaan. Sterker nog, het maken van schulden werd zelfs in buitengewone omstandigheden, zoals een oorlog, expliciet veroordeeld. Men hoorde voor een dergelijke situatie gedurende "normale" tijden voorzorgsmaatregelen te treffen, zodat er geen beroep op leningen noodzakelijk was. Het stapelen van schuld op schuld zou leiden tot een heilloos proces van lastenverzwaring, aldus de auteurs van het rapport. Het buiten alle proporties opnemen van leningen had de kredietwaardigheid van de staat ondermijnd en om de bestaande schulden af te lossen werd aanbevolen een fonds te vormen. Voor de toekomst kon men slechts op de normale inkomsten vertrouwen.¹¹ In een gedetailleerd overzicht werd becijferd dat per ultimo 1721 jaarlijks 13,725 miljoen gulden aan rente te betalen viel (zie tabel 3.19.) exclusief de

interestlast van de door de Generaliteit opgenomen leningen à 835.000 gulden. Het extra-ordinaris inkomen (6,189 miljoen gulden) en het ordinaris inkomen (12,912 miljoen gulden) samen waren onvoldoende; voor 1721 werd een tekort beraamd van ruim 675.000 gulden. (Zie tabel 3.28.).

Tabel 3.19. Interest- en Rentelast van Holland 1721/1727 (x Guldens)¹²

	1721	1727
ZUIDERKWARTIER:		
Interest en losrenten subj. 100 pen.	8.039.807	
idem niet subj.	302.710	8.361.160
20 jarige renten	166.775	166.775
10 jarige renten		82.764
lijfrenten subj. 100 pen.	1.959.405	
idem niet subj.	145.721	1.815.622
	10.614.420	10.426.321
Loterijen:		
kleine prijzen 20.658.700 3%	619.761	573.356
Grote prijzen onafgelost uit 1716-1719 668.100 3%	24.735	
Grote prijzen 7.568.800 3%	148.248	119.260
Opgeld kleine prijzen	87.340	
Geconverteerde kleine prijzen		121.932
Vrije obligaties: Orizontse tol	21.630	21.630
Bern		57.840
Ambtgeld		P.M.
	901.714	894.018
	11.516.134	11.320.340
NOORDERKWARTIER:		
Lijfrenten subj. 100 pen.	636.017	
idem niet subj.	38.604	
(Lijfrenten 1719/1720)	8.000	576.756
(Afgestorven 1719)	- 22.652	
(Afgestorven 1720)	- 19.690	
Losrenten en interest subj. 100 pen.	1.497.768	1.503.701
idem niet subj.	1.435	
(20 jarige renten)	31.269	31.269
(10 jarige renten)		4.500
(Orizontse tol)	7.230	7.230
(Interest Denemarken)	14.400	14.400
(Anticipatie)	16.832	16.832
	2.209.214	2.154.688
TOTAAL	13.725.348	13.475.028

Het rigide karakter van de ordinaris belastinginkomsten blijkt duidelijk door een vergelijking van het ordinaris inkomen in 1720 en 1670. De toename van 1,6 miljoen gulden (14 procent) wordt voor het grootste deel verklaard door de stijging van de gemeene middelen, mede door de 10% verhoging daarin begrepen, hoewel deze een extra-ordinaris karakter droeg. (Zie tabel 3.20.)

Tabel 3.20. Samenstelling ordinaris inkomen 1670 en 1720 (guldens x 1000)¹³

	1670	1720
Verponding	2600	2500
Gemeene Middelen	7900	9000
20/40 penning	680	900
Kleinzegeel		300
Trouwen/begraven }	70	90
40 pen.meubelen		30
Korting op ambten		30
Totaal	11250	12850

Dit onvermogen van de Staten om door middel van de voorgestelde acties bestaande gebreken in het stelsel op te heffen werd nog eens uitdrukkelijk in 1725 door Van Slingelandt aan de kaak gesteld. Sedert 1721 waren op financieel vlak geen wezenlijke besluiten genomen. Raadpensionaris Van Hoornbeeck (1720-1727) hield de financiën draaiende; zeker geen geringe prestatie. Het tekort ving men op door de verplichtingen uit de drie loterijen (880.000 gulden per jaar) uit de verkoop van domeinen te financieren. Tot een "egalere" heffing der gemeene middelen was het niet gekomen en over de herziening van het kohier van de verponding kon men het niet eens worden. De achterstand van de steden bij het afdragen hiervan bedroeg in 1728 3,7 miljoen gulden.¹⁴ De invoering van het reglement voor de administratie der financiën in 1723 hield, aldus een rapport van commies-fiscaal Bosch, geen waarborg in voor een eenparige heffing van middelen in het Noorderkwartier. Op een lening die het Zuiderkwartier ten behoeve van het Noorderkwartier in 1723 afgesloten had bleef men in gebreke met de jaarlijkse aflossingstermijn, 350.000 gulden groot. In 1730 was de achterstand meer dan één miljoen.¹⁵ Men had een aantal vlottende schulden kunnen verminderen, maar aflossingen werden door nieuwe negotiaties teniet gedaan. Per saldo was in 1725 de schuldenlast niet lager geworden.

Wel bezonnen de Staten zich op mogelijkheden om de rentelast te reduceren. In navolging van de geslaagde conversie der loterijleningen stelde Kersseboom in 1725 de Staten voor, lijfrenten in gewone obligaties om te zetten. Reeds in 1671 had Johan de Witt aangetoond dat uitgaande van de werkelijke uitkeringsduur het rentepercentage waartegen de lijfrenten verkocht werden minstens van penning 12 naar penning 14 gereduceerd kon worden. Bij een renteniveau van 4% en een statistisch vastgestelde verwachte gemiddelde uitkeringsduur van de lijfrente zou, aldus De Witt, per gulden rente de waarde van een lijfrente op 16 à 18 gulden gesteld mogen worden. Hoewel de rente vanaf 1671 van penning 12 naar penning 14 werd verlaagd, en vermoedelijk aan het einde van de 17e eeuw een verlaging tot penning 16 werd gerealiseerd bleken tegen deze tarieven geen kopers te vinden. Sedert de jaren zeventig van de 17e eeuw neemt de lijfrente zowel absoluut als relatief als lenings-instrument af. Kersseboom bracht naar voren dat bij een rentestand die inmiddels van 4 procent naar 2½ procent was gezakt, (4%-1½ 100e penning), lijfrenten volgens de berekeningen van De Witt verkocht

zouden moeten worden tegen 5 procent; penning 20 in plaats van tegen penning 16. Bovendien bleek uit de administratie van de Financie dat de gemiddelde uitkeringsduur langer was dan De Witt had aangenomen. De reactie van de Staten is niet overgeleverd. Wel blijkt uit beschikbaar cijfermateriaal van 1729 naar 1730 het bedrag aan uitgekeerde lijfrenten met exact 20 procent te zijn gedaald. Blijkbaar is een rentereductie voor lijfrenten van penning 16 tot penning 20 toen alsnog gerealiseerd.

Na het toetreden van de Republiek in augustus 1726 tot het Verbond van Herrenhausen dat Engeland, Frankrijk en Pruisen tegen Oostenrijk verenigde, moesten de Staten-Generaal de militie versterken. In de Hollandse Staten ontbrandde hierover een heftige strijd, waarbij de tegenstellingen hoog opliepen. Amsterdam wilde de Compagnie van Oostende, die de monopoliepositie van de Oost-Indische Compagnie bedreigde, bestrijden en stond als voorstander van "augmentatie" pal tegenover alle andere steden. Toen in november 1726 daadwerkelijk werd besloten tot medewerking aan de vergroting van het "Staatse leger", bleef de financiering ervan voorlopig in het midden. Amsterdam "kocht" het consent van de andere steden door de toezegging het opstellen van een nieuw personeel kohier en een redres van de verponding in welwillende overweging te zullen nemen. In feite echter was en bleef Amsterdam hiertegen ten zeerste gekant; de stad had een voorkeur voor de verzwaring van de reële middelen op met name landerijen. De andere steden onder aanvoering van Dordt en Haarlem liepen hiertegen te hoop.¹⁸

In de volgende maanden nam het leger toe van 34.000 tot 54.000 manschappen; of in werkelijkheid van 28 à 29.000 tot 50.000 effectieve soldaten. Voor Holland betekende dit extra-ordinaris lasten van 2.497.755 gulden plus de quote (583.092 gulden), in één miljoen gulden voor de fortificaties en magazijnen. Zou er door de provincies bovendien geconsenteerd worden in 1,2 miljoen ter équipage van 12 schepen, dan kwam daar 0,7 miljoen gulden bij. In totaal moest men 3,8 miljoen gulden opbrengen in een periode waarin de ontvanger-generaal slechts met moeite aan de lopende verplichtingen kon voldoen. Voorlopig genoot Holland voor de 20.000 nieuwe manschappen nog 14 "Heeremaanden" krediet van de solliciteurs. Daardoor bleven in 1727 de financiële lasten nog beperkt. Men betaalde 424.115 gulden meer dan in 1726 plus 995.275 gulden aan aanritsgelden; in 1728 1.129.388 gulden meer en in 1729 1.619.737 gulden meer. Ter financiering hiervan stelden de gecommitteerde raden voor om een extra 200e penning te heffen op obligaties, actiën, ambten en huizen. Hierdoor zouden de extra-ordinaris heffingen in totaal op twee keer de 100e penning en op 1½ 100e penning over huizen uitkomen. Amsterdam stelde bovendien voor de landen met een extra 200e penning te belasten, zodat die in totaal met één 100e penning belast zouden zijn. Uiteindelijk werd besloten een tweede Amtgeld te heffen (13.3.1727), dat in totaal 2.232.998 gulden opbracht, en stopte men met de aflossing van loterij-obligaties. Op het comptoir-generaal bleef echter grote schaarste aan geld heersen. Er viel elk moment te verwachten dat de interest en de ordonnaties niet meer betaald konden worden. Slechts doordat de steden, met name Amsterdam, hun achterstanden aanzuiverden, kon sluiting van het comptoir worden voorkomen. Een verbetering van het personele kohier en de verponding kwam ook in deze jaren niet tot stand zodat men door kunst en vliegwerk de draden aaneen moest zien te knopen.

Het jaarlijkse tekort bedroeg volgens de begroting in 1728 1,5 miljoen gulden en het opnemen van leningen kon niet uitblijven. (Tabel 3.28.). In 1728/29 nam men 1,2 miljoen op met het verbeterde kohier van de 100e en 200e penning op ambten als fonds voor de rentebetaling. Unie-obligaties ter waarde van 500.000 gulden uit het bezit van de provincie werden in betaling gegeven, terwijl uit de verkoop van domeinen 5 à 600.000 gulden beschikbaar kwam. In 1730 en 1731 dienden door middel van premies de steden bewogen te worden om hun restanten aan te zuiveren en door anticipatie gelden uit de verponding in de gewestelijke kas te storten.¹⁹

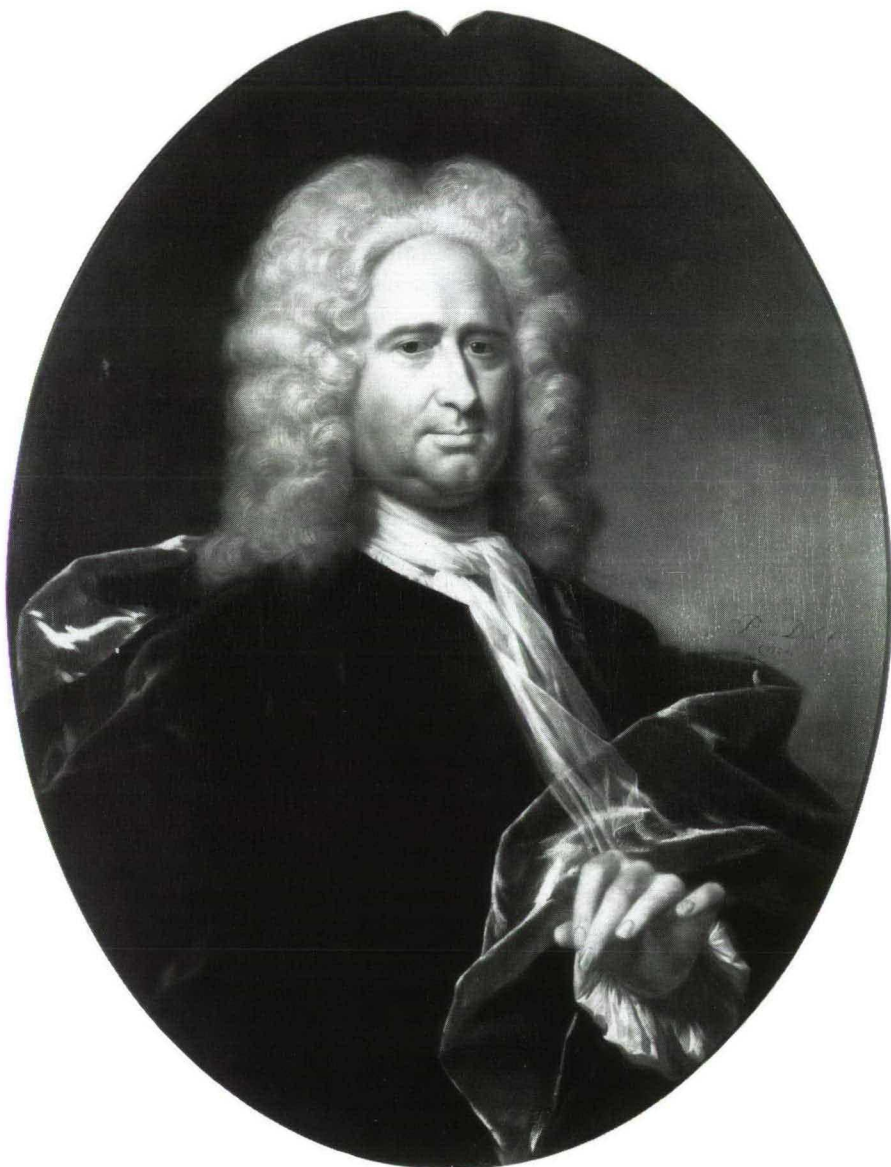
De in 1727 tot raadpensionaris gekozen Van Slingelandt gaf grote prioriteit aan het opstellen van nieuwe reële en personele kohieren. Bovendien wilde hij de verhouding tussen het Noorder- en Zuiderkwartier beter regelen en de heffing van de gemeene middelen aan stringenter toezicht onderwerpen. Zijn benoeming gebeurde daarom niet met de volledige instemming van Amsterdam, terwijl de andere leden van de Staten zich vleiden in de hoop dat onder zijn leiding een egalere financiële verhouding tussen Amsterdam en de andere steden zou worden bereikt. Op 11 september legde Van Slingelandt in een toespraak tot de Staten een *"Propositie rakende het redres der financiën"* voor; deze reageerden daarop met het instellen van een commissie tot onderzoek van 's lands financiën en middelen tot redres op 1 oktober daaropvolgend. Van Slingelandt wees er in zijn uiteenzetting op dat alleen voor het Zuiderkwartier reeds de ordinaris lasten het ordinaris inkomen met 5,5 miljoen gulden overtroffen. Zelfs na het extra-ordinaris inkomen bleef een tekort bestaan van 300 à 400.000 gulden; dit exclusief de aflossing van de loterijen uit 1711-15 en onvoorziene uitgaven. De hele toestand werd veroorzaakt door:

*"Het excessif beloop der renten en interessen van de Capitalen welke in de drie laeste oorlogen opgenomen zijn tot steun der gemeene Saken van welke renten en interessen geen verminderinge te hopen is hoe voorspoedig het ook soude mogen gaen met 's lands saken. Uijtgesondert de vermindering welke komen sal van het versterf der Lijfrenten, een versterf dat bij nauwkeurig ondersoek bevonden is veel trager te wesen als doorgaens gemeent wordt en van het ophouden der tien en twintig jarige renten welke beijden geen grote sommen 's jaars bedragen."*²⁰

Hij geeft vervolgens een opsomming van alle rapporten en hun aanbevelingen die tot geen wezenlijke verbetering hebben geleid, zodat hij vreest de Staten *"te verveelen door een lang en verdrietig verhaal"*. Met name ontbrak het de Staten in de ogen van de raadpensionaris aan de wil een cruciaal besluit, namelijk een betere heffing van de gemeene middelen, door te zetten. De mistoestanden zoals de inegale en slechte heffing bij de steden zijn algemeen bekend:

"voornamelijk toe te schrijven aen d'afhankelijkheid waer in de schepenen, commissarissen de Schout en de Bailliuwen de Ontfangers van de gemene middelen en de paghters selve zijn van de magistraten van de steden en aen de excessive slaphheit van de magistraten en aen derselver indulgentie voor haar ingesetenen so niet mede aen een heijmelijke toeleg om door die slaphheit en indulgentie ambachten neringen en coopmanschap te trekken of te beletten het verloop der selven."

Simon van Slingelandt (1664-1736); secretaris van de Raad van State (1690-1725), thesaurier-generaal van de Unie (1725-1727), raadpensionaris van Holland (1727-1736), auteur van de Staatkundige Geschriften. (Ph. van Dijk, 1728; foto Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage)

Tabel 3.21. Interest en rentelasten van Holland 1727 (x Guldens)²¹

	Zuiderkwartier	Noorderkwartier
Ordinaris obligaties	6.883.005	1.503.701
Losrenten	1.478.155	
Geconv.kleine prijs obligaties	121.932	
Kleine prijs obligaties	573.356	
Orizontse en Noorse tol	21.630	21.630
Lijfrenten	1.815.622	576.756
Grote prijs obligaties 2%	119.260	
Vrije obligaties (Bern/Admiraliteit)	57.840	
20-jarige renten	166.775	31.209
10-jarige renten	82.76	4.500
Anticipatie		16.832
Amtgeld	P.M.	
	11.320.340	2.154.688

In 1724 werd wel een commies-fiscaal aangesteld om in de steden de handhaving van de ordonnanties te controleren, maar het besluit is nooit uitgevoerd. De rapporten uit 1678 en 1689 uitten over de ontduikingspraktijken eenzelfde klacht, maar het enige gevolg was alleen een enorme toename van de schuldenlast. Ter dekking van de tekorten in 1716 werd besloten een familiegeld te heffen, tot 1721 werd de aflossing van de loterijen uit 1711, 1712 en 1715 opgeschort, er is een amtsgeldlening geheven, men heeft drie à vier loterijen gehouden die het krediet hebben ondermijnd en de domeinen verkocht. Toch zouden inmiddels de comptoiren al lang gesloten zijn had men niet door een tweede amtsgeldslening en met de restanten van de steden de kassen aangevuld. Bovendien moest men noodgedwongen de extra-ordinaris middelen laten voortbestaan. Deze waren daardoor eigenlijk meer een onderdeel van het ordinaris inkomen geworden en niet meer geschikt om buitengewone lasten als die zich voor zouden doen mee te financieren. Het personeel kohier, in 1674 voor het laatst herzien voldeed niet meer, al de vermogens die niet door de reële 100e penning werden belast gingen vrijuit. Met name in Holland bestond de rijkdom voornamelijk uit dit soort vermogensbestanddelen, zoals contant en bankgeld, koopmanschappen en buitenlandse kredieten en effecten. Bovendien was het bij gebrek aan een actueel kohier ook niet mogelijk dit als basis te benutten voor het opleggen van een Capitaale Lening of bij gedwongen negociaties. Echter, de personele 100e en 200e penning, de ordinaris en extra-ordinaris verponding en de reële 100e en 200e penning ten laste van de kapitalen in de steden werden niet alleen

"geheeven naar seer defecte cohieren maar hetgeen vooral moet aangemerkt worden geheeven worden op seer inegale en arbitraire voet. Immers dat se sodanigh ten Comptoire-Generael overgebragt en sodanig aan het Gemeene Land verrekent worden en dat om een reden die te wel bekend is als dat ik se behoef op te halen maer waer van ik eghter seggen moet dat se een van de klaerste blijken is van de zwakheid en ongesteltheit in de Regering."

Van Slingelandt besluit dat het herstel der gemeene middelen en de hervorming van de besluitvorming der Staten de beide voornaamste maar vruchteloze doeleinden van zijn ministerie vormen. Hij betreurt dit maar bespeurt geen wezenlijke wil om de zaken die in de vergadering aan de orde komen ook spoedig tot een oplossing te brengen. Het op 5 mei 1728 door de Personeele Commissie uitgebrachte rapport schetst een somber beeld van de financiële situatie. In 1721 was het tekort op de begroting van Holland op 675.300 gulden gesteld (Tabel 3.28.). Nu, in 1728, becijferde men een deficit van 1.494.086 gulden. De vermeerdering van de militie had de quote in de staat van oorlog in 1728 met 1,3 miljoen gulden doen stijgen ten opzichte van 1721. Hiervan werd echter slechts 0,4 miljoen door een toename van de extra-ordinaris inkomsten, voornamelijk de tweede 100e penning, op obligaties etc. gedekt. Per saldo nam het tekort dus met 0,8 miljoen toe.²² Naast het opmaken van de financiële balans richtte de commissie zich ook tot de Staten met organisatorische en institutionele wijzigingsvoorstellen. De verhouding tussen het Noorder- en Zuiderkwartier moest opnieuw geregeld worden. Men wilde de gecommiteerde raden levenslang benoemen en salariëren om hen onafhankelijker te maken van de stedelijke overheden. Met de invoering van nieuwe reële kohieren zou in iedere stad een ontvanger van de verponding moeten worden benoemd die rechtstreeks, evenals de ontvanger van de gemeene middelen, verantwoording verschuldigd zou zijn aan de gecommiteerde raden; met als bedoeling deze belastingheffing aan de invloed van de stedelijke magistraat te onttrekken. Het verbaast niet dat geen van deze voorstellen door de Staten werd aangenomen. In het bijzonder het Noorderkwartier verzette zich tegen elke verandering in de status quo, terwijl de andere leden niet minder beducht waren voor elke aanslag op hun zelfbeschikkingrecht.²³

De jaarlijkse tekorten in de periode tussen 1728 en 1733 van naar raming 1,5 miljoen gulden per jaar werden "opgevangen" door nieuwe leningen. Opnieuw kwam ook het vraagstuk van de rentevoet der lijfrenten aan de orde. Dit maal met het voorstel alle lijfrenten in ordinaris obligaties te converteren. Op 6 september 1732 werd naar aanleiding hiervan een drietal alternatieven voorgelegd:

1. het omzetten van lijfrenten in obligaties;
2. het belasten van lijfrenten (pen. 14) met de 100e penning;
3. het voortzetten van de lijfrenten tegen de bestaande condities maar de lijfrente te betalen voor tweederde in geld en voor eenderde in na tien jaar betaalbaar gestelde recepten.

Uiteindelijk werd op 13.2.1733 besloten lijfrenten met een halve 100e penning meer dan losrenten en obligaties te belasten.²⁴ De inzichten over de te nemen maatregelen ter dekking van de tekorten in deze periode liepen nogal uiteen. Zo drong Amsterdam opnieuw aan op een verhoging van de reële middelen en bleef de herziening van het personele kohier en de verponding met succes saboteren. In 1729 leidden acute liquiditeitsproblemen zelfs tot een sluiting van de comptoiren in Holland tot maart.²⁵ Daarop werd besloten dat de Staten evenals in het voorafgaande jaar zouden consenteren en de extra-ordinaris uitgaven zouden dekken door een aanzuivering van de achterstallige restanten, in ruil voor een herziening van de reële kohieren der verponding op huizen. Dit besluit werd in september 1729 genomen en in juni 1730 gevolgd door een desbetreffend plak-

kaat. Commissarissen werkten vanaf september 1730 tot september 1733 aan de herziening en brachten een verslag uit dat duidelijk de verschuiving in welstand tussen de steden tot uitdrukking bracht. Haarlem bijvoorbeeld zag haar bijdrage van 56.914 gulden naar 41.335 gulden dalen. Het Amsterdamse aandeel nam toe tot 672.672 gulden; meer dan de helft van de totale som. De economische achteruitgang van de steden in het Noorderkwartier leidde tot een halvering van hun quote in de verponding over de huizen. In totaal bracht het nieuwe kohier op basis van de 12e penning 229.349 gulden meer op dan het oude uit 1632 op basis van de 8e penning.²⁶ De eerste heffing volgens het nieuwe kohier in 1734 gaf een opbrengst van 2,9 miljoen gulden. Het oude kohier was in 1653 op 2,4 miljoen gulden gesteld.²⁷

Tabel 3.22. Opbrengst van het herziene kohier der verponding (1730)
(x Guldens)

	Huizen	Landen	Totaal
Zuiderkwartier	1.215.799	1.086.266	2.302.065
Noorderkwartier	92.732	538.418	31.150
Totaal	1.308.531	1.624.681	2.933.213

Met dit nieuwe kohier was het grootste geschilpunt tussen Amsterdam en de andere steden in de Hollandse Staten weggenomen; dit bevestigde de leidende positie van deze stad in Holland en maakte dat deze provincie binnen de Unie door eensgezinder optreden aan invloed won.²⁸ Maar hoewel door de Amsterdamse concessie een omstrepen punt van de agenda der Statenvergadering kon worden afgevoerd werd hierdoor nauwelijks een bijdrage geleverd aan de dekking van het tekort in de Hollandse financiën. In november 1730 kwam het voorstel ter tafel om zes miljoen gulden te lenen als fonds van reserve. Uiteindelijk besloot men op 21 februari 1731 om een lening van drie miljoen gulden op te nemen, die door de grote toeloop van beleggers een succes genoemd werd. Ondanks alle problemen leek de kredietwaardigheid van de provincie hersteld.

In oktober 1731 wendde men 800.000 gulden uit deze reserve aan om de voornaamste schulden aan de admiraliteiten van Amsterdam en Rotterdam te voldoen; 250.000 gulden werd als voorschot op het aandeel van het Noorderkwartier in een lening aan Denemarken verstrekt. Bovendien werden begin 1732 dijkgraven en waterschappen van het Noorderkwartier met 750.000 gulden bijgestaan in hun uitgaven ter bestrijding van de schade aangericht door de paalworm.²⁹

Na het Verdrag van Wenen in 1732, waarop onder andere tot de opheffing van de Compagnie van Oostende besloten was, oordeelde Amsterdam de internationale politieke situatie voldoende genormaliseerd om over te gaan tot reductie van de militie met 10.000 manschappen. Op jaarbasis zou dit een besparing van 0,9 à 1,0 miljoen gulden betekenen. Het Groot-Besogne dat onder leiding van Van Slingelandt op 5 september 1732 delibereerde, constateerde dat het tekort over 1730 1,88 en over 1731 1,75 miljoen gulden had bedragen. Het fonds van reserve

zou einde 1732 uitgeput raken maar van een besparing op de staat van oorlog mocht geen directe verlichting verwacht worden omdat men eerst nog de 14 Heeremaanden krediet moest aflossen. De financiële situatie van het comptoir-generaal intussen was uiterst precair. In oktober 1732 kon een tekort van 300.000 gulden alleen opgevangen worden door de steden te vragen de restanten van de ordinaris verponding uit 1730 af te dragen en de opbrengst over 1731 met spoed op te brengen. In november en december 1732 liep het tekort op tot 1.080.875 gulden en teerde men op de kas van de onafgehaalde renten.³⁰

Toen Holland uiteindelijk besloot de militie met 10.000 man te verminderen leverde dit sterke protesten op uit de Raad van State en de andere provincies. De extra-ordinaris lasten in 1732 werden eveneens uit het restant van het fonds van reserve betaald.³¹ In maart 1733 resteerde er van de geleende drie miljoen gulden nog 500.000 gulden. Men overwoog een nieuwe lening uit te schrijven omdat het comptoir-generaal nog steeds niet uit de geldzorgen was en bovendien Holland nog 0,4 miljoen gulden moest bijdragen in de petitie ten behoeve van de fortificaties uit 1728! De Poolse Successie-oorlog leidde echter tot nieuwe internationale verwickelingen die de Hollandse Staten in augustus 1733 noopten de geplande reductie niet door te zetten. Daardoor werd wel een nieuwe lening van 1,2 miljoen gulden in maart 1734 onvermijdelijk.³² Het in totaal tussen 1727 en 1740 opgenomen bedrag wordt met 8,66 miljoen gulden aangegeven.³³

3.3.3. *De Oostenrijkse Successie-oorlog (1740-1748)*

In 1736, na het overlijden van Van Slingelandt, kozen de Staten als opvolger de duidelijk minder geprofileerde Van der Heim, overtuigd aanhanger van de anti-stadhouderlijke partij. In de buitenlandse politiek genoot hij niet het prestige en de invloed van zijn voorganger. De Verenigde Nederlanden trachtten in het politieke krachtenveld, waarin Engeland en Oostenrijk tegenover Frankrijk en Pruisen kwamen te staan in de kwestie van de erfopvolging van de Oostenrijkse vorstin Maria Theresia in de Zuidelijke Nederlanden, onzijdigheid en onafhankelijkheid te bewaren. De Republiek had er echter alle belang bij dat het Zuiden buiten de Franse invloedssfeer bleef, zodat na lange debatten in november 1742 een commissie uit de Staten tot het oordeel kwam dat men er niet omheen kon Oostenrijk, ook militair, te steunen. De Staten-Generaal besloten daaropvolgend tot een legeraugmentatie met 20.000 manschappen. Op papier beschikte de Generaliteit over een respectabel leger; de reële sterkte bleef zoals gewoonlijk in kwaliteit en kwantiteit ver achter. De slagkracht van de vloot was te verwaarlozen.

Na verovering van de Zuidelijke Nederlanden vielen de Franse legers de Generaliteitslanden binnen waar een Engelse invasiemacht zich had teruggetrokken. In Holland raakte de bevolking in paniek, en op weliswaar minder bloedige wijze leidde dit tot een herhaling van de gebeurtenissen uit 1672. Het herstel van het stadhouderlijke bewind ving in Zeeland aan waar Oranje in al zijn waardigheden werd hersteld. De andere provincies volgden voor en na en tenslotte kon de benoeming door de Staten-Generaal tot kapitein- en admiraal-generaal niet uitblijven.³⁴

Ook Willem IV lukte het niet, door de financiële problemen, met Engelse steun de Franse legers terug te slaan, zodat Maastricht en Bergen op Zoom in vijande-

lijke handen vielen. De gewelddadigheden werden einde 1748 met het sluiten van de Vrede van Aken beëindigd. De Republiek werd opnieuw in het bezit gesteld van de barrière-steden, maar speelde verder in het verloop der onderhandelingen geen rol. Het was "de begrafenis van de Republiek als grote mogendheid"; politiek en financieel zaten de Zeven Provinciën aan de grond.³⁵

Een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de provincie Holland in de periode 1740-1748 laat zien (tabel 3.23.) dat zelfs de halfslachtige versterking van het leger, in 1742, onvermijdelijk leidde tot financiële problemen. De staat van oorlog was in 1748 22,2 miljoen gulden groot; ter vergelijking: in 1740, het goedkoopste jaar sedert 1727 (8,5 miljoen gulden), werd nominaal tien miljoen gulden aan de defensie besteed.³⁶ Deze stijging kon slechts ten dele uit de extra-ordinaris heffingen worden bestreden, omdat deze middelen die merendeels ook in vreedstijd waren blijven bestaan ter betaling van de interest over de schuldenlast van de provincie, nauwelijks te verhogen waren. Bovendien werd de bloei van de handel die na de Spaanse Successie-oorlog had ingezet na 1740 door de oorlogsomstandigheden ongunstig beïnvloed. De jaren 1740-'41 waren typische duurtejaren gepaard gaande met hongeroproeren in de steden.³⁷ Eerst na 1750 tot aan het begin van de Vierde Engelse Oorlog in 1780 was er sprake van een opbloei in de economische bedrijvigheid. Het platteland werd in de periode 1744-1745 erg geteisterd door de veepest, waarbij tweederde van de veestapel verloren ging.³⁸

Tabel 3.23. Inkomsten en lasten van de provincie Holland (1740-1748) (x guldens)³⁹

Jaar	Inkomsten	Uitgaven	w.v.Interest	Staat van Oorlog	nog onverdeeld op Staat van Oorlog
1740	21.074.007	20.927.392	12.711.249	6.089.676	1.469.268
1741	19.819.966	22.544.341	12.660.649	6.911.068	1.866.615
1742	21.019.721	26.292.958	12.974.463	10.341.956	4.507.810
1743	20.336.923	24.516.815	12.993.826	9.650.113	2.985.959
1744	21.939.707	27.017.723	13.086.899	11.978.520	4.375.179
1745	20.576.284	30.471.080	13.268.330	13.211.736	5.313.710
1746	23.765.110	31.676.902	13.561.524	14.170.530	5.759.840
1747	26.956.267	33.926.992	13.832.090	17.044.103	7.482.905
1748*	24.172.626	38.821.303	12.019.629	25.083.688	14.544.656

*) Alleen Zuiderkwartier.

In het Noorderkwartier was de heffing van de verponding en de 1 1/2 100e penning zo drukkend dat op grote schaal landbouwgrond werd verlaten om aan de belasting te ontkomen. Van belastingen kon voor de financiering van de oorlog geen grote steun worden verwacht. Integendeel, men zou mogen verwachten dat de belastinginkomsten terugliepen. Onderstaand overzicht van het rendement der gemeene middelen in Holland tussen 1737 en 1746 wijst in die richting.

Tabel 3.24. *Rendement der Gemeene Middelen 1714-1746 (x guldens)*⁴⁰

1714	8.795.169	1725	9.352.464	1736	9.044.816
1715	8.735.983	1726	9.349.314	1737	9.238.318
1716	8.839.080	1727	9.602.965	1738	9.323.162
1717	8.875.346	1728	9.365.810	1739	9.196.296
1718	9.039.764	1729	9.322.721	1740	9.009.825
1719	8.960.100	1730	9.222.747	1741	8.610.000
1720	9.100.712	1731	9.265.931	1742	8.585.000
1721	9.170.053	1732	10.099.391	1743	8.519.000
1722	9.166.699	1733	9.225.778	1744	8.720.000
1723	9.311.585	1734	9.032.838	1745	8.075.000
1724	9.337.063	1735	9.069.046	1746	8.568.000

Men zocht "menage" aan de uitgavenzijde; zoals in 1741 toen de Staten besloten de ontvangers in plaats van één nog slechts een half procent collectloon van de 100e penning toe te staan voor het innen van de 100e en 200e penning op obligaties, los- en lijfrenten. Bij meerdere consenten in een jaar zou ten hoogste één procent vergoed worden⁴¹

Nieuwe extra-ordinaris belastingen en de verhoging van bestaande middelen werden opgelegd. Bij het opnemen van een nieuwe lening van drie miljoen gulden in 1742 werd voorgesteld ter dekking van rente en aflossing een buitengewone inkomensheffing, "Personeele Quotisatie", op te leggen. Dit middel was ook al in 1728 aan de orde geweest echter niet tot uitvoering gebracht. Nu echter ging men over tot het formeren van een kohier, waarin elk geschat jaarinkomen van meer dan 600 gulden werd opgetekend. Op basis van dit kohier hief men de belasting die in 1744 966.000 gulden opbracht, voor het merendeel afkomstig uit Amsterdam (455.500 gulden), op verre afstand gevolgd door Den Haag (86.850 gulden) en Rotterdam (71.200 gulden).⁴² De heffing bracht in 1745 600.000 gulden op en bleef daarna tot 1748 in gebruik. Zowel in 1749 en 1750 is eveneens overwogen de "Personeele Quotisatie" op te leggen zonder dat het tot realisatie ervan kwam.⁴³ Bovendien legde men op basis van de lijsten uit 1727 in 1744 een derde amtgeld op en werd in 1745, 1746 en 1747 de 1½ 100e reële penning op obligaties en losrenten met een extra 200e penning reël verhoogd. Lijfrenten, sedert 1733 reeds onderworpen aan twee maal de 100e penning, werden nu aan een belasting van 2½ 100e penning onderworpen.

Dit kwam de kredietwaardigheid van de provincie zeker niet ten goede. De verhoging van een 200e penning moest men na 1747 weer afschaffen. Wel bleef de extra-heffing op ambten na 1747 bestaan. Ze was in oorsprong gelijk aan de extra-ordinaris belasting op obligaties en had vanaf 1714 tot 1747 1½ 100e penning bedragen, maar bleef daarna gehandhaafd op twee maal de 100e penning. Bovendien trachtte men het gedaalde krediet op te vijzelen door geruststellende verklaringen zoals bij het aangaan van een lening in 1747. Toen werd plechtig beloofd, en deze belofte keerde bij andere leningen tussen 1748 en 1750 telkens terug, dat als "vaste grondregel" van de Staten gold dat de betaling van de overeengekomen jaarlijkse interest der in deze en opvolgende jaren aangegane

leningen evenals de aflossingen daarop ook werkelijk plaats zal vinden.⁴⁴ Of dit voldoende was om het vertrouwen te herkrijgen mag worden betwijfeld; krediet werd nog slechts verkregen door in te spelen op de speelzucht van de belegger. Een fenomeen dat, gezien de eerste Hollandse loterijleningen in de jaren 1711-'13, niets nieuws betekende.

Het besluit om de 200e penning reëel op obligaties, los- en lijfrenten niet meer te heffen viel op 5 september 1747 tegelijk met de resolutie een vermogensheffing ineens, de zogenaamde "Liberale Gifte", op te leggen. Hierbij werden alle bezittingen, zowel de roerende als de onroerende, alle "ambten, beneficiën en bedieningen", indien hun waarde boven de 2.000 gulden lag, met twee procent belast; vermogens tussen de 1.000 en 2.000 gulden met 1 procent en beneden de 1.000 gulden was geen bijdrage verplicht, al werden vrijwillige giften aangemoedigd. In tegenstelling tot alle andere heffingen die naar rato van een door commissarissen vastgesteld kohier werden opgelegd, schatte bij de "Liberale Gifte" ieder persoonlijk zijn eigen goederheid in. Vervolgens deponeerde men de verschuldigde bijdrage in een gesloten kist en verklaarde onder ede het juiste bedrag te storten. De uiteindelijke opbrengst van deze heffing is geheim gehouden.⁴⁵

Het lijkt geen twijfel dat het beroep op leningsfinanciering gedurende deze oorlog opnieuw buitensporige vormen aannam. Tussen 1740 en 1750 stegen de schulden na aftrek van aflossingen met 61,6 miljoen gulden. Bovendien moest dit bedrag verhoogd worden met 4,6 miljoen vanwege het Hollandse aandeel in de generaliteitsloterij van juli 1749, 4,1 miljoen vanwege achterstanden in de betaling op extra-ordinaris équipages der admiraliteitscolleges en 4,6 miljoen ten gevolge van een negociatie op 27 februari 1751, zodat in totaal bijna 75 miljoen gulden was opgenomen.⁴⁶

Tabel 3.25. "Staat van 't geen bij de Provintie van Holland en Westvriesland is genegotieerd sedert 1741 tot 1746 beide inclusief"⁴⁷ (x guldens)

1741	7.339.550
1742	1.343.425
1743	3.923.400
1744	5.983.633
1745	8.102.435
1746	7.327.800
	<hr/> 34.020.213 <hr/>

Uit het overzicht in tabel 3.25. blijkt dat vanaf 1741 tot en met 1746 de stijging tot 34,0 miljoen gulden beperkt bleef, terwijl daarna voornamelijk als gevolg van de Franse inval de staat van oorlog ongekeende hoogten bereikte. Dit leidde in 1748 tot een tekort van bijna 15 miljoen gulden voor het Zuiderkwartier (Zie tabel 3.23). Ten gevolge van het verminderde vertrouwen in de kredietwaardigheid van Holland kon het merendeel hiervan slechts tegen voor het land onvoordelige condities als loterijlening worden opgenomen.

Tabel 3.26. Overzicht van de na 1735 tot 1752 uitgegeven loterijleningen⁴⁸

1735	3.0 milj.	in obligaties en 30-jarige renten
1745	6.0 milj.	in obligaties
1746	10.0 milj.	in obligaties
1747	4.3 milj.	in losrenten
1748(1)	4.3 milj.	in losrenten
1748(2)	4.3 milj.	in losrenten
1749	8.0 milj.	conversie van 4 m. obligaties plus bijbetaling van 4 m. in geld
1751	6.0 milj.	idem 7/10 geld, 3/10 obligaties
1752	8.0 milj.	idem 4 m. geld, 4 m. obligaties
1752	8.0 milj.	idem 4 m. geld, 4 m. obligaties

Door de onaantrekkelijk geprijsde lijfrente was bovendien blijkbaar een gat in de markt ontstaan dat door een geesteskind van Johan de Witt, de jaarrente, werd aangeboord. In 1745 werden 16, 19, 24 en 31 jarige renten tot een totaal bedrag van 122.000 gulden verkocht, in 1747 gevolgd door de uitgifte 20, 25 en 30 jarige renten voor in totaal bijna 1 miljoen gulden.

3.3.4. Van verpachting naar *collecte der gemeene middelen*

Met de verheffing van Oranje tot stadhouder waren de eisen van de rebellerende burgers geenszins vervuld. Integendeel, men koesterde hooggespannen verwachtingen over de hervormingen onder het prinselijk bestuur; verwachtingen die niet vervuld werden en men nam aan dat dit kwam door de tegenkanting van de zijde der regenten. Na enkele tumulten, waarin onder andere de verkoop van openbare ambten ten bate van de stadskas werd gevorderd, brak in juni 1748 een ernstig belastingoproer in Haarlem uit dat oversloeg naar Leiden, 's-Gravenhage en Amsterdam. De concrete aanleiding tot en het doelwit van de rellen waren de praktijken onder het bestaande stelsel van belastingverpachting. De oorzaak lag voornamelijk in de hoge belastingdruk op eerste levensbehoeften en de voortdurende verzwaring ervan. Voor een deel kwam de verhoging van de belastingdruk voort uit het feit dat belangrijke imposten als die op zout, wijn, koffie en thee gedeeltelijk tot kohierbelastingen waren gemaakt, en dus naar welstand in plaats van naar reëel verbruik werden geheven. Deze welstand-categoriën waren vervolgens sterk vergroot in benedenwaartse richting.⁴⁹

Terwijl de Staten van Holland zich onder invloed van Amsterdam sterk maakten om de opstand de kop in te drukken, stelde de prins op 25 juni voor het stelsel van belastingverpachting af te schaffen en andere mogelijkheden te zoeken om de belastingen te heffen. Door deze gang van zaken kwam de provincie tussentijds zonder inkomsten te zitten. Aan het opvangen hiervan door het opnemen van leningen kon niet gedacht worden. Fagel brengt de voornaamste bezwaren ertegen als volgt onder woorden:⁵⁰

Er is prompt contant geld nodig, verder moeten middelen tot vervanging van de afgeschafte pachten worden ingevoerd. Wat het eerste aangaat kleven aan negociaties drie bezwaren:

- 1. De belasting van rente en aflossing zonder de middelen hiervoor te hebben.*
  - 2. Ze moeten aantrekkelijk genoeg zijn om snel voltekend te worden anders schaden ze 's Lands krediet.*
  - 3. Men zou ze dan een hoge interest moeten geven wat de koers van de oude obligaties drukt.*
- Daarom slechts negociaties in uiterste nood."*

In juli besloot men ter overbrugging een "Provisioneel Middel" op te leggen. In plaats van de afgeschafte verpachte middelen werden de imposten voor de tijd van zes maanden in verhouding tot het rendement van de verpachting over steden en dorpen verdeeld. Uitgezonderd van deze regeling waren de middelen van Waag, Rondemaat, Inkomende Tabak en Inkomende Granen die voornamelijk de handel betroffen en op basis van de bestaande ordonnantie gecollecteerd bleven. Ook in 1749 besloot men tot een heffing op deze grondslag. De opbrengst van de zo verdeelde imposten bedroeg over een periode van ongeveer anderhalf jaar 8.512.609 gulden netto.⁵¹ Ter vervanging van de voorheen verpachte middelen werden tot ver in 1749 voorstellen van vaak bizarre vindingrijkheid bij de Staten ingediend. Vanaf 1750 ging men er in Holland toe over de inning van de imposten door collecte in plaats van door verpachting te organiseren. Dit voorbeeld werd in Zeeland, Gelderland en Drenthe echter niet gevolgd.⁵² De opbrengst van de gemeene middelen in Holland verbeterde daardoor niet onaanzienlijk; in totaal jaarlijks meer dan tien miljoen gulden, een bedrag voorheen alleen in de negentiger jaren van de 17e eeuw behaald, door de tien procent extra-ordinaris verhoging.

Tabel 3.27. Rendement der gemeene middelen 1747-1753 (x guldens)⁵³

1747		8.600.986	bij verpachting
1748	}	8.512.609	per omslag
1749	}		
1750		10.138.895	bij collecte
1751		10.348.287	"
1752		10.386.354	"
1753		10.348.650	"

3.3.5. Het rapport van 1750

In het kielzog van de politieke tumulten werd Jacob Gilles, die sedert het overlijden van Van der Heim in 1746 het ambt van raadpensionaris bekleedde, tot heengaan gedwongen. De Haarlemse burgemeester Pieter Steyn (1706-1772) werd zijn opvolger. Steyns kwaliteiten hebben in het bijzonder op financieel terrein vrucht gedragen. Hij gold als "op financieel gebied kundig als geen van zijn voorzaten." Bovendien zou "zijn zorgvuldig bestuur de kas van Holland zeer tot voordeel gestrekt hebben."⁵⁴

Het rapport vermeldde dat tussen 1728 en 1740 de provinciale schuldenlast 8.660.853 gulden steeg; daarna tussen 1740 en 1750 werd 61.605.803 gulden geleend, waarvan in contanten ontvangen 55.668.338 gulden. Het restant, 5.937.465 gulden, was voortgekomen uit de tien procent korting op de lening van 1747 en de grote en kleine prijzen uit de loterijen van 1746, '47, '48, '49, '50. Met recht stelde de Memorie de vraag wat er van Hollands financiën komen zou mocht er een nieuwe oorlog uitbreken.⁵⁸

De in tabel 3.29. gespecificeerde renten- en interestbetalingen, jaarlijks ruim 16,1 miljoen bedragend, vormden binnen de totale uitgaven van 24,8 miljoen met een aandeel van 65 procent de kern van het financiële probleem.

*Tabel 3.29. Specificatie van de renten- en interestlasten van Holland (1750)*⁵⁹
(x guldens)

Interest en renten	14.042.917	*)
Interest en aflossing Loterijen '47, '48, '49	867.956	
	14.910.874	
Ordinaris interest Generaliteit	597.534	
Extra-ord. " "	238.144	
Admiraliteit Maaze en Amsterdam	48.200	
Aandeel Noorderkwartier	330.777	
Totaal	16.125.530	
*) Lijfrenten Zuiderkwartier	1.028.546	
" Noorderkwartier	278.396	

In vergelijking met de situatie geschetst in het rapport over 1728 steeg het tekort van Holland in 1750 structureel van 1,5 miljoen tot 2,8 miljoen gulden. Naast de gestegen interesten, met 1,4 miljoen gulden extra, lag de voornaamste oorzaak van de stijging in de verhoogde staat van oorlog: de quote nam ongeveer met één miljoen gulden toe terwijl aan extra-ordinaris en huislasten 1,3 miljoen meer werd uitgegeven. Hiertegenover stond een ordinaris inkomen dat 0,4 miljoen gulden en een extra-ordinaris inkomen dat 2,1 miljoen gulden hoger was. Voor de jaren na 1750 werd rekening gehouden met een blijvend tekort van 2,9 miljoen gulden per jaar, want men zou door de afschaffing van de tweede 100e penning op huizen 1,3 miljoen aan extra-ordinaris inkomen verliezen, gecompenseerd door de voortgaande vermindering van de staat van oorlog met ongeveer 1,2 miljoen.⁶⁰ Door dit deficit van 2,9 miljoen gulden was men in afwijking van de periode voor de laatste oorlog genoodzaakt om de tweede 100e penning op huizen en obligaties toch te laten voortbestaan, een extra belasting van 1,2 miljoen gulden voor de ingezetenen van de provincie. Een weinig rooskleurige situatie zonder veel perspectief op verbetering. De Prins van Oranje, zo blijkt uit de aantekeningen bij een afschrift van dit rapport, heeft zich met de aanbevolen maatregelen uitvoerig bezig gehouden. Duidelijk komt naar voren dat de sanering van de financiën allerhoogste prioriteit werd toegekend, want alleen zo zou een herstel van de kredietwaardigheid van de provincie bereikt kunnen worden, waarbij Holland een voortrekkersrol voor de hele Republiek vervulde. De daartoe noodzakelijk geachte

zinkende schip geduwig heeft moeten optewinden, zoud' ydel zijn, dewyl alles tot zoverre is belast en daar op zoodanig van tijd tot tijd geraffineert, dat men eer op ontlasting als belasting, wil men zig niet van Ingezetenen onttlooten, zal moeten denken.

Het dan een waarheid zijnde, dat de Provincie van Holland tot nog toe voor regelen van Staatkunde te werk hebbende gegaan op een wijze, dat zij zig van tijd tot tijd in nieuwe schulden heeft moeten steecken, en de zelve niet tegenstaande het introduceeren van nieuwe belastingen niet heeft kunnen afdoen; en dat de resources die men bereikt heeft gehad by nadere belastingen van de Financie ontbrecken, zoo werd verstaan, dat bewezen is, dat de Provincie van Holland op die voort voort gaande, althans niet moet worden gerekent voor verloorren; Zoo dat consequentelyk de Republiec moet evitareen al het geen haar tot nieuwe depenses zoude kunnen engageren, uytgezonderd het geval wanneer het aankomt op Godsdienst en Vrijheid, wanneer *pro Aris et Focis* gestreeden moet worden, in welk geval de Ingezetenen liever een gedeelte van haar goed moeten contribueeren als het geheel te verlieken; waar toe als van de vereyschte voldaetheit en liefste voor het behoud van 't Vaderland verwagt moet worden.

Meer zoude hier op kunnen worden gezegt, maar aan het oogmerk zijnde voldaan, zoo werd beslooten met deze wensch, dat daerink beelden altoos zullen prevaleren, dat de

de maatregelen moeten werden genomen, en via de magt om die te kunnen executeren, en dat de regelen van goede Staatkunde moeten werden onderschikt aan die van Financie.

De realistische slotbeschouwing van de "Memorie ofte verhandeling van het geene omtrent het stuk van de finantie van de provincie Holland en Westvriesland van tijd tot tijd is voorgevallen, en in wat toestand deselve zig bijzonderlijk in 1755 bevindt om daar uijt op te maaken het vermogen waar na de maatregelen van staat genomen kunnen worden." Het stuk wordt toegeschreven aan raadpensionaris Steyn (ARA FH 797, 806f, 803).

2.724.960 gulden gereserveerd om de achterstanden in de betaling van de militie weg te werken. Uiteindelijk bleek men hiervoor maar 618.917 gulden nodig te hebben zodat het restant van de 2,7 miljoen voor de aflossing kon worden gebruikt. Op 20.7.1752 werd de loterij van 21.12.1747 opgezegd; men bood de mogelijkheid de stukken te converteren in ordinaris obligaties à vier procent, onderworpen aan de 100e en 200e penning. Van deze mogelijkheid werd slechts ten dele gebruik gemaakt, aan aflossing besteedde men 2.878.000 gulden zodat van de vier miljoen die men in mei had ontvangen 503.082 gulden overschoot (4.000.000 - 618.917 (militie) - 2.878.000 (aflossing)). Een loterijlening à acht miljoen gulden zag op 4.10.1752 het licht. Ook hier was vier miljoen in contanten en de andere helft in obligaties te storten. Samen met het voorhanden zijnde overschot werden de inkomsten uit deze transactie gebruikt om het Hollandse aandeel in de generaliteitsloterij (4.462.897 gulden) af te lossen. Daarna bedroeg het saldo 40.186 gulden. Daaropvolgend loste men op 19.12.1752 de loterij van 10.2.1748 af; hieruit kwam voor een bedrag van 297.500 gulden aan ordinaris obligaties voort terwijl het restant (152.750 gulden) werd terugbetaald. Doordat het overschot inmiddels was aangegroeid tot 501.716 gulden door de aflossing van oude schulden van het Kwartier van Nijmegen, was daarna nog 348.966 gulden in kas. Daarna nam men op 8.2.1753 216.403 gulden op ter betaling van de militie, terwijl op 14.8.1753 700.000 gulden à 2½ procent werd geleend ten behoeve van het Huis van Oranje ter betaling van in Pruisen aangekochte domeinen. De verlaging van de bierimpost op 23 juni 1751 had niet geleid tot een stijging van het bierverbruik waarmee de Staten de brouwers tegemoet wilden komen zodat op 6 maart 1753 het besluit viel de impost weer op het oude niveau te brengen Voorts vonden op 13 juli, 16 oktober, 20 november 1753 en op 7 januari, 14 maart, 16 juni 1754 grootscheepse conversies plaats van de loterijen van 19 april 1749, 17 februari 1750, 18 februari 1748 en 28 september 1748. Per saldo resulteerde dit in een jaarlijkse besparing van 194.231 gulden aan interest en 698.900 gulden aan aflossing. Een vergelijking met Engeland dringt zich op. Onder Pelham wist men daar tussen 1749 en 1757 de rente op de "funded debt" van 4 tot 3% per jaar terug te brengen.⁶⁵ Al met al was door de reeks technische correcties de noodzaak van ingrijpende hervormingen minder acuut, zodat de gevolgen van dit Rapport in de woorden van Van Wijn als volgt kunnen worden samengevat:

*"dit Rapport had in veelen opzichte gelijk lot als soortgelijke in vroegere tijden. Men overwoog breedlijk en langduuriglijk alle de bijzondere punten doch midlerwijl overleedt Zijne Hoogheid (22.10.1751) en de meeste handelingen bleven toen Steeken."*⁶⁶

Na 1755 tot circa 1780 springt de gestage afname van de schuldenlast, meer dan 1,2 miljoen gemiddeld per jaar, in het oog. Veroorzaakt door het verminderen der lijfrenten ten gevolge van natuurlijke sterfte; door het ophouden van jaarrenten en door een proces van geleidelijke aflossing bij de obligaties met bijna 25 miljoen, meer dan 1,2 miljoen per jaar gemiddeld! In 1780 is daardoor de

schuldenlast circa 320 miljoen gulden, terwijl de top na de schuldenconsolidatie in 1756 ongeveer 354 miljoen had bedragen.

*Tabel 3.30. Vergelijking van de schulden van Holland 1756 en 1780 (tentatief)
(Guldens x miljoen)*

	Losrenten	Obligaties	Loterijleningen	Noorderkw.	Lijfrenten	Totaal
1756	37.2	224.3	40.7	43	8.0	354.4
1780	38.6	199.4	39.4	40	3.6	320.9
	+1.4	-24.9	-1.3	-3	-4.4	-33.5
Gemiddeld per jaar		-1.0		-0.1	-0.2	-1.2

Een ander opmerkelijk fenomeen is de toename, tegen de trend in, van de losrenten. Losrenten boden aan de ene kant een bescherming tegen eenzijdig opgelegde aflossing wat hen in deze periode een zekere aantrekkelijkheid verleend mag hebben, waren aan de andere kant op naam gesteld en dus minder makkelijk verhandelbaar. Dit laatste argument was waarschijnlijk met name voor de kleine particuliere belegger die investeerde voor zijn oude dag, niet erg zwaarwegend. Geconfronteerd met de keuze tussen lijfrente of losrente gold de koopprijs van een lijfrente (penning 20) als dermate onaantrekkelijk, dat het spaargeld in de vorm van losrenten werd belegd.

Tabel 3.31. Losrenten Zuiderkwartier 1750-1795 (guldens x 1000)

1750	37.167
1765	37.212
1770	37.825
1775	38.019
1780	38.586
1785	38.807
1790	39.088
1795	39.087

De rentelast van de provincie daalde in deze periode gestaag en met name in de jaren zeventig in versneld tempo.

Tabel 3.32. Rentelasten Holland 1750-1780 (x Guldens)

1750	14.910.874
1758	14.472.314
1761	14.352.314
1765	14.262.314
1780	13.001.670

Er is alle ruimte voor de veronderstelling dat de bedragen waarmee de Hollandse schuldenlast jaarlijks verminderde, werden herbelegd in buitenlandse staatsleningen op de Amsterdamse kapitaalmarkt. Gedurende de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), waarin de Republiek haar neutraliteit wist te behouden, profiteerden handel en financiën van de oorlogsinspanningen der omringende Staten. De financiering ervan vond voor een groot deel plaats door acceptkredieten verstrekt door Hollandse kooplieden/bankiers. Alleen Pruisen en Zweden hadden naar het schijnt voor 20 miljoen gulden op deze wijze opgenomen. Ook op de grote Engelse staatsleningen werd door bemiddeling van Hollandse bankiers zoals Hope & Co., door Nederlandse beleggers ruim ingeschreven. Een voorbeeld is de grote lening in 1760 van £12 miljoen, ruim 140 miljoen gulden. De financiële voorspoed in de Hollandse overheidsfinanciën was echter gekocht door bezuinigingen op leger en vloot die maakten dat de soevereiniteit van de Republiek niet langer gewaarborgd was. Toen de Generaliteit in november 1778 tot konvooiering en équipage besloot, bracht het incident waarin de Engelse vloot Van Bylandt verwikkelde pijnlijk de tekortkomingen aan het licht. De nauwe contacten tussen Amsterdam en de Verenigde Staten van Amerika maakten de zelf gekozen neutraliteitsstatus ongeloofwaardig. Op 20 december 1779 werd door de Engelse oorlogsverklaring de Republiek betrokken in de Vierde Engelse Oorlog.

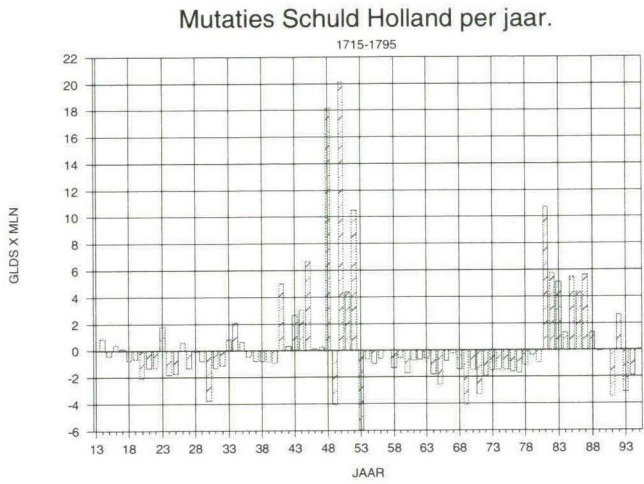
Appendix 3.3.: Het verloop van Hollands schulden 1715-1796

De reconstructie in tabel 3.33 e.v. berust in hoofdzaak op de registers van het archief der Financie van Holland no.'s 853 - 871. Het Noorderkwartier is geschat op basis van incidentele gegevens zoals de periodieke financiële rapporten. De lijfrenten zijn gekapitaliseerd tegen 10% om de invloed van rentewijzigingen op het kapitaal te neutraliseren. De "schatting" opgenomen sommen zijn of afwijkingen ten opzichte van elders genoemde bedragen of aanvullingen voor ontbrekende gegevens. Deze staten in de Financie van Holland zijn recapitulaties van de uitstaande schulden en jaarlijks vervallende, dus niet van de daadwerkelijk uitbetaalde, interest van het Zuiderkwartier gespecificeerd naar losrenten, ordinari obligaties, ordinari lijfrenten, loterijleningen, jaarrenten en diverse bijzondere leningen zoals die uitgegeven met belastingvrijdom voor een aantal jaren. Voor het beginsaldo van het betreffende jaar wordt gebruik gemaakt van "oude boekjes"; mutaties worden soms jaarlijks soms voor een reeks van jaren tegelijk verwerkt uit de "Acten van Remboursement" van de respectievelijke ontvangers. De overzichten geven soms een totaaloverzicht voor het Zuiderkwartier, en zijn steeds per ontvangkantoor gespecificeerd. Het in 1772 begonnen overzicht van de ordinari los-, lijfrenten en obligaties deed dienst tot 1796 (ARA FH 870). ARA FH 869 daarentegen beschreef alleen de situatie in 1760. Weer een ander boek uit 1750 verwerkte de mutaties tot 1768 compleet, geeft daarna tot 1771 per kantoor alleen nog de mutaties zonder totaaltellingen en zou daardoor wel eens onvoltooid en onvolledig kunnen zijn (ARA FH 867). Van 1732 tot 1759 loopt de redelijk complete compilatie van ARA FH 864. In 1729 werd voor de voorliggende periode vanaf 1718 retrospectief voor losrenten, lijfrenten en ordinari obligaties

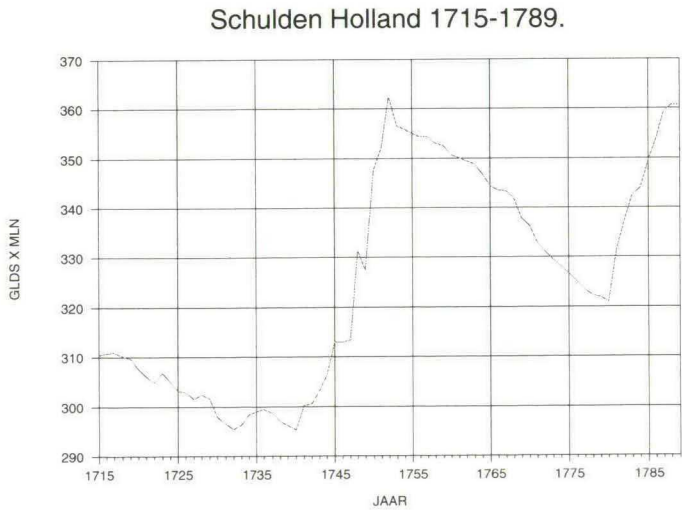

een staat geformeerd (ARA FH 863). In 1717 startte men een reeks die tot 1724 werd bijgehouden (ARA FH 862). De bewerking van het materiaal is dus niet zonder problemen mogelijk maar daar het hierbij waarschijnlijk om de enige overgebleven stukken gaat die specifiek inzicht geven in de omvang van de schuld en de rentebetalingen van het Zuiderkwartier, is er in het hierna volgende overzicht gebruik van gemaakt.

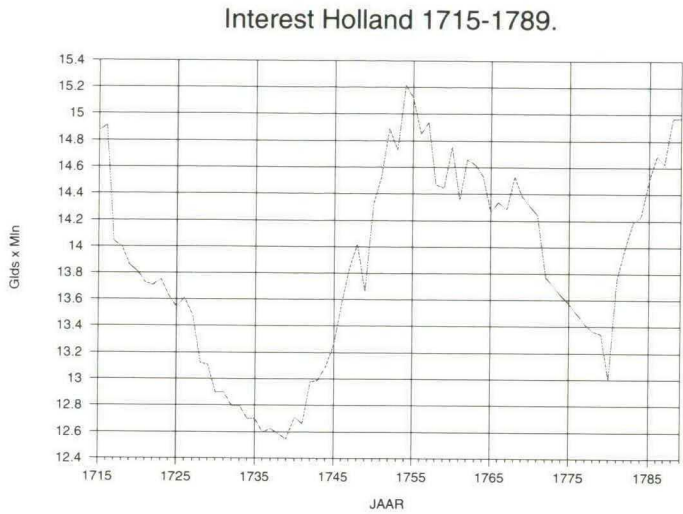
Grafiek 3.3. Jaarlijkse mutaties in de schulden van Holland 1715 - 1795

Grafiek 3.4. Schulden Holland 1715 - 1789

Grafiek 3.5. Interestbetalingen Holland 1715 - 1789

Tabel 3.33. Schulden Holand 1713 - 1796 (guldens x 1000)

JAAR	ZUIDERKWARDTIER		LOTERIJ	RENTEN	LIJFRENTEN	TOTAAL	NOORDER-	HOLLAND
	LOSRENTEN	OBLIGATIES					KWARDTIER	TOTAAL
1713	36958	169788	30000	1853	24720	263319	46670	309989
1714	36958	171784	30000	1853	23700	264295	46570	310865
1715	36958	171784	30000	1853	23390	263985	46470	310455
1716	36958	171926	30000	1853	23740	264477	46370	310847
1717	36958	172214	30000	1853	23690	264715	46270	310985
1718	36958	172027	30000	1853	23220	264058	46170	310228
1719	36958	172127	30000	1853	22580	263518	46070	309588
1720	36958	172064	28896	1853	22060	261831	45695	307526
1721	36958	172302	27895	1853	21570	260578	45628	306206
1722	36958	172075	27467	1853	20990	259343	45600	304943
1723	37458	174735	27039	1853	20170	261255	45500	306755
1724	37454	174617	26611	1853	19020	259555	45400	304955
1725	37584	173598	26183	1853	18480	257698	45500	303198
1726	37584	174029	25755	2765	18160	258293	45500	303793
1727	37601	173896	25327	2765	17660	257249	45220	302469
1728	37617	175094	24783	2765	17150	257409	45000	302409
1729	37615	174735	24355	2765	17150	256620	45000	301620
1730	36934	175641	23927	2765	13590	252857	45000	297857
1731	36934	176441	23499	1463	13210	251547	45000	296547
1732	36965	176641	23071	930	12840	250447	45000	295447
1733	37045	177641	22643	912	13050	251291	45000	296291
1734	37045	178641	22771	912	14000	253369	45000	298369
1735	37045	179641	23213	912	13210	254021	45000	299021
1736	37065	180641	22787	0	13100	253593	45000	298593
1737	37070	180652	22359	0	12740	252821	45000	297821
1738	37070	180581	21931	0	12440	252022	45000	297022
1739	37079	180502	21503	0	12110	251194	45000	296194
1740	37088	180430	21076	0	11660	250254	45000	295254
1741	37128	186082	20648	0	12390	256248	44000	300248
1742	37137	186997	20258	0	12160	256552	44000	300552
1743	37167	190229	19997	0	11820	259213	44000	303213

JAAR	ZUIDERKWARTIER		LOTERIJ	RENTEN	LIJFRENTEN	TOTAAL	NOORDER- KWARTIER	HOLLAND TOTAAL
	LOSRENTEN	OBLIGATIES						
1744	37167	193837	19736	0	11510	262250	44000	306250
1745	37167	200918	19475	0	11390	268950	44000	312950
1746	37167	201518	19214	122	11050	269071	44000	313071
1747	37167	202368	18953	122	10740	269350	44000	313350
1748	37167	202445	36392	1104	10420	287528	44000	331528
1749	37167	200062	35062	1104	10100	283495	44000	327495
1750	37167	199595	56997	1104	9780	304643	43000	347643
1751	37167	198357	62424	1104	9980	309032	43000	352032
1752	37167	203412	68726	1104	9140	319549	43000	362549
1753	37167	202334	64112	1104	8850	313567	43000	356567
1754	37167	220430	45646	1104	8580	312927	43000	355927
1755	37167	224373	40983	1104	8340	311967	43000	354967
1756	37143	224326	40723	1104	8060	311356	43000	354356
1757	37143	224115	40462	1104	8540	311364	43000	354364
1758	37143	223567	39936	1104	8280	310030	43000	353030
1759	37143	223334	39936	1104	7960	309477	43000	352477
1760	37143	222948	39933	1104	7640	308768	42000	350768
1761	37143	222531	39927	1104	7330	308035	42000	350035
1762	37143	222216	39927	1035	7030	307351	42000	349351
1763	37143	221816	39927	1035	6810	306731	42000	348731
1764	37143	220297	39927	1035	6510	304912	42000	346912
1765	37213	218407	39383	1030	6310	302343	42000	344343
1766	37258	217752	39383	1030	6110	301533	42000	343533
1767	37330	217653	39383	1030	5910	301306	42000	343306
1768	37375	216515	39383	1030	5610	299913	42000	341913
1769	37574	213301	39383	231	5310	295799	42000	337799
1770	37825	211797	39383	208	5110	294323	42000	336323
1771	37943	209572	39356	208	4960	292039	41000	333039
1772	37827	208002	39354	208	4690	290081	41000	331081
1773	37866	206601	39354	188	4550	288559	41000	329559
1774	37919	205247	39353	188	4410	287117	41000	328117
1775	38019	203824	39353	188	4280	285664	41000	326664
1776	38226	202160	39353	188	4120	284047	41000	325047
1777	38226	200649	39353	163	3970	282361	41000	323361
1778	38340	199746	39353	0	3820	281259	41000	322259
1779	38425	199375	39353	0	3730	280883	41000	321883
1780	38586	199448	39353	0	3580	280967	40000	320967
1781	38605	210339	39353	0	3440	291737	40000	331737
1782	38632	216207	39352	0	3320	297511	40000	337511
1783	38654	221393	39352	0	3240	302639	40000	342639
1784	38807	222605	39350	0	3170	303932	40000	343932
1785	38807	232435	35062	0	3130	309434	40000	349434
1786	39007	237425	34282	0	3070	313784	40000	353784
1787	39047	238801	38545	0	3010	319403	40000	359403
1788	39087	240934	37786	0	2900	320707	40000	360707
1789	39088	240965	37758	0	2840	320651	40000	360651
1790	39088	268617	37804	17601	2780	365890	40000	405890
1791	39088	265747	37284	17601	2720	362440	40000	402440
1792	39088	263311	42436	17601	2670	365106	40000	405106
1793	39088	261133	41557	17578	2630	361986	40000	401986
1794	39017	260005	40932	17545	2590	360089	40000	400089
1795	39087	260452	40545	17542	2540	360166	40000	400166
1796	39100	302380	40419	17500	2510	401909	40000	441909
1797		0		0	0	0		0
1798		0		0	0	0		0
1799		0		0	0	0		0
1800				0	0	0		0

NB: Alle bedragen eindigend op 00 zijn eigen schattingen !
Alle bedragen Noorderkw. zijn schattingen excl. lijfrenten.

Tabel 3.35. Loterijleningen Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

[illegible]

- (1.) 1753 : 2878 afgelost.
- (2.) 1755 : 3870 in ord. obligaties, 531 afgelost.
- (3.) 1754 : 4091 in ord. obligaties, 427 afgelost.
- (4.) 1754 : 6403 in ord. obligaties.
- (5.) 1754 : 652 in ord. obligaties, 58 afgelost.
- (6.) 1754 : 6102 in ord. obligaties, 349 afgelost.

Tabel 3.36. Jaarrenten Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

JAAR	1711/13 9%(20)	1725 9%(20)	1745 8%(16)	1745 7%(19)	1745 6%(24)	1745 5%(31)	1747 7%(20)	1747 6%(25)	1747 5.5%(30)	1788TOTAAL 5%(30)
1713	1853									1853
1714	1853									1853
1715	1853									1853
1716	1853									1853
1717	1853									1853
1718	1853									1853
1719	1853									1853
1720	1853									1853
1721	1853									1853
1722	1853									1853
1723	1853									1853
1724	1853									1853
1725	1853									1853
1726	1853	912								2765
1727	1853	912								2765
1728	1853	912								2765
1729	1853	912								2765
1730	1853	912								2765
1731	551	912								1463
1732	18	912								930
1733		912								912
1734		912								912
1735		912								912
1736		0								0
1737										0
1738										0
1739										0
1740										0
1741										0
1742										0
1743										0
1744										0
1745										0
1746			69	5	23	25				122
1747			69	5	23	25				122
1748			69	5	23	25	799	20	163	1104
1749			69	5	23	25	799	20	163	1104
1750			69	5	23	25	799	20	163	1104
1751			69	5	23	25	799	20	163	1104
1752			69	5	23	25	799	20	163	1104
1753			69	5	23	25	799	20	163	1104
1754			69	5	23	25	799	20	163	1104
1755			69	5	23	25	799	20	163	1104
1756			69	5	23	25	799	20	163	1104
1757			69	5	23	25	799	20	163	1104
1758			69	5	23	25	799	20	163	1104
1759			69	5	23	25	799	20	163	1104
1760			69	5	23	25	799	20	163	1104
1761			69	5	23	25	799	20	163	1104
1762				5	23	25	799	20	163	1035
1763				5	23	25	799	20	163	1035
1764				5	23	25	799	20	163	1035
1765					23	25	799	20	163	1030
1766					23	25	799	20	163	1030
1767					23	25	799	20	163	1030
1768					23	25	799	20	163	1030
1769					23	25		20	163	231
1770						25		20	163	208
1771						25		20	163	208
1772						25		20	163	208
1773						25			163	188

1774	25	163	188
1775	25	163	188
1776	25	163	188
1777		163	163
1778			0
1779			0
1780			0
1781			0
1782			0
1783			0
1784			0
1785			0
1786			0
1787			0
1788			0
1789			0
1790		17601	17601
1791		17601	17601
1792		17601	17601
1793		17578	17578
1794		17545	17545
1795		17542	17542
1796			0
1797			0
1798			0
1799			0

De renten uit 1711/13 en 1725 zijn vrij van de 100e en 200e penning voor 20 jaar (ARA FH 864 en 864).

Tabel 3.37. Interestbetalingen Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

JAAR	ZUIDER-KWARTIER LOSRENTEN	OBLIGATIES	LIJFREN.	LOTERIJ	RENTEN	TOTAAL	NOORDER-KWARTIER	SCHAT- TING	HOLLAND TOTAAL
1713	1478	6791	2472	1815	167	12723	2200		14923
1714	1478	6871	2370	1815	167	12701	2200		14901
1715	1478	6871	2339	1815	167	12670	2200		14870
1716	1478	6877	2374	1815	167	12711	2200		14911
1717	1478	6888	2369	935	167	11837	2200		14037
1718	1478	6898	2322	935	167	11800	2200		14000
1719	1478	6884	2258	873	167	11660	2200		13860
1720	1478	6882	2206	880	167	11613	2200		13813
1721	1478	6892	2157	880	167	11574	2209	-56	13727
1722	1478	6883	2099	880	167	11507	2200		13707
1723	1498	6989	2017	880	167	11551	2200		13751
1724	1498	6985	1902	880	167	11432	2200		13632
1725	1503	6945	1848	880	167	11343	2200		13543
1726	1503	6963	1816	880	249	11411	2200		13611
1727	1504	6956	1766	814	249	11289	2155	31	13475
1728	1504	7004	1715	549	249	11021	2100		13121
1729	1504	6990	1715	550	249	11008	2100		13108
1730	1477	7086	1359	550	249	10721	2100	79	12900
1731	1477	7110	1321	550	132	10590	2100	210	12900
1732	1478	7086	1284	550	84	10482	2100	218	12800
1733	1482	7126	1305	550	82	10545	2100	155	12800
1734	1482	7166	1400	550	82	10680	2100	-80	12700
1735	1482	7206	1321	562	82	10653	2000	47	12700
1736	1482	7246	1310	635		10673	2000	-73	12600
1737	1483	7232	1274	635		10624	2000		12624
1738	1483	7224	1244	635		10586	2000		12586
1739	1483	7220	1211	635		10549	2000		12549

JAAR	ZUIDER- KWARTIER LOSRENTEN	OBLIGATIES	LIJFREN.	LOTERIJ	RENTEN	TOTAAL	NOORDER- KWARTIER	SCHAT- TING	HOLLAND TOTAAL
1740	1484	7218	1166	635		10503	1977	231	12711
1741	1485	7444	1239	635		10803	1959	-101	12661
1742	1485	7480	1216	635		10816	1974	184	12974
1743	1487	7610	1182	635		10914	1977	103	12994
1744	1487	7752	1151	635		11025	1976	86	13087
1745	1487	8041	1139	635		11302	1978	-12	13268
1746	1487	8041	1105	635	8	11276	1988	298	13562
1747	1487	8095	1074	635	8	11299	1977	556	13832
1748	1487	8098	1042	1071	74	11772	2000	247	14019
1749	1487	8003	1010	1085	74	11659	2000		13659
1750	1487	7985	978	1797	74	12321	2000		14321
1751	1487	7940	998	2031	74	12530	2000		14530
1752	1487	8118	914	2299	74	12892	2000		14892
1753	1487	8095	885	2189	74	12730	2000		14730
1754	1487	8819	858	1977	74	13215	2000		15215
1755	1487	8977	834	1749	74	13121	2000		15121
1756	1486	8975	806	1510	74	12851	2000		14851
1757	1486	9016	854	1510	74	12940	2000		14940
1758	1486	8944	828	1510	74	12842	2000	-370	14472
1759	1486	8933	796	1513	74	12802	2000	-360	14442
1760	1486	8919	764	1512	74	12755	2000	0	14755
1761	1486	8903	733	1512	74	12708	2000	-356	14352
1762	1486	8890	703	1512	68	12659	2000	0	14659
1763	1486	8874	681	1512	68	12621	2000	0	14621
1764	1486	8813	651	1512	68	12530	2000	0	14530
1765	1489	8738	631	1458	68	12384	2000	-122	14262
1766	1490	8712	611	1458	68	12339	2000		14339
1767	1493	8674	591	1458	68	12284	2000		14284
1768	1496	9007	561	1458	12	12534	2000		14534
1769	1503	8879	531	1458	12	12383	2000		14383
1770	1513	8818	511	1458	11	12311	2000		14311
1771	1518	8758	496	1458	11	12241	2000		14241
1772	1513	8322	469	1458	11	11773	2000		13773
1773	1515	8266	455	1458	10	11704	2000		13704
1774	1517	8211	441	1457	10	11636	2000		13636
1775	1521	8155	428	1457	10	11571	2000		13571
1776	1529	8088	412	1457	10	11496	2000		13496
1777	1529	8028	397	1457	9	11420	2000		13420
1778	1534	7991	382	1457		11364	2000		13364
1779	1537	7977	373	1457		11344	2000		13344
1780	1543	7979	358	1457		11337	2000	-336	13001
1781	1544	8415	344	1457		11760	2000		13760
1782	1545	8650	332	1457		11984	2000		13984
1783	1546	8857	324	1457		12184	2000		14184
1784	1552	8906	317	1457		12232	2000		14232
1785	1552	9296	313	1346		12507	2000		14507
1786	1560	9497	307	1323		12687	2000		14687
1787	1562	9552	301	1508		12923	2000	-298	14625
1788	1563	9637	290	1479		12969	2000	-447	14522
1789	1564	9639	284	1487		12974	2000		14974
1790	1564	10745	278	1489	880	14956	2000		16956
1791	1564	10630	272	1464	790	14720	2000		16720
1792	1564	10532	267	1650	921	14934	2000	-156	16778
1793	1564	10445	263	1634	878	14784	2000		16784
1794	1564	6500	259	1013	877	10213	2000	4971	17184
1795		6511	254	1003	877	8645	2000		
1796		7560	251	1002		8813	2000		
1797		0	0			0			
1798		0	0			0			
1799		0	0			0			
1800						0			
						0			

Tabel 3.38. Interest obligaties Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

JAAR	ORDINARIS	JAAR	ORDINARIS
1713	6492	1760	8900
1714	6492	1761	8884
1715	6492	1762	8871
1716	6492	1763	8855
1717	6492	1764	8794
1718	6493	1765	8719
1719	6556	1766	8693
		1767	8655
1720	6562	1768	8988
1721	6581	1769	8860
1722	6581		
1723	6853	1770	8799
1724	6852	1771	8739
1725	6848	1772	8303
1726	6884	1773	8247
1727	6883	1774	8192
1728	6931	1775	8136
1729	6922	1776	8069
		1777	8009
1730	7024	1778	7972
1731	7056	1779	7958
1732	7064		
1733	7104	1780	7960
1734	7144	1781	8396
1735	7184	1782	8631
1736	7224	1783	8838
1737	7210	1784	8887
1738	7202	1785	9290
1739	7198	1786	9497
		1787	9552
1740	7196	1788	9637
1741	7422	1789	9639
1742	7458		
1743	7588	1790	10745
1744	7730	1791	10630
1745	8019	1792	10532
1746	8019	1793	10445
1747	8073	1794	6500
1748	8076	1795	6511
1749	7981	1796	7560
		1797	
1750	7963	1798	
1751	7919	1799	
1752	8097		
1753	8074	1800	
1754	8800		
1755	8958		
1756	8956		
1757	8997		
1758	8925		
1759	8914		

Tabel 3.39. Interest loterijleningen Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

JAAR	1711	1711	1712	1712	1713	1713	1735	1735	1746	1746	1747	1748	1748	1749	1749	1750	1751	1752	1787	1792	SCHAT-	TOTAAL
	GP	KP	KP	GP	KP	GP	OBL	RE	KP	GP	LR	LR-1	LR-2	KP	GP	OBL	OBL				TING	
1711																					1815	1815
1712																					1815	1815
1713																					1815	1815
1714																					1815	1815
1715																					1815	1815
1716																					1815	1815
1717																					935	935
1718																					935	935
1719						171	702															873
1720						173	707															880
1721						173	707															880
1722																					880	880
1723																					880	880
1724																					880	880
1725																					880	880
1726																					880	880
1727						119	695															814
1728						119	430															549
1729																					550	550
1730																					550	550
1731																					550	550
1732																					550	550
1733																					550	550
1734								0	0												550	550
1735								0	12												550	562
1736								31	54												550	635
1737								31	54												550	635
1738								31	54												550	635
1739								31	54												550	635
1740								31	54												550	635
1741								31	54												550	635
1742								31	54												550	635
1743								31	54												550	635
1744								31	54												550	635
1745								31	54												550	635
1746								31	54												550	635
1747								31	54												550	635
1748								31	54			162	162	162							500	1071
1749								31	54			159	159	159		23					500	1085
1750								31	54	264	40	155	155	155	226	23	194				500	1797
1751								31	54	264	40	152	152	152	219	22	194	251			500	2031
1752								31	54	264	40	148	148	148	211	22	194	251	288		500	2299
1753								31	54	264	40	82	136	136	192	21	194	251	288		500	2189
1754								31	54	264	40	82	132	123	192	20	?	251	288		500	1977
1755								31	54	264	40	82	116	123				251	288		500	1749
1756								31	54	264	40	82						251	288		500	1510
1757								31	54	264	40	82						251	288		500	1510
1758								31	54	264	40	82						251	288		500	1510
1759						73	430	31	54	264	40	82						251	288			1513

Tabel 3.40. Jaarrenten Holland 1713 - 1796 (Guldens x 1000)

JAAR	1711/13 9%(20)	1725 9%(10)	1745 8%(16)	1745 7%(19)	1745 6%(24)	1745 5%(31)	1747 7%(20)	1747 6%(25)	1747 5.5%(30)	1788 5%(30)	TOTAAL
1713	167										167
1714	167										167
1715	167										167
1716	167										167
1717	167										167
1718	167										167
1719	167										167
1720	167										167
1721	167										167
1722	167										167
1723	167										167
1724	167										167
1725	167										167
1726	167	82									249
1727	167	82									249
1728	167	82									249
1729	167	82									249
1730	167	82									249
1731	50	82									132
1732	2	82									84
1733		82									82
1734		82									82
1735		82									82
1736											
1737											
1738											
1739											
1740											
1741											
1742											
1743											
1744											
1745											
1746			6		1	1					8
1747			6		1	1					8
1748			6		1	1	56	1	9		74
1749			6		1	1	56	1	9		74
1750			6		1	1	56	1	9		74
1751			6		1	1	56	1	9		74
1752			6		1	1	56	1	9		74
1753			6		1	1	56	1	9		74
1754			6		1	1	56	1	9		74
1755			6		1	1	56	1	9		74
1756			6		1	1	56	1	9		74
1757			6		1	1	56	1	9		74
1758			6		1	1	56	1	9		74
1759			6		1	1	56	1	9		74

3.4. De periode 1780 - 1795

3.4.1. *De Vierde Engelse Oorlog en de ondergang van de Republiek.*

Tussen 1780 en 1787 groeide de schuldenlast met 41,5 miljoen gulden tot 360 miljoen gulden en de interestbetalingen van 13 miljoen gulden in 1780 tot 14,4 miljoen gulden in 1787. Voorts bestonden er betalingsachterstanden van ongeveer 3 miljoen gulden voortvloeiend uit het patriottisch intermezzo (1½ miljoen) de Pruisische interventie (1½ miljoen), terwijl bovendien 8,7 miljoen gulden door Holland aan de admiraliteiten was voorgeschooten.¹ Hierdoor kwam een abrupt einde aan het bezuinigingsproces dat sedert 1755 een geleidelijke aflossing van 35 miljoen gulden aan kapitaal had mogelijk gemaakt.

De benodigde leningen konden geruisloos en zonder grote moeilijkheden in de vorm van ordinaris obligaties geplaatst worden. Dat tenminste kan gesloten worden uit de afwezigheid van tegenovergestelde geluiden en is verklaarbaar vanuit de buitengewone overliquiditeit op de Amsterdamse kapitaalmarkt in 1780/'81 als een gevolg van het achterwege blijven van de Britse en Oostenrijkse staatsleningen.² Naast nieuwe leners zoals de Verenigde Staten en Frankrijk zal Holland van de beschikbare ruimte op de markt een dankbaar gebruik hebben gemaakt.

De toename van de schuld was voornamelijk geconcentreerd bij de ordinaris obligaties. Daarnaast lijkt het erop dat vanaf 1785 een gedeeltelijke conversie plaatsvond van de grote en kleine prijsobligaties uit de loterijleningen van 1711, '12 en '13 in gewone obligaties (Zie tabel 3.41). In 1787 was het krediet weer zodanig afgenomen dat opnieuw een loterijlening van 5,5 miljoen op de markt gebracht werd. De financiële positie waarin de Republiek na de Vierde Engelse Oorlog kwam te verkeren was min of meer dezelfde als in 1750. Ook in politiek opzicht was er weinig veranderd. Zoals in 1727 Van Slingelandt en in 1750 Steyn duidelijk werd gemaakt dat een herbezinning op de staatkundige grondslagen van de Republiek niet gewenst was, moest ook de in 1787 benoemde raadpensionaris Van de Spiegel binnen de bestaande traditionele instituties het schip drijvende zien te houden. Gezien de rigiditeit van de inkomsten was dat alleen mogelijk door de uitgaven niet boven het "normale" peil te laten stijgen.

Van de Spiegel laat zich in een uit 1782 stammend essay kennen als een realistisch betrachter van de economische toestand in het land. Evenals bij Steyn prevaleert bij hem de "financie" boven de staatkunde.³ De auteur wijst erop dat de Republiek ten opzichte van de omringende grote mogendheden niet (meer) beschikte over de middelen om haar relatieve machtspositie te handhaven. Hij noemde hiervoor twee redenen: ten eerste omdat door de voorafgaande oorlogen de financiën zo goed als uitgeput. Oorlogen leidden tot schulden, interestlasten, hoge belastingen en een aantasting van de toekomstige welvaart. De handel eiste vrede en een efficiënte defensie; vooral de overzeese handel profiteerde van de vloot. Een herverdeling van de generaliteitslasten over de provinciën naar rato van hun draagkracht (een herziening van de quotentabel) was hiervoor een eerste vereiste.⁴

Tabel 3.41. Overzicht van de veranderingen in de Hollandse schulden
(1780-1788), (Guldens x 1000) (uit: tabel 3.33)

JAAR	LOSRENTEN	ORD.OBLIGATIES	LOTERIJEN	LIJFRENTEN	TOTAAL
1780	+ 161	+ 73		- 150	+ 84
1781	+ 19	+ 10.891		- 140	+ 10.770
1782	+ 27	+ 5.868		- 120	+ 5.774
1783	+ 22	+ 5.186		- 80	+ 5.128
1784	+ 153	+ 1.212		- 70	+ 1.293
1785	+ 200	+ 9.830	- 4.288	- 40	+ 5.502
1786	+ 40	+ 4.990	- 780	- 60	+ 4.350
1787	+ 40	+ 1.376	+ 4.263	- 60	+ 5.619
1788	+ 40	+ 2.133	- 759	- 90	+ 1.304
	+ 662	+ 41.559	- 1.567	- 810	+ 39.824

Nu was de provincie Holland in de voorafgaande periode tussen 1750 en 1770 in staat gebleken jaarlijks een hoger bedrag aan financieringslasten uit te geven dan de 14,4 miljoen gulden interest in 1787, met een top van 15,2 miljoen in 1754. Daarom was de financiële situatie in 1787 bij het einde van de oorlog wel moeilijk maar zeker niet hopeloos. Problematisch waren vooral de sterk gestegen kosten van de staat van oorlog en de petitiees ten behoeve van de admiraliteiten. Nog veel ernstiger waren de acute problemen van de Oostindische handel; de VOC dreigde haar werkplaatsen en magazijnen te sluiten indien er niet op korte termijn 30 à 35 miljoen gulden in contanten ter beschikking kwam.⁵

Een complicerende factor was dat de voornaamste bankiershuizen patriottisch gezind waren. Medewerking aan een financieel herstelplan van deze zijde werd afhankelijk gemaakt van de inwilliging van de eis tot een algehele amnestie voor de opstandelingen van 1787. De stadhouder bleek niet bereid tot deze concessie, die bovendien de afhankelijke positie waarin hij ten opzichte van de bankiers verkeerde zou tonen.⁶

Bovendien was de kapitaalmarkt na 1788 aanzienlijk drukbezochter door buitenlandse mogendheden dan in de voorafgaande periode. Tussen 1788 en 1791 overtrof de vraag het aanbod, waardoor het gemiddelde rendement op obligaties steeg van 4,3% in 1788 tot 5% in 1789/90 en daarna een lichte daling tot 4,9% in 1791.⁷ Vergeleken hiermee was de nominale opbrengst na belastingen van Hollandse obligaties, 2½%, aan de lage kant. In ieder geval bleek op de markt de solide financiële reputatie die Holland in de loop der eeuwen had opgebouwd, niet op te wegen tegen enerzijds het hoger rendement op buitenlandse effecten en anderzijds tegen de binnenlandse politieke onzekerheid en de economische crisis. Een daling van de koers van de Hollandse obligaties, die in de voorafgaande jaren wel 110 procent van de nominale waarde was geweest tot 80 in 1787 en 68 in 1788 was het gevolg.⁸ Maar zelfs deze laatste koers gaf een effectief rendement van 3,7% dus 1 à 1½% lager dan de buitenlandse staatsleningen.

Ondanks alle onzekerheid ten aanzien van de politieke toekomst van het stadhouderlijke bewind en de financiële situatie van de VOC bleef de Hollandse

Portret van Mr. Laurens Pieter van de Spiegel (1736-1800) door P. Oets (foto: Rijksmuseum, Amsterdam)

kredietwaardigheid dus redelijk overeind. Op de gebruikelijke condities, vier procents obligaties à pari onderworpen aan de 100e en 200e penning was echter nauwelijks nog geld te krijgen bij deze krapte op de kapitaalmarkt. Van een ter leniging van de ergste nood op 27 maart 1789 uitgeschreven obligatielening van vijf miljoen gulden kon slechts, of mag men eerder zeggen, toch nog, vijf miljoen geplaatst worden. De Staten weigerden op onvoordeliger voorwaarden (duurder) kapitaal op te nemen. Hierbij realiseerden zij zich waarschijnlijk onvoldoende dat de Amsterdamse kapitaalmarkt in de tweede helft van de 18e eeuw geïnternationaliseerd was en ook Holland onderworpen was aan de krachten van vraag en aanbod. Het meest voor de hand zou hebben gelegen om ook de inkomsten op buitenlands effectenbezit, nog steeds onbelast, te onderwerpen aan de heffing van de extra-ordinaris 100e en 200e penning zoals bij binnenlandse obligaties. De belastinginkomsten zouden aanzienlijk kunnen stijgen want het buitenlands effectenbezit werd door Van de Spiegel in 1782 op zeker 475 miljoen gulden geschat.⁹ De opheffing van de discriminatie van binnenlandse schuldtitels zou plaatsing tegen de traditionele voorwaarden vergemakkelijken. Een voorstel in deze zin door de raadpensionaris werd echter tot twee keer toe in 1788 en 1792 door de Staten afgewezen. Of de belasting praktisch uitvoerbaar zou zijn geweest valt te betwijfelen. Het behoeft weinig verbeelding zich voor te stellen dat bij een eventuele bronheffing op de uitbetaalde rente te Amsterdam de grootste winnaars 18e eeuwse "off-shore" financiële centra zouden zijn. Onder deze omstandigheden waarbij de staat nauwelijks krediet had en de financiële behoeften door oorlog en steunverlening aan de VOC grote sommen op korte termijn vereisten, stelden de gecommitteerde raden in augustus 1788 voor om een gedwongen lening te heffen in de vorm van de 25e penning over het bezit van ieder die meer dan 2.500 gulden bezat.¹⁰ Toen dit voorstel door de tegenwerking van Gorcum door de Staten slechts moeizaam aanvaard bleek te worden, bleef er van de voorsprong in kredietwaardigheid van Holland in vergelijking met het buitenland niet veel meer over. Mede door acties van patriottische zijde die obligaties tegen 50 procent van de nominale waarde ter beurse aanboden, daalden de koersen tot een absoluut dieptepunt, zonder dat Holland financieel in staat was door steunaankopen de koers op peil te houden. Tegen veler verwachting in leverde de dwanglening 53 miljoen gulden op; overeenkomend met een belastbaar vermogen van 1.325 miljoen gulden. Van de besteding van de opbrengst, het leeuwedeel ging naar de VOC, is in tabel 3.42 een overzicht gegeven.¹¹ De "Capitaale Leening" gaf het land een korte adempauze om te zoeken naar middelen om de inkomsten te verhogen, want de uitgaven zouden in de nabije toekomst niet dalen; de Pruisische troepen vergden jaarlijks 600.000 gulden en bovendien lag er een versterking van het leger en een verhoging van de quoten in het vooruitzicht.

Tabel 3.42. Aanwending opbrengst Capitaale Lening 1789 (Guldens x 1000)

VOC	21.150
WIC	500
Steden	1.200
Inkoop obligaties	7.701
Aflossing Engeland	500
Admiraliteiten	8.000
Extra militie	3.500
Pruisen voor 3 jaren	2.500
Rentevermeerdering	2.500
Tekorten	2.800

Tussen 1787 en 1791 bedroeg het tekort gemiddeld bijna acht miljoen gulden per jaar (Zie tabel 3.43). Toch beperkten de Staten zich onder deze omstandigheden bij het zoeken naar een verbetering van de middelen tot minutieuze detailkwesties. In plaats van een belasting op het bezit van buitenlandse effecten werd voorgesteld de gemeene middelen te verhogen; een besluit dat eenstemmigheid vereiste. Het kwam uiteindelijk tot een verhoging van koffie-, thee-, plaisier-, passagegelden en het heeregeld. Daarna volgden nog lange beraadslagingen over de verhoging van gemaal en beestiaal. Met de vertraging in de uitvoering ervan ging het uiteindelijk om een verhoging van de inkomsten van een half miljoen gulden.¹² Begin 1792 restte er van de dwanglening niet veel meer dan de ingekochte receptissen. Van de Spiegel herhaalde zijn belastingvoorstel waarna het door de Staten "commissoriaal" gemaakt werd.¹³ Toen de Franse legers Brussel en Antwerpen bezetten werd ter dekking van de Hollandse quote in de extra leger- en vlootpetities ter grootte van 15 à 16 miljoen gulden in 1793 een 4% lening uitgeschreven die mislukte.

De Franse oorlogsverklaring en de bezetting van Breda dwongen uiteindelijk tot het uitschrijven van een "Liberale Gifte" in de vorm van twee keer de 100e penning over alle bezittingen. Een vermogensheffing zoals voor het laatst in 1747 opgelegd, waarbij men niet te werk ging volgens het kohier maar vertrouwde op de medewerking van elke belastingplichtige en zijn vaderlandsliefde om de verschuldigde belasting naar eigen inschatting en vermogen te voldoen. De opbrengst geraamd op 25 miljoen gulden (waarschijnlijk op basis van de opbrengst van de "Capitaale Leeninge" uit 1788 van 4% over het vermogen), viel tegen: 19,5 miljoen gulden. Onvoldoende om èn VOC èn admiraliteiten èn Raad van State tevreden te stellen. Tevergeefs werd de nog openstaande 4% lening omgezet in een 3% premielening.

Tabel 3.43. Inkomsten en lasten van Holland 1788-1794 (Guldens x 1000)¹⁴

	1758	1788	1791	1794	Gemiddeld 1788-'94 Holland
Verponding	2672	5240	2597	-9	2663
Collectieve middelen	10000	10160	10257	10469	10358
Collateraal, XL penning, Ongefundeerde processen	1301	2087	1876	2304	2107
Klein zegel	383	452	472	448	464
ORDINARIS INKOMEN	14356	17939	15202	13212	15592
Kortingen tractamenten	45	127	246	34	187
Extra-ord.verponding	2735	2964	1709	897	1796
100,200 2de 100, 400 pen. van obligaties en renten	5503	5297	5834	5717	5579
100, 200 pen. ambten		266	211	174	211
Diversen		529	719	96	592
EXTRA-ORDINARIS INKOMEN	8283	9183	8720	6918	8365
INKOMEN TOTAAL	22638	27122	23922	20130	23957
<hr/>					
			1792		
Interest en renten	14472	14522	16778	16693	16105
Huislasten	879	1023	887	821	938
Extra-ord.huislasten	1222	746	684	626	684
Staat van Oorlog:					
- Ordinaris	6004	7226	7456	9914	8007
- Extra-ordinaris	525	4910	2498	14376	4823
Betalingen boven SvO		909	821	411	844
	6529	13045	10775	24700	13674
Fortificaties & Magazijnen		211	166	183	213
Pruisen		1154	23	5	240
Oorlog Frankrijk				1668	
LASTEN TOTAAL	23102	30700	29313*	44696	31855
TEKORT	464	3578	6782*	24566	7898

* Lasten 1791: 30703, 1792: 29313; Tekort 1791: 6782, 1792: 5391.

Begin 1794 was buiten de opbrengst van de Liberale Gifte acht miljoen gulden in kas. Benodigd werden zes miljoen voor ordinair uitgaven van de Raad van State, $13\frac{1}{2}$ miljoen ten behoeve van petities en twee miljoen als gevolg van de "legeraumentatie". Op de 4% lening werd door het aanbieden van allerlei voordelen tot maart 1794 6 miljoen gestort waarvan $2\frac{1}{2}$ miljoen in obligaties. Tot het einde van dat jaar druppelde nog 6,4 miljoen binnen waarvan twee miljoen in obligaties.¹⁵ De VOC schortte wegens het ontbreken van financiële hulp in 1793 en 1794 de rentebetaling aan Holland op, respectievelijk 350.000 en 700.000 gulden. De 5% amtgeldlening bracht 3,3 miljoen op. In november 1794 lieten de gecommiteerde raden zich door de Staten machtigen obligaties in betaling te geven aan crediteuren en leveranciers.¹⁶ Er werd een bescheiden gebruik van gemaakt (853.000 gulden), maar het papier werd natuurlijk als betaling geweigerd zodat van bovenaf besloten moest worden het tot wettig betaalmiddel te verklaren. Het rapport over de middelen voor 1795 wees erop dat over 1794 het tekort 25 miljoen bedroeg; exclusief petities werd voor 1795 een gat van 7,5 miljoen gulden berekend. Als enige uitweg gaf de raadpensionaris in overweging alle betalingen met papiergeld te doen en als aanvulling een oorlogsbelasting te heffen.¹⁷ Het in 1797 uitgebrachte "Generaale Rapport" berekende sedert 1787 tot einde 1794 een toename van de leningen met 63.409.557 gulden tot een totaal van 422.345.956 gulden.¹⁸ De interestlast bedroeg meer dan 17 miljoen.

Tabel 3.44. Interest Holland 1780, 1787, 1794 (Guldens x 1000).

	1780	1787	1794
aan losrenten en interest	12.577	14.323	16.044
" amtgeld	66	51	37
" 30 jarige renten	-	-	906
" lijfrenten	357	249	195
Totaal	13.001	14.625	17.184

Tabel 3.45. Overzicht buitengewone ontvangsten 1788-1794 (Guldens x 1000).¹⁹

1788	28-3 Lening 27-3-1788	4054	(4% 5 miljoen, 100/200 p)
-----	3- 3 Lening Vorst van Nassau 4%	1080	
	10-10 Lening Landgraaf van Hessen-Kassel 4%	1000	
	30- 9 Dwanglening 30-9-1788	53345	(Capitaale Leening en. 25ste p.)
			59479
1790	- 8 Beleningen receptissen ord.obligaties		
-----	bij W.Jochems en zoon	2780	
			2780
1791	25-10 Lening Graaf van Meden	515	
-----			515
1792	14-06 Negociatie door loterij	1	(5,4 miljoen?)
-----	23-11 Belening receptissen Isaac Hen	467	
			468
1793	17-01 Negociatie 17-1-1793/20-2-1794	12617	(+ 6,4 miljoen)
-----	3- 3 Liberale Gifte	19521	
	4- 9 Negociatie 4-9-1793/19-3-1794	6108	(Deel van 17-1?)
			38246
1794	18- 3 Anticipatie op receptissen	344	
-----	18- 3 Enige particulieren in bankgeld	800	
	5- 8 Negociatie van 5-8-1794:		(Amtgeld 3,3 miljoen)
	van ambtenaren.....1936		
	van particulieren.....1361		
	receptissen.....858		
		4155	
	- Uit het comptoir der domeinen	109	
	- Voor ongemunt goud en zilver	224	
	- Uit de secreete kas	16	
			5648
TOTAAL BUITENGEWONE ONTVANGSTEN 1788-1794		107135	

3.4.2. Naar een "Nationale Schuld"

Op 18 januari 1795 vertrok Willem V naar Engeland en de zittende regenten werden tijdens de Bataafse Omwenteling in de steden spontaan door provisionele representanten vervangen, die vervolgens hun gedeputeerden ter Staten-vergadering zonden. De nieuwe machthebbers stonden voor de zware taak een nieuwe staatkundige ordening te ontwerpen, de verdeeldheid te overwinnen en de staatsfinanciën te reorganiseren die dreigden te bezwijken onder de zware schuldenlast. De voorwaarden die de Franse "broeders" bij het Haagse vredesverdrag de Bataafse Republiek oplegden waren bovendien niet mis. Zeeuws-Vlaanderen, Staats-Brabant en de Landen van Overmaaze moesten aan Frankrijk worden overgedragen terwijl 100 miljoen gulden voor de militaire hulp verschuldigd was. De betaling van deze 100 miljoen geschiedde voor 50% in baar geld, leveranties aan Franse troepen, en door Frankrijk op Nederlandse kooplieden te trekken wissels die door de Republiek zouden worden gehonoreerd; en voor de andere

helpt door Frankrijk rentedragende recepten te leveren die in de toekomst zouden worden afgelost, de zogenaamde assignaten die weldra het land overspoelden.²⁰ Verder verplichtte het verdrag de Republiek tot herstel van de vloot die op bevel van de stadhouder naar Engelse havens was uitgeweken. Hiermee was een bedrag van ongeveer 10 miljoen gulden gemoeid, waarvan 7 à 8 miljoen voor rekening van Holland. Het leger moest tussen de 30.000 en 40.000 manschappen sterk zijn en bovendien zou de Republiek volgens verdrag 25.000 man Franse troepen gaan onderhouden die het eerste jaar 13 miljoen gulden en vervolgens jaarlijks 10 miljoen gulden kostten.

Het gevolg van deze vredesvoorwaarden was dat het tekort van Holland steeg van 32 miljoen gulden in 1795 tot 41 miljoen gulden per jaar, waaruit men zich trachtte te redden door het opleggen van buitengewone heffingen. In 1795 een "don graduit" met een progressief tarief variërend van drie procent bij 300 gulden inkomen tot $37\frac{1}{2}$ procent bij 20.000 gulden of meer inkomen; in augustus van dat jaar aangevuld met een 6% omslag over het bezit in de vorm van $2\frac{1}{2}\%$ dwanglening. Het hoogste bedrag van don graduit of zes procent heffing was bepalend voor de uiteindelijke aanslag.²¹ Uit de aantekeningen van Goldberg blijkt dat de opbrengst der gedwongen heffingen in 1795 en 1796 in totaal 46.072.049 respectievelijk 42.675.607 gulden opbrachten.²² Een loterijlening van 18 miljoen in februari 1796 bracht vrijwillig 10 miljoen binnen.

De werkzaamheden van de 1 maart 1796 geïnstalleerde Nationale Vergadering die zich ging bezighouden met het ontwerpen van een grondwet wilden echter niet erg vlotten. Dit was voornamelijk te wijten aan de verdeeldheid tussen "Unitarissen" en "Federalisten" die met name in de kwestie over het amalgaam der gewestelijke schulden tot een nationale schuld en logischerwijze hierbij aansluitend de invoering van een nationaal belastingstelsel, scherp tegenover elkaar kwamen te staan. Een motie in die zin, op 2 mei ingediend door Vreede, Blok en Bosch werd verworpen, voornamelijk omdat de andere gewesten weigerden bij te dragen in de enorme gewestelijke schuldenberg van Holland en uit weerzin tegen de daaruit voortkomende hoge belastingen. De commissie tot onderzoek van de oude schulden onder leiding van de Haarlemse afgevaardigde Van de Kastele kwam tot de aanbeveling over te gaan tot het amalgaam van alle schulden en niet alleen te kijken naar de hoge staatsschuld, maar ook naar de relatief lage interest.²³ De discussie kwam in een stroomversnelling toen op 11 oktober 1797 de met veel moeite en grote kosten opgebouwde vloot door de Engelsen in de Slag bij Kamperduin werd vernietigd. Het herstel ervan, waartoe werd besloten, zou grote sommen vergen en hiertoe kwam in behandeling het opleggen van een inkomensheffing over de hele Republiek. De verdedigers van de gewestelijke autonomie werden krap overstemd zodat in april 1798 Van de Kastele's voorstel acht procent belasting te heffen van alle inkomens boven de 300 gulden tot uitvoering kwam.²⁴

In de Staatsregeling van 1798 zegevierde het beginsel van de "Eenheid en Ondeelbaarheid" ook op gebied van de overheidsfinanciën. Exacte opgaven over de omvang van de nationale schuld ontbreken. De provincie Holland liet op 14 december 1797 een rapport verschijnen over de financiële situatie, dat ook door de commissie Van de Kastele in 1796 gebruikt werd.²⁵ De opstelling in tabel

3.46 geeft de schuldenlast zoals die medio 1796 bestond. De renten en interessen zijn berekend na aftrek van de 100e, tweede 100e, 200e en 400e penning. Eerder werden deze opgevoerd als extra-ordinaris ontvangsten maar sedert 1795 voerde men het netto uitbetaalde rentebedrag per saldo op.

In de jaren na 1796 namen de financieringskosten drastisch toe en betaalde men in Holland volgens onderstaand overzicht netto 12,5 miljoen gulden per jaar. De begroting voor 1799 voert 14,4 miljoen op voor de Hollandse schulden op een totaalbedrag van 29,3 miljoen.²⁶ Tot in 1806 Gogels belastingvoorstellen werden ingevoerd bleef men werken met algemene heffingen en geforceerde leningen. Tussen 1795 en 1804 liepen deze in Holland op tot 30 procent van de bezittingen en 53 procent van de inkomsten²⁷

Tabel 3.46 Schulden en interest Holland volgens rapport 1797²⁸

	KAPITAAL	INTEREST
Ord.Obligatiën en loterijen tot dec. 1794	345.427.808	8.635.695
Veendorpen 1795-augustus 1796	48.320	1.208
6% dwanglening 1795. Tot juli 1796 ontvangen	43.622.262	1.090.556
Restant loterij 1796 in dwanglening 1796	5.061.300	126.532
Amtgeld 1744 in 1794 groot	811.382	20.284
Losrenten	39.087.660	977.191
	434.058.736	10.851.468
AF: Geëmployeerde Obl. in loterij 1796	-3.841.400	096.035
	430.217.336	10.755.433
Grote prijzen loterij 1711/12/13	90.500	1.131
" " "1735	567.195	
" " "1746	968.600	} 30.715
Obligaties 3% vrij geld jan.'93/feb.'94	7.418.467	
Loterij sept.'93/maart '94	8.123.921	
Amtgeld 1727 in 1794 groot	168.304	} 471.920
Losrenten Haarlem 1720	20.000	
Negociatie op 4% vrijgeld	3.139.450	125.578
Negociatie op 5% vrijgeld augustus 1794	3.271.949	163.597
	453.985.723	11.548.375
Ordinaris lijfrenten gemiddeld 7 à 8%	P.M	80.908
Lijfrenten 6%	P.M	2.044
Lijfrenten Stadhoudelijk Huis à 58.000		-gestopt-
30 jarige renten uit de 25ste penning 1788		877.759
De waarde hiervan is voor de 22 jaar:		
13.991.480 gulden	453.985.723	12.509.088
	=====	=====

Niet hierbij gerekend zijn de Liberale Gifte uit 1747 en twee maal de 100e penning van 1793 tes amen 40 miljoen gulden bedragend. Voorts vervallen in 1798 en 1799 voor circa 4.769.300 gulden aan wisselbrieven van de O.I.C., 190.772 aan rente bedragend, die echter door de O.I.C. op de vervaldag betaald moeten worden. Jaarlijks moet ook 1 m. aan renten vanwege te leen verstrekte kapitalen onder extra-ordinaris ontvangsten geboekt worden, maar deze komen al een aantal jaren niet meer binnen.

DE SCHULDEN DER GENERALITEIT

4.1. De periode 1600 - 1670

De "Groote Vergadering" die in 1651 na de dood van Prins Willem II onder auspiciën van Holland werd gehouden, nam een aantal besluiten met als doel de bevoegdheden van het centraal gezag in de Republiek te beperken. Men beoogde de afschaffing van het stadhouderschap en beknotte de macht van de Generaliteit nog verder. Holland wist te bewerkstelligen dat de begeving van militaire posten in handen kwam van de provincie waarop de troepen gerepartitieerd waren. De repartitie van legereenheden via de staat van oorlog leidde al tot financiële onregelmatigheden, maar door dit besluit kreeg het particularisme in de Republiek vrij spel. Garnizoenen werden ondergeschikt gemaakt aan het burgerlijk bestuur van hun legerplaats en verplaatsingen van troepen vonden slechts op bevel van de provincie plaats.

Hoewel de gewesten met deze maatregelen wilden voorkomen dat het militaire apparaat in het binnenland tégen hen zou kunnen worden ingezet, verviel het leger zodanig dat het in 1672 praktisch onbruikbaar bleek.¹ De maandelijks door de gewesten op te brengen bedragen ontlepen elkaar formeel volgens de staat van oorlog in 1650 en 1672 niet zoveel (tabel 4.1.).²

Op de daadwerkelijke defensie-uitgaven had de Raad van State nauwelijks nog vat. De uitgaven die niet onder de repartitie vielen maar werden betaald door de ontvanger-generaal van de Unie, konden niet uit het eigen inkomen van het generaliteitsressort bestreden worden. Vaak verbonden de gewesten aan hun consent op de petitie voorwaarden op politiek terrein, zodat door onwil van de provincies en machteloosheid van de kant van de Raad van State achterstanden in de betaling van de quote over vele jaren ontstonden. De contemporaine geschiedschrijver Aitzema vermeldde dat de Unie eigenlijk volkomen afhankelijk was van Hollands betalingen. De andere provincies waren niet bereid hun ingezetenen een belastingstelsel naar Hollands voorbeeld op te leggen of financieel onvoldoende draagkrachtig om hun bijdrage in de oorlogslasten te voldoen. Dit leidde tot wanbetaling bij de ontvanger-generaal van de Unie waardoor leveranciers van leger en vloot in moeilijkheden geraakten.³

Tabel 4.1. Staat van Oorlog (maandelijks) 1650 en 1671(x Guldens)

Repartitie	Ordinaris Staat 18-8-1650	Ordinaris Staat 8-1-1672	Extra-ordinaris Staat 1671-1672 (22-1-1671)
Gelderland	31.637	31.211	40.660
Holland	328.701	324.377	422.430
Zeeland	51.770	51.081	66.529
Utrecht	32.870	32.435	42.245
Friesland	65.740	64.865	84.482
Overijssel	20.132	19.862	25.869
Groningen	32.870	32.435	42.245
Drenthe	5.699	5.562	7.244
Totaal	569.423	561.798	731.707*

*) Exclusief buitengewone petities à 6.818.208 gulden per jaar.

Het probleem was zo oud als de Republiek zelf. In 1607 werden de schulden van de Verenigde Provinciën op een vergadering van de Staten van Holland uitvoerig behandeld. Ondanks het feit dat Holland door het opnemen van obligatieleningen en de verkoop van los- en lijfrenten de Unie veel meer dan de andere bondgenoten onder de armen had gegrepen, waren er grote bedragen onbetaald gebleven: "tot grote oneere en schaede van den lande". Men besloot er bij de andere provincies op aan te dringen hun bijdrage in de gemeenschappelijke lasten te voldoen en voor het geval deze oproep niet hielp voteerden de Hollandse Staten alvast één miljoen gulden ten behoeve van de generaliteitsuitgaven. De quote in de som van 380.000 gulden aan interest over het door de ontvanger-generaal opgenomen kapitaal in de staat van oorlog voor 1608 werd eveneens goedgekeurd.⁴

Het na 1598 sterk oplopen van de generaliteitsuitgaven leidde ertoe dat bijvoorbeeld de landschap Drenthe te maken kreeg met een groeiende betalingsachterstand. Drenthe stond vanaf 1610 op een quote van één procent in de geconsenteerde ordinaris en extra-ordinaris middelen plus een maandelijks bijdrage van 500 gulden voor het garnizoen Coevorden. In 1630, toen de Raad van State dreigde met dwangmiddelen als het nemen van vooraanstaande Drenten als gijzelaars om betaling van de tot meer dan 300.000 gulden gestegen achterstand te bewerkstelligen, was er sprake van een jaarlijks tekort van gemiddeld 30.000 gulden. De Unie weigerde echter een gevraagde lening van 30.000 gulden in te willigen op grond van de geringe kredietwaardigheid van het gewest, dat nog onder brandschatting van de vijand lag. In 1648 bedroeg de achterstand meer dan 830.000 gulden, zonder dat de besprekingen over een "liquidatie" ooit werden afgerond. Na 1660 waren het met name de petities voor de zeezaken die opnieuw voor financiële problemen zorgden. De landschap Drenthe was in 1671 opnieuw meer dan 400.000 gulden ten achter.⁵

Aan de missive die de petitie voor het jaar 1630 begeleidde was een overzicht toegevoegd van de schulden van het comptoir-generaal van de Unie getiteld: "*Staat sommier van de penningen op interest geligt, en nog tegenwoordig ten comptoire van den ontvanger-generaal loopende.*" Hieruit bleek dat de unie-

schuld tot en met het jaar 1617 in totaal 4.893.960 gulden bedroeg, waarna tussen 1618 en 1630 nogmaals 5.057.346 werd geleend. In totaal betaalde men over dit bedrag 6,25 procent rente en, aan de ontvanger-generaal, 0,5 procent makelaarsprovisie per jaar, samen dus 671.713 gulden. Een jaar later werd hetzelfde onderwerp opnieuw voor de Raad van State ter discussie gesteld. De schulden waren inmiddels gestegen tot 10.531.071 gulden en men verzocht de Staten om een oplossing voor de amortisatie van de opgenomen bedragen, bijvoorbeeld door het heffen van een uniforme impost over alle provincies.⁶ De gehele generaliteits-schuld was "op interest" gelicht, dat wil zeggen in de vorm van obligatieleningen; lijf- en losrenten kon men blijkbaar niet slijten.

Ook de generale petitie voor 1657 besteedde aandacht aan de schulden van de Unie. Naast de "oude schulden" was de staat belast met in de vorige oorlog opgenomen kapitalen. Deze bedragen werden door de provincies (waarbij in principe alleen Holland in aanmerking kwam), op verzoek van de Generaliteit en voor rekening van de Unie opgenomen. De interest over deze bedragen werd via de staat van oorlog verdeeld en maakte deel uit van de quote. Daarenboven had de ontvanger-generaal zelf 8.355.282 gulden opgenomen tegen penning 25, waarvan de interest, 334.211 gulden, uit het inkomen van de sub-alterne generaliteitskantoren werd bestreden. De Raad van State stelde voor jaarlijks één miljoen af te lossen omdat het voordeel van de rentereductie, waartoe men in 1657 in navolging van Holland zou overgaan, te weinig invloed had op de jaarlijkse rentelast om substantieel schulden te verminderen.⁷ Opnieuw in 1662 drong de Raad van State aan op aflossing; het ten laste van de ontvanger-generaal genegotieerde bedrag bedroeg inmiddels 9.201.885 gulden à 368.075 gulden interest per jaar.⁸

De oorzaak van de unieschulden waren de oorlogslasten. Van de tussen 1621 en 1649 opgenomen leningen, voorzover ze in 1649 nog niet afgelost waren, 7,78 miljoen gulden, is eenderde deel besteed aan soldij, eenderde aan bevoorrading en fortificaties en eenderde deel aan subsidies ten behoeve van admiraliteiten, buitenlandse bondgenoten en aflossing c.q. schuldvernieuwing.⁹ In het algemeen negocieerde de ontvanger-generaal deze bedragen omdat de provincies weigerden te consenteren of op gedane consenten achterstallig waren. De provinciële wanbetaling op de staat van oorlog bleef in deze periode echter relatief beperkt; bijna 300.000 gulden, waarvan bijna de helft voor rekening kwam van Gelderland. Naast het comptoir van de ontvanger-generaal werd ook het inkomen van subalterne generaliteitskantoren met interest van opgenomen leningen belast. Deze stegen tussen 1642 en 1648 van 652.020 tot 961.435 gulden.¹⁰

In vergelijking met de Hollandse schuldenlast vormden de generaliteitsschulden echter een betrekkelijk klein bedrag. Niettemin zal de schuldendienst over dit bedrag een aanzienlijk deel van de generaliteitsinkomsten hebben opgeëist. Bedenklijk was de stijgende trend in het verloop van de schulden, want tot een daling ervan kwam het, ondanks de pleidooien van de Raad van State, niet. In de resoluties van de Staten van Holland blijven de gegevens over dit onderwerp echter sporadisch. Meer gedetailleerde informatie kan ontleend worden aan de brief die thesaurier-generaal Hop op 19 augustus 1755 aan de stadhouder schreef.¹¹ Hieraan zijn toegevoegd extracten uit de generale petitie die betrekking

hebben op de generaliteitsinteressen en uit de staten van oorlog, betreffende kapitalen die ten laste van de Unie waren geleend. De daarin opgenomen cijfers zijn in tabel 4.2. gereproduceerd.¹² Ontbrekende waarden zijn waar mogelijk door schattingen aangevuld en de ontwikkeling van de totale schuld is met grafiek 4.1. geïllustreerd.

Uit het materiaal valt niet eenduidig op te maken hoe de Generaliteit bij het sluiten van leningen te werk ging. Bij het eerste bedrag, een lening van 100.000 gulden in 1599, staat vermeld dat Holland toestemming had verleend dit bedrag voor haar rekening op te nemen. In latere jaren is er in de staat van oorlog soms sprake van een kapitaal dat op Holland gerepartiteerd stond, zoals in de jaren 1609, 1610 en met opvallende regelmaat om de vier jaren in 1613, 1617, 1621. De toestand in dit laatste jaar bleef met uitzondering van 1643 bestaan tot 1647; in de jaren hieropvolgend werd een grootscheepse herverdeling voorgenomen die het kapitaal over de provincies en het comptoir-generaal van de Unie verdeelde. Deze allocatie bleef in grote lijnen tot ongeveer 1670 bestaan, met dien verstande dat de groei van de schulden geheel voor rekening van het comptoir-generaal kwam. Het is onduidelijk of de schuldenlast die na 1621 boven het op Holland gerepartiteerde deel van 4.893.960 gulden ontstond voor rekening van het comptoir-generaal kwam, uit consenten, dus via de quote van de provinciën, werd betaald, of alleen uit het Hollandse consent werd opgebracht. In 1627 werd over de som van 2.208.656 gulden gezegd, dat het schulden waren die sedert 1618 waren ontstaan en tot dan toe "pro memorie" gevoerd waren. Sedert 1627 maken ze deel uit van de petitie, dus vóór dat jaar werden ze blijkbaar door de Unie uit eigen inkomen bestreden. Of daarna dit bedrag door de opname in de petitie ook het gevraagde provinciale consent verkreeg, blijft een open vraag.

Met betrekking tot de gerepartiteerde kapitalen is het onduidelijk of de leningen door de ontvanger-generaal van de Unie werden afgesloten en de interestlast via de staat van oorlog over de provincies (in casu Holland) verdeeld werd, of dat op verzoek van de Raad van State provinciale overheden leningen ten behoeve van de ontvanger-generaal opnamen en de hierover betaalde interest in mindering werd gebracht op de quote in de staat van oorlog. De tekst van de generale petitie voor 1657 sprak uitdrukkelijk over de kapitalen die provincies op verzoek van de Generaliteit hebben gelicht. De interest hierover kwam in mindering op de quote (Cf. de generale petitie 1753). Daarnaast stonden nog schulden door de ontvanger-generaal zelf opgenomen. Deze situatie springt echter eerst vanaf 1650 in het oog, dan zijn er bovendien geen kapitalen meer waarvan de interest uit consenten betaald moet worden. Een ontwikkeling die na de Vrede van Munster ook tot uiting komt in het feit dat de staat van oorlog een centrale rol krijgt toebedeeld bij de verdeling der unielasten. De eigenlijke petitie dient ter toelichting en vat de kwalitatieve stand van zaken samen.

Tabel 4.2. Generaliteitsschulden (1599-1670) (x guldens) (Schattingen cursief)

JAAR	KAPITALEN TEN LASTE VAN DE GENERALITEIT	DAARVAN: INTEREST GEREPARTIEERD OP:	DAARVAN:INTEREST UIT CONSENTEN:
1599	100.000	100.000	H
1600	317.000		
1601	600.000		
1602	648.000		
1603	1.213.860		
1604	2.163.542		
1605	3.112.607		
1606	3.282.782		(300.000)
1607	3.500.417		(350.000)
1608	3.799.547 (380.000)		
1609	3.752.500	3.752.500 (281.437) H	(300.000)
1610	4.491.098	4.491.098 (296.439) H	
1611			
1612			
1613	4.513.111	4.513.112 (304.639) H	
1614	4.533.141		
1615	4.491.534		
1616	4.894.833		
1617	5.218.547	5.168.200 (349.905) H	
1618	5.276.159		
1619	5.068.157		
1620	4.893.960		
1621	4.893.960	4.893.960 (330.345) H	
1622	"		
1623	"		
1624	"		
1625	"		
1626	"		
1627	+ 2.208.656 sedert 1618		2.208.656
1628	+ 2.883.561 " "	" "	2.883.561
1629	+ 3.711.950 (250.556)		3.711.950 (250.556)
1630	+ 5.057.346 sedert 1618	" "	5.057.346
1631	10.531.071	" "	5.637.111 (380.505)
1632	10.417.204	" "	5.523.244 (372.819)
1633	10.549.486	" "	5.655.526 (381.748)
1634	11.073.011	" "	6.179.150 (417.085)
1635	11.146.446	" "	6.252.486 (422.042)
1636	11.179.206	" "	6.285.246 (424.254)
1637	10.959.693	" "	6.065.733 (409.436)
1638	11.099.093	" "	6.205.133 (418.846)
1639	9.104.075	" "	4.210.114 (284.183)
1640	11.327.181	" "	6.433.221 (434.232)
1641	11.430.121	" "	6.536.161 (441.190)
1642	11.696.854	" "	6.802.894 (459.195)
1643	11.899.914	11.324.306 (764.325) H	7.005.953 (475.939)
1644	11.323.306	4.893.960 (330.345) H	6.429.346 (433.980)
1645			
1646	12.403.626	4.893.960 (330.345) H	
1647	12.598.799	" "	
		1.275.506 (86.097) CG	6.429.333 (433.980)

JAAR	KAPITALEN TEN LASTE VAN DE GENERALITEIT	DAARVAN: INTEREST GEREPARTIEERD OP:	DAARVAN:INTEREST UIT CONSENTEN:
1648	12.790.167	ID.	
1649	13.151.500	4.893.960 (330.365) H	7.896.201 (532.994)
		5.294.578 (357.384) CG	
1650	13.830.026	16.205 (810) G	
		6.044.133 (302.206) H	
		121.540 (6.077) Z	
		17.487 (874) U	
		48.897 (2.444) F	
		14.750 (737) O	
		6.955 (347) GR	
		7.560.040 (378.002) CG	
1651			
1652	13.890.026	76.205 (3.810) G	
		REST IDEM	
1653	14.367.556	8.037.570 (401.878) CG	
		REST IDEM	
1654		ID.	
1655	14.379.658	8.049.672 (402.024) CG	
		REST IDEM	
1656	14.590.976	6.210.568 (310.528) H	
		8.094.555 (404.727) CG	
		REST IDEM	
1657	14.851.703	8.355.282 (334.211) CG	
		REST IDEM	
1658			
1659	15.282.706	8.786.285 (351.451) CG	
		REST IDEM	
1660	16.275.689	121.115 (6.055) G	
		6.677.043 (333.851) H	
		64.137 (3.206) U	
		142.188 (7.108) F	
		43.316 (4.307) O	
		53.605 (2.679) GR	
		9.174.285 (366.971) CG	
1661	16.324.145	141.971 (7.097) G	
		9.201.885 (386.075) CG	
		REST IDEM	
1662			
1663	15.776.766	8.654.506 (346.180) CG	
		REST IDEM	
1664	15.535.716	6.877.043 (337.851) H	
		8.313.456 (332.738) CG	
		REST IDEM	
1665	15.451.699	8.229.439 (329.177) CG	
1666			
1667			
1668			
1669			
1670	15.500.000	7.301.459 voor de provincies 8 à 9 miljoen CG	

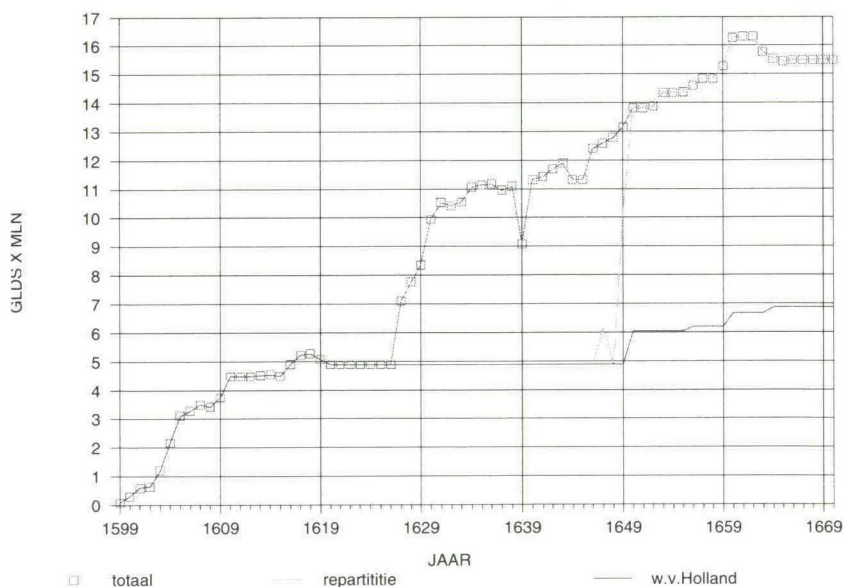

Uit de verzamelde cijfers laat zich afleiden dat tot 1618 Holland voor de Unie 4,8 miljoen gulden had geleend en de interest over dit bedrag in mindering bracht op de quote in de staat van oorlog. De daarna opgenomen bedragen werden door de Generaliteit geleend en uit het eigenlijke generaliteitsinkomen betaald. Na de Tachtigjarige Oorlog is de staat van oorlog "geredresseerd"; zowel Holland als de andere provincies hadden gedurende de strijd ten behoeve van de generaliteitsbelangen geleend en verrekenden de interestbetalingen hierover sedert 1650 via de staat van oorlog. Het uniekantoor bleef met de zelf opgenomen schuld belast en dit kapitaal groeide gestaag, terwijl er in de repartitie vrijwel geen verandering meer optrad, met uitzondering van het jaar 1660 toen ten behoeve van de "proviandering van Copenhagen" nieuwe kapitalen werden gelicht. Zelfs rentereducties, in 1650 van $6\frac{3}{4}$ naar 5, vanaf 1657 naar 4 procent, waren alleen zichtbaar in het op het comptoir-generaal uitbetaalde deel van de schuld. Deze "meevaller" viel blijkbaar de provincies toe.

De generaliteitsschuld bereikte in 1661 haar hoogste stand met 16,3 miljoen gulden en verminderde in de daaropvolgende jaren tot een niveau van (naar schatting) 15,5 miljoen gulden in 1670.

Grafiek 4.1. Schulden van de Generaliteit (1599-1670)

Generaliteitsschulden (1599-1670)

4.2. De periode 1670 - 1715

In 1697 bedroegen de schulden van het comptoir-generaal van de Unie 19,325 miljoen gulden; een stijging van vier miljoen gulden ten opzichte van 1670 en waarschijnlijk veroorzaakt door een lening van vier miljoen gulden waartoe de Staten-Generaal op 4 maart 1688 besloten. Ondanks de rentevoet van slechts twee procent bleek deze lening vooral door de inbreng van gevluchte Franse Hugenoten een doorslaand succes. De opbrengst was bestemd om als fonds van reserve te dienen gezien de oorlogsdreiging. Daarna zijn hieruit uitgaven betaald voor de expeditie van Willem III naar Groot-Brittannië. Zo ontvingen de admiraliteiten ten behoeve van de extra-ordinaris équipage, op een totaalbedrag van 4.295.960 gulden, op 25 oktober 500.000 gulden subsidie; het resterende kwam voor rekening van Engeland. Ook de legerlasten, 3.005.362 gulden groot, werden uit dit fonds bestreden.¹

Ten behoeve van geallieerde buitenlandse mogendheden werd onder garantie van de Staten-Generaal 11.061.641 miljoen gulden geëmitteerd. Weliswaar werd het Unie-budget niet door de interest en aflossing over deze "Uytheemsche Kapitalen" belast, maar de Staten-Generaal droegen het risico indien de oorspronkelijke schuldenaar in gebreke bleef.² Daarenboven was sedert de Vrede van Rijswijk (1698) met Spanje de legering van Staatse troepen in Zuidnederlandse vestingsteden overeengekomen. Voor het onderhoud van de garnizoenen was door de Staten-Generaal 300.000 gulden per jaar op de staat van oorlog gereserveerd. Op deze post werd, zoals gespecificeerd in tabel 4.3., tot 1710 meer dan 6,9 miljoen gulden geleend.

Tabel 4.3. *Barrière-schulden (1698-1710)*³

Resolutie	30.6.1698 (interest loopt sedert 1.1.1700)	2.940.836	-13-4
"	30.3.1701	2.000.000	
"	3. .1701	1.059.163	- 6-8
Totaal (300.000 interest à 5 %)		6.000.000	
1705-1708-1709		941.687	-10
		6.941.687	-10

Dese Obligatie
is volgens Haer
Hoog Mog.
Resolutie van
den 13 Octo-
ber 1695, vry
van alle 100.
en 200. Pen-
ningen en an-
dere lasten.

**C. C. de Jonge van Ellemitt, Ontfanger Generael der Ver-
eenigde Nederlanden, bekenne mits desey ontfangen te heb-
ben hay**

de somme hay *Drie Duysend Ponden*
tot Geertigh grooten Vlaems 't pondt, gelicht op Interest teghen den
penningh Gijf-en-kintigh in 't Jaer: Welcke Goorsz somme ick in de
Goorsz qualiteyt beloe aen den Goornoemden

ofden Schoonder deses te restitueren, ses
Maendey nae date deses, ofte den Goorsz Interest te continueren,
ende alle ses Maenden te betalen, totte effectuele aflossinghe toe,
die ick preechtelijck sal doey, midis drie Maenden voo den Gerscheijn-
dagge opgeseyt zijnde. Ende sal dese tot meerder Gerscheijckheit by
de Ed. Mog. Heeren Gadey hay State Werden aggre-eert. Con-
otirkonden geteyckent optey *21 Octob. 1695* *Wijffout van Ellemitt*

Woo de Goorsz somme hay *Drie Duysend Ponden*
ten dienste, alse op ordre hay de Generaliteyt is op Interest
gelicht: Voo den Gadeot hay State der Vereenigde Nederland-
den, de bovenstaende Obligatie tot Gerscheijckheit hay den Houder
hay dien aggre-eert ende aggre-eert deseyte by desey, Verbinden-
dedaer voo alle de Middelen ende Inkomsten hay de Generaliteyt.
Desey in 's Straßensage, den *21 Octob. 1695*

**Ter Ordonnantie van den Raedt
van State**

Van der Ingelands

Een generaliteitsobligatie van in totaal zestig bewaard gebleven obligatiën van een lening tot £ 400.000 "op den 17. Octob. 1695 tot recruterij genegotieert. Thesaurier-Generaal Burgh." (ARA Raad van State 2120.)

Het grootste probleem vormden de sedert 1691 door de ontvanger-generaal van de Unie genegotieerde kapitalen die voor rekening van de provincies werden aangegaan om bij achterblijven van de betaling op consenten te voorzien in de oorlogslasten. Deze ontwikkeling betekent een ommekeer ten opzichte van de situatie voor 1670 toen de Unie nauwelijks kredietwaardig was en alleen via de provincies, met name Holland, toegang tot de kapitaalmarkt had. De groei van de schulden van 15,5 miljoen gulden in 1670, tot 61,2 miljoen in 1715 wordt voor wat betreft de periode 1691-1716 consciëntieus gereconstrueerd in tabel 4.4. Op een residu-bedrag van 1,4 miljoen gulden na, kan de totale schuld lopend ten comptoir-generaal in 1715 worden verklaard uit 15,5 miljoen oude leningen uit 1670, 37,4 miljoen opgenomen tijdens de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successie-oorlog en 6,9 miljoen gulden voortkomend uit de Barrière-kapitalen. De Raad van State becommentarieerde bij gelegenheid in 1727 deze ontwikkeling als volgt:⁴

"De negotiatien ten Compoire Generaal op dubbele interessen sijn van den beginne aen seer plausibel voor 't gemeen aansienlijk voor 't Comptoir Generaal en profijtelijk voor de respectieve provincien geweest. Plausibel voor 't gemeen omdat de geduurige aflossingen de crediteuren wegens de schierheit van haere kapitalen scheen gerust te stellen. Aansienlijk voor 't Comptoir Generaal omdat deselve aflossinge allenthalve niet conde manqueren te vermeerderen haar credit. Profijtelijk voor de provintien omdat deselve aldaer bequaemen penningen tegens vier percento die se in den haeren voor een gedeelte op lijfrenten moesten negotieeren. Welke lijfrenten tegens 9 en 10 genegotieert doorgaens een halve eeuw lang duren daer de penningen op een dubbele intres van 8 procent genegotieert binnen 18 jaer afgelost sijn. Maar de eijndelose lasten van de laeste drukkende oorlog hebben de meeste provintien soodanig in onmagt gebracht dat se niet alleen van de jaarlijkse aflossinge niet en hebben connen voldoen maer dat se op de enkelde interessen selve groote agterstallen hebben moeten maken."

De samenstelling van de totale schuldenlast zoals in tabel 4.5. weergegeven, brengt aan het licht dat gedurende de oorlog ook de Generaliteit slechts op bijzondere voorwaarden geld kon lenen. Niet alleen leende men door de verkoop van, voor het land onvoordelige, lijfrenten, ook het novum der loterijleningen werd in de Republiek door de Staten-Generaal in de praktijk gebracht. Het duurde tot 1709 vooraleer men alle morele bezwaren overboord zettend, in navolging van een in Engeland gunstig verlopen experiment, met deze nieuwe leningsvorm op de goklust van het publiek inhaakte.

Tabel 4.4. Leningen van het comptoir-generaal van de Unie voor rekening van de provincies (1691-1716)

Resolutie:		Guldens	Samengevat:	
19-10-1691	Inkoop paarden	277.225	-1691:	277.225
18- 7-1692	Zweden	200.000		
16-10-1692	Aanbouw 18 oorlogsschepen	1.200.000	-1692:	1.400.000
12- 5-1693	Zweden	13.683		
20- 2-1693	Portugal schepen	200.000	-1693:	213.683
3- 2-1694	? schuld	15.000		
20- -1694	Zweden	305.412	-10 -1694:	320.412
21- -1695	Beleg Namen	500.000		
21- -1695	Inkoop kanonnen	687.550		
21- -1695	Equipage schepen	1.133.368	-1695:	2.320.918
16- 1-1696	Zweden (Schadeloosstelling onderdanen)	16.500		
16- 3-1696	Namen en recruterings militie	56.975	-12 -1696:	73.475
28- -1697	Schadeloosstelling Admiraliteiten (con.& lic.)	450.000	-1697:	450.000
				5.055.713
1701	Denemarken	100.000	-1701:	100.000
11- 5-1703	Aanritsgelden troepen	1.200.000		
13- -1703	W.I.C.	1.120.000		
14- -1703	Expeditie Portugal	655.200	-1703:	2.975.200
22- -1705	Fortificatiën (500.000)	P.M.	-1705:	500.000
7- 1-1706	Recruterings militie	525.000		
1707	Aanritsgelden ruiterscompagnieën (8)	246.500		
22- 3-1707	Subsidie Portugal	833.333-6-8		
14- 7-1707	Legerlasten	1.000.000		
1707	Extra-ordinaris équipage	1.996.904		
30-10-1707	18 oorlogsschepen	864.000		
28-5/13-7/13	10-1707 Legerlasten 1708	1.000.000		
27- -1707	Recruterings militie 1707	350.000	-1707:	6.290.737
17-10-1708	Recruterings militie 1708	500.000	-1708:	500.000
23- 3-1709	Subsidie Württemberg	375.000		
13- 3-1709	Legerlasten 1709	1.000.000		
30- 5-1709	Legerlasten 1709	1.000.000		
30- 5-1709	Recruterings militie	1.000.000	-1709:	3.375.000
10- 4-1710	Subsidie Württemberg	375.000		
27- 5-1710	Legerlasten 1710; magazijnen 1709	1.500.000		
7-10-1710	Legerlasten 1710	1.000.000		
3-10-1710	Subsidie Portugal	833.333-6-8		
6-12-1710	Recruterings militie	600.000	-1710:	4.308.333
14- 1-1711	Legerlasten 1710	600.000		
14- 1-1711	Legerlasten 1711	2.000.000		
17- 4-1711	Subsidie Württemberg	375.000		
3- -1711	Recruterings militie	500.000		
20- -1711	Legerlasten 1711	450.000	-1711:	3.925.000
- 2-1712	Legerlasten 1712	560.000		
13- 7-1712	Legerlasten 1712 (uit loterij van 3 miljoen)	1.440.000		
13- 5-1712	Soldijen vreemde troepen door Engeland afgewezen			
2- 2-1713	legerlasten 1713 (uit loterij van 6 miljoen)	4.000.000		
20- 5-1712	Subsidie Württemberg	375.000		
1712	Recruterings militie	400.000	-1712:	2.775.000
2-1713	Legerlasten 1713	500.000		
22- 2-1713	Achterstanden (uit loterij van 6 miljoen)	1.500.000	-1713:	6.000.000
17- 4-1714	Achterstanden (als Hessen-Kassel)	250.000	-1714:	250.000
1713t/m'16	Subsidie Portugal 1708	833.333-6-8	-1716:	833.333
				32.357.603

Door de koop van een van de 8.000 loten à 250 gulden per stuk dong men mee naar een van de 1.300 prijzen die bestonden uit lijfrenten van jaarlijks 30 tot 3.000 gulden en de 6.700 "nieten" waarop geen prijs viel maar die altijd nog zes procent (15 gulden) interest per jaar opleverden. De lening was bijzonder succesvol en werd terstond met één miljoen gulden verhoogd om aan de grote vraag tegemoet te komen.

Een daaropvolgende loterij van twee miljoen gulden vond eveneens een warm onthaal bij het beleggend publiek, waarna de markt blijkbaar verzadigd was, want een derde lening, één miljoen gulden groot, mislukte; werd echter in 1710 met één miljoen verhoogd en alsnog succesvol gelanceerd.

Het prijzengeld van de vierde loterij van 6.000 loten à 250 gulden bestond uit 20 jarige renten en ordinari obligaties die vier procent rente gaven. In 1712 en 1713 haalde men respectievelijk zes en drie miljoen gulden door de uitgifte van loterijleningen binnen.⁵

Tabel 4.5. Schulden van het comptoir-generaal van de Unie per 1 januari 1715⁶

(x Glds)	Generaliteit	Provincies	Totaal
Ordinaris obligaties	18.467.496	19.493.537	37.961.033
Twintigjarige renten	2.158.349	5.038.277	7.196.626
Lijfrenten (1 & 3 Lot.)	1.785.073	2.900.651	4.685.724
Idem op 2 levens	653.743	1.738.182	2.391.925
Loterij 3 miljoen	995.000	2.005.000	3.000.000
Loterij 6 miljoen	500.000	5.500.000	6.000.000
	24.559.661	36.675.647	61.235.308

Het ordinari inkomen van de Generaliteit bedroeg in 1708 1.086.176 gulden; de unie-uitgaven in enge zin waren 640.054 gulden en de interest over de eigenlijke Unieschuld beliep 574.312 gulden (14.357.806 à 4%).⁷ Maar evenals het nakomen van de financiële verplichtingen bij de consenten, leverde de provinciale betaling van de interest toenemend problemen op. In tabel 4.6. is aangegeven dat in 1714 over het voor rekening van de provincies opgenomen bedrag van 36,7 miljoen reeds een rente-achterstand van 3,8 miljoen gulden was opgebouwd.

In februari 1715 moest het comptoir-generaal van de Unie sluiten wegens gebrek aan middelen om de rente over de totale schuld van meer dan 60 miljoen gulden, zoals hierboven gespecificeerd, te betalen. De sluiting duurde meer dan negen maanden en hoewel crediteuren het gewend waren lang op hun geld te moeten wachten, stond hen nu het duistere beeld van een staatsbankroet voor ogen met alle fatale gevolgen van dien.⁸

Tabel 4.6. Samenstelling van de ten laste van de provincies door de Unie opgenomen kapitalen per 1 januari 1715⁹

Provincie	Kapitaal	Interest p.a.	Achterstand t/m 1714
Gelderland	3.689.999	142.004	451.796
Holland	17.579.770	835.462	1.340.436
Zeeland	3.071.706	142.326	487.577
Utrecht	2.369.179	100.852	304.870
Friesland	5.402.383	229.903	759.022
Overijssel	1.992.137	79.387	229.446
Stad en Lande	2.247.376	94.997	214.953
Drenthe	323.096	15.537	30.149
	36.675.646	1.640.468	3.818.249

Een commissie uit de Staten-Generaal boog zich over het probleem, kwam op 27 april 1715 met een advies en daaropvolgend nam de vergadering van 15 november 1715 de volgende besluiten:¹⁰

- vermindering van de militie;
- heffing van de 100e penning van de generaliteitsobligaties, lijfrenten en rentebrieven onder voorwaarde dat de provincies alle drie maanden hun aandeel in de rentelast zullen gaan voldoen, en gevolg geven aan het voorstel van 8 februari j.l. om hun achterstanden aan te zuiveren. In feite dus een rente-reductie met één procent, met als tegenprestatie een punctuele nakoming van de rentebetaling;
- de opbrengsten van de één procent rentekorting komen de provincies, het fonds der Barrière-schulden en de generaliteitskas naar rato ten goede;
- alle andere, door de provincies geheven belastingen op de generaliteitsobligaties dienden te worden afgeschaft;
- de middelen van de steden Doornik, Meenen, Yperen, Veurne en andere door Frankrijk afgestaan, waarop 1,2 miljoen gulden genegotieerd was, bleven aan de Generaliteit.

In totaal kwam men, op papier althans, tot besparingen van 2,3 miljoen gulden. Er werd bij de provincies op aangedrongen niet langer eigenmachtig op de uitgaven voor de defensie te bezuinigen en de verplichtingen ten aanzien van de schulden lopend op het Uniekantoor na te komen, omdat anders de sluiting zou blijven voortduren. Enige verlichting van de financiële nood heeft het redres van 1715 wellicht gebracht, maar de situatie van het comptoir-generaal bleef gedurende de meeste jaren in de eerste helft van de 18e eeuw precair. De jaarlijkse petitities door de Raad van State opgesteld laten niet na dat bij voortdurende benadrukken.

Het financiële onvermogen van de provincies had directe gevolgen voor de admiraliteiten, wier toestand zich in dit tijdvak gaandeweg verslechterde.

Tegen de Franse dreiging had de Republiek zich voornamelijk te weer gesteld

door het landleger; dit leidde tot een relatieve verwaarlozing van de vloot die onder Engels opperbevel opereerde. Dit veroorzaakte bij het College ter Maaze te Rotterdam in 1697 een betalingsachterstand van 3,3 miljoen en te Amsterdam van 6,9 miljoen gulden.¹¹ De admiraliteit van Amsterdam had daartegenover vorderingen van 4,8 miljoen gulden op Holland en 1,8 miljoen op de andere provincies. De obligatieschuld van het Amsterdamse college werd reeds in 1673 aangegeven met 3,2 miljoen en van Rotterdam met 1,7 miljoen gulden; voor de Orizontse tol was 540.750 gulden geleend voor rekening van de provincies.¹²

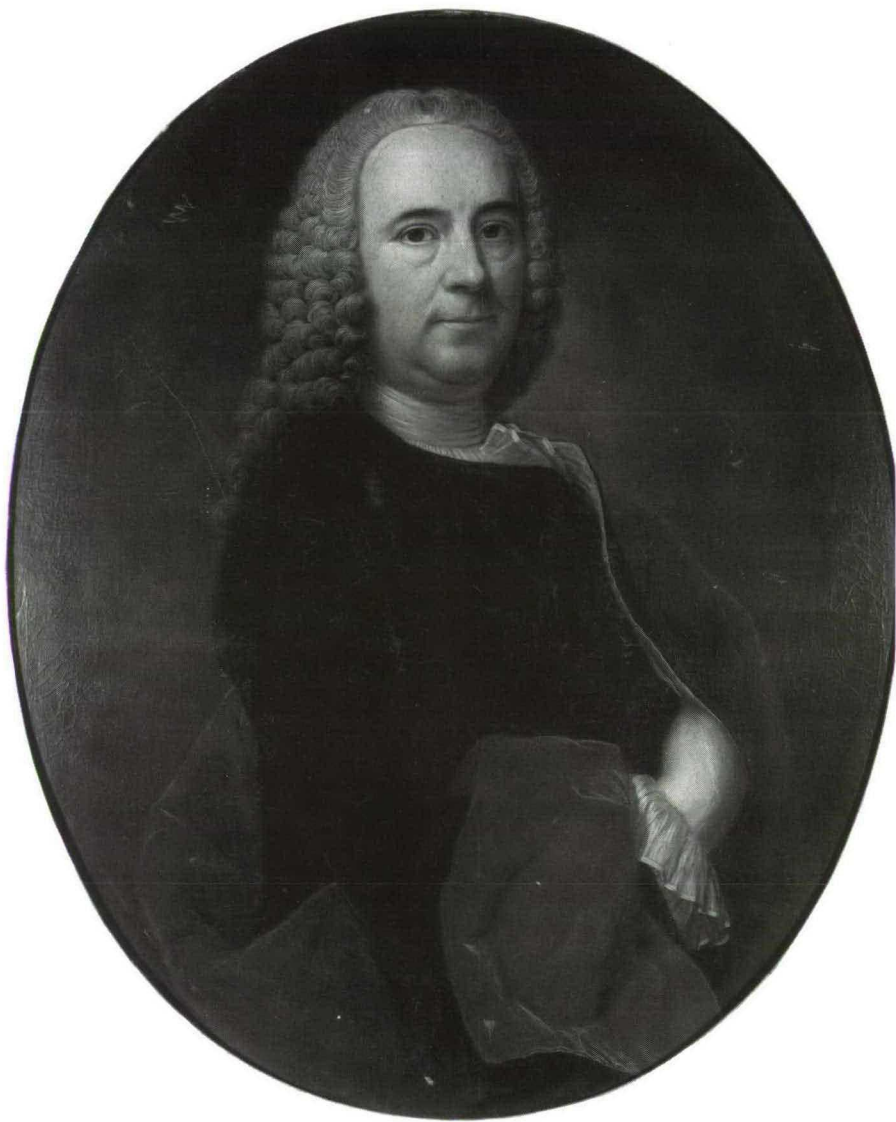
Het "fonds" der last- en veيلgelden, vanaf 1696-'97 door extra heffingen op handel en scheepvaart gevoed, gebruikte men tijdens de Spaanse-Successie oorlog ter bevordering van de kaapvaart en na 1713 bovendien ter financiering van beschermingsmaatregelen voor de koopvaardij. Meer en meer echter raakte het fonds belast met de interest van leningen waarvoor de inkomsten uit de last- en veيلgelden als onderpand dienden.

Doordat op de petities van de Raad van State niet werd betaald waren de admiraliteiten op den duur genoodzaakt hun activiteiten in te krimpen en achterwege te laten. Vanaf 1709 was bij de admiraliteit van Amsterdam de betaling van een aantal posten tot nader order opgeschort, waardoor men er kunstmatig in slaagde het evenwicht tussen inkomsten en uitgaven te bewaren. Weliswaar had Holland zich in 1709 garant gesteld voor twee 4-procents leningen van de Amsterdamse admiraliteit, 250.000 en 500.000 gulden groot, en deze geste in 1711 herhaald, het duurde tot 1713 voordat men er uiteindelijk in slaagde 400.000 gulden tegen vier procent en 100.000 gulden door de verkoop van 20-jarige renten te plaatsen.¹³ Na de vrede gingen de Staten-Generaal over tot bezuinigingen op de staat van oorlog waardoor tussen 1713 en 1764 geen enkele subsidie meer aan de marine werd toegekend.¹⁴ In 1714 overtroffen de onbetaalde rekeningen van het Amsterdams college de eigen jaarinkomsten vier à vijf maal. De hele 18e eeuw bleven schulden de admiraliteitsfinanciën zwaar belasten.

4.3. De periode 1715 - 1780

Na de Tweede Groote Vergadering (1716-1717) bleven ondanks de reductie van het Staatse leger tot nominaal 34.000 manschappen de unie-financiën lijden onder provinciale wanbetaling. Vooral de achterstanden in de rentebetaling van voor provinciale rekening door het comptoir-generaal opgenomen leningen bleven aanzienlijk. In 1717 werden de schulden van de bondgenoten ter Generaliteit gespecificeerd zoals in tabel 4.7 aangegeven.¹

Portret van Mr. Pieter Steyn (1706-1772) door Jean Fournier ca. 1750 (foto: Haags Gemeentemuseum, Den Haag)

Tabel 4.7. Schulden lopende ten laste van het comptoir-generaal (1717)

	Obligatien & 20 jr. renten	Lijfrenten
Gelderland	3.592.214	252.789
Holland	15.640.817	2.761.869
Zeeland	2.865.957	389.513
Utrecht	2.287.998	247.336
Friesland	5.128.384	494.624
Overijssel	1.908.059	169.133
Groningen	2.048.104	276.204
Drenthe	293.881	47.365
Op subsidie Barrière	7.154.031	
Generaliteit	17.381.249	2.438.816
Totaal	58.300.697	7.077.649
(Interest hierover)	(2.102.280)	(564.038)

De eerste helft van de 18e eeuw bleven de rentebetalingen over de ten behoeve van de provincies genegocieerde kapitalen problematisch. De Raad van State vatte het in de petitie voor 1753 als volgt samen:²

"Aanbelangende het Comptoir-Generaal van de Unie, waardoor onder andere verstaan moet worden het maintien van het publicq credit. Het is bekend dat de Provintiën in de vroegere tijden de Generaliteit geassisteerd hebben met haar credit uitwijssens de interessen welke eenige provintiën nog jaarlijks wegens zoodanig genegotieerde kapitalen op den staat van oorlog profiteeren, maar sedert die tijd is eerder het omgekeerde het geval, op het credit van de Generaliteit wordt voor de Provintiën genegotieerd. De Provintiën zijn dan gehouden ieder deel in rente en lossing te voldoen. Gedurende de oorlog door de Vrede van Utrecht geeindigd zijn voor de provintiën zoo immense bedragen opgenomen op gedragen consenten, welke bedragen tot nu nog vermeerderd zijn dat men ervoor moet duchten dat bij onstentenis van de bijdragen der gewesten in rente en lossing de houders van de obligaties en rentebrieven alleen het ordinaris inkomen van de Generaliteit overblijft tot hypotheek, en niet de provintiën in het bijzonder op welke resolutie of consent de kapitalen dan ook genegotieerd zijn. Hoewel nu de betaling van de provintiën gedurende de laatste voorgaande oorlog goed was kan men toch niet vergeten hoe na de Vrede in 1715 het Comptoir-Generaal 10 maanden gesloten moest worden omdat de provintiën hun handen ervan aftrokken. Het kon weer open toen men de provinciën tegemoet was gekomen door werkelijke vermindering van de rente en interessen. De betalingen hierin echter beginnen ook al weer na te laten. Dit zal ertoe leiden dat het Comptoir-Generaal weer in moeilijkheden komt en alle aansien door zal verliezen."

Uit de vermeldingen in de petities van een reeks van jaren blijkt inderdaad een verslechtering van het betalingsgedrag der gewesten, zoals geïllustreerd in tabel 4.8.³

Tabel 4.8. Achterstanden van de provincies in de interestbetalingen op het comptoir-generaal (1714-1748)(x Guldens)

1714		3.578.249	
1715		3.818.249	
1716		5.442.236	
1720	"meer dan 2 miljoen excl. Barrière-kapitalen"		
1721		2.500.000	
1722		2.750.000	*
1723 (v.a. 1715)		3.391.873	
1725	"meer dan 4 miljoen"		**
1729 (v.a. 1716)		5.303.708	
april 1747 (v.a. 1726)	6.460.905 (+Barrière	98.931)	***
juni 1748		6.600.155	(+Barrière 107.114)

* Alleen Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen; Holland afbetaald; Drenthe en Zeeland weinig ten achter.

** Voornamelijk Friesland en Groningen;

*** 710.250 gulden ten achter op interest uijtheemsche capitaalen (10.531.603 gulden groot).

Het achterblijven van de fournissementen der provincies had onvermijdelijk zware gevolgen voor de liquiditeitspositie van het comptoir-generaal. In 1717 werden de totale ontvangsten uit het generaliteitsressort aangegeven met 1,4 miljoen gulden (1708: 1,1 miljoen). Hiertegenover stonden uitgaven van 0,62 miljoen gulden (1708: 0,64 miljoen) en de interest over een generaliteitsschuld van 17,4 miljoen gulden à 4 procent: 695.240 gulden (1708: 574.312 gulden). Een meer in details gaande opgave staat ter beschikking voor 1717. De cijfers zijn in tabel 4.9. gereproduceerd.⁴

De oorzaak van de grote schuldenlast waarmee het comptoir-generaal van de Unie te kampen had, was het achterwege blijven van de betalingen op de consenten in de staat van oorlog. Dit leidde tussen 1690 en 1715 tot het opnemen van leningen voor rekening van de provincies op naam van de Unie en vervolgens weer tot jaarlijks groeiende achterstallen in de betaling van de interest. In de 18e eeuw werd er door de Raad van State nauwelijks nog geleend, wellicht noodgedwongen omdat de Generaliteit niet meer kredietwaardig werd geacht en zich, door voortdurend aan te dringen op betaling door de provincies, financieel staande trachtte te houden.

Tabel 4.9. *Inkomen en uitgaven van de Generaliteit 1717 (X Guldens)*

Inkomen	Brabant	1.048.630
	Vlaanderen	191.500
	Westwolde	20.500
	Overmaaze	46.600
Andere gemeenelands middelen		31.600
		1.338.830
Extra-ordinaris voor 15 jaar vanaf 1695 vastgelegd:		
	Brabant	70.000
	Vlaanderen	12.500
	Overmaaze	9.400
		1.430.730
Uitgaven		621.378
Interest		P.M.
<i>(Kan gesteld worden op 17.381.249 gld. à 4 procent is 695.250).</i>		

Afgezien van de interestbetalingen waren de provincies in 1747 17,1 miljoen gulden op geconsenteerde petitie in de periode 1740-'47 ten achter.⁵

Tabel 4.10 *Betalingsachterstanden van de provincies bij de Generaliteit*

	1740-1747
Gelderland	1.298.366
Holland	6.372.326
Zeeland	1.936.982
Utrecht	1.662.471
Friesland	2.843.906
Overijssel	766.048
Groningen	1.721.008
Drenthe	205.663
--	276.541
Totaal	17.083.311

De uitgaven waarop in 1740-'47 betaling uitbleef zijn in tabel 4.11 nader uitgewerkt.⁶

Tabel 4.11. Petities op de legerlasten 1740-'47 (x Guldens)

Petities 1743-1747	4.370.685
Inkoop granen 1740	59.338
Recruterij 1740-1747	953.008
Winterdiensten 1743-1747	663.079
Achterstallen soldij	2.704
Denemarken 1731	921.726
Fortificaties, Magazijnen, Extra-ord.équipage	25 schepen 1741, 20 schepen 1745
Idem	23 schepen 1743, 20 schepen 1746
Subsidie Hongarije en Bohemen	626.272
Keurvorst van Keulen	396.748
Beieren	349.445
	17.083.311

De petities tot omstreeks 1755 bevatten jaarlijkse lamentaties over de deplorabele staat der generaliteitsfinanciën door het achterblijven van de "furnissemerten" der provinciën.⁷ In 1728 stelde de Raad van State voor om de provinciale schulden bij het comptoir-generaal rechtstreeks ten laste van elke provincie te brengen, zodat de jaarlijkse interest en aflossing niet meer door de Unie voorgeschoten hoefden te worden. Concreet werd gedacht aan de opsplitsing van de ordinaris obligaties, 43.883.683 gulden, van de loterijleningen, 10.414.700 gulden en van de 32-jarige renten, 431.797 gulden 's jaars.

Gegeven de in tabel 4.7. weergegeven recapitulatie van de provinciale schulden ten comptoir-generaal, werd voorgesteld Holland de loterijleningen toe te delen, en voor het restant evenals de andere provincies ordinaris obligaties te laten overnemen. Dit betekende dat het comptoir-generaal ontlast zou worden van de rentebetaling over 10,4 miljoen gulden vanwege loterijleningen, en over 17,8 miljoen gulden (circa 40 procent) van de ordinaris obligaties.

De 32-jarige renten (431.797 guldens per jaar) wilde men door heffing van een 100e penning en een rentereductie tot vijf procent tot een jaarlijks bedrag van 230.000 gulden terugbrengen. Deze som zou de VOC voor de resterende looptijd moeten overnemen in ruil voor een aanstaande verlenging van haar octrooi.

De praktische uitwerking van deze splitsing werd eveneens door de Raad van State voorgelegd. Een manier zou zijn om elke obligatie tot 60 procent te reduceren en deze te laten lopen op het comptoir-generaal, en het restant van de obligatie in de boven aangegeven verhouding over de provincies te verdelen door middel van assignaties, waartegen de provincie een eigen obligatie zou verstrekken aan de obligatiehouder.

Tabel 4.12. Voorgestelde re-allocatie van de schulden van het comptoir-generaal van de Unie (1728).(x guldens)

	Obligaties	%	Loterijen	%
Holland	1.961.736	4 $\frac{1}{2}$	10.414.700	100
Gelderland	3.294.968	7 $\frac{1}{2}$		
Zeeland	2.357.094	5 $\frac{1}{4}$		
Utrecht	2.019.595	4 $\frac{1}{2}$		
Friesland	4.464.806	10		
Overijssel	1.678.784	3 $\frac{3}{4}$		
Groningen	1.808.053	4		
Drenthe	237.960	1 $\frac{1}{2}$		
Provincies	17.822.996	40	10.414.700	100
Comptoir-gen.	26.060.687	60	0	
	43.883.683	100	10.414.700	100

Daarnaast blijven op het Uniekantoor de lijfrenten en de kapitalen geassigneerd op de Barrière-subsidie.

De 32-jarige renten komen ten laste van de VOC.

Deze methode zou echter administratief op onoverkomelijke problemen stuiten door de veelheid en vooral de geringe bedragen van de zo gecreëerde schuldtitels. Minder rechtvaardig, omdat niet elke provincie een gelijke boniteit genoot, maar praktisch wel beter uitvoerbaar zou het zijn, om de 40 procent van de obligatie die niet meer via het Uniekantoor zou worden uitbetaald door middel van een loting op een bepaalde provincie te brengen. Alternatief werd voorgesteld om de obligatiehouder de keuze te laten. Leverde hij obligaties in tot een bepaald minimum bedrag, bijvoorbeeld 2.500 guldens, dan ontving hij assignaties op alle provincies volgens hun aandeel; terwijl lagere sommen door loting op een provincie zouden worden toegewezen om de uitgifte van een grote hoeveelheid assignaties en obligaties van geringe grootte te voorkomen.

Natuurlijk was het voor de houders van unie-obligaties, die dus ook bewust gekozen hadden voor het risico verbonden aan het lenen aan de Generaliteit, moeilijk verteerbaar dat hun vordering eenzijdig zou worden overgedragen aan een veelal (Holland uitgezonderd) minder kredietwaardige provinciale overheid. Alleen om erger kwaad af te wenden en het krediet van de Generaliteit te herstellen achtte de Raad van State een dergelijke stap, bij ontstentenis van provinciale betalingen op de schulden van de Unie, gerechtvaardigd.

De aanname dat de provincies wel zouden betalen indien de obligaties op hun eigen kantoor zouden worden gepresenteerd, maar niet zolang de Raad van State voor hen de uitbetaling verzorgde was natuurlijk vrij dubieus. De voorgestelde maatregelen zouden de liquiditeitsproblemen van de Unie oplossen en de verantwoordelijken voor deze situatie direct confronteren met de gevolgen van hun wangedrag; zij het ten koste van de belegger. Zo veel zelfopoffering kon van de

bondgenoten ter Generaliteit natuurlijk niet verwacht worden. Het plan is nooit tot uitvoering gekomen.

De generaliteitsschulden nemen in de 18e eeuw niet meer verder toe. De in 1744-'45 aflopende 32-jarige renten betekenden een verlichting van de uitgaven met circa 440.000 gulden per jaar. Tegelijkertijd hielden de subsidies in verband met het Barrière-verdrag op, en doordat de provinciale bedragen ter vervanging hiervan slechts moeizaam binnenkwamen, bleef de liquiditeitspositie gespannen. In 1754 moest de uniekas opnieuw door gebrek aan middelen, nu voor acht dagen, worden gesloten. Naar aanleiding hiervan vond op 26 april 1754 overleg tussen de provincies plaats. Een commissie van onderzoek liet er weinig twijfel over bestaan dat van de zijde van de provincies weinig ondersteuning voor de uniefinanciën te verwachten viel. Het redres der generaliteitsfinanciën was niet anders mogelijk dan door bezuinigingen op de uitgaven en door een verhoging van de inkomsten uit het ressort van de Unie. Bovendien moesten de achterstallige schulden en interesten van Zeeland (1,55 miljoen), Friesland (0,33 miljoen) en Groningen (0,189 miljoen) ingevorderd worden. Daarna schijnt de aflossing der schulden krachtig ter hand genomen te zijn; in hetzelfde tijdvak ging raadpensio-naris Steyn de sanering van de Hollandse schuldenlast in banen leiden. Toch wees de Raad van State er in 1756 nog eens uitdrukkelijk op dat het de Generaliteit niet mogelijk was Zeeland in haar financiële problemen tegemoet te komen. Want zelfs het achterblijven van alleen al het Zeeuwsche "furnissement" was voldoende om het comptoir-generaal opnieuw in moeilijkheden te brengen.⁹

Tabel 4.13. Overzicht schulden lopend ten comptoir-generaal van de Unie 1715-1786 (Guldens x 1000)¹⁰

		Jan. 1715	1717	1728	juni 1746	dec. 1766	1786
Ord.obligaties	G	18.467	17.381	18.861	}	12.345	4.157
	P.	19.494	19.727	17.823		11.594	12.920
	B.	6.942	4.996	7.200	7.200	1.562	3.021
20/32 j. renten	G.	2.158					
	P.	5.038	5.038	}			
	B.		2.158				
Lijfrenten	G.				5.000	3.000	
	P.	4.639	4.639	}			737
	B.	2.439	2.439				301
Loterij 3m.	G.	995	995				
	P.	2.005	2.005				
Loterij 6m.	G.	500	500	}	10.400	8.256	
	P.	5.500	5.500			261	
	B.					1.459	
Totaal		68.177	65.378	68.685	59.100	38.477	21.136
(Uijtheemsche Cap.		11.062			10.532)		

G.= generaliteitsschuld; P.= schulden ten laste van de provincies; B=barrièrekapitalen

De totale schuldenlast ten comptoir-generaal, in 1728 bijna 69 miljoen gulden, daalde tot naar schatting 59 miljoen in 1746 en 38,5 miljoen gulden in december 1766. In 1786 bedroegen de kapitalen 21,1 miljoen en was er in de generaliteitskas zelfs een batig saldo van 3.651.968 gulden niettegenstaande de financiële tegenspoed door de Vierde Engelse Oorlog.

Deze voorspoedige ontwikkeling is alleen te verklaren door het feit dat de provincies blijkbaar hun verplichtingen tegenover de Unie met grotere stiptheid gingen nakomen. Door het vermijden van extra uitgaven en incrementele bezuinigingen wist men de provinciale financiën na 1755, met name in Holland, op de been te houden en de gewestelijke, zowel als de generaliteitsschulden, te delgen. De staat van oorlog, in 1750 13,9 miljoen gulden groot, bedroeg in 1755 nog maar 11,8 miljoen en was in 1785 tot 10,7 miljoen per jaar verminderd.

Vanaf 1726 droegen ook de jaarlijks gehouden generaliteitsloterijen bij tot de betere financiële omstandigheden op het comptoir-generaal. Tot het einde van de 18e eeuw werden 90 loterijen georganiseerd waarin met uitzondering van de 35e in 1755, geldprijzen (geen obligaties) te verdienen waren. In 1759 verklaarden de Staten-Generaal nadrukkelijk dat: "*de Generaliteitsloterijen niet weinig aan 's lands finantien contribueren.*" De Raad van State constateert in 1791: "*dat de Generaliteitsloterijen tot een merkelijk soutien strekken voor de finantien van de Generaliteit.*"¹¹

De unie-financiën in engere zin laten met name na 1760 een vooruitgang zien. Uit de cijfers van tabel 4.14. blijkt dat door een geleidelijke vermindering van de uitgaven (exclusief interest) en bij langzaam oplopende inkomsten, zelfs na betaling van de rente over de schuld, een klein positief saldo verscheen vanaf 1757. Werkelijk substantiële overschotten, relatief gezien, treden na 1761 op; door deze aan te wenden voor de aflossing begint een zichzelf versterkend proces dat gemiddeld genomen over de periode 1749-1768 leidde tot een jaarlijks surplus van ruim 220.000 gulden.¹²

Financieel problematisch bleek ook het onderhoud der versterkingen, die de Republiek sedert 1698 in de zogenaamde barrièresteden in de Zuidelijke Nederlanden onderhield. Het militaire oogmerk van deze constructie was een beveiliging van de zuidgrens teneinde een herhaling van de traumatische gebeurtenissen uit het jaar 1672 te voorkomen. Maar de strekking van het Barrière-tractaat was mede de Zuidelijke Nederlanden economisch afhankelijk te houden van het Noorden.¹³

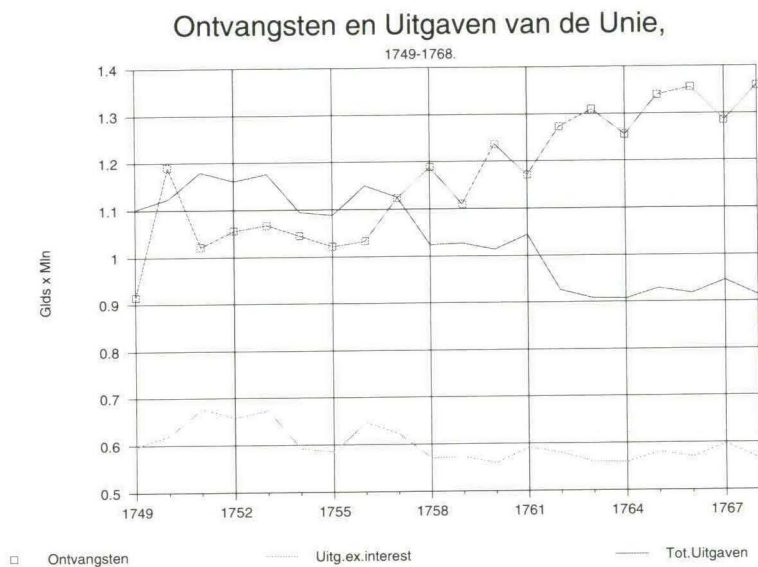
In de praktijk bleek de waarde van de Barrière teleurstellend; in 1701 ontruimde Lodewijk XIV de garnizoenen zonder noemenswaardige tegenstand. Niettemin wist de Republiek in 1715 te Utrecht een nieuw Barrière-tractaat te bewerkstelligen dat van aanvang met Oostenrijkse tegenwerking te kampen had. De redenen hiervoor lagen op het economisch vlak; de kosten van de bezettingen in de garnizoensplaatsen zouden voor drievijfde door de Zuidelijke Nederlanden betaald moeten worden, terwijl voorts het Zuiden verplicht werd haar handelspolitieke belangen aan die van het Noorden op te offeren.¹⁴

Tabel 4.14. Ontvangsten en uitgaven van de Unie 1749-1768 (x Guldens)

JAAR	ONTVANGSTEN	UITGAVEN EXCL. INTEREST	RESTANT
1749	914.751	598.197	316.554
1750	1.190.365	620.119	570.246
1751	1.021.137	677.315	343.822
1752	1.055.858	658.983	396.875
1753	1.067.204	673.683	393.520
1754	1.045.059	591.808	453.251
1755	1.021.150	585.144	436.006
1756	1.032.256	648.088	384.168
1757	1.123.425	622.713	500.711
Totaal			3.795.157
Gemiddeld per jaar			421.684
3 % interest over 16.761.355*			502.840
Jaarlijks tekort gemiddeld			81.156
			=====
1758	1.188.670	570.795	617.875
1759	1.110.147	572.957	537.189
1760	1.237.025	559.796	677.229
1761	1.171.559	591.653	579.905
Totaal			6.207.357
Gemiddeld per jaar			477.489
3 % interest over 15.117.823*			453.534
Jaarlijks overschot gemiddeld			23.954
			=====
1762	1.273.510	579.426	694.084
1763	1.309.752	561.169	748.583
1764	1.256.450	559.808	696.641
1765	1.340.584	581.528	759.066
1766	1.356.014	570.779	785.235
1767	1.258.980	597.653	688.327
1768	1.359.110	566.679	792.431
Totaal			11.371.726
Gemiddeld per jaar			568.586
3 % interest over 11.572.323*			347.169
Jaarlijks overschot gemiddeld			221.416
			=====
(* = Generaliteitsschuld)			

Grafiek 4.2. Ontvangsten en uitgaven van de Unie 1749-1768

Ten behoeve van de eerste Barrière was door de Republiek sedert 1698 300.000 gulden op de staat van oorlog bestemd. Met dit inkomen als fonds leende men tussen 1698 en 1701 zes miljoen gulden tegen vijf procent rente, en tussen 1705 en 1709 bovendien nog eens 941.000 gulden (zie het overzicht in tabel 4.3.). De financiële tegemoetkoming die Oostenrijk in 1715 werd afgedwongen bestond uit een jaarlijkse vergoeding van 1,4 miljoen gulden cour en voorts uit de overname van schulden 15 miljoen gulden cour groot, die jaarlijks 737.780 gulden kostten. In totaal bedroeg de annuïteit circa 2,1 miljoen gulden, of ongeveer eenderde van de totale begroting der Zuidelijke Nederlanden. Tot 1740 bleef het saldo der regeringsfinanciën in de Zuidelijke Nederlanden zwaar déficitair, de jaarlijkse interesten werden onregelmatig of niet betaald en het staatskrediet verviel tot een laag peil. Naast een aantal maatregelen tot sanering van de financiën in de eraan voorafgaande jaren, greep Maria-Theresia de Vrede van Aken aan om de jaarlijkse Barrière-vergoeding van 1,4 miljoen te stoppen. Tegelijk werden de importheffingen verhoogd, zonder voor de Republiek een uitzonderingspositie in te ruimen, waarmee men met voorbijgaan aan het Tractaat beoogde de staatsinkomsten te vergroten en de eigen nijverheid tot ontwikkeling te brengen.¹⁵

De Raad van State had de jaarlijkse subsidie van Oostenrijk tot fonds gemaakt voor de rentebetaling over de schulden die sedert de Spaanse Successie-oorlog, waarschijnlijk in samenhang met de Barrière, waren gemaakt. Het overzicht in tabel 4.13 laat zien dat de tot 1717 opgenomen 9½ miljoen gulden, jaarlijks 488.232 gulden interest vereisten. Door het ophouden van de Oostenrijkse subsidie moest men ertoe overgaan deze kapitalen, althans voor een deel, over de provin-

cies te repartitiëren. Vanaf 1 januari 1745 moeten de provincies 202.406 gulden bijdragen; 90.630 voor ordinaris interest en 111.776 aan lijfrenten. Ultimo 1747 bedroeg de achterstand hierover 98.931 gulden.¹⁶ De obligatieschuld blijkt nog in 1790 met 3,021 miljoen gulden à 90.630 gulden hetzelfde, lijfrenten waren door afsterven tot 21.498 gulden per jaar verminderd.

4.4. De periode 1780 - 1795

De relatief voorspoedige ontwikkeling van de unie financiën sedert 1760 was een gevolg van het vermijden van elke extra uitgave. Oorlog was een luxe die de Republiek zich in de 18e eeuw niet meer veroorloven kon, en met de 10 à 12 miljoen gulden die gemiddeld jaarlijks via de staat van oorlog besteed werden was geen doelmatige defensie meer mogelijk. De Vierde Engelse Oorlog bracht duidelijk het militaire en financiële tekortkomen aan het licht. Met name de gewesten Zeeland, Friesland en Groningen hadden grote moeite met het nakomen van de consenten op de petitie. Buiten Holland voelden vele provincies zich onbillijk belast met de verdeling van de quotentabel en dit leidde in 1785 tot het instellen van een commissie, die tot taak had de bijdragen van de provincies aan de unie-uitgaven in overeenstemming te brengen met ieders draagkracht. Naast de herziening van de quote stond eveneens een wijziging op stapel van de systematiek van de ordinaris staat van oorlog, die gemaximeerd was tot een bedrag van 13,5 miljoen gulden. De Raad van State wilde de staat niet meer afhankelijk maken van de jaarlijkse consenten, die of in het geheel niet, of met grote vertraging binnenkwamen, maar een permanente verdeling van de gewone lasten voor de duur van 25 jaar laten goedkeuren. Aanvullend hierop zouden periodiek petitities worden ingediend ter goedkeuring van buitengewone uitgaven. Eveneens was men van plan om de staat te zuiveren van fictieve, zogenaamde dode of smokkel-posten, die een zodanige omvang hadden gekregen dat de bedragen en aantallen op de jaarlijkse staat nog slechts een benadering van de werkelijke toestand pleegden te zijn.

Met de reorganisatie van de staat van oorlog trachtte de Prins na de restauratie in 1787 een vermeerdering van de militie door te voeren, wat de bondgenoten 2,3 miljoen gulden per jaar meer ging kosten. Holland verbond haar eventuele goedkeuring van de staat van oorlog aan de eis van een jaarlijkse équipage voor de vloot. Een en ander maakte het vraagstuk er natuurlijk niet gemakkelijker op.

Het gewestelijk particularisme en de geheimdoenerij, onder de meest krasse voorwendsels, maakten echter dat de noodzakelijke opening van de gewestelijke financiën niet gebeurde. Een onderzoek naar de verschillen in belastingdruk tussen de diverse landstreken bleek evenmin uitvoerbaar. Op voorstel van de Prins wist men tenslotte in 1789 de provincies ertoe over te halen een opgave te doen van datgene wat er over zou schieten voor de Unie, indien op het ordinaris inkomen de provinciale huislasten in mindering gebracht werden; met het volgende resultaat in vergelijking met de bestaande situatie:¹

Tabel 4.15. Ordinaris overschot en quote van de provincies

	Ordinaris overschot	Relatief aandeel	Ordinaris Quote	Extra-ord. Quote	Ord.Quote 1616	Extra-ord. Quote 1616
Gelderland	926	7.13.10	6.0.10	6.7.9	5.11.2	5.12.10
Holland	7264	60.7.3 ¹ / ₂	62.1.0	65.11.10	57.14.9	58.6.4 ¹ / ₄
Zeeland	454	3.15.5	3.16.0	4.0.10	9.1.10	9.3.8
Utrecht	652	5.8.4 ¹ / ₂	4.10.0	4.15.2	5.15.8	5.16.7 ¹ / ₂
Friesland	1458	12.2.5	9.7.0	9.17.8	11.10.11	11.13.2 ³ / ₄
Overijssel	449	3.14.8	3.9.6	3.13.5	3.11.8	3.11.8
Stad en Lande	830	6.18	5.7.8	5.13.10	5.13.6	5.16.7 ¹ / ₂
Drenthe			19.10	(1.0.0)	0.19.10	(1.0.0)
Generaliteitskas			4.8.2			
TOTAAL	12033	100.-.-	100.-.-	101.-.-	100.-.-	101.-.-

De "Memorie houdende het Generaal Rapport van de Personeele Commissie voor het Financiewezen met Bijlagen" en het "Generaal Rapport van de Personeele Commissie voor het Defensiewezen" werden 21 mei 1790 aan de Staten-Generaal gepresenteerd.

Het eerste deel handelde over het quotenvraagstuk, deel twee gaf een overzicht van de situatie van de generaliteitskas en het derde deel behandelde de staten van oorlog. Inhoudelijk beval men aan om de staat van oorlog in herziene vorm voor de duur van 25 jaar vast te stellen. In vreedstijd waren hiermee de volgende bedragen gemoeid:

- ordinaris staat	9.686.251- 13- 6/3
- extra-ordinaris staat	3.257.881- 8- 8
- totaal	12.944.133- 2- 1/3

Voorts bevatte het rapport voorstellen betreffende de middelen van afkomst en constrainte met als doel om de besluitvorming bij meningsverschillen, meestal was namelijk eenstemmigheid vereist, wat soepeler te laten verlopen. Op de financiële toestand van het comptoir-generaal werd zeer uitvoerig ingegaan, omdat verscheidene provincies in de veronderstelling verkeerden dat door de voorspoedige ontwikkeling ervan een quotenverlichting tot de mogelijkheden zou behoren.

Tabel 4.16 Schulden lopend op het comptoir-generaal van de Unie (1786)² (x guldens)

	KAPITAAL	INTEREST	LIJFRENTEN*
Gelderland	481.071	14.432	2.871
Holland	4.063.784	121.913	30.427
Zeeland	2.408.622	72.258	4.432
Utrecht	595.750	17.872	2.813
Friesland	4.513.001	135.390	6.530
Overijssel	0	0	1.918
Stad en Lande	716.324	21.489	3.132
Drenthe	141.110	4.232	538
	12.919.665	387.589	52.665
Barrière	3.021.000	90.630	21.498
Generaliteit	3.651.968	109.559	0
Sedert '57 op het kantoor der Beden 's-Hertogenbosch	504.933	15.148	0
Totaal	20.097.567 =====	602.927 =====	74.164 =====

* Jaarlijks, voorzover het afsterven ten C.G. bekend.

Om dit overzicht te completeren werd nog vermeld dat buiten de kapitalen op rekening van de provincies opgenomen vóór 1717, op krediet van de Unie voor rekening van Friesland nog 3.752.786 gulden was opgenomen. Sedert 1786 tot aan het verschijnen van het rapport in 1790 is daarna uit hoofde van het verdrag van Fontainebleau in 1786/'87 vier miljoen gulden door de Keizer opgenomen onder garantie van de Staten-Generaal. Eveneens onder garantie van H.H.M. is door de vorst en Stenden van Oost-Friesland 140.000 respectievelijk 219.481 gulden geleend en door Frankrijk vijf miljoen. In 1790 loste Frankrijk hierop 1.440.000 af. Daarna werd nog door Groningen 2.023.782 gulden opgenomen en door de Keizer 5.122.500 gulden. De Franse en Groningse interest werd ten comptoir generaal uitbetaald, die van de Keizer te Wenen en de rest te Amsterdam.

De situatie in 1786 liet inderdaad zien dat de Unie-kas in staat was voorschotten aan de provincies te verstrekken en oude schulden af te lossen. Maar de ruimte was beperkt. De na 1783 ontstane schulden van de provincies ter Generaliteit wilde men wel kwijtschelden, met uitzondering van de achterstallen op de barrière-kapitalen en de leningen die voor de provincies werden opgenomen, om hun aandeel in de betaling van de Pruisische invasietroepen te betalen. In werkelijkheid viel het echter tegen dat met moeite zes ton, 4¹/₂ procent, aan generaliteitsgelden per jaar voor de staat van oorlog konden worden aangewend. Hiertoe moest men aan de uitgavenkant de grootste zuinigheid betrachten, zodat het rapport uitvoerig inging op een specificatie van schrijflonen, riemen papier, kaarsen, touwtjes en andere kosten van de griffie van H.H.M.

Gelijktijdig met het rapport over de staat van oorlog werd ook het "Marinerapport" ingediend. De toestand van de admiraliteiten, die onder een schuldenlast van 16 miljoen gulden gebukt gingen, vereiste ingrijpende hervormingen. Voorgesteld werd om de bestuurlijke wantoestanden bij de admiraliteitscolleges op te lossen door het in het leven roepen van een Centrale Raad voor Marinezaken. Dit hield echter in dat Holland de invloed die het onder de oude structuur kon uitoefenen zou verliezen. Deze provincie drong er dus op aan dat de andere gewesten allereerst hun achterstand op de betaling van de petities voor de vloot zouden nakomen, omdat huns inziens daar de oorzaak van de problemen van de admiraliteiten lag.

Einde 1792 aanvaardde men na uitvoerige beraadslagingen in eerste en tweede aanleg het Quotenrapport, terwijl over de repartitie van de vaste som voor marine en de verdeling van de schuldenlast nog tot na 1794 werd gedelibereerd. Toen namelijk moest de Indische retourvloot een Engelse haven binnenvluchten en betekende het uitblijven van de eraan voor de admiraliteiten verbonden inkomsten de nekslag voor het oude systeem.³

Het accoord in 1792 was echter nog nauwelijks gesloten of de moeilijkheden begonnen opnieuw; bijvoorbeeld over de vraag of de schulden ter Generaliteit volgens de oude of volgens de nieuwe quote moesten worden afgelost; of over provincies die op de nieuwe staat van oorlog meer dan andere zouden profiteren van de soldijen van afgestorven majoors en andere "dooede posten". Ook de nieuwe regeling kon hierin blijkbaar geen verandering teweegbrengen.

Van de 70.404.771 gulden die tussen 1780 en 1784 werden gepetitioneerd betaalde Holland 40.977.017 of 54,34%; de andere provincies samen 18,39%. Van de tussen 1792 en 1794 ingediende petities ter grootte van 37.997.340 gulden kwam 26.999.213 gulden binnen; Holland nam deel voor 47,99% en de andere provincies voor 23,06%. Er lijkt dus van een lichte verbetering in het gedrag van de provincies sprake; bedacht moet echter worden dat vanaf 1792 voornamelijk voor het leger gepetitioneerd werd en als vanouds de landgewesten in afwachting van redressen bij de admiraliteiten hun consenten voor de vloot terughielden.⁴ Nijpende geldnood bracht de Raad van State er zelfs toe het heffen van een algemene belasting over inkomen voor alle gewesten voor te stellen. Het leger gedesorganiseerd, nominaal 65.000 manschappen sterk, was in werkelijkheid met 16.000 soldaten te velde, waarbij het aan het meest noodzakelijke, ontbrak.⁵ De regeling van het quotenvraagstuk, dat door de tijdgenoten grote betekenis kreeg toegemeten, bracht in de praktijk geen grote verandering in de bestaande toestand. Einde 1794 is de bestuurlijke, militaire en vooral financiële crisis onstuitbaar. De generale petitie voor 1795 spreekt hoofdzakelijk over het dreigend bankroet. Aangezien de gewesten slechts hun consenten konden nakomen door het aangaan van leningen, die geweigerd werden, kwam het gevraagde geld niet binnen. De thesaurier-generaal beval zelfs aan ter versterking van het staatskrediet een hoeveelheid contant geld of waardepapieren bijeen te brengen als fonds voor rente en aflossing van op te nemen leningen.⁶

De Vierde Engelse oorlog bracht de VOC een enorme klap toe, belangrijke bezittingen gingen verloren en de retouren vielen in Engelse handen. De neergang

van de compagnie had na ongeveer 1720 ingezet en manifesteerde zich in afkalvende marges. Bedroeg in de periode 1660-1670 de opbrengst van de veilingen 92 miljoen tegenover équipagekosten van 80, in de 18e eeuw bijvoorbeeld tussen 1760-1770, moest men veel meer investeren: in totaal 199 miljoen voor een in verhouding lagere opbrengst van 214 miljoen.⁷ De oorzaak van de toegenomen kosten is omstreken maar een factor vormde het inefficiënte beheer in Indië. Een andere factor is de ondoelmatige financieel-administratieve organisatie.

Voor na 1743 gaan de eigen middelen tekortschieten en neemt de vlottende schuld toe. In 1743 had de compagnie 7,5 miljoen onopeisbare obligatieschuld en 1,4 miljoen aan kortlopende anticipaties aan de passiefzijde van haar balans. Na 1750 werd er reeds voor meer dan 10 miljoen geanticipeerd en in 1760 bedroeg de jaarlijks stijgende vlottende schuld meer dan 20 miljoen. De balans uit 1761 laat zien dat elke stagnatie aan de opbrengstkant het labiele evenwicht moest verstoren. Tegenover een netto werkkapitaal (de kas en voorraden plus debiteuren minus crediteuren) van 8,6 miljoen gulden stonden anticipaties van 22,6 miljoen en obligaties van 7,5 miljoen.⁸ Hoewel het vast actief (schepen, bezittingen) noch eigen vermogen gewaardeerd werden kan hieruit afgeleid worden dat op korte termijn alleen de opbrengst van de retourvloot het financiële evenwicht in stand hield.⁹

In tegenstelling tot een normaal verkoopresultaat van ongeveer 20 miljoen gulden werd in februari 1781 duidelijk dat de verkopen onvoldoende zouden zijn om de anticipaties af te lossen. De VOC vroeg en verkreeg van de Staten-Generaal betalingsuitstel voor één jaar. In 1782 met een schuldenlast van 18 miljoen aan anticipaties en 7,5 miljoen aan langlopend krediet, werd besloten om de receptissen van de anticipaties met bijbetaling van 50 procent in contant geld in onopeisbare obligaties om te zetten waarvan de rentebetaling door Holland werd gegarandeerd. De 7,65 miljoen gulden die de VOC bij de Wisselbank had geleend werden door de Amsterdamse thesaurie als obligatielening overgenomen en eveneens door Holland gegarandeerd. In juni 1783 wendde de compagnie zich tot de Staten-Generaal met het verzoek om financiële steun ter grootte van 14 miljoen gulden. Men voerde verliezen op ten gevolge van de oorlog van 10 miljoen aan goederen/schepen en 10 miljoen op Aziatisch bezit. In 1785 bereikten haar schulden 50 miljoen gulden¹⁰ en de VOC dreigde met sluiting van werkplaatsen en werven als Holland niet op korte termijn 30 à 35 miljoen gulden bereidstelde.

Ondanks kritiek en wantrouwen ten aanzien van het beheer der compagnie konden de Bewindhebbers zonder wezenlijke verandering in hun positie overleven. Het belang en de onmisbaarheid van de VOC voor de nationale economie stond buiten discussie, alleen G.K. van Hogendorp waagde het in 1792 de opheffing ervan voor te stellen. De in 1790 benoemde "Staatscommissie van Gecommitteerden tot de zaken van de Oostindische Compagnie" besloot in 1792 tot het zenden van een Commissie Generaal naar Indië om daar de noodzakelijke reorganisaties door te voeren. Voor het zover kwam echter werd in december 1795 het bestuur afgelost door een 21 man tellend committee, de VOC werd genationaliseerd, de participanten zonder schadeloosstelling onteigend. De balans toonde 127 miljoen aan passiva en 10 miljoen aan activa (uiteraard zonder vast actief

zoals Indisch bezit, schepen, magazijnen en voorraden te waarderen). De tweede West-Indische Compagnie beperkte na 1751 haar taak tot het bestuur over de Afrikaanse forten, de Antillen, Essequibo en Demerary. In 1791 werd haar charter niet verlengd en de compagnie door de Generaliteit overgenomen. Als schade-loosstelling ontvingen de aandeelhouders 30% van de nominale waarde der aandelen in generaliteitsobligaties. De schuldenlast van de compagnie bedroeg 11.580.462 gulden.¹¹

In de Staatsregeling van 1798 zegevierde het beginsel van de "Een- en Ondeelbaarheid" ook op gebied van de overheidsfinanciën. Titul VI. van de Finantiën verklaarde in artikel 201:

*"De Schulden en Verbintenissen vóór de invoering van de Staatsregeling gemaakt en aangegaan niet alleen door of vanwege de Generaliteit maar ook vanwege de onderscheiden Provinciën, de drie Kwartieren van Gelderland, het Landschap Drenthe en Bataafsch Braband worden verklaard en gehouden voor Nationale schulden en Verbintenissen van het gehele Bataafsch Volk."*¹²

In artikel 202 e.v. werd de verwisseling geregeld van alle rentebrieven, obligaties recepissen en andere titels in nationale schuldbrieven. De realisatie hiervan heeft tot 1814 moeten wachten; hierbij werd tevens een noviteit, de coupon, geïntroduceerd. De vroeger gebruikelijke aantekening op de mantel van de obligatie werd daardoor overbodig. Over de omvang van de Nationale Schuld bij het amalgame ontbreken exacte opgaven. Van de Kastele becijferde voor de hele Republiek, waarschijnlijk medio 1796, de volgende omvang:¹³

Tabel 4.17 Overzicht "Nationale Schuld"

	1796		1799
	KAPITAAL	INTEREST	INTEREST
Holland	453.985.724	12.501.824	14.374.965
Friesland	31.706.933	1.232.053	1.189.816
Gelderland	8.841.114	346.021	643.353
Stad en Lande	9.723.084	350.002	470.000
Utrecht	37.313.389	858.252	881.960
Zeeland	58.267.664	1.615.620	1.714.442
Overijssel	9.389.400	329.394	405.613
Brabant	p.m.	62.108	411.402
Drenthe	2.000.000	71.111	63.207
	611.227.518	17.386.385	20.154.762
Generaliteit	17.500.000	700.000	
Admiraliteiten			6.713.074
Oost-Indische Cie.			2.220.627
West-Indische Cie.			168.733
Totaal	628.727.518	18.086.385	29.257.196

Goldberg noemt nog enkele andere opgaven: 690 miljoen schuld en 18,978 miljoen interest alleen voor de provincies exclusief de Generaliteit volgens de representant Vitringa; 800 miljoen aldus de Mist, Zilissen 900 miljoen en reeds in 1776 957 miljoen.¹⁴

In 1814 werd opgegeven dat het bedrag aan "oude" schulden die bij de constitutie van 1798 genationaliseerd waren 1.000.136.256 gulden bedroeg. In 1814 was dat bedrag met jongere leningen aangegroeid tot 1.232.261.852 gulden.¹⁵

De rentelast bleef stijgen en bedroeg in 1809 39 miljoen tegenover een belastingopbrengst in de eerste decennia van de 19e eeuw van omstreeks 33 miljoen. Inclusief de normale staatsuitgaven van 32 miljoen was in de Napoleontische tijd het jaarlijks tekort 38 miljoen.¹⁶

In 1810 werd het staatsbankroet een feit. Na de inlijving besloot Napoleon tot tiërcering van de rentebetalingen op de schuld, een voor vaderlandse begrippen ongehoorde daad die echter de enige uitweg bleek te zijn. Ook Willem I moest in 1814 besluiten van de totale nationale schuld die was omgezet in een $2\frac{1}{2}$ procent grootboeklening, over slechts eenderde, de werkelijke schuld, interest te betalen. Tot 1839 bleef de financiële situatie precair en ondoorzichtig. Toen leidde de verwerping van de zoveelste leningswet tot het heengaan van de Koning en een onder Minister Van Hall doorgevoerde sanering van de publieke schuld, die het herstel van de staatsfinanciën mogelijk maakte.

ASPECTEN VAN STAATSSCHULD

5.1 Staatsschulden en de financiële sector

Tot ongeveer 1598 bleef de omvang van de publieke schulden in de Republiek beperkt. De Staten van Holland trachtten zoveel mogelijk de oorlogskosten uit het lopende inkomen te bestrijden.¹ Daarna stegen mede door het terugbetalen van Engelse voorschotten de leningen. Vooral na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand namen de schulden explosief maar schijnbaar moeiteloos toe bij een rentevoet die tussen 1600 en 1650 meer dan halveerde; van penning 12 naar penning 25. Deze ontwikkeling duidt op het gevestigde krediet van de provincie Holland en een voldoende aanbod van kapitaal niettegenstaande een eveneens zeer omvangrijk beslag van vermogen in de particuliere sector, in handel en scheepvaart.

Uit het onderzoek van James Tracy naar de oorsprong van Hollands zelfstandig financiewezen, blijkt dat de stedelijke bestuurders bij het ontstaan van de provinciale schuld in de vorm van jaarrenten, tussen 1540 en 1560 als investeerders een overheersende rol toekwam. In de voornaamste Hollandse steden was meer dan 58% van de grote beleggers en meer dan 61% van het door hen ingelegde kapitaal afkomstig van bekleders van openbare ambten. Bovendien tekenden zij voor gemiddeld drie tot zes keer meer per hoofd in dan hun vergelijkbare kapitaalkrachtige stadsgenoten.² De reden hiervoor schijnt te zijn dat de grote kooplieden, vaak emigranten, het politieke bedrijf schuwden. De bestuurlijke elite daarentegen kwam steeds minder voort uit handel en scheepvaart en vormde een gesloten maatschappelijke laag van professionele regenten, die buiten onroerend goed en particuliere onderhandse leningen weinig alternatieven ter beschikking stonden als een rendabele geldbelegging.³

De grote toename van de schulden in de eerste helft van de 16e eeuw is echter alleen verklaarbaar door de grotere verbreiding van de publieke schuld als geldbelegging. Voortbouwend op de traditie van de stedelijke renten leidde de gestegen welvaart eveneens tot een grotere behoefte aan relatief risicoloze spaarvormen. Hieraan voldeden de provinciale schuldtitels nadat het krediet vanaf het midden van de 15e eeuw voldoende gevestigd was. Grote kooplieden vormden hierop geen uitzondering, zoals blijkt uit de aankoop in 1646 door Louis de Geer van obligaties van 200 gulden voor zijn kinderen.⁴

Marjolein 't Hart heeft steekproefsgewijs in 1649 en 1650 de beleggingen in generaliteitsobligaties bekeken.⁵ Het blijkt dat 56% van de 3.591 stuks uitgegeven obligaties (in totaal meer dan zes miljoen guldens) naamloos was. De toonderstukken waren bovendien gemiddeld groter dan de op naam gestelde stukken: 1.900 v. 1.500 gulden met een spreiding die liep van 50 tot bijna 40.000 gulden per obligatie. De grote investeerders verkozen blijkbaar toonderstukken vanwege de makkelijke verhandelbaarheid. Van de bekende investeerders (607 mannen, 485 vrouwen en 86 corpora) blijken de tien grootste inschrijvers bijna zonder uitzondering uit de bestuurlijke toplaag van Den Haag te komen. Hoewel de top, 1% van de inschrijvers, 12% van het kapitaal voor zijn rekening nam, bracht tweederde van de inschrijvers minder dan 2.000 gulden in; een teken van de grote spreiding der beleggers. Onder de kleinere niet anonieme obligatiehouders vinden we burgemeesters en magistraten uit de kleinere Hollandse steden, liefdadigheidsinstellingen maar ook kooplieden, ambachtslieden en middenstanders. De totaalindruk is dat de Haagse bestuurders relatief sterk vertegenwoordigd zijn en vermogende kooplieden minder; met de kanttekening dat de laatsten waarschijnlijk de anonimiteit prefereerden en daarom minder makkelijk te identificeren zijn.

Een soortgelijke dwarsdoorsnede uitgevoerd naar intekenaars op Hollandse obligatieleningen in 1628 en van 1648 tot 1650⁶ door 't Hart, laat zien dat de verschillen per ontvangkantoor wat betreft het type van de schuld, hetzij los-, lijfrenten of obligatie, en ook van de gemiddelde grootte van de inschrijving aanzienlijk zijn.⁷ Voorzover de kopers bekend zijn is het opvallend dat het comptoir-generaal overeenkomstig de conclusie bij de generaliteitsobligaties, onder de grootste inschrijvers voornamelijk bestuurders laat zien. Met dit verschil dat in 1628 hieronder meer personen met een adellijke titel te vinden zijn dan in 1650.

In Amsterdam is, 1628 en 1650 samen genomen, de beeldvorming genuanceerder. De grootste inschrijver met 78.000 gulden was Pieter Trip, vermogend koopman en wapenhandelaar. Verder waren van belang liefdadigheidsinstellingen (zoals het oudemannenhuis 25.000 gulden, leprozenhuis 17.800 gulden), regenten en kooplieden zoals Jacob Willemsz Hooft (1588-1659). Onder de lagere inschrijvingen komen voor burgemeesters, een doctor, een koopman in zijde etc.

Rotterdam laat zowel in 1628 als 1650 een veel groter aandeel van kleine en middelgrote beleggers zien. De obligaties lager dan 500 gulden maakten in Amsterdam respectievelijk 5,4 en 6,8% uit; in Rotterdam 27,8 en 24,5%. De Rotterdamse lijst vertoont een representatief beeld van de burgerij met kooplieden, burgemeesters, dienstmaagden, wezen en ambachtslieden. Opvallend is dat in 1653 bijna 95% van de schuld op het Rotterdamse kantoor uit losrenten bestond.⁸

Deze sporadische gegevens zijn een duidelijke illustratie voor de brede basis en de diepe wortels van de publieke schuld in de Republiek.

De toename van de schuld was vooral mogelijk door de introductie en sterke uitbreiding, tegen de zin van de overheid in, van de obligatie aan toonder, die gemakkelijker verhandelbaar en fiscaal voordeliger dan jaarrenten was.⁹ In 1653 bleek dat 60% van de uitstaande schuld in het Zuiderkwartier bestond uit obliga-

tielingen, 33% was in de vorm van losrenten opgenomen en 8% als lijfrenten, al zijn de plaatselijke verschillen groot. In de tweede helft van de 18e eeuw was het aandeel der obligaties (inclusief loterijleningen) verder toegenomen tot bijna 85% van de totale schuldenlast.¹⁰

De handel in overheidsobligaties had in vergelijking met de intensieve en omvangrijke handel in aandelen (actiën) van de Oost-Indische Compagnie, tot 1672 een rustig en beperkt karakter.¹¹ De handel in aandelen van de VOC (en van de West-Indische Compagnie, uit 1621) nam bij tijd en wijle grote vormen aan en was voornamelijk speculatief. Het aandelenkapitaal van de Amsterdamse kamer der VOC, 3,6 miljoen gulden, was alleen al in handen van 1.143 personen. De "actiën" waren door overschrijving in de registers van de Kamer vrij makkelijk verhandelbaar, terwijl daarboven een standaardactie van 500 pond Vlaams, 3.000 gulden, in zwang raakte. Vrij vlot na hun uitgifte noteerden de stukken van de VOC al 10 à 15 procent boven pari; in 1607 was de koers al verdubbeld.¹²

Termijnaffaires in de goederenhandel waren te Amsterdam al gebruikelijk voor in 1608 de officiële beurs het licht zag. Termijnaffaires in actiën van de VOC waren geliefd vanwege de hoge winst- (maar dus ook verlies-) kansen waartoe het gebrekkige inzicht in de financiële toestand van de vennootschap, die slechts om de tien jaar een verslag hoefde te produceren, bijdroeg.¹³ De dividenduitkeringen waren niet regelmatig en al naar gelang de verwachtingen en de geruchten over aard en omvang van de retourvloot, weersgesteldheid en politieke situatie, klom of viel de termijnkoers. In 1609 werd door Isaac Le Maire, die belangen had bij een Franse concurrent van de VOC, zelfs een georganiseerd baisse-consortium in aandelen van de Oost-Indische Compagnie op gang gebracht.¹⁴ Tegen de speculanten die vooral actief waren op de termijnmarkt, maar ook de "windhandel" niet schuwden, trachtte de overheid de solide belegger te vergeefs in bescherming te nemen getuige plakaten uit 1610, 1621, 1623 en 1624.¹⁵

Maar in het algemeen was de fondsenhandel van belang als begeleidend verschijnsel van de koophandel in waren, de stapelmarkt en de scheepvaart en had nog niet de betekenis die hij in de 18e eeuw kreeg en zeker tussen 1648 en 1672 kende hij een rustig verloop.¹⁶ In het rampjaar 1672 vond voor het eerst ook een levendige handel en speculatie in staatsobligaties plaats. Grossmann schetst aan de hand van de correspondentie van De Lisola, de Oostenrijkse gezant in Den Haag, hiervan een interessant beeld. In reactie op de geruchten over militaire operaties en vredeskansen schommelden de koersen van bijna à pari tot bijna nul. Zelfs de strengheid van de winter (de vorst zou de Hollandse waterlinie ineffectief maken) bepaalde de stemming ter beurze. Het kostte de keizer heel wat moeite de in ruil voor zijn militaire ondersteuning van de Staten-Generaal ontvangen obligaties tegen een goede prijs in contant geld te verhandelen. Het is voor de Habsburgers de eerste keer dat zij met deze financiële nieuwigheden kennis maken.¹⁷

In normale tijden was het echter de aandelenhandel die het beeld van de beurs bepaalde; vooral in het laatste kwart van de 17e eeuw sterk gedomineerd door het in aantal gestegen speculanten. Hadden vroeger zo'n twintig personen de hele aandelenhandel beheerst, nu handelde bijna elke koopman in effecten, aldus De la Vega in 1688.¹⁸ Vooral de optiehandel of blanco-verkoop en de handel in geheel

fictieve ducaton-actiën schijnt geweldig in omvang te zijn toegenomen. De Amsterdamse advocaat N.M. Muys van Holy greep zelfs naar de pen om te trachten in de bestaande uitwassen verbetering te brengen. Hij stelde onder andere voor om de effectenhandel te belasten, evenals de goederenhandel. Zijn voorstel leidde in 1689 tot de eerste beursbelasting.¹⁹ De grote kooplieden schuwden over het algemeen de effectenhandel en het waren met name joodse financiers die zich in deze handel actief toonden.²⁰ Buiten aandelen van de VOC en de in 1674 opnieuw opgerichte WIC waren in latere tijd ook Engelse fondsen geliefd; de Bank of England sedert 1694, de East-India Company in 1702 en de South Sea Company uit 1711.

Hoewel het volume aan obligaties een veelvoud bedroeg van de uitstaande aandelen (tussen 1670 en 1720 verdrievoudigde de Hollandse schuld), was de handel erin beperkter. In 1709 haakte de Generaliteit succesvol in op de goklust door de introductie van de eerste loterijlening naar Engels voorbeeld en werd hierin door Holland in 1711-'13 nagevolgd. De speculatie in aandelen bereikte internationaal een hoogtepunt in 1720 en eindigde met het uiteenspatten van de "South Sea Bubble"; velen werden hierbij geruïneerd. Tijdgenoten getuigden dat destijds iedereen van hoog tot laag "actionist" was.²¹

Er voltrok zich tussen 1670 en 1740 een geleidelijke overgang; de stapelmarkt boette aan betekenis in, het financiële bedrijf verzelfstandigde zich en oriënteerde zich internationaal. Engeland en later Frankrijk slaagden erin om Hollandse beleggers in eigen land aan te trekken, terwijl andere staten vertrouwden op emissies te Amsterdam. Hoewel in 1700 de Hollandse Staten zelfs alle buitenlandse leningen verboden tenzij met uitdrukkelijke toestemming opgenomen, had dit verbod waarschijnlijk alleen ten doel een lening aan Denemarken incidenteel te verhinderen.²² De omvang van de investeringen in buitenlandse staatsschuld bleef tot ongeveer 1740 relatief beperkt.

Niet vergeten mag echter worden dat tussen 1690 en 1715 de schulden van Holland met 150 miljoen toenamen, gemiddeld 6 miljoen per jaar. De Generaliteit leende er ongeveer 45 miljoen bij terwijl de admiraliteiten voor een onbekend bedrag hun inkomen bezwaarden. Bovendien verhoogde Holland de belastingdruk zodanig, bijvoorbeeld door het permanent maken van extra-ordinaris heffingen, dat het provinciaal inkomen steeg van 11 miljoen in 1670 tot 19 miljoen in 1720.²³ De handel op Oost-Indië vergde in deze periode grotere investeringen dan voorheen maar bracht relatief lagere winsten.²⁴

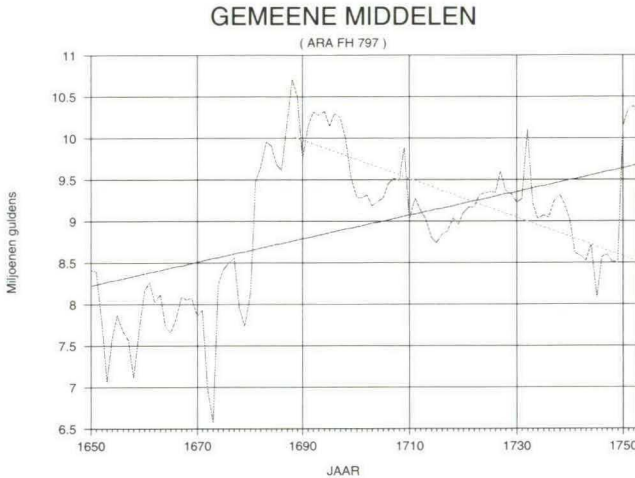
De conclusie is gewettigd dat de beleggingen in buitenlandse staatsschuld eerder beperkt bleven doordat de Republiek zelf zulke omvangrijke bedragen moest aanwenden om haar commerciële en politieke onafhankelijkheid te waarborgen, dan uit het feit dat de handel nog volop emplooi bood. Integendeel, de economische ontwikkeling kwam eerder tot stilstand of verval.

Het financieel onderzoek op initiatief van de stad Amsterdam in 1684 door de Hollandse Staten uitgevoerd, vermeldde inderdaad in zijn rapport verval van commercie en navigatie sedert enige jaren, prijsdaling van het onroerend goed, dalende winstmarges en een groot aandeel van buitenlandse schepen in Nederlandse havens; samengevat een algehele welvaartsdaling.²⁵ Enig herstel was er

tegen het einde van de eeuw tot aan de Spaanse Successie-oorlog.²⁶ De opbrengst uit de verpachting van de gemeene middelen vertoonde vanaf 1680, toen een 10% verhoging werd ingezet, tot 1747 toen de verpachting werd afgeschaft trendmatig dalende opbrengsten. Omdat het hier om pachtsommen gaat hoeft deze ontwikkeling nog niet te duiden op ook feitelijk dalende belastingopbrengsten als een gevolg van een lager economisch activiteitsniveau. Het kan ook duiden op voortdurend verslechterende praktijken en corruptie bij de belastingverpachting.

Grafiek 5.1. Opbrengst van de verpachte gemeene middelen (1650-1753)²⁷

Toelichting:- In 1684/'85 werden de gemeene middelen met 10% verhoogd, en daarna jaarlijks gecontinueerd.

- (1) lineaire trend 1650-1753
- (2) lineaire trend 1690-1753

De dalende trend van de opbrengst der gemeene middelen wordt teruggevonden in de passagiersaantallen van de trekschuiten in de Republiek. Tot 1670 was er sprake van groei, daarna met een kleine uitzondering in de jaren negentig van de 17e eeuw is er een sterke absolute trendmatige daling van het aantal reizigers tot 1744. Dit wordt geïnterpreteerd als het economisch verval van een goed geïntegreerde volkshuishouding en interne contractie. De aanwezige kapitaalvoorraad genereerde wel nog (arbeidsloos) inkomen maar geen werkgelegenheid meer.²⁸

Maar evenals bij de verpachte gemeene middelen kan ook de trekvaartstatistiek door systematische fraude en toenemende misbruiken vertekend zijn, commissarissen en schippers hadden er niet minder financieel belang bij dan belastingpachters. Het passagegeld werd in 1668 ingevoerd en in 1747 eindigde de belastingverpachting; twee jaren die (toevallig?) begin en eindpunten van de dalende trend vormen.

Nauwkeurige schattingen van de ontwikkeling van de produktie en het reële inkomen per hoofd in de Republiek ontbreken, en daarom is niet met zekerheid

te zeggen of de achteruitgang van de economische bedrijvigheid in de Republiek vanaf 1670 en in de eerste helft van de 18e eeuw absoluut was of relatief gemeten aan de opkomst van andere staten. Zeker is dat vergeleken met de voorgaande periode de traditionele sectoren stagneerden. Het vermogen dat niet als bedrijfskapitaal werd geherinvesteerd vond emplot in de toename van de binnenlandse staatsschuld, met globaal tussen 1670-1675 een stijging, tot 1690 stabiel, tussen 1690 en 1715 stijging, van 1715 tot 1740 stabiel tot licht dalend. Na 1740 nemen buitenlandse fondsen die rol over.²⁹

Onderzoek³⁰ bevestigt dat grote kooplieden zich het minst met aandelen bezighielden en hun vermogen voornamelijk in bedrijfskapitaal staken. Beleggingen in aandelen van de VOC en WIC zijn ten opzichte van het totale vermogen aan het begin van de 18e eeuw niet van overwegende betekenis. Buitenlandse aandelen, Bank of England, East-India Company, South Sea- en Africa Corporation zijn van belang als min of min speculatieve risicodragende beleggingen, evenals Engelse en Nederlandse loterijleningen. Een groot deel van het vermogen was belegd in onroerend goed, vee en Engelse en Nederlandse staatsobligaties; aandelen van VOC en WIC; Oostenrijkse en particuliere schuldbrieven en lijfrenten. Bovendien werden omvangrijke kassaldi aangehouden bij de Wisselbank en kassiers.³¹

Als voorbeeld kan dienen het vermogen van Louis Trip dat in 1682 voor 30 procent belegd blijkt te zijn in staatspapieren.

*Tabel 5.1 Beleggingen Louis Trip (1682)*³²

	Guldens	%
Gebouwen en land	210.000	24
VOC	115.000	13
Mat. & Jac. Trip	90.000	10
Rek.Courant M. & J.Trip	11.000	1
Peper	50.000	6
Obligaties	255.000	29
Interest hierover	12.000	1
Bank en kas	81.000	9
Debiteuren	33.000	4
Diversen	19.000	2
TOTAAL	876.000	100

Landerijen werden niet slechts als een veilige belegging beschouwd maar ook als een mogelijkheid om het ongezonde stadsleven tijdelijk te verruilen met een verblijf op het platteland. Speculatiever daarentegen was de deelname in de veenontginningen zoals door Adriaan Trip in 1665; en de door Louis Trip tussen 1657 en 1670 tot 20 procent van zijn vermogen bedreven belegging in aandelen, zij het zonder winst.³³

Het vermogen van ontvanger-generaal De Jonge van Ellemeet, omstreeks 1710 1,5 à 1,6 miljoen gulden, bestond voor 730.000 gulden uit onroerend goed en voor de rest uit obligaties, leningen en voor een gering deel ook aandelen van de VOC. De Jonge van Ellemeet was dan ook geen koopman. Zijn weduwe belegde na 1710 voornamelijk uitsluitend in obligaties. Het van zijn moeder geërfde vermogen bedroeg 369.000 gulden: 229.500 gulden (62%) land en huizen, 11.500 gulden obligaties en rentebrieven, 11.200 gulden aan particuliere schuldbrieven, 12.900 gulden aandelen van de VOC en WIC en voor 4.900 gulden lijfrenten en tienden. De erfenis van Maria Oyens, De Jonge van Ellemeets echtgenote, bij het overlijden van haar moeder in 1690, bestond voor 10.827 gulden uit land, 32.614 gulden obligaties en rentebrieven op Holland en voor 1.246 gulden actiën van de kamer Delft der VOC.³⁴

Inzicht in de samenstelling van de 18e eeuwse vermogens geeft een onderzoek naar nalatenschappen volgens de aangifte van de collaterale successie en van inventarissen in notariële archieven van de stedelijke toplaag in Leiden.³⁵ Hieruit blijkt dat voortdurend vanaf 1700 tot omstreeks 1800 tussen de 50 à 60% van het vermogen van regenten en hun naaste familie in obligaties van de Unie, Holland of stad is belegd. Tussen de 10 en 15% bestond uit landerijen en huizen en 5 à 10% uit onderhandse leningen of handels- en bedrijfskapitaal. Het aandeel van de buitenlandse beleggingen tot de periode 1740-1759 is praktisch te verwaarlozen; loopt daarna echter op tot 10 à 20% van het vermogen, voornamelijk ten koste van het in binnenlandse staatsschuld gestoken kapitaal.

Over de beleggingsportefeuille van de gegoede burgerij zijn de gegevens schaarser maar vallen toch enkele lijnen te ontdekken. Ondernemers/kooplieden staken tot 1750 15% van hun vermogen in binnenlandse staatsschuld; 33% in onderhandse leningen en 35% in bedrijfskapitaal. Na 1750 stijgen de beleggingen in obligaties van de Generaliteit en Holland tot meer dan 20% van het totale vermogen en neemt het aandeel van de buitenlandse staatsschuld toe tot bijna 25%, ten koste van het in het bedrijf gestoken kapitaal dat van 35 tot 7% terugloopt. Ook het grondbezit neemt toe.

Bij renteniers en vrije beroepen schommelt het aandeel van binnenlandse staatsfondsen rond de 35%, land en huizen 5% en maken buitenlandse beleggingen vóór 1750 44% en ná 1750 35% van het vermogen uit. Met deze aantekening dat de cijfers van vóór 1750 door twee zeer grote vermogens met elk een aandeel van 72 resp. 35% Engelse beleggingen minder representatief zijn. De verschuiving in de richting van buitenlandse titels wordt bevestigd door een onderzoek van inventarissen van nagelaten vermogens te Amsterdam die onderhevig waren aan de collaterale successiebelasting. Hieruit blijkt dat de nagelaten vermogens groter dan 90.000 gulden in 1739-'40 voor 80,2% waren belegd in grondbezit en Nederlandse effecten; 17,7 procent in Engelse fondsen en slechts voor 2,1 procent in andere buitenlandse waardepapieren. In 1779-'80 bedroeg deze samenstelling 60,4%, 27,1% en 12,5% respectievelijk; in 40 jaar tijd een verdubbeling van de beleggingen in buitenlandse effecten.³⁶

Met betrekking tot het grote aandeel van binnenlandse staatsschuld in het vermogen van de regentenklasse schijnt te worden aangeknoopt bij een traditie die al midden 16e eeuw geconstateerd werd.³⁷ Kooplieden/ondernemers maken

nog slechts zelden deel uit van de stadsregering. Bestuur en politiek zijn in Leiden na 1650 van neventaak tot volwaardig beroep geëvolueerd. "Vooral in de 18e eeuw werd het stadsbestuur sterk gedomineerd door renteniers. Naast inkomen uit ambten waren de regenten geheel aangewezen op de opbrengst van hun risicoloze beleggingen. Hun vermogen bestond voornamelijk uit obligaties ten laste van binnenlandse overheden."³⁸

Als een ander voorbeeld van het gedrag van de Hollandse koopman-belegger kan Jan Isaac de Neufville dienen. Een Amsterdams koopman (1736-1772) over wiens vermogenspositie, tussen 1740 en 1750 ongeveer 450.000 gulden, meer gegevens beschikbaar zijn. Tot ongeveer 1750 bedroeg het in effecten belegde deel 45% van het totaal; 25% van het vermogen zat in bedrijfskapitaal en 15% stak in onroerend goed. Daarna daalde de waarde van het effectenbezit tot 15% in 1760 om daarna geleidelijk op te klimmen tot meer dan 50% in 1770. Het spiegelbeeld hiervan was het aandeel van het bedrijfskapitaal; meer dan 50% in 1757 en na 1765 minder dan 10% van de activa.³⁹ Het effectenbezit vond zijn oorsprong in £ 10.000 actiën in de Bank of England die door De Neufville's echtgenote bij het huwelijk werden ingebracht, een waarde van omgerekend 160.000 gulden. Dit bezit werd tot 1743 aangehouden en daarna grotendeels verkocht. Na 1765 vonden nieuwe aankopen plaats, waarbij Engelse fondsen zoals de Bank of England, South-Sea- en East-India Company annuïteiten 80 tot 90 procent van de effectenportefeuille uitmaakten. Een minderheid werd gevormd door Nederlandse fondsen zoals loten in de Hollandse loterij in obligaties, aandelen WIC, een losrente Holland, een grote prijsobligatie uit de loterij van 1713 en voorts Surinaamse plantageleningen, Saksische, Franse en Oostenrijkse obligaties.⁴⁰ De effecten vormden het fundament van het vermogen van deze koopman en gaven onverstoortbaar en zonder risico een rendement van gemiddeld drie à vier procent. Er waren jaren dat meer geïnvesteerd werd in het handelsbedrijf en kapitaal onttrokken aan beleggingen. Maar De Neufville gaf er de voorkeur aan niet meer in zijn handelsbedrijf te investeren dan gezien de markt-omstandigheden aan expansie mogelijk was, zodat een groot deel van zijn vermogen in financiële beleggingen en onroerend goed werd omgezet.⁴¹

In de 18e eeuw gaat het terreinverlies in de goederenhandel samen met een verzelfstandiging en internationalisering van het financiële bedrijf. Naast beleggingen in binnenlandse fondsen, vooral overheidsschuld, leidde dit tot aankoop van Engelse schuld en vooral na 1750 tot een sterke toename van de internationale kredietverlening aan buitenlandse mogendheden.⁴² Bovendien gaan Hollandse bankiers zich meer toeleggen op de financiering van het goederenverkeer. Van belang was hierbij de introductie van het acceptkrediet rond 1700 waardoor het mogelijk werd ook de goederenstroom die de Republiek voorbij voer te financieren. De groei van de Amsterdamse kapitaalmarkt ging samen met de groeiende financiële behoeften van de 18e eeuwse oorlogsvoering die, door de uitbreiding van legers en de toenemende bewapening, de financiering tot een probleem maakte. Hollandse bankiers verleenden kortlopende voorschotten in de vorm van wisseldisconto en acceptkrediet; bij langlopende financieringen verleende men bemiddeling bij de emissie van staatsleningen.⁴³

Buitenlandse staatsleningen waren in de Republiek vóór die tijd niet onbekend maar bleven relatief onbeduidend. Reeds in 1616 sloot de keurvorst van Brandenburg bij de Amsterdamse ontvanger Petrus Hoef-Yser onder garantie van de Staten-Generaal een lening af van 100.000 écu's, 248.000 gulden. Meestal lag aan de garantie van de Staten een politieke bedoeling ten grondslag; de "Hoef-Yser-sche" schuld bijvoorbeeld is nooit afgelost en in 1685 door onderlinge verrekening weggeboekt. Het was de Staten erom te doen invloed op de keurvorst te houden.⁴⁴ Ontvangers der gemeenelandse middelen waren door hun activiteiten met de binnenlandse schuldtitels de natuurlijke tussenpersonen om een buitenlandse lening op de kapitaalmarkt te plaatsen. Gaandeweg kwamen echter ook gespecialiseerde kooplieden-financiers in beeld.

Het financiële bedrijf was in eerste aanleg niet te scheiden van de activiteiten in de reële sfeer. Kooplieden verzorgden hun clientèle, de vorsten, niet slechts met de benodigde waren, voornamelijk oorlogstuig, maar regelden ook de financiering, zowel kort door het trekken van wissels, als lang door het aantrekken van staatsleningen. Tot de kooplieden-bankiers die zich allengs gingen specialiseren op de financiering en oorlogsproviandering behoorden Louis de Geer, Elias Trip en Andries Pels. In het emissiebedrijf nam de firma Deutz een vooraanstaande plaats in. Op onderpand van de opbrengst van het Silezisch kwikzilver leende Oostenrijk sedert 1658 grote bedragen. Trip beschikte in soortgelijke transacties rond 1630 over een monopolie bij de commercialisatie van Zweeds koper.⁴⁵ Het verstrekken van hypotheek op bepaalde staatsinkomsten bleef gebruikelijk tot in de 18e eeuw. Tussen 1730 en 1737 leende Oostenrijk op garantie van Silezisch inkomen. Toen Silezië verloren ging aan Pruisen volgde Bohemen. Daarnaast bleef de garantie van de Staten-Generaal ten behoeve van de bevriende buitenlandse mogendheden echter bestaan.

Na ongeveer 1750 werden tal van nieuwe leningen in de Republiek geïntroduceerd. In 1753 plaatste Deutz de eerste Westindische plantageleningen. Aan planters in Berbice, Essequibo, Demerary (tegenwoordig Guyana) en Suriname werden door Hollandse beleggers hypotheken verleend en de met behulp van Afrikaanse slavenarbeid aan de markt gebrachte produkten werden ten bate van rente en aflossing verkocht.⁴⁶

Tabel 5.2. Overzicht buitenlandse leningen in de Republiek (±1771)

Debitur	Bankier	Duitse	West Indië	Denemarken	Zweden	Oostelijk	Div.
Anhalt tot Coblen	John Menkema	200					
Gietijzen Manufactuurwerken							
Gashijde	Gril & Crayvanger						750 ?
Braunwik-Lunenburg	Luden & Co.	1200					
Rogawetke (R Dam)		600					
Braunwik-Wolffshutzel	Idem	200	500				
Borbeck	Idem						
Borbeck	Charbon						
Bank van Weenen	Santl 1766					2500	
Bank van Weenen	Santl 1768					2500	
Bank van Weenen	Goll					4000	
Bohemien	Goll					1600	
Denemarken 1757	Dullful						
Deense tot 1768	Cliffort	500	10000	(1770 afgelost)			
Deense Asiatische Comp.e	Van Vollenhoven						
Deense Eijlanden	Van Vollenhoven						
Deense Eijlanden Jan. Jul. '67	Quesada						
Deense Eijlanden	Albr Ter Borch			1000	2000 * (* wordt in dec. 1770 afgelost door loting 250)		
Deense Eijlanden	Ter Borch 1769						
Deense Eijlanden	Lever & De Brune		1000	700			
Deense Eijlanden	Lever & De Brune			500			
Deense Eijlanden	Van den Bosch '69			500			
Deense Eijlanden	Bodel			1000			
Deense Eijlanden	Bodewad						
Deense Eijlanden	Herzink & Rijnveld		400				
Esquebo	Chauguon	200	1000		1500		
Heerschappij Leven	Van de Pol presto						
Sweeden (werd gedeel afgelost)	Santl Bco x Cassa						
Op 't Kwikzilver	Cliffort & Goll						
Op 't Kwikzilver	Cliffort & Goll						
Kwikzilver en Weerbank	Goll						
Op 't Kwikzilver	Santl & Co.	450					
Leijngro de Wou	Idem	1000					
Saksische Seur (Jf afgel.)	Menkema	660					
Lijfrenten	Terborch	1000					
Mecklenburg-Schwern	De Smeth	1050					
Mecklenburg-Strelitz	R. Brauncamp	160					
Nassau-Saarbruck	Hope & Co (afgl.)	235					
Op Graatichap Eschwijler	Goll	200					
Op Graatichap Eschwijler	Goll						
Op Graatichap Eschwijler	R. & T. de Smeth						
Rusland	Verwieselde R.J.	2100					3000
Saksische Seur	Hope & Co.						
Sweeden	Hornica Hogguer				750		
Surinamen	Mardelis				1250		
	Van de Pol						
	G.A. de Wilde	2000	4000	1000 (afgl. om de 5 jr 1/2%)			
	G.A. de Wilde		250				
	Savennin de Brune		1000				
	Leverpol & de Coccauze		170				
	Luden en speciaal		105				
	- l'Esperance		950				
	- la Jalouise						

Debituur	Bankier	Duitse	West-Indië	Denemarken	Zweden	Oostenrijk	Div.
	Nis Brand		385				
	Chirard & Chaval		250				
	Rooswoud		-				
	v.d. Bosch & Boss		800				
	R. Braamcamp		500				
	T.C. van Nes		300				
	Passacogne		500				
	Chion & Coudere		-				
	Brandigh		250				
	B. Hageman		500				
	Klyn & Co.		200				
	L. J. J. Jansz.		-				
	Scharen Valentis		175				
	Simon Kluit		60				
	Dibbbs en Zoon		40				
	Brøser		-				
	Dede!.		-				
	Wijjaant & Cramer		60				
	I.B. du Peyzon		46, 289				
	J.F. Chatelet		180				
	F. de Wille		4.130				
	J. E. W. de Vries		-				
	M. F. Erber		-				
	C.G. Nobel		-				
	I. Thijssen		700				
	G. de Vries		400				
	Lever & Bouie m. borg		-				
	Luden en speciaal		-				
	Rijdenmis		100				
	Heintzyse Haarden en		-				
	Boat Den Haag		-				
	Boas		-	1400			1.300
	J.A. Winter	200	-	-			
	Grill		-	-	428		
	Hoffman & Soon		300				
	Heinboddor Middelburg		300				
	Heinboddor Middelburg		-				
	Gall		-				
	Gall		-				
	Harpsa Hager Hope		-		1000		
	Harpsa Hager Hope		-	40			
	Dall & Onsoy & Soon		-		1500		
	Dall & Onsoy & Soon		-				
	Hope met borg		220				
	Hope met Borg		230				
	Barbados		-				
	Vrijheerlijkheid Quinckenbach met dieselve ijzer- werken en fabrieken in keurvorstendom Rieis sootmijljes Nederlanden		-				waarop in 1771 186 66 werd afgeboet
	J. Ooy & Soone R'Dam		-				
Totaal	87.240	9.755	22.201	21.140	6.428	23.416	4.300

(Gereconstrueerd uit: ARA Archief Fagel 1138, stk. 62)

Echter, aanhoudende slavenopstanden deden de opbrengst tegenvallen en hoewel directeurs uit eigen zak gingen uitkeren om de koers te steunen, betekende de crisis van 1763 voor een aantal het bankroet. Daarna nam de betekenis van de plantageleningen af. Geldverschaffers eisten een grotere overwaarde op hypotheeken en gingen hun risico's spreiden. Uit deze tijd stammen de eerste beleggingsfondsen en administratiekantoren.⁴⁷

Een goed onthaal vonden de obligatieleningen van Zweden en Frankrijk in 1759, de in 1765 door Clifford geïntroduceerde Zweedse lening op onderpand van de Deense tollens en de Oostenrijkse leningen onder garantie van de Weener Staatsbank door Verbrugge en Goll. In 1769 en 1770 ziet men toenemend Zweedse, Deense, Russische, Mecklenburgse en Poolse staatsleningen verschijnen. Volgens het overzicht in tabel 5.2 bedroegen de buitenlandse beleggingen van de Republiek inclusief de Westindische leningen, maar exclusief Engeland, einde 1771 87 miljoen gulden. Ongeveer 10 miljoen door Duitse staten, 22 miljoen aan plantageleningen, 21 miljoen Deense, 6½ miljoen Zweedse, bijna 23½ miljoen Oostenrijkse en 3 miljoen Russische en 1 miljoen Spaanse leningen. Inclusief Engelse fondsen mag de omvang van de beleggingen in buitenlands papier in deze periode gesteld worden op ongeveer 300 miljoen gulden.⁴⁸ Geschat wordt dat jaarlijks in de periode van de Zevenjarige oorlog (1756-1763) ongeveer 14 miljoen gulden in buitenlandse beleggingen werd gestoken. Tussen 1763 en 1780 zou de jaarlijkse kapitaalexport 15 miljoen per jaar hebben bedragen.⁴⁹

Geheel risicoloos was het financiële bedrijf niet. Gedurende de Zevenjarige Oorlog toen de Republiek haar neutraliteit wist te bewaren, leende Engeland bijna 50 miljoen pond waarvan een aanmerkelijk deel door de firma's Hope en Clifford te Amsterdam werd geplaatst.⁵⁰ Pruisen deed eveneens een beroep op Hollandse financiers en nam daarnaast zijn toevlucht tot muntverzwakking. Zweden deed hetzelfde door een inflationaire vermeerdering van de bankbiljettencirculatie. Denemarken en Oostenrijk leenden grote bedragen in Hamburg. De oorlogsvoering leidde zowel te Amsterdam als te Hamburg tot een schaarste op de kapitaalmarkt en een grote uitbreiding van het kortlopend acceptkrediet. Aan het korte krediet, bedoeld om handelsstromen te financieren, ontbrak daardoor de reële grondslag, men sprak destijds van wisselruiterij. De na de oorlog inzettende prijsdaling van koloniale produkten leidde tot een liquiditeitscrisis van ongekende omvang. Nog verergerd door de beperkte samenwerking en organisatie van het bankbedrijf te Amsterdam en het ontbreken van een "lender of last resort", een centrale bank naar Engels voorbeeld.⁵¹ In 1772-'73 vond de financiële crisis haar oorzaak in overmatige speculatie in aandelen van de Engelse East-India Company. Toen de wankelende financiële positie van de Company wereldkundig werd leidde dit naast een koersval van aandelen tot een prijsdaling van goederenprijzen en faillissementen in Schotland en Engeland. Te Amsterdam behoorden het solide bankiershuis Clifford en de toonaangevende firma's Grill en Terborgh tot de slachtoffers. Dit schiep een klimaat van wantrouwen waarin zelfs op degelijke onderpanden geen krediet meer te krijgen was.⁵² Om aan de kredietbehoefte tegemoet te komen nam een aantal Amsterdamse kooplieden het initiatief tot onderlinge hulpverlening door de oprichting van het "Fonds tot Maintien van het

Publiek Crediet". Het fonds kreeg in 1782 zijn definitieve vorm als Stad Beleeningkamer en verstrekke voorschotten op onderpand van goederen, obligaties en aandelen van de VOC.

De toenemende internationalisering van de Amsterdamse kapitaalmarkt die rond 1770 was begonnen zette zich na 1780 versterkt door. De beleggingen in Engelse staatsfondsen zijn in deze periode naar alle waarschijnlijkheid niet verder toegenomen en bleven op een niveau van in totaal 200 miljoen gulden. Als nieuwe leners traden Frankrijk, Rusland en de Verenigde Staten op. Vooral de Franse kredietwaardigheid werd in vergelijking met de Engelse hoog aangeslagen. Van de ongeveer 25 miljoen gulden waarop de beleggingen in Franse staatsschuld in 1782 werden geschat, stegen de investeringen in Frans staatspapier tot tenminste 115 miljoen gulden in 1789-'90. Na 1787 stopte Frankrijk met het opnemen van leningen nog voordat de financiële markten weet kregen van de deplorabele situatie van de schatkist, die in 1788 tot een feitelijk bankroet leidde.⁵³ Daarnaast groeide Hollands schuldenlast tussen 1780 en 1787 weer voor het eerst sedert 1755 en wel met een bedrag van naar schatting 41,5 miljoen gulden.

De beleggingen in financiële activa verdubbelden tussen 1770 en 1790 (Zie tabel 5.3.). Een groot deel hiervan werd gegenereerd uit de herinvestering van afgeloste bedragen en ontvangen renten. Hope schatte de spaarquote in de Republiek op 25%.⁵⁴ Stelt men de beleggingen in buitenlandse staatsleningen in 1793 op 600 miljoen, dan werd bij een gemiddelde rentevoet van $4\frac{1}{2}$ procent jaarlijks 27 miljoen aan interest ontvangen waarvan een kwart, 7 miljoen, werd geherinvesteerd. De binnenlandse beleggingen leverden na aftrek van belastingen ongeveer 10 à 11 miljoen gulden op zodat hieruit 3 miljoen beschikbaar kwam. Door herinvestering van alleen al een kwart van de totale rente bestond dus een kapitaal aanbod van 10 miljoen per jaar. De vraag naar kapitaal was na 1770 hoger, stel gemiddeld 15 miljoen per jaar tot 1780 en 29 miljoen per jaar in de daaropvolgende periode. Dit leidt tot de conclusie dat de omvang van de binnenlandse desinvesteringen tussen 1770 en 1790 gemiddeld 10 miljoen per jaar bedragen moet hebben. Dit bedrag vormt een indicatie voor de afnemende betekenis van nijverheid, handel en scheepvaart in de laatste twee decennia van de Republiek. Vooral tussen 1788 en 1791 steeg de kredietvraag sterk; Rusland, Oostenrijk, de Verenigde Staten, Polen en Zweden wedijverden met de binnenlandse financieersbehoefte van de Republiek. Na 1793 functioneerde de Amsterdamse kapitaalmarkt niet meer, heffingen op inkomen en vermogen kwamen ervoor in de plaats.

Over de totale omvang van de buitenlandse beleggingen lopen de schattingen uiteen. Van de Spiegel schatte 475 miljoen in 1781 waarvan 280 miljoen in Engeland, 25 miljoen in Frankrijk en 30 miljoen in Duitsland, Zweden, Rusland en Denemarken en 140 miljoen in plantageleningen en koloniën.⁵⁵ Gogel schatte dat tussen 1781 en 1792 exclusief Frankrijk 200 miljoen uitgeleend was⁵⁶, wat in combinatie met de opgave van Van de Spiegel tot een bedrag van 675 miljoen aan buitenlandse beleggingen zou leiden ten tijde van de ondergang van de Republiek. Tabel 5.3 toont een toename van de beleggingen van 300 miljoen in 1770, 475 miljoen in 1782 tot 765 miljoen gulden in 1792. Deze schatting kan afgezet worden tegen de vermelding bij Riley met in totaal 575 miljoen gulden in 1790

waarvan 265 miljoen voor Engeland⁵⁷, exclusief de plantageleningen, en Luzac die reeds in 1783 een omvang van 1,5 miljard gulden veronderstelde. In 1811 schatten bankiers 210 miljoen exclusief Frankrijk en Engeland.⁵⁸

Tabel 5.3. Schattingen omvang buitenlandse beleggingen Republiek (Glds x mln)

	1770	1782	1792
Engeland	200	280	200
Frankrijk		25	115 ³
Anderen	65 ¹	30	
Koloniën	22 ¹	140	450
	-----	-----	-----
Totaal	300	475 ²	765 ⁴
Gemiddelde toename 1770 - '82 p.a. 14 ¹ / ₂			
1782 - '92 p.a. 29			

	1770 - '92 p.a. 21		

1 Gebaseerd op gegevens Tabel 5.1.

2 Opgave door Van de Spiegel, Schets..., blz. 92-93.

3 Riley, o.c., blz. 179.

4 Gogel vermeldt een toename tussen 1781 en 1792 van 200 miljoen guldens exclusief Frankrijk.

De omschakeling van een handelskapitalisme naar een financieel kapitalisme, begonnen in 1700 en versterkt doorzettend in de tweede helft van de 18e eeuw, kan beschouwd worden als een ingrijpende verandering in de economische structuur van de Republiek die door velen veroordeeld werd. Vooral na 1795 en uitgesproken bij Gogel, vindt men een scherpe afwijzing van de geldleningen aan het buitenland omdat die het verval van handel en nijverheid zouden hebben bevorderd. In hun visie ontrok men gelden aan de koophandel en de traditionele sectoren van de economie om met het kapitaal te speculeren op zoek naar een hoog rendement zonder inspanning. Het is duidelijk dat men met name in de patriottische tijd kritisch stond tegenover de voorafgaande periode.

Opvallend is dat vooral die schrijvers die de mening zijn toegedaan dat de 18e eeuw een periode was van absolute economische achteruitgang, welvaartsdaling en toenemende armoede, eensgezind zijn in hun veroordeling van de activiteiten van de financiële sector.⁵⁹ Daarentegen voerde Van de Spiegel de inkomsten uit buitenlandse beleggingen aan als een argument tegen de opvatting dat de binnenlandse welvaart vervallen was. De opkomst van de financiële sector zag hij als een van de "nieuwe takken van commercie" waardoor de absolute ("intrinsieke") macht en rijkdom van de Republiek zeker vergelijkbaar waren met die in vroegere tijden.

Tegenover deze uitersten heeft een genuanceerdere mening post gevat. De beleggingen in binnen- en buitenlandse staatsleningen hebben de eigen handel en

industriële ontwikkeling niet belemmerd doordat hen financiële hulpbronnen zijn onthouden of doordat de financieringskosten werden opgedreven. Het is veeleer de dwang der omstandigheden die leidde tot de ontplooiing van de financiële activiteiten. Groeneveld heeft erop gewezen dat door de afwezigheid van commerciële beleggingsmogelijkheden in het begin van de 18e eeuw de aandacht voor met name Engelse fondsen naast de traditionele aandelen van VOC en WIC groot was. Gebrek aan mogelijkheden en afnemende winstgevendheid van de traditionele sectoren in handel en nijverheid leidden in het verlengde van de goederenhandel tot een opbloei van het financiële bedrijf. De daaruit voortvloeiende geldleningen aan het buitenland zijn geen oorzaak, eerder een gevolg van de achteruitgang van de Republiek.⁶⁰ Secundair betekende deze structuurverandering van het economisch leven natuurlijk wel een kwalitatieve achteruitgang. De economie kreeg er een eenzijdiger en labiel karakter door.⁶¹ Dat de Republiek haar relatieve voorsprong tegenover omringende staten in de 18e eeuw verloor heeft vele oorzaken, maar aan kapitaal, of beter aan ondernemerskapitaal heeft het zeker niet ontbroken.⁶²

Het verlies in concurrentiekracht van de binnenlandse industrie, niet alleen op exportmarkten, wat verklaarbaar zou zijn door protectionisme, maar zelfs op de binnenlandse markt tegenover producenten die evenmin beschikten over een geavanceerd technologisch apparaat, wordt geweten aan de hoge produktiekosten in de Republiek. Een van de meest algemene klachten in de 18e eeuw betreft de hoge loonkosten, en het valt op dat arbeidsintensieve bedrijfstakken meer achteruitgingen dan anderen. In 1819 stelde men dat de loonkosten in het Noorden 56,5 procent hoger waren dan in de Zuidelijke Nederlanden; in 1722 verdiende een Hollandse katoendrukker ongeveer 9-10 gulden per week, zijn Zwitserse collega 3 gulden.⁶² Niet dat de welvaart in de Republiek zoveel hoger was. Vooral in de 18e eeuw neemt de kloof tussen arm en rijk toe, tussen een klasse renteniers en een grote groep bedeeden. Door het verval van de nijverheid die het verloor van de buitenlandse concurrentie verdween en verpauperde de middenstand. Hoge belastingen op eerste levensbehoeften beperkten de koopkracht van de lonen ten behoeve van collectieve uitgaven voornamelijk voor leger, vloot en schulden dienst.

5.2. Staatsschulden en de economische theorie

De staathuishoudkunde was als zelfstandige tak van wetenschap in de Republiek onbekend. Ze was een onderdeel van de studie van staatsvormen en staatsbestuur beoefend door juristen, geschiedschrijvers en pamflettisten. Voorzover er getheoretiseerd werd was de aanleiding de praktijk waarin handelsvrijheid overheerste, protectionistische praktijken niet ontbraken en vaag een mercantilistische vrees doorklinkt dat het land zonder geld komt te zitten, zoals bij P.C. Hooft en Hugo de Groot.¹ De ideeën vonden hun oorsprong in de realiteit van "de zucht tot handelsvrijheid" in de particuliere sector.² Men had ook geen reden om over de oorzaak van de welvaart na te denken, haar vruchten waren, zo wordt wel aangevoerd, te vanzelfsprekend.

Als in 1632 Caspar Barlaeus geroepen wordt de te Amsterdam opgerichte Doorluchtige School plechtig in te wijden en het verband tussen koophandel en wetenschap tot onderwerp van zijn rede kiest, roert hij daarin geen enkel staathoudkundig vraagstuk aan. Hij dringt met voortdurend beroep op de wijsgeren der oudheid aan op eerlijkheid en goede trouw, op voorzichtigheid en spaarzaamheid, op vrijgevigheid en milddadigheid. Hij trachtte zijn toehoorders tot de beoefening der wetenschappen over te halen door hen te herinneren dat Solon en Thales kooplieden waren en dat zelfs Plato in Egypte met de verkoop van olie winst had gezocht; maar wat zij te doen en te laten hadden om handel en nijverheid te doen bloeien, daarover bevatte zijn rede geen enkel woord. De economie had belang, maar vanuit juridisch, historisch, theologisch of wijsgerig standpunt.³

5.2.1. *Het mercantilisme*

Sedert de oudheid overheerste in het economisch denken sterk de monetaire factor: rijkdom, geld, edele metalen, de geldcirculatie. Welvaart en rijkdom werden gelijkgesteld met geld. De staat had de opgave ervoor te zorgen dat er voldoende geld in het land was. In de overheidsfinanciën stond de vorming van een reserve, de staatsschat, centraal; deze kon men aanspreken bij schaarste of in geval van rampspoed en oorlog. Via het humanisme en de ontplooiing van het economisch leven in de 15e en 16e eeuw trad deze monetaire zijde van het economisch leven opnieuw sterk op de voorgrond. Het mercantilisme echter is niet een gesloten economische theorie, het is veel meer een tijdgebonden denkrichting waarin als leidende gedachte politieke en economische centralisatie, of staatsvorming, centraal stond.⁴ Het politieke element domineerde het economische en stond in dienst van de opbouw van een sterke nationale eenheidsstaat. Het welvaartsbegrip was statisch en de voornaamste doelstelling van de economische politiek bestond uit het verwerven van een zo groot mogelijke voorraad edele metalen, en wel omdat geld rijkdom en macht betekende.

Het primitieve accumuleren van edelmetalen (ook wel bullionisme) riep echter kritiek op. De theoretici benadrukten de rol van het geld (edelmetaal) als circulatiemiddel. Geld en goud kon men niet zonder meer gelijkstellen met rijkdom en welvaart, maar slechts indien daardoor de binnenlandse geldomloop, de binnenlandse vraag naar goederen werd vergroot. Schatvorming kon politiek als machtsfactor van betekenis zijn omdat het een voorraad ongedifferentieerde koopkracht vertegenwoordigde, maar economisch lagen de zaken iets anders. Het sparen en oppotten van geld verminderde de geldcirculatie, betekende vraaguitval en veroorzaakte onderbestedingswerkeloosheid.⁵

Staatsleningen die braakliggend kapitaal een renderende belegging boden en aangewend in staatsuitgaven geld in circulatie zouden brengen werden positief beoordeeld. Kredietverlening zou de circulatie bevrijden van de band met de voorraad edelmetaal. Staatspapieren vertegenwoordigden rijkdom, ze zouden de economische activiteit verlevendigen en stimuleren.⁶ De staatsschuld was "a mine of gold" en "realized alchemy". Mélon, eens secretaris van John Law, was van mening dat : *"Les dettes d'un état sont des dettes de la main droite à la main gauche dont le corps ne se trouvera point affaibli"*; althans voorzover het

binnenlandse staatsschuld betreft. Voltaire en Condorcet deelden met hem deze optimistische opvattingen.⁷

Nog in 1771 betoonde de Hollandse bankier en diplomaat Isaac de Pinto (1717-1787) zich een voorstander van de financiering van staatsuitgaven door leningen, mits binnen zekere grenzen en bij regelmatige schuldaflissing. Met zijn werk "*Traité de la Circulation et du Credit*" verwierf hij grote internationale vermaardheid. Zijn invloed is bespeurbaar in het werk van bijvoorbeeld Von Struensee in Duitsland terwijl in Frankrijk zijn ideeën weerklank vonden bij Ganihl en nog in 1828 bij Lafitte.⁸ De Pinto werd te Amsterdam geboren en behoorde tot een rijke aristocratische joodse familie van Portugese herkomst. Hij was adviseur van Prins Willem IV, Directeur-Generaal der Heeren Seventien van de V.O.C. Na Willems dood in 1751 maakte hij veel buitenlandse reizen en polemiseerde ter verdediging van zijn geloofsgenoten met Voltaire over diens artikel in het Dictionnaire Philosophique uit 1762. Hij bemiddelde succesvol tussen Engeland en Frankrijk inzake een bepaling in het Verdrag van Fontainebleau die de East-India Company benadeelde en besteedde de laatste jaren van zijn leven aan studie. De oorlog 1780-'87 ruïneerde hem, maar hij koos de Engelse partij omdat hij het bezit van koloniën noodzakelijk achtte.⁹

De Pinto verdedigde met name de renteniers tegen fysiocratische aanvallen die hen als schadelijk en improductief brandmerkten. Voor De Pinto brengen renteniers door kredieten te verlenen geld in omloop wat het economisch proces stimuleert. Op grond van dezelfde overweging achtte hij het "jeu d'action", de aandelenspeculatie, nuttig omdat er het geld door uit "de kisten" gehaald wordt ten bate van de regeringen die schuldtitels emiteren en uitgaven doen.¹⁰ Met het oog op de circulatie achtte De Pinto de uitgifte van staatsleningen een toename van de sociale rijkdom, want er worden fondsen geschapen die voorheen niet bestonden. Hierin zat hij op één lijn met Mun en Berkeley in Engeland en Mélon en Voltaire in Frankrijk.

Elke lening creëert nieuw kapitaal dat daarvoor niet bestond, hoewel met inachtnaam van zekere grenzen want de staat mag niet overbelast raken; maar voor De Pinto leek dat eerder een hypothetische casus. Hij trachtte Frankrijk over te halen om het Engelse voorbeeld van nationale schulden te volgen. Hij verdedigde de Engelse financiële politiek waarbij het doel van de staatslening in het geheel geen rol speelde bij de plaatsing van het papier. De parlementaire garantie, het bestemmen van bepaalde belastingopbrengsten voor de schuldendienst, een regelmatig werkende amortisatiekas en de mogelijkheid die geboden werd om bij conversie de schuldtitel à pari in contanten uitbetaald te krijgen achtte hij kredietverhogende elementen van het Engelse systeem.

Met betrekking tot de Hollandse fondsenhandel bestreed De Pinto op de eerste plaats het Franse misverstand dat Engelse en Nederlandse aandelen papieren stukken zouden zijn. Hij verklaarde dat het inschrijvingen in een register zijn, behalve de staatsobligaties van de Republiek die meestal als toonderpapieren werden uitgegeven.

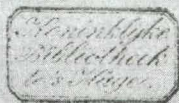
Sp. 236

T R A I T É
D E L A
C I R C U L A T I O N
E T D U
C R É D I T.

Contenant une *Analyse raisonnée des Fonds d'Angleterre*, & de ce qu'on appelle Commerce ou Jeu d'Actions; un Examen critique de plusieurs Traités sur les Impôts, les Finances, l'Agriculture, la Population, le Commerce &c. précédé de l'Extrait, d'un Ouvrage intitulé *Bilan général & raisonné de l'Angleterre depuis 1600 jusqu'en 1761*; & suivi d'une *Lettre sur la Fausseté du Commerce*, où l'on prouve que l'intérêt des Puissances commerçantes ne se croise point, &c. avec un Tableau de ce qu'on appelle Commerce, ou plutôt *Jeu d'Actions*, en Hollande.

Par l'Auteur de l'ESSAI SUR LE LUXE, & de la LETTRE SUR LE JEU DES CARTES, qu'on a ajoutés à la fin.

A A M S T E R D A M,
Chez MARC MICHEL REY.
M D C C L X X I

Titepagina van "Traité de la Circulation et du Crédit" in 1771 te Amsterdam verschenen. De auteur was Isaac de Pinto (1717-1787), diplomaat en financier, voorvechter van de mercantilistische denkbeelden omtrent staatsschulden.
(Foto: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.)

Het enorme krediet van de provincie Holland, ondanks de verscheidene miljoenen die deze schuld bedroeg (sic!), verklaarde hij uit:

1. de grote kapitaalrijkdom van de provincie;
2. de wettelijke verplichting het vermogen van wezen in staatsobligaties te beleggen, en
3. uit:

*"des Hollandaises de l'ancienne roche, qui n'ont pas de foi à des fonds qu'ils ne voient pas, & qui veulent avoir dans leurs coffres tout leur bien en papier à la charge de l'Etat, qu'ils croient bonnement être tout ce qu'il y a de plus solide dans l'univers."*¹¹

De fysiocraten De Mirabeau en Boisguillebert werden door De Pinto vanuit mercantilistische optiek bekritiseerd, rijkdom was meer dan grond alleen. Hij rekende er ook de kapitaalgoederen onder en voor een stad als Parijs bijvoorbeeld ook het vreemdelingenverkeer. Het onderscheid in produktief en improduktief was hem vreemd, ook staatsfondsen, aandelen, alle bezit was voor hem bestanddeel van de rijkdom van een land. Toch bestreed hij colbertistische maatregelen, zoals restricties voor de produktie en handel; in de Republiek was hij een uitgesproken voorstander van het in 1751 ingediende Request tot Porto-Franco.¹² Tegenstanders van staatsleningen zoals de Engelsman Hume, die De Pinto persoonlijk kende en waardeerde, verweet hij onvoldoende kennis van de circulatie en de betekenis van de fondsen.¹³

5.2.2. De klassiek-liberale school

Maar Isaac de Pinto voerde een achterhoedegevecht want met name in Engeland, waar een ware revolutie in de staatsfinanciën had plaatsgevonden, was het oordeel van tijdgenoten over de nieuwigheden voornamelijk negatief. Het mercantilistische denken maakte rond 1715 plaats voor de klassiek-liberale school die de rest van die eeuw en de volgende de boventoon voerde. De afwijzing van staatsleningen was op drie redenen terug te voeren.¹⁴ Ten eerste politieke: de invloed die de "monied interest" door het monopolioïde karakter van de "funds" kreeg op de regering. Bovendien de administratieve uitbreiding van de staatsbureaucratie, een parasiet van de produktieve klassen. Door de hoge lasten van de schuld zou Engeland door met name Frankrijk worden voorbijgestreefd dat, naar men dacht, hogere belastingopbrengsten genereerde en daardoor sneller kon aflossen.

Vervolgens golden sociale overwegingen: grondbezitters werden door hoge "landtaxes" belast ten bate van de rentebetaling aan een ledige renteniersklasse. Bovendien bood de staatsschuld een zodanig attractief rendement dat beleggingen in grond onaantrekkelijk werden en de grondprijzen zouden dalen. De relatief hoge rentevoet maakte hypotheekleningen duur zodat investeringen in verbeteringen van de grond erdoor werden belemmerd.

Tenslotte valt nog een economisch argument te signaleren, namelijk dat de overheidssector door het lenen tegen aantrekkelijke voorwaarden geld onttrok aan de particuliere sector. Vooral de kleine handelaar werd hiervan de dupe omdat het vroeger gebruikelijke leverancierskrediet niet meer verleend of erg duur werd.

Voornamelijk de aanwending van de gelden die met leningen werden opgenomen riep weerstanden op tegen de staatsschulden. Verkwisting in oorlogen, luxueuze hofhoudingen en begunstiging belastingen in de 18e eeuw zowel Frankrijk als Engeland met een schuldenlast die staatslieden en hun financiers tot de meest ingenieuze praktijken verleidde.

In Frankrijk was de fysiocratische school een reactie op het handel en nijverheid bevorderende mercantilisme. De Mirabeau en Quesnay verwierpen leningsfinanciering en staatsschulden omdat ze het financiële kapitaal vermeerderden en, doordat ze een hoger rendement aanboden, gelden onttrokken aan de landbouw en het platteland waar ze zouden moeten dienen voor exploitatie en verbetering van de grond. Aangezien in hun visie grond de uitsluitende bron van rijkdom was, verminderden staatsschulden dus de welvaart van het land.¹⁵

In Engeland was David Hume de woordvoerder van de denkrichting die zich afzette tegen de mercantilistische opvatting dat staatsschulden welvaartsbevorderend werken of minstens neutraal zijn. Hume ontkende niet dat een grotere geldhoeveelheid een stimulerende werking op de economie kan uitoefenen, maar hij betoogde dat dit effect tijdelijk is totdat het tot een prijsstijging komt. De geldhoeveelheid moest in zijn ogen stabiel zijn. Ook boden staatsleningen een welkome beleggingsmogelijkheid voor overtollige kasbestanden van kooplieden die anders misschien grond gingen kopen en als "country gentlemen" de koophandel de rug zouden toekeren.

Maar de voordelen vielen in het niet bij de nadelen: De beleggers in staatsschulden gaan een klasse van nietsdoende renteniers vormen, de natie kan afhankelijk worden van buitenlands kapitaal, de interestbetalingen leiden tot hogere belastingen die de loonkosten verhogen en de welvaart van vooral de armste klassen der bevolking drukken. De rijkdom concentreert zich in het financiële centrum, Londen, en de belangen van de schuldeisers van de staat, de renteniers, komen te staan tegenover die van het algemeen belang dat de staat vertegenwoordigt. Hume verkoos een staatsschat boven staatsleningen, want het gebruik hiervan in tijden van krapte aan edelmetalen bevordert de geldcirculatie en daardoor handel en nijverheid. Hij meende dat het economisch gezien nauwelijks verschil uitmaakte een verkwistende zoon bij alle bankiers in Londen een kredietlijn te laten openen of een politicus te machtigen op dezelfde manier wissels op de toekomst te laten trekken.¹⁶ Adam Smith, de invloedrijke Engelse economist en vader van de klassieke liberale economische school, sloot met zijn ideeën over staatsschuld aan bij Hume. Het is voor staatslieden een makkelijke manier om aan geld te komen, waardoor ze worden verleid tot verspilling van inkomsten en dit nadeel doet het voordeel van de winstgevendende belegging voor de particulier teniet. Leningen gaan ten koste van kapitaal in een produktieve aanwending en verworden tot een onproduktieve belegging.¹⁷

5.2.3. *De praktijk in de Republiek*

Noch extreme voorstanders, zoals De Pinto, noch absolute tegenstanders hebben in de Republiek veel invloed uitgeoefend. Een strenge toepassing van het mercantilisme ontbrak in een land dat door de internationale handel groot geworden was. Ook het streven naar een machtige centrale staat ontbrak. Alleen Willem III

legde dynastieke monarchale aspiraties aan de dag, en die zijn door Holland duur betaald. Kapitaal was zo overvloedig dat de vrees voor geldschaarste of een onvoldoende circulatie geen voedingsbodem vond.¹⁸ De handel in edelmetaal was tot ver in de 18e eeuw van grote betekenis en al werd aanvankelijk de uitvoer bij plakkaat verboden, men hield er zich in de praktijk niet aan.¹⁹ Schatvorming om in tijden van nood aan de behoeften van de overheid te kunnen voldoen was onbekend. Van Oldenbarneveldt ried in zijn Remonstrantie (1619) aan om tot dekking van buitengewone uitgaven leningen op te nemen. Blijkbaar was dat toen al mogelijk door een voldoende ontwikkelde kapitaalmarkt.²⁰

Een van de kernbegrippen van de economische politiek is de vaak genoemde maar minder duidelijk gedefinieerde opgave van de bestuurder het publieke krediet te behouden; *"het maintien van het crédit publique"*. Andere kenmerken van leningsfinanciering in de Republiek waren: het doel van de lening werd altijd concreet genoemd. Ze was bijvoorbeeld bestemd tot het bekostigen van bepaalde uitgaven, legerlasten, conversies of subsidies en deze werden vaak omschreven in een soort considerans tot het resolutievoorstel dat de Staten ter goedkeuring kregen voorgelegd. De resolutie waarin het opnemen van de lening werd geautoriseerd wees er bovendien op dat de lening iets buitengewoons, incidentieels, was; een tijdelijke actie om in de geldmiddelen te voorzien, omdat bijvoorbeeld de achterstallen op de betalingsordonnanties te groot werden en noch ordinairis noch extra-ordinairis inkomsten voldoende waren. In een rapport van de stad Amsterdam uit 1684 heette het dat de belastingen en de leningen uit de oorlogsjaren in vredestand ongedaan gemaakt moesten worden.²¹

Daarnaast zien we soms het voorstel niet meer te negotiëren zonder fonds, dat wil zeggen, zonder lopend inkomen exclusief te bestemmen voor de amortisatie van de lening, zoals in het rapport over Hollands financiën van 1750. Centraal stond de vrees dat door voortgaande opname van leningen de staat overbelast zou raken met rente- en aflossingsverplichtingen, wellicht in financiële moeilijkheden zou geraken en daardoor haar "krediet" zou verspelen. Er ontbrak een macro-economische visie of theorie in de argumentatie of deze beperkte zich tot de zorg voor de invloed van voortgaande leningsfinanciering op de hoogte van de rentevoet. Elk financieel overzicht beschouwde de schuldentoeename als een exogeen gegeven, een gevolg van de oorlogen die vanwege het behoud van religie en vrijheid noodzakelijk waren geweest. Men trachtte dan de gevolgen te redresseren door belastingverhogingen, die echter met name in de 18e eeuw niet meer te realiseren waren, door het vormen van een fonds voor de amortisatie, zoals in 1749 in de memorie Steyn, of in vrijwel alle rapporten maar nadrukkelijk bij Van Slingelandt, in zijn Propositie uit 1727, door het nastreven van een betere praktijk der gemeene middelen. Vooral dit laatste vereiste terugdringing van corruptie en het eigenbelang en strikte handhaving van de ordonnanties door de stedelijke magistraten. Met de verhoging van de opbrengst der geredresseerde gemeene middelen, kon de gezondmaking van de staatsfinanciën beginnen.

Het verval van 's lands financiën werd geweten aan belastingontduiking, niet aan de hoge last die renten en interest voor de staatskas betekenden. Min of meer veronderstelde men dus dat bij een goed financieel beheer het land deze lasten

wel dragen kon. Of in andere woorden niet de schuldenlast werd als problematisch ervaren, eerder de gebrekkige financiële organisatie. De schulden waren niet nadelig zolang de middelen toereikend waren om de schuldendienst te voldoen, zolang de kredietwaardigheid maar overeind bleef.

In dit opzicht valt een lijn te trekken naar mercantilistische ideeën. In een stuk gedateerd 2 maart 1751 uit de stadhouderlijke secretarie²² heette het:

"Je pose pour une maxime incontestable et pour un principe au dessus de toute exception que pour remettre les finances d'un Etat il faut faire baisser le prix de l'argent. Ce qui ne se peut faire que par l'abundance. L'abundance dépend de la circulation. La circulation depend au crédit. Le crédit dépend de la confiance du public, dépend des bonnes mesures prises et mises en exécution."

De schrijver van deze regels (misschien wel De Pinto) wees vervolgens de beursopinie van Amsterdam aan als een herkenbare thermometer van het krediet en stelde vervolgens voor de militie volgens een plan van reductie te verminderen.

De Raad van State, met de zorg voor de generaliteitsfinanciën belast, behoefde slechts te wijzen op de achterstanden van de provincies, om haar tekorten, gebrek aan krediet en betalingsachterstanden te verklaren. In de generale petitie van 1795²³ schreef de Raad van State dat het krediet afhing van de zekerheid van betaling, van prompte betaling, het in circulatie brengen van "numéraire". Krediet bracht geld in circulatie en daarom konden schulden een natie verrijken door een vergroting van de omloopsnelheid. Schulden konden echter ook niet eindeloos toenemen, men moest acht slaan op het behoud van de kredietwaardigheid. Zeker in oorlogstijd waren daarvoor twee dingen noodzakelijk:

"1) Het tydig by een verzamelen van eene genoegzame hoeveelheid van contant geld; of hetgeen in de plaats van contant geld by representatie daar voor zoude kunnen in omloop gebragt worden; 2) Het instellen van een generaal en geregeld werkend fonds tot aflossing der gemaakte schulden; of tot intrekking van hetgeen by representatie in plaats van gemunt goud en zilver wordt geëmployeerd."

Het eerste wilde men bereiken door het opnemen van een lening of het invoeren van papieren geld voldoende voor de uitgaven van het komende jaar, het andere door buitengewone bijdragen in de defensielasten te vragen. Alleen zo zag men mogelijkheden om het krediet overeind te houden en tegelijk de defensie te waarborgen.

Hoe ver staat een dergelijke beschouwing af van Van de Spiegels "Schets" uit 1782. Daar werden als oorzaak van de relatieve teruggang van de Republiek ten opzichte van de haar omringende mogendheden genoemd:

"1) omdat de publieke finantien der provincies door voorige oorlogen tot zinkens toe bezwaard zijn; 2) omdat de manier van oorlogen oneyndig kostbaarder dan voor deezen, zoodanig is geworden, dat men zonder swaare schulden te maken zig naaulijks in een matigen staat van defensie kan stellen,

vooral in een zee-oorlog. Dat de eerste reden waaragtig is weet een ieder die de finantien van 't land en van de bijzondere provinciën kent."

En wat waren de gevolgen van deze enorme oorlogskosten?

*"Want anders dan dat het land overlaaden wordt met schulden geaccumuleerd op schulden? Dat de interessen van die schulden moeten gevonden worden uijt belastingen, dat die belastingen de commercie, fabricquen en middelen van bestaan drukken? En eijndelijk dat die belastingen boven haaren natuurlijke pijn gesteigerd de geheele welvaart der natie moeten ondermeijnen. Zeedert dat men de verderfelijke kunst heeft uitgevonden van gelden op credit te negotieeren, oorlogt men niet meer ten laste van het tegenwoordige geslacht maar ten laste van de nakomelingschap; en ieder nieuwe oorlog is een stap nader om de nakomelingschap de middelen tot haare defensie nodig uijt de hand te neemen."*²⁴

Het klassiek-liberale denken, waarschijnlijk ontleend aan Hume, blijkt tot de politiek te zijn doorgedrongen. Er is een afwijzing van schuldenfinanciering op macro-economische gronden; vrees voor de lasten van de schuld in de vorm van hoge belastingen die vooral het nageslacht treffen door een aantasting van de welvaart.

De laatste decennia van de 18e eeuw ontplooiden zich een discussie over de voor- en nadelen van leningsfinanciering. In de Republiek echter beperkte deze discussie zich tot de vraag of de buitenlandse staatsleningen nadelig waren voor 's lands economie en minder of ook de binnenlandse staatsschulden hun problematische kanten hadden. Dit wordt treffend geïllustreerd door een reeks "vertoogen" over de aard van het publieke krediet in de spectator "De Koopman" uit 1771.²⁵

Publiek krediet zo stelt de schrijver, is niets anders dan het vertrouwen in de staat dat hij zijn financiële verplichtingen na zal komen en hangt af van een goede administratie, handhaving van recht en billijkheid en prompte betaling. *"Een Staat, is in het groot, al het geen, dat yder Huishoudinge van een Particulier, in het klein is."* De denkbeelden van Hume volgend om aan te tonen hoe slecht de toestand van de Engelse en Franse staatsfinanciën is komt hij tot een bondige samenvatting:

*"Dat, de SCHULDEN die een Staat maakt, altoos en ten allen tijde, ten uiterste nadeelig zijn, zo wel voor dien Staat zelve, als voor alle Volkeren die in desselfs Schulden deel neemen; Dat het PUBLYK KREDIET van een Staat, 'er eindelijk door zal moeten vallen en met dit al haar FONDSEN die zij niet meer zal kunnen aflossen, na maate deeze SCHULDEN meêr en meêr zullen toeneemen."*²⁶

In een volgende aflevering vergelijkt "De Koopman" het vaderlandse schuldenwezen met Engeland en Frankrijk. De staatsschuld van de Republiek, die voornamelijk uit obligaties bestaat, is in vergelijking met andere landen, volgens de schrijver, zeer gering *"te meer daar ons Fonds zo goed als onuitputtelijk is, en*

daar onze Inkomsten zo ontzaglijk zijn." De bestaande schulden worden voortdurend afgelost en het is te hopen dat de staat nog enige crediteuren overhoudt; *"En waarom is dit noodig? Wel kunnen die Ingezetenen hun Geld wel geruster aanleggen?"*

Het publieke krediet in de Republiek wordt "zelfs" door de Engelsen Hume, Oxford en Hutcheson hoog geroemd. De oorsprong van deze schulden ligt in de sedert de Opstand gevoerde defensieve oorlogen, en niet in veroveringszucht of verspillings. De schrijver wenst tot slot in te gaan op de omvang van de schulden en de begroting maar bekent dat dit een delicaat punt is:

*"Doch alle Narigten die ik hier omtrent heb kunnen bekoomen, zyn elkander zo ongelyk, dat ik dikwerf niet weet welke 'dr van aanteneemen; Dit maakt, dat ik 'er niet genoegzaam van onderrigt ben, om 'er volstrekt naauwkeurig van te spreken. 't Voorwerp is ook te zorglyk en te naby. Onze Staat is vry wat bedekter omtrent zyn Schulden als Engelland; weinige kunnen 'er agter koomen, en wy maaken ze zo niet publyk als deeze kroon schoon zy gering zyn: maar zy hebben een geheel andere beschapenheid. De hunne kunnen onmogelyk een geheim blyven. Het Brits Gemeen wil te veel weten, en hunne Staatskundigen zeggen te veel, en brilliëeren met het geen zy weten, in alle openbaare News-papers."*²⁷

Uit de reconstructie die volgt moet dan blijken dat de staatsschulden na de laatste *"uitgeputheid der Lands-trezooren"* (1747) sterk zijn opgelost.

*"Men heeft my gezegd dat men voor weinige jaaren, jaarlyks niet meer dan een groote 3 Milliöenen aan Interesten betaald; en zo ik een Berigt van goede hand mag gelooven, betaalde men onlangs niet meêr dan 2 Milliöenen Renten. Wel een Verschil by den Jaare 1643, toen wy 7 Milliöenen, en by 1672 toen wy by de 8 Milliöenen Interesten jaarlyks betaalen moesten! Intussen zal 't my lief zyn, indien ik hier doole, onderrigt te mogen worden van kundiger: ten zy deeze oordeelden dat het beter ware te zwygen nopens een onderwerp dat zo delicaat is, en daar zo veel zorglykheid en onzekerheid aan vast is: om dat 's Lands Rekenkamer een Geheim moet blyven."*²⁸

Als afsluiting van de beschouwingen over het publiek krediet volgt nogmaals een vurig pleidooi om toch vooral geen geld te beleggen in Engelse fondsen, niet alleen omdat het onafwendbaar staatsbankroet van dat land ons mee zal ruïneren, maar ook omdat het krediet van Frankrijk beter is, wij van dat land veel minder commercieel nadeel ondervinden terwijl Engeland de Republiek *"met ons eigen Geld de keel toedrukt."* Tegen een absolute veroordeling van elke staatslening waarschuwt De Koopman ook:

*"Wy hebben slegts het overdaadige der Schulden, en der hier door ménigvuldig rouleerende niet Reëliteiten, en de wederom daar door te weinig Circuleerende Penningen, willen aantoonen."*²⁹

Het is opvallend dat de "proto"-klassieke denkbeelden van Hume instemmend worden overgenomen, maar alleen worden toegepast op Engeland en in mindere mate Frankrijk, terwijl de financiële toestand van de Republiek hierboven verheven wordt geacht. Het heeft er alle schijn van dat deze mythe van het rijke Holland bewust werd gecultiveerd door een volkomen gebrek aan informatie over de actuele toestand van de staatsfinanciën. Buiten wellicht enige welingelichte kringen blijft men daardoor binnenslands gevangen in mercantilistische denkvormen. Met name de vrees dat door de toenemende activiteiten in de financiële sfeer het geld (rijkdom) het land verlaat. Het buitenland vergoedde een hogere rentevoet (4 à 5 procent tegenover Hollandse obligaties 2½ procent) maar de risico's van een staatsbankroet werden aldus de theoretici te lichtvaardig beoordeeld.

Pestel³⁰ bijvoorbeeld achtte het financiële bedrijf op zich niet schadelijk, omdat de erin geïnvesteerde kapitalen in handel en nijverheid toch geen aanwending konden vinden, maar hij zag als indirect nadelig effect dat het buitenland met de ontvangen leningen eigen handel en industrie zou bevorderen ten koste van de Republiek. Maar beter zo dan het geld "in de kisten" te laten. Een typisch mercantilistische gedachtengang. Luzac beval aan ook in het eigen land te beleggen terwijl sommige pamflettisten binnenlandse staatsleningen prefereerden boven de belegging in buitenlandse fondsen.³¹ Hier vinden we ook geluiden die staatsleningen absoluut afwezen, omdat schulden op schulden werden gestapeld, leidden tot steeds toenemende belastingen en tenslotte tot het bankroet van de natie. Waar particuliere leningen hun nut kunnen afwerpen berokkend staatsleningen op zijn best geen schade.³² Ook werd wel onderscheiden in leningen voor verspillende, nutteloze doeleinden en de financiering van rendabele nuttige projecten. Alleen voor de laatste objecten waren leningen toegestaan.³³ De stimulerende werking van leningen op de circulatie achtte deze schrijver overigens denkbeeldig. Een lening had slechts het voordeel tegenover belastingen dat zij op het moment van de opname vrijwillig en zonder kosten geschiedde. Maar ook een lening had haar lasten, met dit verschil dat deze in de toekomst vielen. Ook Luzac stond staatsleningen alleen toe indien het nut van de staatsuitgave groter was dan de schade aan particuliere belangen toegebracht door hogere belastingen als gevolg van de interestbetalingen.

Het ontbrak bijvoorbeeld ook bij Van der Oudermeulen³⁴ aan een analyse van de binnenlandse financiële verhoudingen, wellicht door de onbekendheid ermee. Zijn beschouwingen beperkten zich tot buitenlandse bronnen en toestanden die vervolgens op grond van de theorie werden veroordeeld. De Republiek gold echter als voorbeeld. Van der Oudermeulen blijkt een epigoon van de klassieke school. Zowel mercantilisten als fysiocraten werden weerlegd. Bij de mercantilisten wees hij op het gebrek aan onderscheid, dat bijvoorbeeld een voorstander van het opnemen van staatsleningen zoals De Pinto aanbracht, tussen krediet en circulatie. Teveel circulatie leidde tot verstoringen zoals prijsstijgingen van met name primaire levensbehoeften. Een dergelijke situatie achtte hij actueel in de Republiek als een gevolg van de opbrengsten der buitenlandse beleggingen.³⁵ Geld was op zich genomen geen rijkdom, enkel de maat van rijkdom. Rijkdom bestond niet uit vele goederen en grote bezittingen, ook niet uit de hoeveelheid goud en zilver of uit papieren schuldtitels. Rijkdom bestond enkel en alleen in de bevolking.

Echte circulatie was de menselijke activiteit. Al het andere verwarde verschijningsvorm met de werkelijke oorzaak. Staatsschulden werden door hem met beroep een op de ideeën van Bolingbroke, Walpole, Bernard en Hume veroordeeld.³⁶

Gogel sloot hierop aan met een studie in manuscript over de Staathuishoudkunde.³⁷ Niet de geldvoorraad, noch de uitgestrektheid van een land of de bevolkingsgrootte doch slechts de inkomstengevende arbeid bepaalde de rijkdom van een volk. Want arbeid moet het geld doen omlopen, zonder arbeid heeft geld geen betekenis. De staatsinkomsten werden niet opgebracht door het geld maar door de inkomsten die met geld gegenereerd werden en of er ook twee of drie keer zoveel geld circuleerde, het hielp niet als de opbrengst ervan ook niet verdubbelde of verdrievoudigde.

Bij G.K. van Hogendorp³⁸ was de redenering al moderner. Hij beschouwde de interest over de staatsleningen als een verdeling van de kosten van de oorlogen over alle opvolgende generaties. Echter, de schulden legden een zo groot beslag op de overheidsinkomsten dat als gevolg hiervan de verhoogde belastingen leidden tot hogere loonkosten en hogere prijzen. De duurte verhoogde weer de staatsuitgaven en deze wederom de belastingen. Aan deze vicieuze cirkel kon slechts ontkomen worden door bezuinigingen op de defensie door een betere gebruikmaking van 's lands natuurlijke gesteldheid.

Het economisch denken kende in de Republiek geen grote bloei, hierop maakt de theorie over staatsschulden geen uitzondering. Het vraagstuk als zodanig stond nauwelijks in de publieke belangstelling, en uit de gegevens die beschikbaar zijn valt op te maken dat er nauwelijks inzicht in de actuele toestand der staatsfinanciën bestond. Vanuit het belang dat buitenlandse beleggingen bezaten bleek wel een bezorgdheid over de kredietwaardigheid van buitenlandse staten, Engeland voorop. Voortbouwend hierop kreeg de klassieke economische school vaste grond onder de voeten, versterkt door de opening van financiële zaken na de Bataafse Omwenteling in 1795. De politieke beleidsvorming in de Republiek werd geleid door oeroude functionele overwegingen: Hoe behoudt het land zijn kredietwaardigheid? Hoe voorkomt men storingen in de economische kringloop? Inkomsten en uitgaven dienden in evenwicht te zijn. Met andere woorden: de gevolgen van staatsschulden moesten beheersbaar blijven maar zonder dat daaruit absolute maximes voor leningsfinanciering werden afgeleid.

5.2.4. Projecten tot "herstel" van de overheidsfinanciën

Een beter inzicht in de publieke financiën kan verkregen worden door een aantal projecten tot redres van de staatsfinanciën mede in de beschouwing te betrekken. In de eerste plaats is er de invloed van de in Engeland ondernomen politiek de schulden te incorporeren in enkele "funds". Daar achtte men de vennootschapsvorm op het einde van de 17e eeuw zo geperfectioneerd dat hij op bepaalde momenten te gebruiken zou zijn voor een herwinning van het staatskrediet en voor een sanering van de staatsfinanciën.³⁹

Door instituten als de Bank of England uit 1697 en de South Sea Company uit 1711 trachtte men te komen tot een consolidatie van een omvangrijke tot 30 à 40 procent gedeprecieerde staatsschuld. Het in aandelen verdeelde maatschappelijk

kapitaal kon met overheidsobligaties worden volgestort, zodat er geen nieuwe kapitaalbreng nodig was. Voorts verkreeg de compagnie een handelsmonopolie, wat de conversie voor de belegger aantrekkelijk maakte. De voordelen waren velerlei. De staat leverde het een rente-besparing op, de administratie van de schuld werd vereenvoudigd omdat men nog maar met één schuldeiser te maken had en de sanering van de gedeprecieerde staatsschuld nam een belemmering voor de economische ontwikkeling en het herstel van het staatskrediet weg.

De noodzaak tot een dergelijke operatie bestond in de Republiek echter niet. Een omvangrijke vlottende staatsschuld was er onder normale omstandigheden niet; de obligaties noteerden à pari of iets erboven. Uitzonderlijk zijn de jaren na 1672 en de jaren '40 en '80 van de 18e eeuw waarin het staatskrediet en de koers daalden. Bovendien had de Republiek door de Oost- en West-Indische Compagnie op aandelen een voorsprong op het buitenland. Dit betekende echter ook dat de gevestigde machtsblokken alle belang hadden bij een handhaving van de monopolies en nieuwe initiatieven naar buitenlands voorbeeld dus bij voorbaat met tegenstand van deze zijde te maken kregen. De stad Amsterdam wist een toepassing van de fund-of-credit gedachte in Holland en de Republiek te verbieden nog voordat deze projecten door de South-Sea Bubble in 1720 definitief van de baan geraakten. Daarvoor was het zowel in Frankrijk als Engeland tot een hausse in dergelijke compagnieën gekomen. De overspannen verwachtingen, speculatie en excessen maakten dat de crisis van John Laws Mississippi-project in Parijs oversloeg naar de Engelse South Sea-aandelen en een internationale beurskrach was het gevolg.⁴⁰ In alle andere steden van de Republiek buiten Amsterdam kwam het tot de oprichting van een groot aantal nieuwe compagnieën, in wier aandelen een drukke speculatie gedreven werd die echter zo imaginair was dat de beurscrisis van 1720 de zaak als een zeepbel uiteen deed spatten.

Hoewel niet alle projecten een conversie van de staatsschuld beoogden, is er een voorstel dat dit aspect uitwerkte, namelijk het op 4 september 1720 door de Staten van Holland behandelde:

*"Project geconcipeerd door Gabriël de Souza Britto tot het oprichten van een Generale Corpora of Staatsbank en eene Generaale Compagnie op de manier van de Royale Bank van Engeland en de Zuidzee Compagnie."*⁴¹

Het plan bestond uit twee delen. Enerzijds de staatsbank, die zich zou gaan bezighouden met het disconteren van wisselbrieven, belenen van VOC-aandelen, edele metalen, edelstenen en van obligaties uitgegeven door de Staten-Generaal, provincies en andere corpora. Het inkomen van de bank zou bestaan uit de helft van de opbrengst der inkomende en uitgaande rechten en het veïlgeld. Haar werkgebied zou evenals dat van de admiraliteitscolleges in vijf kamers worden opgedeeld. Anderzijds ontstond er een compagnie die het monopolie kreeg op de koloniale handel. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg 104 miljoen gulden bankgeld te voldoen in minimum stortingen van 3.000 gulden waarvan driekwart in obligaties van Holland (het Zuiderkwartier à pari en het Noorderkwartier tegen 90%) en één kwart in contanten gestort moest worden. De provincie had recht op een kwart van de winst maar moest accepteren dat de uitbetaling daarvan in schuldbrieven en obligaties kon geschieden.

Met andere plannen werd dit project getroffen door een Amsterdams plakkaat tegen de beunhazerij, gemotiveerd door het tegengaan van de windhandel in aandelen. Op 17 Oktober 1720 besloten de Staten van Holland in een resolutie tot een verbod op "*het opregten van eenige Compagnie van assurance, commercie enz. sonder expresse approbatie van de Staten*". De overheid toonde zich bevreesd dat dergelijke ondernemingen het geld schaars en de interest hoog zouden maken tot nadeel van de handel. Tevens aldus het besluit, bemoeilijkte dit het herstel van de "Finantie".⁴² Waarschijnlijk opereerde Holland op de kapitaalmarkt om zijn gedurende 1711-'13 onder bezwarende voorwaarden opgenomen leningen te saneren, en wenste men hierbij niet te veel mededinging.

Diverse projecten en adviezen werden bij de Staten ingediend door Willem Kersseboom⁴³, door Bakhuizen van den Brink de beroemde financier genoemd, hoewel hij dat meer in het buitenland dan bij zijn landgenoten was.⁴⁴ In de Nederlandse geschiedschrijving wordt hij niet of slechts terloops vermeld.⁴⁵ Kersseboom werd in 1691 te Oudewater in een welgestelde familie geboren. In 1726 volgde een benoeming tot commies bij de Raad van State en als zodanig nam hij in 1728 deel aan het congres van Soissons. In 1729 werd hij aangesteld als ordinaris klerk bij de kamer ter auditie der gemeenelands rekeningen; vanaf 1749 vervulde hij de functie van buitengewoon commies der Staten-Generaal bij de finantie van de Unie. In 1745 en 1746 adviseerde hij de Staten van Holland bij het beoordelen van een grote hoeveelheid sedert 1728 ingediende projecten van negotiaties in de vorm van loterij. Blijkbaar waardeerden de Staten zijn werk want in 1752 vinden we hem in de functie van secretaris van een college dat zich sedert 1749 met de genationaliseerde posterijen bezighield. Naast wiskunde ging zijn belangstelling uit naar statistiek en in het bijzonder het onderdeel wat men "political arithmetic" noemde, bijvoorbeeld de invloed van de menselijke levensduur op de waarde van los- en lijfrenten.⁴⁶

Van zijn hand stamt een stuk gedateerd 25 februari 1731 dat het eerste bekende volledig uitgewerkte plan tot de uitgifte van papiergeld bevat, getiteld: "*Ontwerp van een Krijgskasse voor de Provincie van Hollandt en West-Vriesland in den Hage*".⁴⁷ De intentie was om de achterstand op de betaling van militaire ordonnances, betalingsopdrachten aan de ontvangkantoren, die destijds 13 maanden bedroeg, weg te werken. De solliciteurs-militair of de officieren van de regimenten zouden uitbetaald krijgen na aftrek van een disconto van $7\frac{1}{2}$ stuiver ten honderd voor elke maand dat de provincie ten achter was. Jaarlijks zou de Kasse 100.000 gulden in een speciaal fonds onder haar beheer reserveren, waaruit geleidelijk de achterstand moest worden weggewerkt die bestond bij de uitbetaling van de ordonnances, en naarmate de aflossing vorderde verminderde het disconto berekend over de achterstallige termijnen. Hiertoe zou de Provinciale Krijgskasse worden uitgerust met een kapitaal van 10 miljoen gulden, bestaande uit 2.500 aandelen van 4.000 gulden. Men kon echter ook gedeelten van aandelen (partijen) kopen, met een minimuminleg van 1.000 gulden plus 1% opslag voor de kosten. De storting was voor een kwart in contanten en voor driekwart in obligaties. De Kasse mocht voorts levensverzekeringen afsluiten en zoveel leningen opnemen als de vier bewindhebbers, waarvan er twee door de Staten en twee

door de particuliere aandeelhouders benoemd werden, nodig zouden achten. De Kasse nam contanten tegen 1% rente per halfjaar in deposito terwijl voorts aldus par. 9:

"Het aan deze Krijgskasse vrij zal staan uijt te geeven (om de gemakkelijheid der handelingen) Kasbriefjes, de welke in allerlei betalingen zonder des Gemeene Lands Comptoiren of Pachters uijt te sonderen, gangbaar zullen zijn als contant geld; en zullen ook op alle uren van den dagh de voors. Briefjes aan 't Comptoir van de Krijgskasse met Geld in Specie werden betaalt."

En par. 10:

"Men zal ook met contant geld alle uren de voors. Kasbriefjes zonder eenige onkosten kunnen bekoomen en gelijk als in Article 9 gezegt is, ook weeder contant geld voor Kasbriefjes zoo dikwijls als men zal willen."

Het idee een vorm van papiergeld in omloop te brengen zien we terugkomen in een Memorie van Kersseboom van 6 mei 1748, waarin hij de emissie van een loterij voorstelde en als een van de voordelen ervan het in omloop brengen van "effecten van commercieel krediet" noemde. Deze bezaten namelijk de eigenschap dat ze de circulatie vergrootten en

"de houders hetselve gebruik daarvan in de commercie kunnen maken als of ze een zak geldts hadden ter concurrentie van de prijs courante waardije der obligatie zelve."

Kersseboom lichtte dat als volgt toe:

"Dat punt is veel gewichtiger dan doorgaans word begrepen alzo het mij als zeeker voorkomt dat 's lands finantiën bezwaarlijk te redresseeren zijn anders als met de introductie van Effecten van Commercieel Crediet dewelke de massa van 't geldt te hulp koomen om de circulatie grooter en liberder te maaken."

Nergens komt de mercantilistische geldtheorie duidelijker naar voren dan in een anoniem geschrift gedateerd 21 July 1748 dat als oplossing van het gebrek aan geld waaronder de provincie leed ten gevolge van het afschaffen van de belastingverpachting en daardoor ook het ontbreken van krediet, opnieuw de uitgifte van papiergeld ten tonele voerde.⁴⁸ *"Het Project tot prompte stijvinge van 's Lands finantiën"* bevat naast een uitvoerige verantwoording een Capitel van Executie, een stuk met bedenkingen tegen het plan en tenslotte een weerlegging van die bedenkingen door de auteur van het voorstel.

De gedachtengang in de aanhef van de studie gebruikt is te oorspronkelijk om niet in extenso weer te geven:

van contant geld kan gebruiken. Het krediet bepaalt dus de circulatie. De auteur vervolgt: in een land waar er teveel "numéraire" is, zal de prijs van het geld verminderen, de prijs van de handenarbeid en de waren daarentegen hoog zijn waardoor de uitvoer van goud en zilver (tekort op de betalingsbalans) toeneemt. Hij illustreerde dit door een voorbeeld ontleend aan Montesquieu: in de tijd van Law hadden alle dingen grote waarde behalve het geld. Bij een tekort aan "numéraire" daarentegen stimuleert het papieren geld vele ondernemingen, men kan grote werken beginnen en onkosten maken op een wijze waaraan men zonder papieren geld niet denken kan. Met name wanneer men ineens en eenmalig veel geld nodig heeft voor bijvoorbeeld droogmakerijen, het herstel van de staatsfinanciën of voor het voeren van oorlogen, zonder dat men op leningen terug kan vallen, is papieren geld een uitkomst. Mits dit papieren geld een waar of een imaginair krediet bezit.

"Daar men in ons land òf bezig is het numéraire uijt te voeren òf buiten circulatie te houden, òf misschien is er zelfs minder geld dan men in het algemeen meent, is het moeilijk om geld een imaginair karakter te geven, reden waarom men bij de introductie ervan de natuurlijke weg moet volgen waaruit als vanzelf het crediet geboren word."

En wel als volgt:

"Door H.H.M. zal onder directie van de Raad van State worden opgerigt een Nationale Bank tot de Behoeftens van den Oorlog, te weten legerlasten, fortificatiën, magazijnen, winterdiensten, binnelandse defensie te water etc. Deze zal biljetten of bankbriefjes van 1 gld tenminste of 1.000 gld ten hoogste uitgeven ter betaling van ordonnanties voor 't jaar op het Comptoir Generaal. De Provinciën en het Landschap Drenthe zijn gehouden hun quote in de betaling van de som binnen bepaalde tijd ten Comptoire Generaal van de Unie in contanten te betalen."

Er werd een heel schema opgezet om de "bankbriefjes" in circulatie te houden. De bank zou elk kwartaal een kwart ervan uitloten en omwisselen in contanten, de provincies aanvaarden ze als betaalmiddel en de uitgelote briefjes worden weer door het comptoir-generaal als betaalmiddel in omloop gebracht. Dit patroon diende men minstens zes jaar vol te houden; een periode die voldoende moest zijn voor de provincies om het comptoir-generaal van voldoende contanten te voorzien en alle briefjes weer af te lossen. Zou het tot een waardedaling van de bankbriefjes komen dan moest de Generaliteit een lening opnemen ter verkleining van de geldhoeveelheid. Hierin zou voor één kwart door bankbriefjes kunnen worden ingeschreven, terwijl de opbrengst in contanten in dit geval diende om houders van de briefjes de mogelijkheid te geven ze te verdisconteren tegen de geldende rentevoet. Ook dit voorstel is nooit "van het papier" gekomen. Als bezwaren golden het wantrouwen van het publiek tegen papiergeld, de complicaties tussen de provincies als de ene veel en de andere weinig papiergeld zou ontvangen etc.

In het algemeen mag wel gesteld worden dat ondanks alle theoretische overwegingen en voorstellen bankbiljetten en papieren geld in de Republiek als een armoedeverstrijding werden beschouwd waar men zelf ver boven verheven was.⁵⁴ Een wassende wisselcirculatie, ook een vorm van papieren geld, was in strijd met de heersende begrippen van soliditeit, en de crisis van 1763 gaf duidelijk aan dat dan het krediet als op slag verdween. Zelfs de overboekingen bij de Wisselbank beschouwde men als de overdracht van een werkelijk aanwezige portie contant geld van de ene naar de andere houder. De voorliefde voor "gereede penningen" was een passie, aldus Mansvelt, die diep wortelde in de mercantilistische beschouwing van de handel. Voor een deel aldus Van Dillen, kon dit verklaart worden uit de psychologische weerslag van het fiasco van Laws onderneming in 1720 in de Republiek.⁵⁵

5.2.5. *Samenvattend beeld*

Uit het voorgaande overzicht valt af te leiden dat voorzover het de theoretische denkers en projectenmakers betreft er een grote preoccupatie ten aanzien van de geldhoeveelheid bestond. Vooral de circulatie werd vaak genoemd en beschouwd als cruciaal voor het aanbod van geld. Staatsschulden vermeerderden de circulatie. Verlies van kredietwaardigheid betekende dat de staat geen toegang meer had tot het geld en de circulatie verminderde. Men moest dus zorgen dat de kredietwaardigheid in stand bleef door rente- en aflossingsverplichtingen stipt na te komen, maar is het geld om wat voor reden schaars dan zou de staat kunstmatig door de uitgifte van papieren geld de circulatie weer op gang moeten brengen tot de toestand normaliseerde.

Pas relatief laat in de 18e eeuw gaat men zich zorgen maken over de kredietwaardigheid van buitenlandse leners. Vooral Engeland staat bloot aan kritiek, paradoxalerwijze omdat de openheid van de openbare financiën daar het eerst tot kritische beschouwingen aanleiding gaf. Verspillende uitgaven en zinloze oorlogen leidden tot een overbelasting van de staat die zijn krediet verloor.

Tot zover bleef de redenatie nog micro, de staat heeft belang bij een goede circulatie, moet zijn krediet behouden en oppassen niet overbelast te raken. Eerst in de tachtiger jaren werd gewezen op de last van de schuld. De belastingen worden te hoog, de welvaart neemt af en ondermijnt de hele natie. Bijvoorbeeld bij Van de Spiegel en Van Hogendorp. Het werd toen ook duidelijk dat de staat niet meer de voor zijn uitgaven benodigde gelden kon lenen. Maar nog in 1795 zien we grote aandacht voor het krediet en de circulatie bij de Raad van State maar geen spoor van inzicht in het functioneren van het bestaande systeem der staatsfinanciën. Het traditionele uitgavenpatroon was niet meer houdbaar. Dit werd wel met zoveel woorden door Steyn en Van de Spiegel gezegd: De politiek moest zich naar de regels van de finantie richten en niet andersom.

Er zijn twee oorzaken te noemen voor deze situatie. De eerste is de particuliere kapitaalrijkdom. Er is geld genoeg of zelfs in overvloed door gebrek aan beleggingsmogelijkheden, staatsschulden bevorderen de circulatie, dus breng het opgepotte kapitaal in omloop door uitgaven met leningen te dekken. De tweede oorzaak is verderfelijker geweest: men stond onvoldoende stil bij de gevolgen van de gestegen staatsschuld voor het staatsbudget. Als er een begrotingstekort

was dan weet men dat aan de geldschaarste door verval van het krediet. Die schaarste werd vervolgens bestreden. Het inkomen van de staat kon men verhogen door organisatorische verbeteringen en bezuinigingen om zo het evenwicht te herstellen. Een absolute afwijzing van leningsfinanciering op macro-economische gronden wordt nergens gevonden tot in de jaren tachtig als het verval van de economie en de staatsfinanciën voor iedereen duidelijk is. Lenen was steeds toegestaan, mits de kredietwaardigheid en de circulatie er niet onder te lijden hadden. Het vervangen van leningen door belastingen of het versneld aflossen van leningen door heffingen zijn nooit ter discussie geweest. Het ging erom praktische financieringsproblemen op te lossen en aangezien kapitaal geen probleem vormde had dit betrekking op maatregelen die de staatsbegroting in evenwicht moesten houden c.q. brengen. De afwijzing van leningsfinanciering op macro-economische, principiële gronden treedt eerst na de Vierde Engelse Oorlog naar voren.⁵⁶

5.3. Staatsschulden beoordeeld

Niet alleen in het verleden was het opnemen van leningen om staatsuitgaven te dekken uiterst omstreden, ook tegenwoordig is er nauwelijks een thema uit de macro-economie te bedenken dat zo controversieel en ideologisch zo geladen is als de discussie over de gevolgen van staatsschuld.¹ De confrontatie van de theorie, of beter de theorieën, met de praktijk in de Republiek vergt daarom een zeer genuanceerde benadering. De beoordeling vertrekt vanuit een beschrijving van het wezen van de staatsschuld in de Republiek, in het bijzonder Holland. Vervolgens zal getracht worden om de belangrijkste thema's uit de theorie over de staatsschuld te gebruiken voor een analyse en beoordeling van de situatie in de Republiek. Tot slot komt de vraag aan de orde of de ontwikkeling van de openbare financiën in deze periode een gevolg is van de maatschappelijke besluitvorming.

5.3.1. *Het wezen van de leningsfinanciering in de Republiek*

De verkoop van rentebrieven werd reeds door de Bourgondische hertogen in de Vlaamse en Hollandse steden gepraktiseerd. Tussen 1450 en 1500 waren berichten over financiële problemen in de steden en eenzijdige rentekortingen niet ongewoon. Provinciale accijnzen kwamen in Holland voor het eerst in 1537 tot stand en deze nieuwe inkomensbron maakte het mogelijk dat op basis hiervan provinciale rentebrieven konden worden verkocht. Deze leningen dienden naast de traditionele verponding en de opbrengst van de accijnzen, om de bijdrage in de bedde te voldoen. Maar daarnaast ontstond op deze manier een autonoom provinciaal financiewezen, dat zich door de economische groei rond 1565 in een relatief comfortabele positie bevond. Dit in tegenstelling tot de financiële problemen van het huis Habsburg, dat naast problemen in het Middellandse Zeegebied nog het bestuur in de Nederlanden met geldzendingen moest ondersteunen.

De komst van Alva had mede tot doel financieel orde op zaken te stellen en te zorgen dat de Nederlanden zonder Spaanse subsidies kosten van bestuur en leger

op konden brengen. In de eerste jaren na de feitelijke opstand in 1572 waren de financiële problemen van Holland groot, de achterstand in rentebetaling zou drie jaar bedragen hebben. Losrenten deden tussen 1560-'70 vijf à zes procent per jaar, stegen naar dertien procent en bleven op dit niveau tot 1590. Daarna, en in de eerste decennia van de 17e eeuw, zakte hij naar zeven à negen procent. De inkomsten werden versterkt door verhoging van imposten (gemeene middelen), het heffen van konvooi- en licentgelden en de verponding, maar schoten tekort voor een effectieve oorlogsvoering wanneer de Spanjaarden vol in het offensief gingen, zoals het geval was tot ongeveer 1590 en na 1598. De Republiek behaalde militair de grootste successen in de jaren negentig van de 16e eeuw. Maar in vergelijking met de kostenexplosie in het eerste decennium van de 17e eeuw toen Spinola in het offensief was, waren de lasten nog bescheiden te noemen.²

Een gevolg hiervan was dat het systematisch lenen om de staatsuitgaven, in dit geval de oorlogskosten, te betalen in Holland rond 1600 begon. In het jaar 1599 was er sprake van een tekort van 1,2 miljoen gulden; in 1603 spraken de resoluties over 1,4 miljoen. In 1605 en 1606 vonden uitvoerige beraadslagingen plaats over de grote stijging van de schulden, vooral in de vorm van obligaties. Maar de toename van de openbare schuld verliep waarschijnlijk zonder grote problemen waarbij de door de provincie betaalde rentevoet voortdurend daalde. De ontvangkantoren in de steden plaatsten bedragen naar rato van ieders aandeel in het kohier van de 100e penning dat 1600 werd aangelegd. Men sloot hierbij aan op de traditie van de stedelijke rentebrieven.

De sterke toename van de schulden na 1621 (gemiddeld bijna drie miljoen per jaar tot 1632 en daarna meer dan 4½ miljoen per jaar) was echter een voorheen onbekend fenomeen. Het totale ordinair inkomen uit belastingen bedroeg in 1634 tien miljoen gulden; hierentegen stonden oorlogskosten van elf miljoen en huislasten plus interest van bijna vijf miljoen. De totale extra-ordinair lasten van de oorlog werden met leningen bestreden en allerwegen werd er geklaagd over de hoogte van de belastingen. In 1647 bedroeg de schuld van Holland 126,5 miljoen gulden en de generaliteitsschuld was tot 12,6 miljoen opgelopen, lopende achterstanden in de betaling van de troepen en leveranciers niet gerekend.

Het is aan de bijzonder bekwame leiding van Johan de Witt te danken dat de groei van de schulden stopte. De rentedruk werd zelfs effectief verlaagd en Holland slaagde erin het jaarlijks tekort van 1,1 miljoen in de jaren vijftig in een overchot van 1,3 miljoen gulden in het daaropvolgende decennium om te zetten. De Republiek beleefde in deze periode het toppunt van haar economische bloei en politieke macht.

De overheidsfinanciën, of beter gezegd de financiën van de kroon, in zowel Frankrijk als Engeland gedurende deze periode, zijn in vergelijking met Holland achterlijk te noemen. Frankrijk was afhankelijk van geldschietters en belastingpachters. Op belastingontvangsten werd geanticipeerd door de verkoop van renten (*rentes sur les gabelles, sur les tailles, sur les cinqs grosses fermes, sur l'Hôtel des Postes*). Alleen Colbert slaagde er in de jaren zestig van de 17e eeuw in een sanering door te voeren die de situatie verbeterde. Na zijn dood in 1683 werden echter de oude praktijken van de kortlopende anticipaties op de belastingontvangsten hervat en dit leidde in 1709 tot een staatsbankroet en een schuldensanering.

Na het fiasco van het systeem van Law bleef Frankrijk daardoor gevangen binnen traditionele vormen die een kleine groep financiers de controle over de publieke financiën gaf.³

Engeland was in de beslissende jaren tussen 1628 (Petition of Rights) en 1689 (Bill of Rights) voor zijn financieringsbehoefte geheel afhankelijk van de kortlopende "anticipation of revenue". Onder de Stuarts steeg de schuldenlast sterk en vormde het syndicaat der douanepachters de grootste schuldeiser. De kroon anticepeerde door zogenaamde "Tallies" (wissels) op de te verwachten inkomsten van in- en uitvoerrechten. Naar Hollands voorbeeld werd in 1665 de "order of payment" geïntroduceerd; een betalingsaanwijzing voor de Treasury die de staat aan haar leveranciers gaf. De "order" kon worden verhandeld, verdisconteerd en gaf in sommige gevallen zelfs rente. Het systeem bleek een fiasco toen de Exchequer bij de paniekstemming in 1671 de kassen moest sluiten. Evenals in Frankrijk kon men zich niet losmaken van de belastinginkomsten, er bestond geen "kapitaalmarkt", geen beleggingzoekend kapitaal waarop de staat terug kon vallen. De kroon had letterlijk en figuurlijk geen krediet. De eerste langlopende lening werd in 1693 afgesloten, maar de één miljoen aan lijfrenten die door het parlement waren gegarandeerd werden slechts moeizaam verkocht. Meer succes had in datzelfde jaar de uitgifte van een lening die de schuldeisers verenigde in een corporatie, namelijk "The Governor and Company of the Bank of England". De bank die het privilege bezat om bankbiljetten uit te geven en bovendien ertoe overging betalingsopdrachten van overheidslichamen te disconteren, fungeerde in de erop volgende jaren als de belangrijkste agent bij de emissie van staatsleningen. Zo slaagde men erin de grote oorlogen te overleven zonder acute financiële problemen, al werd het steeds moeilijker fondsen te vinden.

Om de omvangrijke hoeveelheid vlottende schuld te saneren werd in 1711 overgegaan tot een incorporatie van de staatsschulden in de "South Sea Company", een gepriviligieerde handelscompagnie waarvan men de aandelen verwierf tegen inlevering van staatsobligaties. Bij de Vrede van Utrecht had Engeland een langlopende schuld van 35 miljoen pond: 11 miljoen ondergebracht bij de Bank of England en de South Sea Company, 12 miljoen in de vorm van loterijleningen en 11 miljoen pond in de vorm van jaarrenten.⁴ De fundering van de staatsschuld op bepaalde fondsen die hun inkomen verkregen uit door de staat verleende privileges en rente-ontvangsten is voor Engeland een vertrouwenwekkende tussenfase geweest op weg naar een "nationale schuld". In de loop van de 18e eeuw zonk het door corporaties overgenomen deel van de staatsschuld in het niet in vergelijking met het rechtstreeks bij het publiek geplaatste deel. Dit was alleen mogelijk door het gestegen vertrouwen in de regering; Walpole kon haar kredietwaardigheid rond 1730 met die van de Republiek vergelijken.⁵

Buitenstaanders heeft het steeds verbaasd tegen welke lage interestvoet in kort tijdsbestek vaak, voor toenmalige verhoudingen, enorme kapitalen door de regeerders van de Republiek werden bijeengebracht. Holland heette "het klassieke land der staatsschulden".⁶ In vergelijking met het omringende buitenland stond de Republiek, of tenminste Holland, er gunstig voor. Men beschikte over het instrumentarium en over het kapitaal om langlopende leningen tegen een lage

rente aan te trekken. Hoewel de uitbetaling van de interest per kantoor plaatsvond uit de belastingmiddelen, zoals ook andere betalingen per ordonnantie werden toegewezen, werd nooit een belasting in onderpand gegeven of als fonds voor een lening bestemd. Het oplopen van de totaal uitstaande schulden zoals rond 1650, leidde echter tot een groot beslag van rentebetalingen op de staatsinkomsten en blokkeerde de overheid in haar financiële mogelijkheden bij toekomstige nood-situaties.

De Witt had daar een scherp oog voor en hoewel er acuut geen enkele reden voor was trachtte hij daarop vooruitlopend door rentereductie en aflossingen de speelruimte opnieuw te vergroten. In dit verband is zijn voorkeur voor lijfrenten of zelfs annuïteiten veelzeggend. In tegenstelling tot obligaties en losrenten die eeuwigdurend waren, liepen lijfrenten automatisch af en bevrijdden de staat van zijn schuld. Zijn strijd tegen de toonder-obligatie was echter tevergeefs. Tussen 1670 en 1715 werd bijna uitsluitend in obligaties geleend. De totale schuld van Holland steeg van 128 miljoen in 1670 (cf. 126 miljoen in 1650) tot 310 miljoen gulden in 1715. Men heeft, zo luidde het diplomatieke oordeel van de Staten achteraf, in deze periode *"de redenen van Staat laten prevaleren boven die van Finantie, zodanig dat er nauwelijks meer redden aan was."*

De extra-ordinaris belasting in de vorm van de 100e en 200e penning reël en personeel werd een permanente verschijning en de indirecte belastingen verbeterde en verhoogde men waar mogelijk. In vergelijking met 1670 was het ordinaris inkomen gestegen van 11,2 tot 12,8 miljoen gulden (in 1634 had het reeds 10 miljoen bedragen); de uitgaven waren gestegen van 11 miljoen tot bijna 20 miljoen, waarvan 8 miljoen uit de gestegen renten- en interestlast. De 1½ 100e penning op renten en obligaties leverde 4,4 miljoen op; op huizen en land (extra-ordinaris verponding) 1,8 miljoen. De rentevoet was door deze heffing dus teruggebracht van nominaal 4 naar 2½ procent effectief, een feitelijke renteverlaging die echter door de kapitaalverschaffers werd geaccepteerd. Want hoewel Engelse beleggingen niet ongewoon waren (via Londen) en buitenlandse staten de Amsterdamse kapitaalmarkt aanboorden, was er geen sprake van kapitaalschaarste of gedaalde kredietwaardigheid. Het probleem sedert 1715 is veel meer dat het aan inkomen ontbrak waarop nog meer leningen opgenomen zouden kunnen worden.

In de discussies over het herstel van de financiën gaat het over veranderingen in de indirecte belastingen, de gemeene middelen, vooral van organisatorische aard. Echter zonder veel succes moet Van Slingelandt toegeven. Ook een redres van de kohieren der verponding, bijna hun eeuwfeest vierend, lukte maar half en een herziening van de kohieren van de 100e en 200e penning die de in de tussentijd opgetreden vermogensveranderingen zou rekening dragen, werd niet gewenst. De gestegen schuldenlast werd weliswaar betreurd maar gezien als onvermijdelijk en direct gevolg van de verdediging van de nationale onafhankelijkheid.

De situatie in 1715 en 1650 wat betreft de overheidsfinanciën toont overeenkomsten. Men slaagde er echter in 1715 om de een of andere reden niet in het dynamisch proces dat de 16e eeuwse ontwikkeling onder De Witt kenmerkte, te herhalen. Men hield de zaak draaiende en het liep pas vast in 1747. Dan is er na de oorlog een blijvend gat van drie miljoen per jaar door de quote in hogere oorlogslasten en gestegen rentelasten.

Ook dit probleem werd door kunst- en vliegwerk opgelost. De gemeene middelen, voortaan gecollecteerd in plaats van verpacht, leverden een meeropbrengst van één miljoen gulden. Op de quote in de oorlogslasten bezuinigde men 1,7 miljoen en het restant werd bijeengebracht door besparingen in de financieringskosten door de dure oorlogsleningen in ordinair obligaties te converteren. Men slaagde er zelfs in tussen 1756 en 1780 gemiddeld netto per jaar 1,3 miljoen af te lossen. De schuldenberg daalde van 355 miljoen tot 320 miljoen. De extra-ordinair heffingen lagen echter in vergelijking met bijvoorbeeld 1720 in dit tijdperk meer dan twee miljoen hoger, en de ordinair middelen één miljoen. Het ontbrak echter aan geld om vloot en leger naar behoren te onderhouden maar blijkbaar werd aanvaard dat de Finantie de Staatkunde haar beperkingen oplegde.

De hele situatie wordt in tabel 5.4 nog eens samengevat. De kosten van een tot een minimum gereduceerd leger en vloot, ongeveer vijf miljoen gulden, konden uit het lopende inkomen betaald worden. Al kon men met vijf miljoen in 1670 nog andere dingen doen dan in 1770; maar militair stelde de Republiek na 1715 niet veel meer voor. Na 1670 werd elke oorlog voor praktisch 100 procent uit leningen gefinancierd. De rente voor deze leningen kwam uit extra-ordinair heffingen, waarbij de 100e en 200e penning reëel en personeel op obligaties en renten het karakter van een rentereductie hadden. Tussen de 50 à 60% van het totale inkomen (netto na aftrek $1\frac{1}{2}$ 100e penning op schuldbrieven) ging op aan interestbetalingen. De belastingdrukverzwaring in de 18e eeuw kwam voort uit het permanent maken van de extra-ordinair verponding (de $1\frac{1}{2}$ 100e penning op schuldbrieven beschouwend als een marktconforme reductie van de rentevoet) en de imposten. Buiten consumptie van goederen en diensten (gemeene middelen), land en huisbezit werd niets belast, uitgezonderd de ambten. Zowel inkomen als vermogen bleven praktisch onbelast in de Republiek want het instrument daartoe, de reële en personele 100e penning, was in plaats van vermogensheffing verworpen tot een extra-ordinair verponding geheven naar een verouderd kohier en een heffing op staatsschuldtitels met het karakter van marktconforme renteverlaging. Dit steekt naar huidige begrippen schraal af tegen de plaag der imposten waaronder het land sedert de eerste helft van de 16e eeuw gebukt ging.

Wat ook de gebreken van het belastingstelsel uit huidige zicht mochten zijn, het vormde bijna twee eeuwen het solide fundament voor de staatsschuld en het krediet. Het Engelse parlement nam in de 17e eeuw het Hollandse systeem in zijn basiskenmerken over. De overheid trok de douaneheffing aan zich, introduceerde de accijnzen en belastte de landeigenaar naar getaxeerd vermogen. Hoewel de accijnzen vanwege de weerstand onder de bevolking weer verdwenen met uitzondering van die op alcoholische dranken, vormden ze de kern van de "dutch finance" politiek onder Willem III.⁷

Tabel 5.4. *Gestileerd overzicht inkomsten en uitgaven Holland 1600-1790 (Guldens x miljoen)*

	1600	1650	1667	1721	1758	1791
UITGAVEN:						
Rente	0,4	7,0	5,8	13,7	14,5	16,8
Oorlog	5,4	4,0	3,9	5,5	6,5	11,0
Bestuur		0,7	0,7	0,5	2,1	1,5
	5,8	11,7	10,3	19,8	23,1	29,3
INKOMEN:						
Gemeene Middelen	2,3	7,0	8,1	9,0	10,0	10,3
Verponding	1,4	2,4	2,4	2,5	2,7	2,6
Diversen	1,0	1,1	1,1	1,4	1,6	2,3
1 1/2 p. obligaties				4,4	5,6	5,8
1 1/2 p. landen huizen				1,8	2,7	1,7
						1,2 (ambten)
	4,6	10,5	11,6	19,1	22,6	23,9
SALDO	-1,2	-1,2	+1,3	-0,7	-0,5	-5,4
Rente als % inkomen = (na aftrek 1 1/2 100e penning op schuldbrieven.)	9	67	50	63	52	60

Er is betoogd dat niveau en structuur van de overheidsfinanciën in de Republiek in vergelijking met bijvoorbeeld Engeland voorop liepen. De defensielasten in Holland waren per hoofd dubbel zo hoog als in Engeland.⁸ De belastingen, vooral de besproken imposten, lagen al tegen het einde van de 17e eeuw op een niveau dat Engeland eerst begin 19e eeuw zou bereiken. In de 18e eeuw betaalde men in Holland aanzienlijk meer belasting per hoofd uitgedrukt in werkdagen dan bijvoorbeeld Frankrijk of Engeland.⁹ De schuldenlast per hoofd was, ondanks de enorme inhaalbeweging van Engeland, aan het einde van de 18e eeuw in Holland twee keer hoger; en dat terwijl de betaalde rente in beide landen gelijk was.¹⁰ Men mag dus concluderen dat het belastingstelsel en de structuur van het openbare krediet de Republiek in staat hebben gesteld haar grote uitgaven in de 17e en meer nog in de 18e eeuw te dekken zonder dat dit het land heeft geruïneerd. Als een gebrek van het stelsel der openbare financiën zou aangemerkt kunnen worden dat men geen poging ondernomen heeft om de aanwezige particuliere kapitaalrijkdom, die in de 18e eeuw in vergelijking met de 17e eeuw zeker niet is afgenomen, te belasten. Het instrument, het kohier van de reële en personele 100e penning, bestond maar was gedegenereerd tot een extra verponding en rentereductie. Het belastingstelsel betekende in feite een inkomensoverheveling van loontrekkers, landbouw, en binnenlandse nijverheid naar degenen die rentenierden op in de handel verdiend kapitaal.

Op nog een ander aspect moet hier kort worden gewezen. Frankrijk slaagde er in de 18e eeuw nauwelijks in ²/₅ van de Engelse belastinginkomsten per hoofd te realiseren. Dit kwam omdat in tegenstelling tot Engeland de kapitaalkrachtigste

bevolkingsgroepen van belastingbetaling waren vrijgesteld en de heffing en het bestuur der belastingen in tegenstelling tot Engeland minder effectief en veel duurder waren, ongeacht of verpacht of direct opgelegd. De onvrede met het bestaande systeem was in Frankrijk echter veel groter, omdat de ongelijkheid en onrechtvaardigheid zo niet willekeur bij het opleggen van belastingen veel groter was dan in Engeland, dat bovendien door het parlement een betere controle op de heffing uitoefende. Meer dan de absolute zwaarte van de belastingen blijkt de onvrede over het ongelijke en gebrekkige belastingstelsel te hebben bijgedragen tot het einde van het Ancien Régime.¹¹ Het is verleidelijk om het einde van de regentenheerschappij in de Republiek mede te wijten aan soortgelijke oorzaken, maar concrete aanwijzingen dat de belastingdruk en/of -verdeling in de Patriottische Omwenteling speciale nadruk kreeg ontbreken.

Uit de diverse studies en rapporten die in de loop van de 18e eeuw zijn opgemaakt, blijkt dat er wel inzicht was in de situatie der overheidsfinanciën maar dat met name na 1750 geen poging tot verandering in het bestaande stelsel meer werd ondernomen. Klompt het in 1720 nog zwakjes dat men leningen moest aflossen en de extra-ordinaris middelen reserveren voor noodsituaties, daarna was de grote zorg de kredietwaardigheid te behouden zodat in geval van nood krediet beschikbaar bleef. Maatregelen tot het verminderen van de bestaande schuldenberg ontbreken. Er was geen Johan de Witt die rentevermindering in combinatie met aflossing zou willen voorstellen. De Staten accepteerden dat financieel de grenzen bereikt waren, dat elke volgende oorlog tot verderf moest leiden en dat men in uiterste noodzaak een Liberale Gifte of gedwongen vermogensheffing zou moeten gebruiken. Een wijziging van het belastingstelsel in de richting van de aanwending van de aanwezige kapitaalrijkdom voor een reorganisatie en sanering van de overheidsfinanciën, stond niet ter discussie. Er was ook geen dringende aanleiding om dit te doen, al wekt het politiek en financieel immobilisme achteraf gezien verwondering.

De vraag is natuurlijk van belang of de verantwoordelijke beleidsmakers in het algemeen wel goed geïnformeerd waren. Van der Meulen heeft betoogd dat zelfs "notabele regenten" die geacht moesten worden in de eerste plaats op de hoogte te zijn van de zaken waarmee zij dagelijks omgingen, er geen idee van hadden. Zo schreef Van Stralen, secretaris van de gecommitteerde raden van het Noorderkwartier, aan Van de Spiegel dat een opening van het gehele Financiewezen wenselijk zou zijn omdat niemand, ook hijzelf niet, enig inzicht in welk deel van het financieel bedrijf dan ook had. Op zich is dat wel verklaarbaar, want sedert 1750 is voorzover bekend ook geen onderzoek op verzoek van de Staten meer verricht en ontbreken de traditionele overzichtsrapporten. De geheimzinnigheid droeg er zeker toe bij de reputatie van het rijke Holland niet te bederven.¹²

De Koopman, een spectator die de derde jaargang in 1771 voor een deel wijdt aan de bespreking van de staatsschulden, trok met Hume aan zijn zijde ten strijde tegen het Engelse schuldenstelsel dat regelrecht naar het bankroet moest voeren. Maar voerde als voorbeeld hoe het wel moest de Republiek ten tonele, in alle oprechtheid beweerend dat de schulden van Holland sedert 1747 sterk opgelost waren.¹³

Niettemin, als het nu nog lukt uit dat wat er van Hollands financiële archieven

na twee eeuwen rest te komen tot een globale reconstructie van het verloop van de schulden en de inkomsten en uitgaven, kunnen de zaken er niet zo slecht bijgestaan hebben. Het is een feit dat er geen jaarlijkse verantwoording schijnt te zijn afgelegd. Maar de bij diverse gelegenheden voor de gecommitteerde raden gemaakte overzichten, de rapporten, geven, hoe globaal ook, de ingewijden een reëel beeld van de situatie, de tekortkomingen en mogelijke oplossingen. Dat deze, politiek gezien, niet steeds tot resultaten leidden is een ander probleem.

5.3.2. Staatsleningen en particuliere bestedingen¹⁴

In de discussie over de economische gevolgen van de staatsleningen is het tegenwoordig gebruikelijk te spreken in macro-economische termen over de "optimale omvang" van het financieringstekort van de overheid en de staats-schuld. Men bedoelt daarmee die omvang die het beste past binnen de gewenste economische ontwikkeling. Staatsschuld en leningen zijn een instrument om economische doelstellingen zoals volledige werkgelegenheid, volledige bezetting van het productieapparaat, prijsstabiliteit, economische groei en evenwicht op de betalingsbalans te bereiken. Het hangt van de concrete omstandigheden af hoe dit instrument ingezet moet worden.¹⁵ Anders geformuleerd: de overheidsfinanciën dienen geleid te worden door het "functional finance"-principe, dat inhoudt dat de overheid het totale bestedingsniveau in een economie zodanig moet sturen dat zowel depressies alsook een oververhitting en inflatie worden voorkomen. De gevolgen van leningen in vergelijking met belastingen of geldcreatie beschrijft men in monetaire termen. Dit model, enigszins stilerend neo-klassiek te noemen, is een synthese tussen Keynesiaanse en klassieke economische opvattingen.¹⁶

Overeenkomstig het Keynesiaanse denkmodel leidt een vergroting van de geldhoeveelheid via een toegenomen vraag naar goederen tot een uitbreiding van de productie; hetzij door inschakeling van onbenutte capaciteiten, hetzij via investeringen in nieuwe capaciteit. De monetaire politiek is dus uitermate effectief om effecten in de reële sfeer teweeg te brengen. Bij een onveranderd bestedings-niveau van de collectieve sector verminderen leningen bij opname de liquiditeit in de volkshuishouding en hebben een deflatoire invloed, evenals bijvoorbeeld het heffen van belastingen; de particuliere bestedingen nemen af. De interestbetaling over een bestaande schuldenlast is inflatoir. In een evenwichtssituatie zou men die invloed dienen te neutraliseren door additionele belastingen te heffen of andere overheidsbestedingen terug te brengen. De staat moet dus alleen lenen als bewust een liquiditeitsverkrapping in de particuliere sector teweeggebracht moet worden. Maar het deflatoire effect van lenen is geringer dan van belastingverhoging of bestedingsbeperking, omdat zowel de interestbetaling (income-effect) als de obligaties in portefeuille (wealth-effect) particuliere bestedingen stimuleren.

Maar deze situatie hadden de Keynesianen in eerste instantie niet op het oog. Hen ging het erom aan te tonen dat ten gevolge van inflexibiliteit in de prijsvorming op de goederenmarkt, arbeidsmarkt en kapitaalmarkt (liquidity-trap), de economie structureel in een situatie van onderbezetting gevangen kon zitten. In dit speciale geval zou bijvoorbeeld een vergroting van het geldaanbod geen enkel effect sorteren. De investeringen zijn zo weinig rendabel respectievelijk de rentevoet op dit niveau zo ongevoelig voor veranderingen in het geldaanbod, dat

dit niet zou leiden tot een vergroting van de vraag naar goederen. Men moet de vraag naar geld vergroten, of anders: deficit-spending plegen waardoor de vraag, de bezetting en het rendement, weer op het evenwichtige pad gebracht worden. Het spreekt vanzelf dat in zo'n geval de financiering van het deficit geen directe opportunity-costs kent.¹⁷ Ook toekomstige aflossing en rentebetaling vanuit een gegroeid nationaal inkomen zouden weinig bezwaarlijk zijn in vergelijking met een volkshuishouding die gevangen zou blijven in structurele onderbezetting.

Voor Keynesianen was dus het opnemen van leningen probleemloos. Het probleem was een tekortschietende vraag en daardoor geen full employment- of full capacity-situatie. Doordat ze impliciet of expliciet uitgaan van een situatie van onderbesteding en liquiditeitsoverschotten zijn er geen onmiddellijke gevolgen voor de particuliere bestedingen. Ook voor de toekomst is er geen probleem: "we owe it to ourselves" en "we pay it to ourselves", relevant zijn de effecten van hogere overheidsbestedingen op het economisch activiteitsniveau.

Men kan betogen dat een full employment-situatie in de 17e eeuwse en 18e eeuwse volkshuishouding eerder uitzondering dan regel was en zeker in oorlogssituaties de internationale verbindingen en dus handel en nijverheid verlamd waren. Er lagen produktiefactoren braak en de staatsuitgaven voor de oorlog, de bouw van schepen en ander oorlogstuig betekenden een vorm van bestedingspolitiek om deze vraaguitlev te compenseren. Het is goed denkbaar dat door deze uitgaven en het effect van de multiplier het nationale inkomen minder te lijden heeft gehad van de oorlog en de economische stagnatie, dan indien men zou hebben getracht deze kosten uit bijvoorbeeld heffingen in de vorm van belastingen te dekken. Het alternatief, geldcreatie, is wel voorgesteld in de 18e eeuw maar nooit tot uitvoering gebracht. Dus leningen zouden dan door het bestedingseffect van de staatsuitgaven een stimulerend effect hebben gehad op de economische welvaart. Uit het feit dat bij de opname van de lening geen opportunity costs ontstaan wordt verder besloten dat er dan ook geen andere gevolgen optreden, waarbij de latere rente en aflossing macro-economisch van geen betekenis zijn, ze gaan van de rechter in de linker hand in de economie.¹⁸ Als het belastingstelsel, zoals in de Republiek, eenzijdig bepaalde groepen meer belast dan andere, en er sprake is van een inkomensoverheveling van loontrekkers naar arbeidsloos inkomen, is dat een probleem van het belastingstelsel of de inkomenspolitiek. Men zou natuurlijk ook de vermogensbezitters kunnen belasten. Het zijn mogelijke, geen noodzakelijke gevolgen van staatsleningen.

Voor de neo-klassieken is deze typisch Keynesiaanse situatie van langdurige onderbezetting en een tekortschieten van de vrije werking van het marktmechanisme, een speciaal geval van de klassieke analyse. In de bekende IS/LM diagrammen van Hicks reageert het model klassiek zodra de evenwichtige situatie met behulp van een Keynesiaanse bestedingsimpuls wordt bereikt. In dit geval heeft een monetaire politiek op korte termijn wel degelijk invloed in de reële sfeer. Gegeven de ingebouwde evenwichtsherstellende krachten van het prijsmechanisme werken veranderingen in het geldaanbod op lange termijn echter vaak averechts uit. Omdat de gevolgen van een monetaire impuls zo slecht te sturen zijn, moet de geldhoeveelheid structureel afgestemd zijn op de vraag naar geld vanuit de evenwichtige economische groei op lange termijn. Deze door de zogenaamde

"monetaristen" verwoorde theorie betoogt dat op lange termijn "fine tuning" door de bestedingen van de overheid en daarbij behorende monetaire accommodatie uitsluitend leiden tot inflatie en verstoring van de reële evenwichtige ontwikkeling.

Dit sluit nauw aan bij de klassieke economische visie die door de Keynesiaanse revolutie na de Tweede Wereldoorlog in het defensief werd gedrongen. Zonder in alle details te gaan is van belang dat de klassieken de reële en de monetaire sfeer hadden gescheiden. In de reële sfeer zorgde het prijsmechanisme, de ruilverhouding, automatisch voor een volledige bezetting van alle produktiefactoren, het algemeen economisch evenwicht. Werkeloosheid was of tijdelijk door aanpassingsprocessen of van natuurlijke en vrijwillige aard. Veranderingen in de geldhoeveelheid hadden dus geen reël effect maar alleen nominaal, bijvoorbeeld op prijzen en lonen. Voor de klassieke economen was de economie altijd in evenwicht. Traden tijdelijke verstoringen in de economische kringloop op dan zorgde het prijsmechanisme voor herstel van het evenwicht. Dus een toestand van braakliggende produktiefactoren bestond voor hen niet, hoogstens een tijdelijke verstoring die vanzelf weer werd recht getrokken. Daarbij komt dat zij aannamen dat de financiering van staatsuitgaven door belastingen altijd ten laste van de particuliere consumptie ging, een zeker voor de Republiek verdedigbare stelling. Leningen daarentegen gingen ten koste van de particuliere investeringen. Weliswaar was op korte termijn een hogere consumptie mogelijk doordat bij lenen de belastingen relatief laag gehouden konden worden, maar uiteindelijk kregen de negatieve gevolgen van de beperking van de produktiecapaciteit de overhand, dus lagere consumptie en hogere belastingen.¹⁹ Daardoor wilden de Angelsaksische klassieken, met als voorman Adam Smith, de rol van de staat tot een minimum beperken. Was een oorlogstoestand niet te vermijden en schoten de andere inkomsten te kort dan mocht geleend worden, mits daarna zo snel mogelijk de aflossing ter hand werd genomen uit belastingen.

De kernvraag is in dit geval of er in de Republiek sprake was van een structureel evenwichtige of onevenwichtige economische situatie, met onderbezetting van het produktieapparaat en kapitaalovervloed. Liepen de handel, de investeringen aan het einde van de 17e eeuw al terug ten gevolge van externe oorzaken, ontbraken er investeringsmogelijkheden en lagen er produktiefactoren braak? Of heeft de mogelijkheid in staatsleningen te beleggen de investeringen, daardoor de produktiecapaciteit en op den duur de welvaart in de particuliere sector aangetast? Voor de klassieken bestond een langer durende situatie van onderbezetting *à priori* niet; het marktmechanisme zou vraag en aanbod in evenwicht brengen.²⁰ Maar het is de vraag of de noodzakelijke flexibiliteit in de prijsvorming bestond. Men denke hier weer aan sociale conventies, het belastingstelsel en de gevolgen ervan voor de loonhoogte. Bovendien leefde men in een mercantilistische protectionistische wereld. De Republiek was wel een theoretische aanhanger van vrije handel en scheepvaart, maar de koloniale handel was een monopolie, de nationale economie was zeer versnipperd en beperkt door lokale stedelijke verordeningen, belangengroepen etc.

Men is geneigd wat de gevolgen van de schuld voor de particuliere bestedingen

betreft, de klassieke doctrine te verlaten en aansluiting te zoeken bij de "functional finance" principes en in een situatie van onderbesteding geen directe reële gevolgen aan het opnemen van staatsleningen te verbinden. Een andere aanwijzing voor de kapitaalovervloed zijn de voortdurend dalende rentevoet en de omvang van de beleggingen in het buitenland vanaf ongeveer 1690. Ook de buitenlandse staatsleningen in de Republiek in de tweede helft van de 18e eeuw wijzen op de beschikbaarheid van kapitaal dat in particuliere investeringen door wat voor oorzaken dan ook geen aanwending kon vinden.

Erg waarschijnlijk lijkt daardoor een "driving out of private investment" niet te zijn. Ook de analyse van particuliere beleggingsportfolio's laat zien dat belegging in staatsschulden geen werkelijk alternatief was ten opzichte van handelskapitaal. Obligaties waren een risicoloze belegging met een betrekkelijk laag rendement náást bedrijfskapitaal, niet in concurrentieverhouding maar complementair. De keus was blijkbaar steeds geld in contanten, in de kist, of obligaties (waarbij de laatste vorm natuurlijk werd geprefereerd), en niet obligaties als substituut van aandelen of participaties in risicodragende ondernemingen. Geld vrijgekomen uit het bedrijfskapitaal werd dus belegd in obligaties omdat er geen andere rendabele mogelijkheden (meer) voorhanden waren. De vermindering van de Hollandse schuldenlast tussen 1750 en 1780 zou conform de theorie weer ten goede moeten komen aan de particuliere investeringen. Het vrijgekomen kapitaal ging echter naar beleggingen in buitenlandse staatsschuld. Het probleem lag dus elders, de stagnatie in de particuliere kapitaalvorming was niet veroorzaakt door een schaarste aan financieringsmiddelen (besparingen). Hollandse obligaties gaven in de 18e eeuw een netto rendement van $2\frac{1}{2}\%$ en noteerden boven pari. Buitenlandse leningen boden vaak een hogere beloning maar betekenden ook een groter risico. Het ontbreken van binnenlandse particuliere investeringen kan te maken hebben met te lage winstverwachtingen en dus rationeel economisch gedrag. Het kan ook duiden op dieperliggende maatschappelijke veranderingen, waardoor de geestelijke bereidheid tot kapitalistisch ondernemerschap in de 18e eeuw in vergelijking met de voorafgaande periode was afgenomen.

5.3.3. *Staatsleningen en belastingdruk*

Als de lening bij de opname in een situatie van onderbezetting kan plaatsvinden zonder dat consumptie of investeringen in de particuliere sector erdoor verminderen, dan hoeft dit nog niet te betekenen dat het bestaan van de schuld, of beter geformuleerd voortdurende opname van leningen en daarmee gepaard gaande stijgende rentebetalingen en aflossingen, eveneens zonder gevolgen blijven.

De toename van belastingen als gevolg van de rentebetalingen en de aflossing betekenden voor de klassieke economen van de continentale traditie zoals Dietzel en Wagner, een last die zowel in het heden als in de toekomst voelbaar was.²¹ Een staatsuitgave die met belastingen werd gefinancierd betekende altijd een last in het heden. Leningen, ongeacht of ze opgebracht werden uit besparingen (vermindering particuliere investeringen) of uit consumptie, leidden tot een stijging van de belastingdruk. Andere effecten in de particuliere sector zoals aantasting van de toekomstige productiecapaciteit of veranderingen in de inkomensverdeling, blijven veelal buiten beschouwing. Hun redenering komt erop neer dat bij voortgaan-

de leningsfinanciering deze belastingdruk een kritische grens bereiken zal en de publieke financiën ineen zullen storten. De belasting van de toekomst was alleen gerechtvaardigd als er baten tegenover stonden. De verhoogde belastingdruk was de prijs die betaald moest worden voor de diensten of de produktie van de publieke sector.²² Een vervanging dus van particuliere bestedingen door publieke uitgaven, die ook nut konden afwerpen.

In de Republiek was geleend voor oorlogsuitgaven. De belastingen die werden geheven om de rentebetalingen te voldoen waren dus de prijs voor het collectieve goed: het behoud van de nationale integriteit. Natuurlijk hadden de voorouders in het verleden deze strijd met heffingen kunnen bekostigen, maar het is te rechtvaardigen om het nageslacht, dat ook nog het profijt heeft van deze uitgaven, mee te belasten. Deze verbondenheid der generaties was traditioneel en vanzelfsprekend. Meer dan eens werd verwoord dat de vaderlandse staatsschulden waren ontstaan uit de oorlogen die voor veiligheid en onafhankelijkheid noodzakelijk gevoerd moesten worden en niet uit wanbeheer, luxe of verspilling voortsproten. Raadpensionarissen als Steyn en Van de Spiegel voerden deze argumentatie aan om de smalle marges van het toenmalige financiële beleid te excuseren. De consequenties hiervan waren onontkoombaar en om erger te voorkomen moest men alles verder ondergeschikt maken aan het behoud van het evenwicht op de staatsbegroting. De Republiek kon niet meer de defensie in gelijke mate als vroeger in stand houden. Oorlogen waren relatief veel duurder geworden en door de toch al overbelaste staatsfinanciën onbetaalbaar. Maar, gegeven het belastingsstelsel in de Republiek rijst vanzelf de vraag of de prijs voor dat grote publieke goed, de nationale vrijheid en zelfstandigheid, wel optimaal verdeeld was. Terwijl bovendien rekening moet worden gehouden met de indirecte kosten van deze hoge belastingen, bijvoorbeeld doordat de produktiekosten zodanig opgedreven werden dat de binnenlandse industrie niet opgewassen was tegen de buitenlandse concurrentie, met als gevolg werkeloosheid en economische achteruitgang.

De belasting gaat voor de volkshuishouding als geheel van vestzak naar de broekzak, maar dit is voor het functioneren van de economie niet zonder gevolgen. Zelfs aangenomen dat de groei van de staatsschuld niet leidde tot een aantasting van de particuliere kapitaalvorming en dat de bereidheid tot belegging in staatsschuld een gevolg was van het ontbreken van aantrekkelijke investeringsmogelijkheden in handel en industrie door externe oorzaken, dan nog is de rechtvaardige verdeling van de hieraan verbonden kosten (rente en aflossing) een belangrijk vraagstuk.

In het geding is de nadruk op indirecte verbruiksbelastingen, en op het belasten van land en huizen. De vermogensbelastingen verwaterden sinds de tweede helft van de 17e eeuw tot een marktconforme renteverlaging, waarbij buitenlandse beleggingen zelfs niet belast waren. Hierdoor werd het ontstaan van een rentenierssamenleving door de financiële politiek van de overheid gestimuleerd, die op haar beurt de maatschappelijke kracht was die de regeerders van de Republiek geen andere keus liet. Ingrijpendere maatregelen, bijvoorbeeld in het belastingsstelsel om de loonkosten te verlagen en de rentabiliteit van investeringen te verhogen, waren daardoor onacceptabel. De indruk bestaat dat vermogensheffingen gedurende de Tachtigjarige Oorlog en op het einde van de 17e eeuw relatief

meer gebruikt werden ter dekking van staatsuitgaven dan in de 18e eeuw. In dat geval zou de groeiende staatsschuld illustratief zijn voor de machtsverhoudingen; regenten bleken de grootste beleggers in Hollandse en generaliteitsobligaties.

Ook het subjectieve belastingoffer, de pijn waarmee de belastingbetaling gepaard gaat, is een gevolg van de lening.²³ Het rationele individu zou bij het afsluiten van een lening rekening moeten houden met het feit dat dit zal leiden tot een verhoging van de belastingen in de toekomst. In dit geval zouden de gevolgen van een belastingverhoging en een staatslening gelijk zijn. Ricardo stelde dat de burgers zich hiervan niet bewust zijn, ze lijden aan een "debt illusion", men realiseert zich niet dat een lening de belastingbetaling alleen maar uitstelt. Of men verwacht dat de belasting wel door anderen zal worden opgebracht. Dit irrationele gedrag leidt tot aantasting van de particuliere investeringen en de toekomstige welvaart, terwijl belastingheffing ten koste zou gaan van de particuliere consumptie ten behoeve van de collectieve uitgaven.²⁴ Het subjectieve belastingoffer, de pijn, is door de burger van de Republiek aan den lijve ondervonden. Voelde men extra pijn als men wist dat de belasting voor rente bestemd was? Als er verzet was had dat de zittende stedelijke magistraat of de belastingpachter tot voorwerp. De diepere achtergronden van bijvoorbeeld belastingoproeren zijn moeilijk te achterhalen. Richtten zij zich alleen tegen de regerende bovenlaag, werden ze gemanipuleerd door bepaalde politieke belangen, waren ze mede een gevolg van een slechte economische situatie? Van een protest tegen de aanwending van de belastinginkomsten is niets bekend, het ging over de hoogte van de belastingen en misbruiken bij de inning en niet over de verdeling van de belastingdruk.²⁵ Ook heeft de toestand van de publieke financiën, wellicht door onbekendheid ermee of de hoogte van de belastingen, geen overwegende rol gespeeld bij de patriottische machtsovername. Pas in 1795, bij het streven naar financiële unificatie, speelde de verdeling van de schuldenlast en de belastingdruk een belangrijke rol.²⁶ Door de internationale troebelen was toen al lang niet meer aan een herstel van de staatsfinanciën te denken. En de opgelegde vermogensheffingen werden "verspild" aan oorlogen.

Naast gevolgen voor de particuliere bestedingen, met name de kapitaalvorming, en de effecten van de rente en aflossing op de belastingdruk in de particuliere sector heeft schuldfinanciering, zeker indien deze met een zekere regelmaat wordt aangewend, gevolgen voor het staatsbudget. Indien door stijgende rentebetalingen begrotingstekorten en de belastingdruk, de quote van de belastingen ten opzichte van het nationale inkomen, toenemen wordt de ruimte voor andere overheidsuitgaven kleiner en dit roept politieke spanningen op.

De berekeningen in dit verband maken gebruik van de formule van Domar, die aangeeft wat het aandeel van de rente in het nationale inkomen op de lange termijn wordt indien het nationale inkomen jaarlijks met een constant percentage groeit en het financieringstekort, de leningsfinancieringen, eveneens een constant percentage van het nationale inkomen uit blijft maken en de rentevoet gelijk blijft. Naarmate de rentevoet hoger ligt dan de groeivoet van het nationale inkomen, of de staatsschuld meer toeneemt dan de groei van het nationale inkomen, tendeert het aandeel van de rente op lange termijn naar steeds hogere waarden. Of in andere

woorden er zijn steeds meer belastingen c.q. leningen nodig om de budgettaire rentelast te bestrijden.²⁷ Dit leidt tot een openlijk of "disguised" staatsbankroet. Het is dan niet meer mogelijk uit de belastingheffing de rente te betalen. Macroeconomisch betekent dit niets, de vorderingen van beleggers worden weggestreept tegen de schulden van de overheid ("we owe it to ourselves"). Moreel zou men hierop het een en ander aan kunnen merken. Maar ook voor het tot een staatsbankroet komt zal een steeds groter deel van de staatsuitgaven onder omstandigheden richting kapitaalverschaffer gesluisd moeten worden. Dit gaat ten koste van andere beleidsprioriteiten en beperkt de speelruimte van de overheid om bepaalde doeleinden met haar uitgavenpolitiek na te streven.

Ging de Republiek of het gewest Holland gebukt onder de "burden of the debt"? De rentebetalingen namen het leeuwedeel van de normale belastingontvangsten in de 17e en de 18e eeuw in beslag. De verhogingen van de belastingen in de laatste decennia van de 17e eeuw geïntroduceerd dienden om de toenemende schuldendienst te betalen. Vooral na de Spaanse Successie-oorlog was de "rek" uit het staatsbudget.

Zowel Holland alsook de Generaliteit slaagden er na 1750 in hun schuldenlast te verminderen, maar dit ging waarschijnlijk ten koste van de defensie-inspanning en de belastingbetaler. Men wist echter de goede financiële reputatie te behouden; in 1780 kon men blijkbaar zonder grote problemen terecht bij de kapitaalverschaffer. Na 1787 was dat afgelopen. Waarschijnlijk minder door de financiële problemen, want de rentelast in 1758 en 1788 ontliet elkaar niet veel (zie tabel 3.42), maar meer door het politiek faillissement van het stadhoudelijke oligarchische bewind dat nog slechts met Pruisische en Engelse steun zijn bestaan kon rekken. Geld voor de toegenomen oorlogskosten na 1787 was er toen nauwelijks, al weet men dat aan de tegenwerking van patriottische bankiers. Het staatsbankroet was eigenlijk bij het intrekken van de Franse troepen al een feit en vanaf dat moment was men aangewezen op vermogensheffingen en dwangleningen.

De verhouding van de "nationale" schuld in 1798, ruim 1 miljard gulden, of van de interest in 1799, 29 miljoen, tot het toenmalige nationale inkomen is moeilijk te bepalen. Voor 1813 wordt het nationale inkomen, uitgaande van een beslag van vijf à tien procent der rijksinkomsten erop, ruwweg geschat tussen de 385 en 770 miljoen gulden. De staatsschuld bedroeg einde 1813 1.250 miljoen gulden, leidend tot een maximale schuldquote van meer dan drie.²⁸

Het nationaal inkomen zal tussen 1798 en 1813 eerder verminderd dan vermeerderd zijn, maar uitgaande van een nationaal inkomen van 400 miljoen kan de totale schuld van de Republiek bij het einde van het "Ancien Régime" geschat worden op meer dan 2½ maal het NI en rentebetalingen die 7¼% ervan bedroegen. Ter vergelijking hiermee: in 1990 bedraagt de staatsschuld ongeveer 70% van het nationale inkomen en de rentebetalingen 5%. Bij een geraamde belastingquote van 10%, ongeveer 38,5 miljoen gulden in 1813 en interestbetalingen die waren opgelopen tot 39 miljoen, was een staatsbankroet onvermijdelijk.

5.3.4. Staatsleningen en politiek

Naast mogelijke economische gevolgen heeft echter het financieren van staatsuitgaven door leningen in plaats van met belastingen, ook politieke aspecten. Ieder economisch model bevat waarde-oordelen, ethisch-normatieve aspecten. Economische analyses zijn vaak met morele preoccupaties vervlochten die dan als uitkomsten van de economische verhandeling gepresenteerd worden. Als voorbeeld kan dienen dat Keynes de particuliere deugd spaarzaamheid macro-economisch zag als een euvel dat onderbezetting veroorzaakte en juist staatsleningen als irrelevant, en James Buchanan, die de oude veroordeling van leningsfinanciering nieuwe adem inblaast omdat de politieke mentaliteit ertoe neigt de kosten van regeringsmaatregelen naar de toekomst te verschuiven; dat kan dan door geldcreatie of leningsfinanciering.²⁹

Overheidsuitgaven en belastingen zijn niet louter en alleen instrumenten om volledige werkgelegenheid te bereiken en inflatie te voorkomen. In de praktijk blijkt dat overheidsuitgaven om zichzelf wille, het programma-effect, nagestreefd worden en niet alleen vanwege het bestedingseffect. Het niveau van de belastingen is evenmin vrij manipuleerbaar om alleen macro-economische doelstellingen mee te realiseren. Met name de "Keynesianen" wordt verweten dat zij in hun bezorgdheid om het full-employment niveau van de economische activiteiten te weinig aandacht hadden voor het endogene overheidsgedrag en de politieke besluitvorming. Vooral de aanhangers van de "public-choice-theorie", die in James Buchanan een van haar voornaamste woordvoerders kent, leggen hierop het accent.³⁰

Volgens Buchanan hebben de Keynesiaanse economen de politici een economische rechtvaardiging voor hun deficit-spending-gedrag verschaft om oude "Victoriaanse" morele scrupules ten aanzien van leningsfinanciering overboord te zetten. Gegeven het karakter van de politieke besluitvorming leidt dit tot de mogelijkheid politieke beloftes te realiseren, waarvoor de kosten in de vorm van belastingen niet door de begunstigden nu, maar door een andere generatie in de toekomst worden gedragen. Dat wil zeggen dat ook nadat een structurele onderbezetting door de regering is bestreden voortdurende tekorten op de begroting worden getolereerd, omdat de dekking ervan door leningen of geldschepping op dat moment niemand pijn doet. Een dergelijk proces is bovendien moeilijk te corrigeren omdat de tijdshorizon van de individuen kort is. De "burden of the debt" zal in de toekomst waarschijnlijk leiden tot een staatsbankroet of tot inflatie, waarvan de kapitaalverschaffer het directe slachtoffer wordt.³¹

Economisch gesproken is het niet zonder meer noodzakelijk dat belastingen op inkomen pijn doen op het moment van de heffing. Ze kunnen worden afgewenteld en zo het investeringsvolume en de toekomstige welvaart aantasten, net zo goed als leningen niet altijd de particuliere kapitaalvorming hoeven te verminderen. Ze kunnen direct voelbaar zijn als ze ten laste gaan van consumptie, bijvoorbeeld doordat het individu rationeel de verwachte belastingdrukstijging in de toekomst naar het heden toe verdisconteert, of in geval van gedwongen leningen. Maar over deze theoretische aspecten gaat het Buchanan in eerste instantie helemaal niet. Het morele oordeel berust op een bepaalde opvatting van de verhouding tussen de particuliere en de collectieve sector. Een opvatting die verschilt van de door

Keynes bepleite staatstaak. Er wordt een bepaald politicologisch model gehanteerd en het blijkt dus noodzakelijk om naast het economisch model stil te staan bij het politiek model bij het beoordelen van de gevolgen en de toelaatbaarheid van leningsfinanciering, want in het budgettair gedrag van de overheid, opgevat als belastingheffing, lenen en uitgeven, manifesteert zich de sociale orde.³²

Hier zal de analyse beperkt worden tot twee grondvormen. Ten eerste de klassiek liberale visie. De economie van de "onzichtbare hand", een interactieproces waarin de maatschappelijke verschijnselen zijn verbonden met het uit eigenbelang handelende individu. Ten tweede het sociologisch model. In dit laatste is de mens een vermaatschappelijkt wezen, volledig geprogrammeerd door zijn maatschappelijke context, gestructureerd in een reeks rollen met gedetermineerde kenmerken en verplichtingen, sancties en rolverwachtingen.³³

Voor de klassieke Angelsaksische economen staat het individu in de samenleving centraal en de overheid, de staat, vervult complementaire taken als aanvulling op het particuliere initiatief. De regering dient voorwaarden te scheppen voor individuele ontplooiing, zoals politie, justitie, nationale veiligheid en infrastructuur. In een dergelijke individualistische op de markt gerichte samenleving zal de rol van de staat, conform de theorie, tot een minimum worden teruggebracht. Economisch werd dit onderbouwd door te veronderstellen dat regeerders geneigd zijn inefficiënt te werken en het belastinggeld te verspillen in zinloze oorlogen, prestige-objecten, bureaucratische organisaties, luxe en consumptie. Welvaart en inkomen worden gemeten in materiële goederen en de overheid die niet produceert maar slechts consumeert, draagt niet bij tot de welvaart en legt met haar uitgaven mede beslag op schaarse middelen van de produktieve particuliere sector. Of in James Buchanans woorden: democratisch gekozen regeringen kijken niet verder dan de volgende verkiezing. Maatregelen moeten op korte termijn resultaten opleveren, de rekening hiervoor wordt door een politiek van deficit-spending pas later gepresenteerd.

De "sociologische" visie bekijkt het individu vanuit zijn maatschappelijke context. Zijn gedrag wordt bepaald door sterke sociale conventies en de groepscohesie is groot. In dit geval zal de overheid de autoriteit vertegenwoordigen die het individu beperkingen oplegt en het overheidsbudget zal in dienst staan van bepaalde maatschappelijk aanvaarde algemene doelstellingen: de opbouw van een sterke natie, de glorie van de heerser, vermindering van de maatschappelijke ongelijkheid of centraal geleide economische ontwikkeling. De klassieke continentale school in Duitsland die aansloot op de kameralistische, mercantilistische traditie, is te beschouwen als een vertegenwoordigster van de laatste richting. Ook de staat is produktief en wel voorzover de diensten door hem voortgebracht bijdragen tot de economische, sociale en politieke doelstellingen van een samenleving. Het instituut staat, als zodanig, is op zichzelf genomen al te beschouwen als een immaterieel goed, of verworvenheid, en de uitdrukking van het algemeen belang.³⁴

De uitgaven voor algemeen bestuur in de Republiek door de provinciale overheden of de Generaliteit waren in vergelijking met de oorlogs- en rentelasten te verwaarlozen. In de staatsuitgaven werd er aangedrongen op zuinigheid en matigheid en de oorlogen die gevoerd werden hadden als achtergrond de bescherming van economische belangen of handhaving van de internationale politieke

status quo. Met name in de 18e eeuw, toen de financiële situatie kritisch werd, heeft men min of meer succesvol geprobeerd om buiten de internationale conflicten te blijven. Opvallend is de tomeloze stijging van de schuldenlast tussen 1670 en 1715 toen zoals het heette: "de staatkunde prevaleerde boven het financieel beheer." Is het toeval dat over de achtergronden van deze ontwikkeling de gegevens schaars zijn? Stonden gedurende het bewind van Willem III de Staten buiten spel? Ontbrak daarom de kritische bezorgdheid over de staatsfinanciën die anders de gebruikelijke ondertoon in politieke beschouwingen uitmaakte? Amsterdam zou het dynastieke avontuur van Willem III gefinancierd hebben in de hoop op winst. Gebonden aan Engeland waren de leiders van de Republiek zich pas na 1711-'13 bewust van de ongunstige invloed die hun politiek op de positie van het land had uitgeoefend. Men probeerde daarna een onafhankelijker koers te varen, maar dit leidde tot conflicten met Engeland en droeg mede bij aan de regeringswisseling in 1747.³⁵

Voor de theoretische analyse is bovendien van belang dat zonder het instrument leningsfinanciering uitgaven op zo'n schaal voor de oorlogsvoering niet mogelijk waren geweest. Het heffen van belastingen in dergelijke omvang was alleen technisch al bijna een onmogelijke zaak, maar zou bovendien praktisch tot gedeeltelijke onteigening van bezit hebben geleid. De verhoging van de belastingen die een natuurlijke rem op de groei van de staatsuitgaven zou zijn geweest, werkte daardoor niet. In aanmerking nemend het uiteindelijke resultaat van met name de uitgaven rond 1700 (de Republiek heeft zich min of meer dood gevochten), zou men het financiële gedrag verkwistend en verspillend kunnen noemen. Maar ook als aangenomen wordt dat de oorlog noodzakelijk en onvermijdelijk was, dan had hij waarschijnlijk minder lang geduurd indien de financiële resources in de vorm van leningen minder rijkelijk beschikbaar waren geweest. De kosten/baten-afweging is door de gevolgde financiële politiek onzorgvuldig geweest. De ontzuivering na de Vrede van Nijmegen in 1713 was tweeledig: teleurstelling over het bereikte resultaat en ontsteltenis over de prijs die hiervoor betaald was.

Naast de consumptieve onproductieve aard van de staatsuitgaven kan ook een sub-optimale allocatie van publieke en particuliere uitgaven als verspilling en welvaartsvermindering worden beschouwd. Leningen verhinderen het inzicht in de werkelijke kosten van de uitbreiding der staatsactiviteiten, omdat ze voorkomen dat in de vorm van een hogere belastingdruk de prijs die hiervoor betaald moet worden tot uitdrukking komt. In het algemeen vormt de toename van de belastingdruk een rem op de overheidsuitgaven; niet economisch noodzakelijk maar wel in de praktijk en bovendien afhankelijk van de model-vooronderstellingen. Leningen ter dekking van uitgaven kunnen echter opgenomen worden zonder politiek offer. De belasting betalende burger lijdt aan de "Ricardiaanse schuldillusie" en denkt niet aan de toekomstige last. De overheid kan langlopende en zelfs eeuwigdurende leningen sluiten waardoor de zittende regering de gevolgen ervan zelf niet ondervindt. In principe kan een regering onbeperkt lenen, voorzover haar vermogen om inkomen te genereren uit belastingen theoretisch ook onbeperkt is. De grenzen van de belastbaarheid worden vaak pas ontdekt als het te laat is voor ombuigende maatregelen. Dus ter voorkoming van verspilling of sub-optimale

verdeling van beschikbare middelen zou lenen niet mogen worden toegestaan zonder aanvullende normen ten aanzien van het gewenste niveau van de publieke uitgaven en een bovengrens voor de tolereerbare belastingdruk in de samenleving.³⁶

Van de auteurs die zich bezig hebben gehouden met het zoeken naar een verklaring voor hoogte en aard van de staatsuitgaven is Adolph Wagner de oudste. Zijn historische analyse bracht hem tot de conclusie dat in een groeiende economie er een inherente tendens was tot toenemende staatsactiviteit, omdat de voorkeur van de burgers voor sociale voorzieningen groeide en dit als vanzelf een expansie van de publieke sector in de economie met zich bracht. Deze wetmatigheid (*Gesetz der sich ständig ausdehnenden Staatsaktivität*) is echter te tijd- en plaatsgebonden om in zijn algemeenheid van toepassing te kunnen zijn op bijvoorbeeld de ontwikkeling in de Republiek.

Door Peacock en Wiseman³⁷ is naar voren gebracht dat het toenemend deel van het nationaal inkomen waarop door de overheid beslag wordt gelegd, geen constante groei laat zien. Er is veeleer sprake van een sprongsgewijze toename in de uitgaven, gevolgd door periodes van consolidatie waarin het overheidsaandeel weer relatief daalt. De plotselinge stijging van de overheidsuitgaven wordt veroorzaakt doordat in periodes van oorlog of depressie, door hen periodes van sociale verstoringen (*Displacement effect*) genoemd, de weerzin tegen belastingverhoging of het aangaan van staatsleningen wordt weggenomen door de dringende noodzaak van uitgavenvergroting. Hun tweede argument, het concentratie-effect, grijpt min of meer terug op Wagner. In een groeiende interdependente economie leidt de noodzaak van transport en communicatie tot een stijgende vraag naar publieke goederen. Beide effecten hoeven niet samen te gaan, maar een relatie tussen beide is denkbaar.

Henri Pirenne betoogde in vele van zijn werken dat er geen sprake is geweest van een continue groei van de economische betekenis van de overheid maar eerder van opeenvolgende periodes met toenemende of afnemende overheidsbemoeienis.³⁸ Uitgaande van de veronderstelling dat de toenemende invloed van de publieke sector tot uiting komt in een relatieve stijging van de uitgaven, dan dienen de oorzaken van een dergelijke ontwikkeling te worden aangeduid.

Crowley heeft empirisch onderzoek gedaan naar de af- en aanwezigheid van gewapende externe conflicten als bepalende factor. Dit brengt hem tot de conclusie dat in de lange termijnbeweging van de staatsactiviteit (sedert 1000) oorlogen of het ontbreken ervan samenvallen met periodes gekenmerkt door veel of weinig staatsinmenging.³⁹

Zowel Wagners wet van de continue stijging als de these van Peacock/Wiseman gebaseerd op een sprongsgewijze toename, zijn gebaseerd op 19e en 20e eeuwse materiaal. Daardoor hebben ze te weinig oog voor de mogelijkheid van een relatieve afname van de staatsuitgaven. Vooral de jaren rond 1700 en rond 1800 blijken absolute toppen te vormen in de omvang van de staatsactiviteit als een gevolg van het aantal en de zwaarte der in die periode gestreden oorlogen. Een bevinding die door het verloop van de staatsleningen in de Republiek wordt bevestigd.

De oorzaak van de hoogte der uitgaven verklaart echter nog niet de wijze van financiering. De voorkeur voor leningsfinanciering wordt in de "public choice"

theorie in verband gebracht met de politieke besluitvorming. Door lenen wordt het individu niet direct met de kosten verbonden aan uitgavenvergroting geconfronteerd en dit is in een democratische samenleving uit electoraal oogpunt voor regeerders aantrekkelijk. Door Olson is getracht aan te geven aan welke wetmatigheden de besluitvormende processen zijn onderworpen en in het bijzonder de rol hierin van georganiseerde particuliere interesses of lobbies. Naarmate een samenleving langer politieke stabiliteit kent is het waarschijnlijker dat er machtige pressiegroepen ontstaan, die zullen trachten hun particuliere interesses in de politiek door te zetten.⁴⁰ Zonder uitgebreid op Olsons "Logic of collective action" in te gaan, is zijn conclusie van belang dat deze pressiegroepen vooral zijn gericht op de inkomens(her)verdeling. Lobbies werpen wettelijke barrières op om bepaalde voordelen te behouden, belemmeren vrije prijsvorming, kortom ze zullen proberen de uitkomst van het onbelemmerd werkende marktmechanisme "bij te sturen". Ervan uitgaande dat de markt economisch optimale resultaten produceert zal de invloed van de particuliere pressiegroepen de efficiency van de economie in zijn totaliteit verminderen. De besluitvorming wordt erdoor bemoeilijkt en innovatie en veranderingen verlopen langzamer. De voordelen die exclusief voor bepaalde groepen worden behaald kunnen leiden tot een sociale verstarring en toenemende complexiteit en verdeeldheid van de samenleving door regelgeving, bureaucratie, controle op ontduiking en noodzakelijke aanvullende maatregelen. Uit de uiteenlopende invloed van deze lobbies op de politieke besluitvorming wordt vervolgens de relatieve groei en stagnatie van staten verklaard. Want elke samenleving die zich niet vernieuwt gaat noodzakelijkerwijze ten onder omdat ze niet bij machte is zich aan veranderende omstandigheden aan te passen. Bovendien bezitten de regerende elites vaak een onevenredig aandeel in de produktiefactoren van een land. De scheve inkomensverdeling met aan de ene kant geconcentreerd kapitaalbezit en aan de andere kant massale armoede, betekent sociale ongelijkheid en leidt tot economische stagnatie.

Kan deze theorie die opkomst en ondergang van een economie tracht te verklaren, worden toegepast op de ontwikkeling van de Republiek en de toestand van haar publieke financiën? Over de onderlinge machtsverhoudingen en het krachtenspel der regerende elites zijn fragmentarisch gegevens voorhanden. Hieruit blijkt dat het zelfs "outsiders" opvalt dat in Holland en de Hollandse steden maar zeer weinigen direct betrokken waren bij het bestuur der staatszaken, waarbij aan de stad Amsterdam een overheersende machtspositie toekwam. Het patriciaat in deze stad bestond uit een kleine bovenlaag van 59 stemgerechtigden voor schepenen en raden.⁴¹ De kern hiervan bestond uit een klein aantal families dat in 1578 aan de macht was gekomen. Zij hadden bovendien in het algemeen de steun van de vermogende klasse en de middenstand. Meer dan 85 procent van de bevolking die behoorde tot de zogenaamde arbeidende klasse en de armen en bedeeden had geen directe politieke invloed. In de andere steden van de Republiek zullen de verhoudingen niet veel anders gelegen hebben. De politieke instituties van de Republiek, van stedelijk tot generaliteitsniveau, zijn een weerspiegeling van de particuliere interesses. Haar ontstaan lag in gezamenlijke belangenbehartiging en zonder last of ruggespraak werd er geen enkel besluit genomen. De stabiele sociale structuur en het politieke besluitvormingsproces

bevorderden de groei van goed georganiseerde groepen die bepaalde belangen vertegenwoordigden. Beslissingen op centraal niveau kwamen daardoor slechts moeizaam tot stand; veranderingen en vernieuwingen kregen weinig kansen. De toegang tot de elites was beperkt tot de leden van een aantal families door onderlinge verwantschap verbonden. De pressiegroepen stonden voor bepaalde belangen, zoals het behoud van macht en invloed door het vervullen van bestuursfuncties die hen hiertoe in staat stelden. De felste conflicten ontstaan rondom het benoemingsbeleid, de begeving van bepaalde ambten, de bevoegdheden van bijvoorbeeld admiraliteitscolleges en wijzigingen in de verdeling van de belastingdruk etc. Het complexe spel van in het geding zijnde belangen bevorderde de status quo.

Op een bijzonder aspect van het staatsbestuur in de Republiek werd hiervoor al gewezen, namelijk de sociale scheiding tussen de politieke en de economische elite. De bureaucratische bestuursvorm ontstaat vanaf het tweede kwart van de 15e eeuw, toen de adel traditionele opgaven ging overlaten aan personen die beschikten over de inmiddels hiervoor noodzakelijke gespecialiseerde kennis. Regeren wordt hierdoor een full-time bezigheid die zich niet meer liet combineren met een actief koopmanschap.⁴² Welvarende regenten blijken de voornaamste beleggers in stedelijke en provinciale rentebrieven, omdat hen naast onroerend goed weinig rendabele investeringen open staan. Dit leidt ertoe dat de lokale bestuurders bijvoorbeeld in de tweede helft van de 16e eeuw al zodanig van hun basis vervreemd blijken, dat ze met de Opstand het veld moeten ruimen.

Dit gebrek aan sociale mobiliteit blijkt inherent aan deze samenleving want een soortgelijke verstarring van de maatschappelijke verhoudingen doet zich daarna in het tijdperk van de Republiek opnieuw voor. Vooral vanaf 1690 trad er een verwijdering op tussen de "regentenklasse" en "het volk". Er is sprake van een "aristocratisering" van de regerende bovenlaag in de Republiek, geaccentueerd door de penetratie van de Franse cultuur en de voorkeur voor het gebruik van het Frans als omgangstaal in toonaangevende kringen.⁴³ Bestuurders blijken nog steeds overwegend in binnen- en later ook buitenlandse staatsschuld te beleggen. Het stadsbestuur van Leiden in de 18e eeuw wordt volledig door renteniers gedomineerd. De politieke en de economische elite zijn ook nu gescheiden.⁴⁴ Het contrast leidde rond 1740 tot eerste kritiek, uitgebuit door de stadhouderlijke "partij". Interessant is de positie van de groep "nieuwe rijken". Voorzover ze niet door huwelijk in de regerende families werden opgenomen, stonden ze buiten de politieke macht. Deze vervreemding roept opnieuw ontevredenheid op over de prestaties van de regerende elite en de oppositie in de jaren tachtig leidde tenslotte tot de patriottische machtsovername in 1795. Ter vergelijking: het Engeland van voor de industriële revolutie had nog niet de reputatie van de klasseverschillen die later kenmerkend werden voor de Engelse samenleving.⁴⁵

De verstarring van de maatschappelijke verhoudingen in de loop van het bestaan der Republiek vindt haar pendant in de verkalking en het onvermogen tot vernieuwing en aanpassing in economisch opzicht, en de publieke financiën konden niet anders dan een afspiegeling zijn van deze ontwikkeling.

Veranderingen van binnenuit werden praktisch geblokkeerd doordat de collectieve besluitvorming in de Republiek unanimiteit eiste en dus het grootst moge-

lijke gewicht hechtte aan de bescherming van de particuliere belangen en de status quo. De periodieke rapporten over de financiën getuigen hiervan. Of het nu een herziening van het kohier der verponding, een actualisering van het kohier van de 100e of 200e penning betreft, de introductie van jaarrenten in plaats van kostbare lijfrenten en eeuwigdurende obligaties, een betere praktijk der gemeene middelen in de steden of een redres van de staat van oorlog aanging, wijzigingen werden niet gewenst.

Noodzakelijke structuurveranderingen bleven achterwege of liepen stuk op de sociaal-economische verstarring. Het tekort op het staatsbudget, de onbalans tussen inkomsten en uitgaven, vond zijn oorzaak in een maatschappelijke onbalans: het politieke onvermogen tot aanpassing aan wijzigende omstandigheden.

NOTEN

Noten Hoofdstuk 1

- 1 Otto van Rees, *Verhandeling over de Verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp* (1854), hierin met name het eerste hoofdstuk. Tevens diens: *Geschiedenis van de Staathuishoudkunde in Nederland tot het Einde der Achttiende Eeuw* (Utrecht, 1865). Etienne Laspeyres, *Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und Ihrer Litteratur zur Zeit der Republik*, (Leipzig, 1863).
- 2 A.C.M.Bots, Economisch denken tijdens de Republiek, in: *AGN*, deel 7, blz.320-324.
- 3 Pieter de la Court, *Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren*, (Amsterdam, 1662) en: *Aanwijzingen der heilsame politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland*, (1669). Cf. Th. van Tijn, Pieter de la Court. Zijn leven en economische denkbeelden, in: *T.v.G.*, jrg.69 (1956), blz.304-370. Elias Luzac, *Hollands Rijkdom*, I-IV, (Leyden, 1783).
- 4 Irene Hasenberg-Butter, *Academic Economics in Holland 1800-1870*, (Den Haag, 1969), blz. 90 ev.
- 5 De aandacht van zowel historici als economen is steeds meer gericht geweest op de belastingen en minder op de uitgaven of de leningen van de overheid. Ter oriëntatie zij verwezen naar: P.H. Engels, *De Belastingen en de Geldmiddelen van den Aanvang der Republiek tot op heden*, (Utrecht, 1862); F.N.Sickenga, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Belastingen in Nederland*, (Leiden, 1864); J.van der Poel, *De Unie van Utrecht, de geboorteklok van een Nederlandsch Belastingstelsel*, (1928) herdrukt in: *Tributen aan het Recht*, t.g.v. 100 Jaar Weekblad voor Fiscaal Recht, blz.31-48, (Deventer, 1971); A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de Belastingen*, (Bussum, 1969).
- 6 In het Duitse taalgebied is de kameralistische traditie van de "Finanzwissenschaftler" voorgezet in: Gerloff en Neumark's *Handbuch der Finanzwissenschaft*, (1958). Hierin is niet alleen aandacht voor de geschiedenis der openbare financiën maar ook voor de ontwikkeling van de geschiedwetenschappen die dit vakgebied als onderwerp hebben. Verder: F.K. Mann, *Abriss: einer Geschichte der Finanzwissenschaft*, in het bovengenoemde handboek uit 1958; diens *Steuerpolitische Ideale* (1937); J.Landmann, *Geschichte des öffentlichen Kredits*, in bovengenoemd hand-

- boek en: *Entwicklungsgeschichte der Formen und Organisation des öffentlichen Kredits*, in: *Finanzarchiv*, jrg.29 (1912). In Oostenrijk verscheen in 1877: A. Beer, *Die Finanzen Österreichs*. Frankrijk had op het einde van de 19e eeuw enige bruikbare bronnen door de publikaties van: A. Vührer, *Histoire de la Dette Publique en France*, I-II (1886); J.M.Georges, *La Dette Publique, histoire de la rente française*, (1884). Nog steeds toonaangevend is: Marion, *Histoire financière de la France depuis 1715*, 4 delen, (1914-1925). Ook: P.Harsin, *Les doctrines monétaires et financières en France du XVI au XVIII-ième siècle* (1918); G.Jèze, *Cours de science des finances et de législation financière*, met name deel 1-3 verschenen respectievelijk 1922, 1925 en 1926; Ch.Rist, *Histoire des doctrines relatives au credit et la monnaie depuis John Law jusqu'à nos jours*, (1938). In de Verenigde Staten beschikt men over: D. R.Dewey, *Financial History of the United States*, (1928); H.M. Groves, *Financing Government* verschenen in 1950 en deel uitmakend van een discussie over publieke schuld in: *The American Economic Review*, XXXVII, Papers and Proceedings, (May, 1947); B.U. Ratchford, *History of the Federal Debt in the United States*. De klassieke economie en haar woordvoerders Hume, Smith, Ricardo en Mill hebben in Engeland grote invloed uitgeoefend. Bijvoorbeeld in het klassieke leerboek: Bastable, *Public Finance*, (1892) en op de historische probleemstelling in o.a. E.L. Hargreaves, *The National Debt*, (1930); R. Ashton, *The Crown and the Money Market, 1603-1640*, (1960); P.G.M. Dickson, *The Financial Revolution in England, 1688-1756*, (1967).
- 7 Ch. Wilson, *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century*, (1941); A.C. Carter, *Analysis of Public Indebtness in the Eighteenth Century*, (1953); id., *The Dutch and the English Public Debt in 1777*; en: *Dutch foreign investment 1738-1800*, (beiden in 1953 verschenen).
  - 8 Van Dillen vult een leemte die ontstond na het gedateerd raken van Laspeyres, o.c., uit 1863; en: E. Baasch, *Holländische Wirtschaftsgeschichte*, (1927). Voor wat betreft de aspecten van de financiële geschiedenis steunt hij sterk op Houtzager, o.c., en Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de Achttiende Eeuw*, (1959). In dit kader valt bovendien te wijzen op: V. Barbour, *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century*, (Baltimore, 1950), waarin het functioneren van de Amsterdamse kapitaalmarkt wordt beschreven en: H. Riemens, *De financiële ontwikkeling van Nederland*, (1947).
  - 9 W. Dirksen, *Openbare financiën in Nederland van 1790 tot 1820; veranderingen bij de overgang van republikeinse statenbond naar koninkrijk*, in: *Overheidsfinanciën Ancien Régime, hedendaagse overheidsfinanciën*. (Handelingen van het Internationaal Colloquium Spa, 16-19.IX.1971. Hist. Uitg. Pro Civitate nr. 34, 1972); S. Schama, *The exigencies of war and the politics of taxation in the Netherlands 1795-1810*, in: *War and Economic Development. Essays in memory of David Joslin*, Ed. J.M. Winter, (Cambridge, 1975) en diens: *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1770-1813*, (New York, 1977) Joh. de Vries, *Tijd der publieke schuld*. Enige notities over het geval Nederland van omstreeks 1700 tot 1850, in: *Handelingen van het 9de Internationaal Colloquium Spa*, 12-16 sept. 1978. In 1978 werd op initiatief van de Rijksuniversiteit Leiden en het Algemeen Rijksarchief een werkgroep geformeerd, die de werkzaamheden op het terrein van de overheidsfinanciën en de fiscaliteit in de Republiek in kaart tracht te brengen en te coördineren.
  - 10 J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)*, ('s Gravenhage, 1988); Marjolein C. 't Hart, *In quest for funds. Warfare and state formation in the Netherlands, 1620-1650*, (Leiden, 1989); S. Zijlstra, *Des lieven geldes issuer an*

- alle oorten gebreck, in: *Drentse historische studiën VII*, (Assen, 1983); J. Aalbers, *Hollands Financial Problems (1713-1733) and the wars against Louis XIV*, in: *Brittain and the Netherlands*, Ed. A.C. Duke en C.A. Tamse, (Den Haag, 1977) en: *De Republiek en de vrede in Europa*. Deel 1. Achtergronden en algemene aspecten. (Groningen, 1980), R. Liesker, Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794, in: *Bestuurders en Geleerden*, red. S. Groenveld, M.E.H.N. Mout, I. Schöffers, blz. 151-160, (Amsterdam/Dieren, 1985).
- 11 James D. Tracy, *A financial revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565*, (Berkeley, 1985); J.C. Riley, Life annuity loans on the Amsterdam capital market toward the end of the 18th century, in: *E.S.H.Jb.*, deel XXXVI, blz. 108, (Den Haag, 1973) en: *International government finance and the Amsterdam capital market 1740-1815*, (Cambridge, 1980).
  - 12 G. Parker, Public Finance, in: *The emergence of modern finance in Europe 1500-1700*, (Fontana Economic History, deel 2, 1974), blz. 593-594.
  - 13 C. Goedhart, *Hoofddijnen van de Leer der Openbare Financiën*, (Leiden, 1958) en: *De neutraliteit van de overheidsschuld*, Inaugurele Rede U.v.A., (Leiden, 1949); *Honderd jaar Openbare Financiën*, in: *De Economist*, jrg. C (1952), blz. 958-996.
  - 14 Th.A. Stevers, *Begrotingsnormering 1814-1939*, in: *E.S.H.Jb.*, dl. XXXIX (1976) en: *Welke factoren bepalen de veranderingen in het niveau en de structuur van de belastingen in de 19e en 20e eeuw*, in: *Smeetsbundel*, (1967).
  - 15 I.J. Brugmans, *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland 1795-1949*, ('s-Gravenhage, 1976), blz. 178-188. J.T. Buijs, *De Nederlandse Staatsschuld sedert 1814*, (Haarlem, 1857), blz. 13-24. J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de Geschiedenis der Staatsschuld*, Eerste Deel, *Nederlandse Staatsschuld*, (Haarlem, 1852), blz. 56-176.
  - 16 F.A. van Hall, *Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het koninkrijk der Nederlanden*, (Amsterdam, 1840), blz. 12.
  - 17 M.b.t. de werking van het Amortisatie-Syndicaat cf. H. Riemens, *Het Amortisatie-Syndicaat. Een studie over de Staatsfinanciën onder Willem I*, (Amsterdam, 1935).
  - 18 Buijs, o.c., blz. 111.
  - 19 W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij*, Deel 1, (1924), blz. 423-429.
  - 20 Buijs, o.c., blz. 132 e.v.
  - 21 Brugmans, o.c., blz. 270-271.
  - 22 Buijs, o.c., blz. 153.
  - 23 Th.A. Stevers, *Begrotingsnormering*, art. cit., blz. 108, tabel 1.
  - 24 Hasenberg-Butter, o.c., blz. 33.
  - 25 J. Ackersdyck, *Nederlands Financiën, Nationale Schuld & Vervolg*, (Utrecht, 1843).
  - 26 F.A. van Halls *Proeve* beslaat 31 bladzijden en is ook verschenen als bijlage in Buijs, o.c.
  - 27 Te vermelden zijn voorts: J. Bake, *Gedachten over de Publieke Schuld*, (1844), die Ackersdyck bekritiseerde omdat praktische politieke problemen te zeer vanuit het oogpunt der theorie worden bekeken; en het door Buijs genoemde proefschrift van J.G. Kruimel, *Over Delging van Staatsschulden*, (z.pl., z.jr.).
  - 28 H. Hooft Graafland, *De Staatsschulden getoetst aan de Beginselen der Staatshuishoudkunde*, (Utrecht, 1851).
  - 29 Th.A. Stevers, *Begrotingsnormering...*, blz. 138; Voor een gedetailleerd overzicht van de financiële overheidspolitiek zie: F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*, (1947, herdruk Nijmegen, 1978), blz. 54-64, 126-136, 194-204.

- 30 Stevers, *Begrotingsnormering...*, blz.139 en: Joh. de Vries, De wolf kwam... de jaren '30 in Nederland: het economisch gezichtspunt, in: *De jaren Dertig. Aspecten van crisis en werkeloosheid*, red. P.W. Klein, G.J. Borger, (Amsterdam, 1977).
- 31 *Rapport tekort en schulden van de publieke sector*, uitgebracht door de Commissie Economisch Deskundigen, (Den Haag, SER publicatie Nr.27, 11 december 1985), blz. 54.
- 32 *Algemeen Verslag van de Stand der Staatsschuld op 31 december 1980*, ('s Gravenhage, 1981). W.L. Moerman, J. Vuchelen, Staatsschuld in de Lage Landen, in: *Rotterdamse Monetaire Studies*, Nr.20, 1985. Cijfers 1990 uit: *Miljoenennota 1990*.

Noten Hoofdstuk 2

Noten 2.1.

- 1 Joseph Schumpeter, Die Krise des Steuerstaats, in: Rudolf Goldscheid, Joseph Schumpeter, *Die Finanzkrise des Steuerstaats. Beiträge zur politischen Ökonomie der Staatsfinanzen*, herg. Rudolf Hickel, (Frankfurt am Main, 1976), blz. 329-340 ; en Julius Landmann, Geschichte des öffentlichen Kredits, in: *Handbuch der Finanzwissenschaft* DI.II, herg. Gerloff & Neumark, (Tübingen, 1958, ³), blz. 1-35.
- 2 H.P.H. Jansen, Holland-Zeeland 1433-1482, in: *AGN* deel 4, blz. 273; en Robert Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*. Uitgegeven door H.T. Colenbrander, (1922²) Heruitgave ingeleid door I. Schöffner, ('s-Gravenhage, 1980) blz.39 ev.
- 3 Omtrent het oude schot zie: H. Terdenge, Zur Geschichte der holländischen Steuern im 15. und 16. Jahrhundert, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Band XVIII, 1925 (Reprint New York/London, 1968), blz. 105-106.
- 4 Fruin, o.c., blz.74; Terdenge, o.c., blz. 135-136.
- 5 Landmann, art.cit., blz. 9.
- 6 Houtzager, o.c., blz. 22-24.
- 7 James D. Tracy, *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565*, (Berkeley, 1985), blz. 15.
- 8 Houtzager, o.c., blz. 25.
- 9 Terdenge, art.cit., blz. 124; Houtzager, o.c., blz. 24-25.
- 10 W.P. Blockmans en J. van Herwaarden, art.cit., blz.486; en M. Baelde, Financiële politiek en domaniale evolutie in de Nederlanden onder Karel V en Filips II (1530-1560), in: T.v.G. (76) 1963, blz.20-22.
- 11 W.P. Blockmans, Vlaanderen 1384-1482. in: *AGN*, deel 4, blz.220.
- 12 W.P. Blockmans en J. van Herwaarden, art.cit., blz.444.
- 13 Terdenge, art.cit., blz.124-125 en Houtzager, o.c., blz 26.
- 14 W.P. Blockmans en J. van Herwaarden, art.cit., blz.540.
- 15 Baelde, art.cit., blz.24-25.
- 16 Tracy, o.c., blz. 57-58.
- 17 Terdenge, art.cit., blz. 126-127.
- 18 Baelde, art.cit., blz.15-25.
- 19 Tracy, o.c., blz. 62.
- 20 Tracy, o.c., blz. 16-17.
- 21 Over het verband tussen de onderwerping van Gent en de inschikkelijkheid der Staten zie: W.P. Blockmans en J. van Herwaarden, art.cit., blz.470.
- 22 Terdenge, art.cit., blz.120-123. ARA FH 797, blz.12, laat ruimte voor de veronder-

- stelling dat in 1542 naast een heffing van één procent op de uitvoer en tien procent op het inkomen uit onroerende goederen, tien procent werd gevraagd van de koopmanswinsten in dat jaar. Het is niet duidelijk of men met de heffing toen accoord gegaan is of besloten heeft het te reserveren als "middel in uiterste nood".
- 23 Naar aanleiding van de ordonnantie die de regering in 1562 met betrekking tot de heffing van de tiende penning uitvaardigde vermeldt ARA FH 797 op blz. 13v: "Hier uijt kan men reekenen, dat de jegenwoordige heffinge der Verpondinge zijn oorsprong heeft."
- 24 ARA FH 797, blz. 12v: Op 2.11.1544 werd besloten om het halve consent in de bedde van 150.000 gulden te vinden door het heffen van tienden.
- 25 Terdenge, art.cit., blz.120-121, geeft een beschrijving van de schermutselingen tussen Staten en centrale regering over de inzage in de opgestelde kohieren. Terdenge, art.cit., blz.114-117, beschrijft de groei van het gewestelijk belastingsstelsel vrij uitvoerig en steunt hierbij op de Resoluties van de Staten in: Register Van der Goes, 6 delen van 1524-'60; volgens Houtzager, o.c., blz.31, werd door de Staten in 1544 aan Adriaan Van der Goes (sedert 1544 landsadvocaat als opvolger van zijn vader Aert) opgedragen de resoluties van de Staten te registreren. Vele gegevens ook in ARA FH 797, blz. 14 e.v.
- 26 In de Memorie (ARA FH 797), blz. 14, staat enigszins cryptisch dat een "petitie op de excijnzen" niet tot uitvoering kwam "om te schuwen nieuwigheid en quaaede consequentiën". Uit de notulen zou echter blijken dat sedert 1536-'37: "eenige imposten hoewel van wijinig belang zijn geheeven geworden". De eerste uitdrukkelijke vermelding der imposten die door de Staten werden geheven dateert van 20 oktober 1543.
- 27 James D. Tracy, o.c., blz.89 & 97.
- 28 Terdenge, o.c., blz.116.
- 29 James D. Tracy, o.c., blz. 90-91.
- 30 J. Landmann, art.cit, blz. 12-13.
- 31 G. Parker, *Spain, her Enemies and the Revolt of the Netherlands, 1559-1648*, in: *Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten Studies*, (Fontana/Collins, 1979), blz. 22.
- 32 Baelde, art.cit., blz.27.
- 33 W.P. Blockmans en J. van Herwaarden, art.cit., blz.488.
- 34 Terdenge, art.cit., blz.127 en Houtzager, o.c., blz. 114, res. 28 juli 1557.
- 35 Terdenge, art.cit., blz.130 en Houtzager, o.c., blz. 112, res. 3 en 22 oktober 1557.
- 36 Terdenge, art.cit., blz.131.
- 37 James D. Tracy, o.c., blz.92-93.
- 38 Vgl. tabel 2.3.
- 39 Houtzager, o.c., blz. 118-119, res. 54 (26.2.1569); res. 50 (7.11.1564) en 61 (27.6.1571).
- 40 Terdenge, art.cit., blz. 129.
- 41 Houtzager, o.c., blz. 44; ARA FH 797, pag 3v.
- 42 Terdenge, art.cit., blz. 127 en Houtzager, o.c., blz., 114 res.28 juli 1557.
- 43 James D. Tracy, o.c., Tabel 7, blz. 94.
- 44 Verzameld uit: Houtzager, o.c., ARA FH 806b, Extract uit het register van de gedrukte resolutiën van de Staten van Holland en Westvriesland over verscheidene zaken beginnende met het jaar 1544 tot het jaar 1719; Terdenge, art.cit., blz. 132; ARA FH 797 en 806f, blz. 7-7v.
- 45 H. de Schepper, *De burgerlijke overheden en hun permanente kaders 1480-1570*, in: *AGND Deel 5*, blz.326.
- 46 Terdenge, art.cit., blz. 164.

- 47 Terdenge, *Ibid.*, blz. 165, vermeldt dat deze post de grootste uitgave voor de Staten betekende. Onder andere was het de gewoonte de stadhouder voor bewezen en nog te bewijzen trouwe dienst een financieel geschenk te geven, dat deze niet zelden ter dagvaart kwam opeisen. Het was een zeldzaamheid als iemand weigerde; zo wordt van de graaf van Egmond verteld dat hij 55.000 pond weigerde omdat naar zijn mening met het oog op de slechte toestand van de financiële middelen van het land het geld beter besteed kon worden. Ook Willem van Oranje wees een hem uit dankbaarheid en als beloning voor zijn diensten aangeboden vergoeding af (Houtzager, o.c., blz. 118, res. 27.1.1566).
- 48 Terdenge, *art.cit.*, blz. 166; ontleend aan F.N. Sickenga, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Belastingen in Nederland*, (Diss. Leiden, 1864), blz. 69.
- 49 Terdenge, *art.cit.*, blz. 144.
- 50 *Ibid.*, blz. 164 e.v. De Staten die gewoon waren in grote bedragen te denken, hechtten veel waarde aan punctualiteit en zuinigheid waar het kleine zaken betrof als het vaststellen van het loon van het personeel der Staten. De tien gulden voor een nieuwe mantel van de landsbode werden na uitgebreide discussies gevoteerd. De schrijver van de landsadvocaat werd per geschreven blad betaald en moest hiervoor bewijzen leveren. De reiskosten van de landsadvocaat die in 1530 Bremen bezocht werden door de steden slechts na grote moeite zonder verdere beraadslagingen aanvaard. De landsrentmeester lag voortdurend met de vergadering over zijn beloning in de clinch. In aanvang werd hem een vast bedrag toegekend, later ontving hij acht pro mille van alle door hem geheven inkomsten.

Noten 2.2

- 1 G. Jansens, Van de komst van Alva tot de Unies 1567-1579, in: AGN, deel 6, blz. 219. Over de behandeling van de eisen in de Staten van Holland zie: ARA FH 797, Memorie, blz. 13v.
- 2 Parker, *Spain*, o.c., blz. 33.
- 3 G. Janssens, *art.cit.*, blz. 220-221.
- 4 Houtzager, o.c., blz. 120, res. 64 (10.5.1575); Besloten werd om van drie jaar achterstallige renten voorzover de middelen toereikend waren één jaar uit te betalen.
- 5 ARA FH 797, Memorie, blz. 23 v.
- 6 *Ibid.*, blz. 16 en 23v.
- 7 *Ibid.*, blz. 17 en 17v: de geraamde opbrengst per maand was: Impost op wijnen en bieren op het platteland op gelijke voet als in de steden te heffen: 20.000; impost op de turf 2.000; impost op 't gemaal van 2 naar 6 stuivers per zak 2.000; recht van de waag van 10 cl naar 2 stuivers 1.500; impost op hoornbeesten en bezaaide landen 6.000; impost op wollen laken 600; impost op zeep 3.000; in de steden te heffen de 20e penning van de vis 900; impost op de granen 9.000.
- 8 *Ibid.*, blz. 17 v.
- 9 *Ibid.*, blz. 18 v.
- 10 Extract uit het Register der gedrukte resoluties..., ARA FH 806b, blz. 3 jaar 1584.
- 11 A.J. Tjaden, De opstandige gewesten 1589-1609, in: AGN, deel 6, blz. 258. Hier wordt vermeld dat de Staat van Oorlog die in 1586 2,4 miljoen bedroeg in 1597 was verdubbeld. Naast de Staat van Oorlog die quotesgewijs over de gewesten werd verdeeld, hadden provincie en steden eigen oorlogskosten te dragen, zodat de feitelijke kosten van het genoemde bedrag zullen afwijken.
- 12 Parker, *Spain*, o.c., blz. 34.
- 13 G. Janssens, *art.cit.*, blz. 243.

- 14 Parker, *Spain*, o.c., blz. 34. Bijzonder interessant is de mededeling van Parker in een voetnoot op blz.209 dat volgens: W.A. Shaw, *Report on the Manuscripts of Lord De L'Isle and Dudley Preserved at Penshurst Place* (Hist. manuscripts Com.Rep.no.77), III, London, 1936 p. XLV, dat: "the total amount spent by Elizabeth in the Netherlands between 1585 and 1603 was £ 1.486.026 sterling, or 14,86 million florins- over half sent between 1585 and 1590." Voorts dat D. Buisseret, *Sully and the growth of Central Government in France*, (Londen, 1968), blz. 82-83, vermeldt dat: "France paid £ 12.783.000 Tournois to the Republic between 1598 and 1610, or 10,22 million florins."
- 15 Houtzager, o.c., blz. 51.
- 16 Parker, *Spain*, o.c., blz. 36.
- 17 Ibid.
- 18 ARA FH 797, Memorie, blz. 19 ontleent aan resolutie 15.5.1599.
- 19 Ibid., blz.37.
- 20 Het gelijke vermoeden uit Houtzager, o.c., blz. 52; 1603: Ibid., blz. 125, res. 19/22.11.1603.
- 21 Houtzager, o.c., blz. 132 (142), res. 11.11 en 23.12.1609. Het bedrag op interest gelicht, 4.356.101 pond 1 s. 6 d. zal in de komende 8 jaren worden terugbetaald in gelijke delen waartoe enige middelen worden aangewezen. Alle gelden op interest lopende worden omgezet in losrenten tegen de penning 16 of in lijfrenten tegen gebruikelijke voorwaarden.
- 22 Houtzager, o.c., blz. 127 (112), res. 24.8.1605.
- 23 Ibid., blz. 130 (127), res. 4.12.1607.
- 24 Aldus een moeilijk leesbare aantekening bij blz. 19 van ARA FH 797, Memorie.
- 25 Samengesteld uit ARA FH 806b, ARA FH 797.
- 26 ARA FH 797, blz. 20.
- 27 Bij de revisie in 1625 werd verklaard dat dit kohier van de 100e penning zowel reël als personeel was. Dat wil zeggen: de heffing gold óók voor goederen in Holland waarvan de eigenaars in het "buitenland" woonden (reëel) en voor in de provincie wonende natuurlijke personen naar rato van hun aanslag in het kohier (personeel); dus op het gehele getaxeerde vermogen en niet op de onderscheiden vermogensobjecten. Cf. ARA FH 797, blz. 20v en J.G. van Dillen, Handboek, blz. 276.
- 28 ARA FH 797, blz. 21.
- 29 ARA FH 797, blz. 21. De eerste concrete aanwijzing die een verband legt tussen de aanslag van de 200e penning en de lichte van lijf- en losrenten dateert uit 1625. Houtzager, o.c., blz. 139: "Op 26 Maart 1625 was besloten tot invoering van de 200ste penning. Al degenen die in de 200ste penning worden aangeslagen en die de aanslag binnen 2 maanden na het uitreiken van het aanslagbiljet betalen, genieten 6 jaar lang 3 procent over dat geld en na 6 jaar de volle rente, berekend tegen de penning 16." Op 15 april 1625 werd bepaald dat de aangeslagenen in de 200e penning vrij zijn daarvoor ook lijfrenten te nemen, de eerste zes jaren tegen penning 18 en daarna tegen penning 9.

Noten 2.3

- 1 A.J. Tjaden, De reconquista mislukt. De opstandige gewesten 1579-1588, in: *AGN*, deel 6, blz.253
- 2 P.H. Engels, o.c., blz. 21-22.
- 3 A.Th. van Deursen, Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780, in: *AGN*, deel 5, blz. 369-370.

- 4 Engels, o.c., blz. 23-24. Engels geeft als bronvermelding de "Tegenwoordige staat der Vereen. Nederl. bij Isaak Tirion te Amsterdam, 1739. D.I. p. 294"; cf. Fruin, o.c., blz. 193.
- 5 L.J. Rogier, *Eenheid en scheiding, geschiedenis der Nederlanden 1477-1813*, (Utrecht/Antwerpen, 1974⁴), blz. 101
- 6 Fruin, o.c., blz. 184.
- 7 P.W.N. Merkus, *hets van het beheer der algemeene geldmiddelen in Nederland tot het jaar 1810*, (Arnhem, 1863), blz. 52-53.
- 8 Merkus, o.c., blz. 74. Thesaurier-generaal der Vereenigde Nederlanden waren achtereenvolgens sedert: 1588 Joris de Bie (Bije); 1628 Johan van Goch; 1637 Govert Brasser; 1654 Hieronymus van Beveringen; 1666 Coenraedt Burch; 1699 Jacob Hop; 1725 Simon van Slingelandt; 1737 Nicolaas ten Hove; 1738 Jan de la Bassecour; 1746 Johan van der Does; 1750 Jan de la Bassecour; 1753 Johan Hop; 1769 Paulus Abraham Gilles; 1785 Dirk Rudolf Wijckerheld; 1787 Franciscus van der Hoop; 1793 Hieronymus van Alphen.
- 9 A.Th. van Deursen, Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek, in: *BMHG*, 1976, jrg.91. afl.1, blz. 45 e.v., blz. 48-49.
- 10 Merkus, o.c., blz. 55.
- 11 Sickenga, o.c., blz. 109.
- 12 Merkus, o.c., blz. 56-57.
- 13 I. Capadose, *De Algemeene Rekenkamer en de Rekenpligtigheid in Nederland*, (Den Haag, 1856), blz. 38.
- 14 Sickenga, o.c., blz. 111.
- 15 Merkus, o.c., blz. 60.
- 16 Sickenga, o.c., blz. 112 en Van Deursen, art.cit., blz. 54. De generale petitie waaruit het citaat stamt werd aangetroffen in ARA Kersseboom (1).
- 17 In de functie van ontvanger-generaal waren achtereenvolgens werkzaam (ARA, Archief Fagel 1138, stuk 51): sedert 1588 P. Doubleth; 1618 J. Doubleth; 1629 P. Doubleth; 1653 P. Doubleth; 1666 P. van Volbergen; 1674 C. de Jonge van Ellemeet; 1707 G. van Hogendorp; 1740 J.F. van Hogendorp.
- 18 Merkus, o.c., blz. 63.
- 19 Capadose, o.c., blz.38.
- 20 B.E. de Muinck, *Een Regentenhuishouding omstreeks 1700. Gegevens uit de privé-boekhouding van Mr. Cornelis de Jonge van Ellemeet, Ontvanger-Generaal der Verenigde Nederlanden (1646-1721)*, (Den Haag, 1965), blz. 21.
- 21 Th.A. Stevers, *De rekenkamer*, (Leiden/Antwerpen, 1979), blz. 9-10.
- 22 Capadose, o.c., blz.47.
- 23 Stevers, o.c., blz. 10-11.
- 24 Fruin, o.c., blz. 204-205.
- 25 Merkus, o.c., blz. 66.
- 26 Merkus, o.c., blz. 68-69.
- 27 A.Th. van Deursen, Staatsinstellingen..... in: *AGN*, deel 5, blz. 372 e.v.
- 28 Sickenga, o.c., blz. 285.
- 29 Van Deursen, *Staatsinstellingen...*, blz. 383.
- 30 Van Deursen, *Staatsinstellingen...*, blz. 383.
- 31 *Voorlezingen over de geschiedenis der finantiën van Amsterdam, door H.J.Koenen, lid van den gemeentenraad aldaar*, (Amsterdam, 1855), blz. 32-34.
- 32 Fruin, o.c., blz. 233.
- 33 C.W. van der Pot, *Bestuurs- en Rechtsinstellingen der Nederlandse Provinciën*, (Zwolle, 1949), blz. 54.
- 34 *Ibid.*, blz.66-67.

- 36 ARA, Archief Staten van Holland, 3996a.
- 37 Sickenga, o.c., blz. 286.
- 38 Sickenga, o.c., blz. 290.
- 39 ARA, FH 795. Hoewel er in dit stuk sprake is van de verdeling van lasten over de comptoiren, is het niet uitgesloten dat de sleutel ook gold bij de uitgifte van leningen. Deze veronderstelling zal in het volgende hoofdstuk worden getoetst.
- 40 ARA, Inleiding Archief financie Holland door J.Smit. De auteur verwijst hierin naar: *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat der Nederlanden*, deel XIV, (Amsterdam, 1742), blz. 187. Overigens had het comptoir van de Generaliteitsfinantie haar oorspronkelijke beperkte taak gehouden. Het bureau was ondergeschikt aan de Raad van State en de rekenkamer en belast met het opmaken van afrekeningen van de legerdienst en alles wat daarmee verband hield. Cf. Merkus, o.c., blz. 72.
- 41 Merkus, o.c., blz. 77, en: ARA, Inventaris van de Financie van Holland, blz. 20 ev.; Sickenga, o.c., blz. 288.
- 42 S.J. Fockema-Andrea, *De Nederlandse staat onder de Republiek*, (Amsterdam, 1961), blz. 120-121.
- 43 Cf. de heffing van de 100e en de 200e penning zoals op blz. 46 beschreven.
- 44 Houtzager, o.c., blz. 66-69: "*Concept ofte voorslag omme te prevenieeren de abuizen van de negociatie buiten ordre en sonder last van de Staaten te doen, of te kunnen doen.*" Behandeld in de vergadering van 13 mei 1644.
- 45 ARA, Archief Generaliteitsrekenkamer, 69-77; ARA, Archief Finantie van Holland, 245-277 obligaties, 278-316 losrenten, 317-386 lijfrenten, 387-428 ambtgeldobligaties, 429-439 loterijleningen, 440 vrijwillige leningen, 441-460 verplichte leningen en heffingen. Hoewel deze boeken in principe een nauwkeurige constructie van de schulden toelaten, is een verwerking van de cijfers alleen doelmatig mogelijk met behulp van geautomatiseerde dataverwerking. Het resultaat hiervan zal de vraag kunnen beantwoorden of de registers een volledig en juist beeld geven van de schuldenontwikkeling. Marjolein 't Hart heeft in haar dissertatie laten zien dat het materiaal een ingang biedt om individuele niet anonieme beleggers in staatsschuld op het spoor te komen.
- 46 Houtzager, o.c., resolutie 27.9.1662.
- 47 Deze zijn bewaard gebleven als: ARA, Archief Finantie Holland, 853-871.
- 48 Houtzager, o.c., resoluties 26.2.1666 en 13.4.1666.
- 49 Houtzager, o.c., resolutie 10.1.1581 (71).
- 50 Engels, o.c., blz. 38, Bron: Rijksarchief Bundel A 39 no.9.
- 51 Cf. Marjolein 't Hart, Staatsfinanciën als familiezaak tijdens de Republiek: de ontvangers-generaal Doubleth, in: J.Th. de Smidt (uitg.), *Fiscaliteit in Nederland*, (Zutphen, 1987) blz. 57-66.
- 52 De Muinck, o.c., blz. 45.
- 53 Sickenga, o.c., blz. 295.
- 54 Engels, o.c., blz. 28 ev.
- 55 De boekhouding van de ontvanger-generaal van de Unie is geheel vernietigd. De archieven van de Finantie van Holland zijn nog slechts sporadisch bewaard gebleven. Bij de geheimhouding en desinformatie van andere bronnen bemoeilijkt dit een reconstructie.
- 56 Engels, o.c., blz. 28; ARA, Archief Staten-Generaal, 9448-9449 "Memorie en Generaal Rapport" (1790). Twee delen.
- 57 Mr.D..., *Over de belastingen, het beheer der geldmiddelen, de staatsonkosten, en de bezoldiging der ambtenaren, staande de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, (Amsterdam, 1837), blz. 20-21. Mr. D.. is het pseudoniem van J.J. de Rovere

van Breugel. De auteur gaat vooral in op de fraude bij de belastingheffing ten gevolge van de slechte financiële organisatie en poogde duidelijk te maken dat de in de 19e eeuw zo bewonderde "Gouden Eeuw" zijn schaduwzijden had (zie zijn inleiding op blz. 10).

Hoofdstuk 3

Noten 3.1.

- 1 De resoluties van de Statenvergadering d.d. 19-22 november 1603 bevatten de mededeling dat de uitgaven de inkomsten jaarlijks met 1,4 miljoen pond overtreffen. (Houtzager, o.c., blz. 125, res. 101). Voor het verloop van de schulden zie blz. 95-99.
- 2 Houtzager, o.c., blz. 54.
- 3 Ibid., blz. 55, (resolutie 18-12-1621).
- 4 Cf. Houtzager, o.c., blz. 59 en blz. 143 (res. 205 van 6-12-1634). Het Rapport van de Commissie is op 7-12-1634 uitgebracht, (Houtzager, o.c., blz. 143, res. 206) en een korte samenvatting ervan wordt gevonden in de aantekeningen die bij pagina 24v van de "Memorie" (ARA FH 797) werden gemaakt.
- 5 P.H. Engels, *De belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden*, (Utrecht, 1862), blz. 23-24, bron: Rijks Archief, finant. stukken, Holland Bundel A.39, no.8.
- 6 Houtzager, o.c., blz. 38-39. De Op-reekening was als bijlage aan de Memorie toegevoegd.
- 7 ARA FH 806b, Extract uit het Register der gedrukte Resolutien, 1634. Het lijkt erop dat "Zeedert" een verschrijving is, het woord wordt in de daaropvolgende regel herhaald, maar ook al zou men hier "Tot" lezen dan nog wordt de indruk gewekt dat 11/2 miljoen aan kapitaal werd opgenomen.
- 8 Cf. voetnoot 98 op blz. 98.
- 9 Houtzager, o.c., blz. 58. Losrenten en obligaties werden blijkbaar in 1634 nog tegen penning 16 verkocht en lijfrenten tegen penning 9.
- 10 De Memorie FH 797 geeft op pag. 25 als verklaring van de stijging van de schulden tussen 1632 en 1652 de betalingsachterstanden die volgens de lijst van de gecommiteerde raden in de resolutie van 2-10-1649 bestonden bij het eindigen van de oorlog. Noodzakelijk betaald diende voorts nog 7,2 miljoen gulden waarvoor, althans gedeeltelijk, leningen zullen zijn opgenomen.
- 11 P.H. Engels, o.c., blz. 24 en Houtzager, o.c., blz. 58. De cijfers zijn waarschijnlijk ontleend aan de "staat van raaminge" voor het jaar 1635 die op 16-12-1634 aan de Staten werd gerapporteerd.
- 12 ARA FH 797, Aantekeningen bij blz. 24v. Houtzager, o.c., blz. 143, resolutie 206, 7-12-1634, Rapport over de bespreking met de Prins.
- 13 ARA FH 797, blz. 22 en 25v.
- 14 Houtzager, o.c., blz. 145, resolutie 17-1-1637 (212) en 20-5-1637 (213).
- 15 Ibid., blz. 62-63 en blz. 145-146, resolutie 29-2-1640 (216) en 28-3-1640 (221).
- 16 Ibid., blz. 56.
- 17 Ibid., blz. 56, resolutie 14-7-1640 (237).
- 18 Ibid., blz. 152, resolutie 15-12-1641 (247) en 5-2-1642 (248).
- 19 Ibid., blz. 154, resolutie 3-5-1646 (260).
- 20 H. van Wijn, *Bijvoegsels en Aanmerkingen voor de Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar*, Ilde en laatste deel, (Amsterdam, 1801), blz. 154. Het citaat komt uit: *Aitzema, Nederl. Vredehandel*, blz. 113.

- 21 P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, deel 3, (Leiden, 1913²) blz. 13.
22 Houtzager, o.c., blz. 154, resolutie 2-10-1649 (264).
23 Ibid., blz. 155.
24 Houtzager, o.c., blz. 156, resolutie 9-8-1652 (272).
25 Ibid., blz. 157, resolutie 23-10-1652 (276).
26 Ibid., blz. 157, resolutie 2-5-1653 (281).
27 Houtzager, o.c., blz. 159, resolutie 13-8-1653 (286).
28 Ibid., blz. 74 en blz. 159-160, resoluties 13-8 (286), 18-9 (287), 27-9-1653 (288).
29 Houtzager, o.c., blz. 74-75.
30 ARA FH 797, blz. 26 en 31v.
31 Houtzager, o.c., blz. 160, aantekeningen bij resolutie 18-9-1653 (287).
32 Ibid., blz. 83 en blz. 172, resolutie 1/2-12-1661 (341).
33 Houtzager, o.c., blz. 163-164, resolutie 11-3-1655 (299).
34 Ibid., blz. 167, resolutie 23-6-1656 (314).
35 Ibid., blz. 167, resolutie 5-10-1656 (316).
36 Ibid., blz. 172, resoluties 22-7-1662 (345) en 27-9-1662 (346).
37 Sir William Temple, *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*, (1673), blz. 229. Temple (1628-1699) was brits ambassadeur in de Republiek van 1668-1671 en 1674-1679, en een sterk voorstander van een samenwerking tussen Engeland en de Republiek gericht tegen Frankrijk.
38 Houtzager, o.c., blz. 170, resoluties 23-1-1659 (329) en 25-1-1659 (330).
39 Houtzager, o.c., blz. 173-174, resolutie 25-9-1664 (352).
40 Ibid., blz. 173, resolutie 3-9-1664 (350).
41 Ibid., blz. 175, resolutie 5-2-1665 (359).
42 Ibid., blz. 175, resolutie 1-4-1665 (363).
43 Ibid., blz. 176, resolutie 15-6, 16-8, 24-7, 1-8-1665 (364-367).
44 Ibid., blz. 177-178, resoluties 18-6, 22-7-1666 (367-377).
45 Ibid., blz. 176, samen met het besluit de 200e penning in 1667 te heffen werd vastgesteld de opbrengst van de rentereductie in dat jaar voor de oorlogskosten aan te wenden, resolutie 22-1-1666 (370). De 200e penning gold als besloten gezien de inhoud van resolutie 26-1-1668 (385).
46 Ibid., blz. 181, resolutie 23-3-1669 (391).
47 ARA FH 797, blz. 28v-29.
48 Op-Reeckeninge, Folio 2; De Witt besluit op fol.3 het betoog met de opmerking, dat indien men tussen 1621 en 1647 een betere financiële politiek zou hebben gevoerd en bijvoorbeeld, de rentelast in 1652 maar de helft had bedragen, alle oorlogen van de laatste jaren praktisch uit de lopende inkomsten gefinancierd hadden kunnen worden.
49 De cijfers voor 1653 zijn ontleend aan: H. van Wijn, o.c., blz. 467 ev. (Zie tabel 3.7) Het jaar 1667 is gebaseerd op de cijfers van 1653 met de volgende correcties: de gemeene middelen zijn verhoogd volgens de gevens van ARA FH 797 (Tabel 3.4); de interestlast komt uit de Op-reeckeninge; de lichte daling in de ordinaris staat van oorlog is gebaseerd op: F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse Leger 1568-1795*, Deel V. (Breda, 1921), blz. 392, (de vergelijking 1650 en 1670).
50 Zie hiervoor, blz. ???
51 De jaren 1632, 1647 en 1667 zijn met gegevens van de Op-reeckeninge afgeleid, zie tabel 3.2. Het jaar 1653 is gebaseerd op de cijfers van tabel 3.7. Ter vergelijking is het jaar 1729 opgenomen uit ARA FH 863.
52 Zie Appendix 3.1.
53 ARA, Inleiding Archief Financie Holland, door J.Smit.
54 Houtzager, o.c., blz. 96-100.

- 55 Wellicht zijn bedoelde "blaffaerden" de lijfrenteregisters van ARA, Financie Holland, 317-386.
- 56 Houtzager, o.c., blz. 166, resolutie 4-12-1655 (345).
- 57 Houtzager, o.c., blz. 172, resoluties 22-7, 27-9-1662 (345-346).
- 58 Ibid., blz. 169, resolutie 2-8-1657 (323).
- 59 Ibid., blz. 171: Resolutie 19-9-1659 (334); opname van 325.000 gulden op lijfrenten, eventueel aan te vullen met losrenten, géén obligaties. Resolutie 3-10-1659 (335); 800.000 gulden voor de proviandering van Kopenhagen, alleen rentebrieven, geen obligaties. Resolutie 29-5-1660 (336); 600.000 gulden op te nemen voor het bezoek van de Koning van Engeland door losrenten, geen obligaties. Resolutie 11-12-1660 (339); 1 miljoen op te nemen voor verschillende doeleinden, door losrenten à 4 procent, geen obligaties. Blz. 175: Resolutie 5-2-1665 (359); getracht moet worden zo min mogelijk van de op te nemen 2 miljoen op obligaties te lenen.
- 60 Tabel 3.7. is een samenvatting van de gegevens die H. van Wijn in zijn "Bijvoegsels" voor de "Vaderlandse Historie" van Jan Wagenaar in "Bylaage A.1, A.2, A.3, A.4" afdruckte. Op blz. 152 vermeldt Van Wijn dat deze "Staat van het Inkoomen en de Lasten van Holland" heeft toebehoord aan Gerard Schaap, Raad en Schepen van Amsterdam. Vermoedelijk zijn het de stukken geweest van de commissie die op 17 december 1654 werd belast met het onderzoek van de Hollandse financiën. Een aantal tellingen blijkt niet geheel op te gaan, terwijl voor Leiden de specificatie ontbreekt. Eigen schattingen (cursief gedrukt) vullen dit aan. Aan de hand van de betaalde losrenten, lijfrenten en interest is met gebruikmaking van de geldende rentevoet; penning 11 lijfrenten, 5 procent voor losrenten en obligaties, het per kantoor uitstaande kapitaal geschat. De resultaten hiervan zijn voorzover het de comptoiren van het Zuiderkwartier betreft in tabel 3.8 samengevat.
- 61 Houtzager, o.c., blz. 188, de convocatie van 25 juni 1671 en de toelichting daarop blz. 88-89.

Noten appendix hfst 3.1.

- 1 Houtzager, o.c., blz. 164, resolutie 11-3-1655 (299).
- 2 Mr.D., *Over de Belastingen, het Beheer der Geldmiddelen, de Staatsonkosten en de Bezoldiging der Ambtenaren staande de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, (Amsterdam, 1837), blz.20.

Noten 3.2

- 1 Houtzager, o.c., blz. 182-183, resolutie 20-9-1670 (396).
- 2 Ibid., blz. 88-89.
- 3 Ibid., blz. 185, aantekeningen bij resolutie 6-12-1670 (401).
- 4 Ibid., blz. 185, resolutie 18-2-1671 (402).
- 5 ARA FH 797, blz. 30-30v; Houtzager, o.c., blz. 192 resolutie 8-8-1671 (412).
- 6 - Eén miljoen gulden op lijfrenten, waarvan 700.000 tegen de penning 14 op één leven en tegen de penning 17 op twee levens (Houtzager, o.c., blz. 188, resolutie 25-4-1671 (408)).
 - Eén miloen op lijfrenten onder dezelfde voorwaarden, maar met vrijstelling van de 40e penning.
 - Eén miljoen met identieke condities maar met een voorkeursrecht voor hen die uit de opbrengst van de rentereductie afgelost waren (Houtzager, o.c., blz. 193, resolutie 6-10-1671 (416)).
 - Eén miljoen op lijfrenten, aan te vullen met losrenten en obligaties; voorkeursrecht

werd niet meer verleend, er bleek weinig belangstelling voor te bestaan (Houtzager, o.c., blz. 194, resolutie 26-11-1671 (417)). Toen op 23-12-1671 nog het nodige bleek te ontbreken aan de quote ten behoeve van de Raad van State, besloot men één miljoen op losrenten en obligaties te plaatsen tegen vier procent, maar met aftrek van vijf procent korting. Een soortgelijk besluit gold voor het niet plaatsbare deel van de lijfrentelening van 6 oktober 1671 (Houtzager, o.c., blz. 196, resolutie 23-12-1671 (424)).

- 7 Houtzager, o.c., blz. 196, resolutie 23-12-1671 (424).
- 8 Houtzager, t.a.p.
- 9 J. Grossmann, *Die Amsterdamer Börse vor zwei hundert Jahren. Ein Beitrag zur Geschichte der Politik und des Börsenwesens im Mittleren Europa (1672-1673). Nach Akten des Wiener Staats-Archives*, (Den Haag, 1876). De auteur maakt hier gebruik van de correspondentie van De Lisola, Oostenrijks gezant in Den Haag.
- 10 ARA FH 797, blz. 31-31v.
- 11 ARA FH 795.
- 12 FH 797, blz. 31v-32.
- 13 Voor een toelichting op de extra-ordinaris belastingen: C.H.Th. Bussemaker, En memorie over de Republiek uit 1728 (door G.J. Salignac, Marquis de Fanalon, Frans gezant in Den Haag), blz. 125-126, in: *B.M.H.G.*, 30 (1909), blz. 61-197.
- 14 ARA FH 797, blz. 33v.
- 15 ARA FH 797, blz. 33v.
- 16 ARA FH 794, blz. 34v.
- 17 ARA FH 787.
- 18 ARA FH 797, blz. 35.
- 19 ARA FH 853.
- 20 1667: Op-reekening; 1669: ARA FH 853; 1670: ARA Hop, stk.9; 1671: ARA FH 806a, Deductie Amsterdam (1684); 1672: ARA FH 795/787; 1673 t/m 1676: ARA FH 787; 1677: Schatting naar Rapport 1678; 1678: Rapport 1727 (Van Slingelandt).
- 21 P.W. Klein, Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795, in: *AGN*, deel 8, blz. 162.
- 22 ARA FH 797, blz. 39, 40v, 41.
- 23 ARA FH 797.
- 24 ARA FH 797, blz. 36v-37.
- 25 ARA FH 795, Rapport 1678.
- 26 ARA FH 806a, Bijlage H, blz. 5.
- 27 ARA FH 797, blz. 39v.
- 28 ARA FH 797, blz. 40v.
- 29 Cf. Appendix 3.2.
- 30 ARA FH 806b: "*1700 Alle Negociatien van penningen voor vreemde Potentaten alhier te verbieden, f.259*". Volgens van Dillen (cf. blz. 246) had dit echter allen tot doel een lening aan Denemarken incidenteel te verhinderen.
- 31 Aldus de Propositie van Van Slingelandt d.d. 11-9-1727.
- 32 J. Aalbers, *De Republiek en de vrede van Europa*, Deel I, Achtergronden en algemene aspecten, (Groningen, 1980), blz. 6-7.
- 33 ARA FH 863, Aflossing: 1725 909.000; 1726 435.000; 1727 156.000.
- 34 Fokker, o.c., blz. 120.
- 35 ARA FH 797, blz. 43: Citaat uit het Rapport van Finantie van 5 mei 1728.

Noten appendix 3.2.

- 1 ARA Hop 9.
- 2 Zowel het besogne als de deductie komen op basis van de toename van de rentebetaling tot bovengenoemde 38 miljoen gulden. De schuld in 1671, het uitgangsjaar, wordt bevestigd met gegevens uit ARA FH 788 en 795.
- 3 ARA FH 860, 862, 863.

Noten 3.3.

- 1 J. Aalbers, *De Republiek en de vrede van Europa*, Deel I, Achtergronden en politieke aspecten, Diss. Utrecht, (Groningen, 1980), blz. 21-22.
- 2 J.S. Bartsra jr., *Vlootherstel en legeraugmentatie 1770-1780*, Diss Leiden. (Assen, 1952), blz. 18.
- 3 Aalbers, o.c., blz. 25 vermeldt voor 1728 een schuld van 3.423.000 guldens en een rentebetaling van ongeveer 100.000 guldens.
- 4 ARA FH 797, 43 e.v.
- 5 ARA FH 797, pag. 44v, 47v.
- 6 A.J. Veenendaal jr., *De Republiek voor het laatst als grote mogendheid, 1702-1727* in: *AGN*, deel 9, blz 19.
- 7 Aalbers, o.c., blz. 12.
- 8 Aalbers, o.c., blz. 13-19.
- 9 R. Liesker, Tot zinkens toe bezwaard. De Schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794, in: *Bestuurders en Geleerden*, onder redactie van S. Groenvelt, M.E.H.N. Mout, I. Schöffer, (1985), blz. 158. Vergelijk ook: W. Fritschy, Overheidsfinanciën als uiting van het "institutioneel onvermogen" van de achttiende eeuwse Republiek?, in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, deel 48 (1985), blz. 22-23.
- 10 Cf. Ch. Wilson, Taxation and the decline of empires, an unfashionable theme, in: *BMHG*, LXXVII (1963), blz. 10-26.
- 12 ARA FH 796 pag. 8.
- 13 ARA Archief Fagel, Stk. 932, voor 1720; zie tabel 3.5 voor een schatting van het jaar 1670.
- 14 Aalbers, o.c. blz.96.
- 15 Aalbers, o.c. blz. 95 en 130.
- 16 Aalbers, o.c. blz. 95 en 130.
- 17 Aalbers, o.c. blz. 97. Zie ook: ARA Staten van Holland, stk.3996c, Vertoogh behelsende eene nauwkeurige calculatie etc. (1725/1726).
- 18 Aalbers, o.c., blz. 107-108.
- 19 Aalbers, o.c., blz. 127.
- 20 Uit: ARA Stadhouderlijke Secretarie, Stuk 3.15.1 III: Propositie van de Raadspensionaris rakende het redres der finantie, 11 sept. 1727 (Toespraak tot de Staten van Holland).
- 21 ARA Fagel 934.
- 22 ARA FH 797, blz. 48v.
- 23 Aalbers, o.c., blz. 115.
- 24 ARA FH 797, blz. 49v; ARA Staten van Holland 3996a, Project tot vermindering van de jaarlijkse last der lijfrenten (1728). Korte demonstratie van het Profijt etc. (1727).
- 25 Aalbers, o.c., blz. 122.
- 26 Aalbers, o.c., blz. 126.

- 27 ARA FH 797, blz. 49v.
28 Aalbers, o.c., blz. 126.
29 Aalbers, o.c., blz. 128-130.
30 Aalbers, o.c., blz. 135-138.
31 Ibid., blz. 143.
32 Ibid., blz. 145 e.v.
33 ARA, FH 797, blz. 50.
34 J.A.F. de Jongste, Een bewind op zijn smalst. Het politiek bedrijf in de jaren 1727 - 1747, in: *A.G.N.*, deel 9, blz. 58-59
35 L.J. Rogier, *Eenhoud en Scheiding. Geschiedenis der Nederlanden 1447-1813*, 1974, blz. 203
36 ARA Collectie Mollerus, 1905, Nr. 3.
39 ARA Stadhouderlijke Secretarie, 3.15.1 III.
40 Ibid. en ARA FH 797.
41 ARA FH 797, bij blz. 51 behorende kanttekening
42 J.A.F. de Jongste, t.a.p., blz. 48.
43 ARA FH 797, blz. 51.
44 Ibid., blz. 51v, bij gelegenheid van de negotiatie op 21.12.1747.
45 ARA FH 797, blz. 52v.
46 Ibid., blz. 54.
47 ARA Stadhouderlijke Secretarie 3.15.1.III, Stuk gedateerd 7 juni 1747.
48 Samengesteld uit de gegevens van diverse staten ARA FH 864, aangevuld met ARA FH 806g, "Aanteekeningen gedaan door mij voor den Representant Van de Kasseele."
49 J.A.F. de Jongste, De Republiek onder het erfstadhouderschap 1747-1780, in *A.G.N.*, deel 9, blz. 81.
50 ARA Fagel 934, het stuk met als titel: Consideratien tot redres van de Finantie van de Provincie van Holland en Westvriesland (1749).
51 ARA FH 797, blz. 53.
52 J.A.F. de Jongste, t.a.p., blz. 82-83.
53 ARA FH 797, blz. 52v (1747), blz. 53v (1748, 1749), blz. 61-61v (1750 t/m 1753).
54 H. van Wijn, *Bijvoegsels en Aanmerkingen voor de Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar*. Ilde en laatste deel, (Amsterdam, 1801), blz. 451.
55 ARA Stadhouderlijke Secretarie 3.15.1-III en Fagel 934.
56 ARA, Fagel 934, Memorie vervattende den Staat van de Finantie van Holland en Westvriesland relatief tot het rapport door haar Ed.Grootmogende Commissarissen op den 20 November 1750 overgeleverd. Naar aanleiding van Steyns Memorie uit 1749 werd op 28.2.1750 een personeel besogne tot onderzoek van de financiën geïnstalleerd. Het rapport van deze commissie werd op 20.11.1750 aangeboden. De auteur van FH 797 (waarschijnlijk Steyn) looft het rapport en spreekt van "zeer vele notabele resolutiën" die eruit voortsporen.
57 ARA FH 797, & 29, blz. 61v, De recapitulatie van de toename van de schulden van Holland sedert de gewapende opstand tegen Spanje leidt onvermijdelijk tot de conclusie al in het Rapport van 1750 aangegeven, dat elke financiële lastenverzwaring ruïneuze gevolgen zal hebben.
58 1670: ARA Hop 9; 1721/28/50: ARA FH 797 No 1a fol.49, ARA FH 796; 1758/65: ARA Stadhouderlijke Secretarie 3.15.1. I.
59 ARA FH 797, blz. 55-55v.
60 ARA FH 797, Bijlage: Staet van de Financie van 1728 en 1750 geformeert na respectieve Rapporten en Staten van dezelve jaeren, derselver differentie en waaruijt spruijt:

- 61 ARA Stadhoudelijke Secretarie 3.15.1.III, Aantekeningen bij de Memorie van den Hr.Raadspensionaris Steyn-over den toestand van de Provincie van Holland en Westvriesland ten opzichte van derselver Finantie- 1749, citaat afkomstig uit stuk gedateerd 2 maart 1751.
- 62 D. Houtzager, o.c., blz. 37-38. Hieruit valt op te maken dat de oorspronkelijke Memorie, met als bijlage een gedrukt exemplaar van de Op-Reekening van De Witt, na een tijdlang zoek te zijn geweest onder no.797 bij de Financie van Holland is gecatalogiseerd. Een afschrift hiervan, met de mededeling dat het vermoedelijk om een geschrift van Raadspensionaris Steyn gaat, bevindt zich eveneens in het archief van de Financie van Holland onder nummer 806f. Dit laatste stuk zou uit de Collectie Goldberg afkomstig zijn.
- 63 ARA FH 797, blz. 64-65.
- 64 ARA FH 797; Bijna tien dichtbeschreven foliovennen worden gewijd aan de "zeer veele notabele Resolutien" die uit het rapport voortvloeiden, blz. 55v-59.
- 65 J.C. Riley, o.c., blz. 121.
- 66 Van Wijn, o.c., blz. 458.

Noten 3.4.

- 1 A.J. van der Meulen, *Studies over het Ministerie Van de Spiegel*, (Groningen, 1905), blz. 331.
- 2 James C. Riley, *International government finance and the Amsterdam Capital market 1740-1815*, (Cambridge, 1980), blz. 94-95.
- 3 Cf. blz. 159-160.
4. Joh. de Vries, Van de Spiegel's "Schets tot een vertoog over de intrinsieke en relatieve magt van de Republiek" 1782, in: *Economisch Historisch Jaarboek*, deel 27, ('s-Gravenhage, 1958), blz. 96-100.
- 5 J.G. van Dillen, *Handboek*, blz. 638.
- 6 A.J. van der Meulen, o.c., blz. 242-243.
- 7 J.C. Riley, o.c., blz. 97.
- 8 A.J. van der Meulen, o.c. blz. 332.
- 9 Van de Spiegels Vertoog, blz. 93.
- 10 A.J. van der Meulen, o.c., blz. 347.
- 11 Ibid., blz. 351.
- 12 J.G. van Dillen, o.c., blz. 640.
- 13 Ibid., blz. 646.
- 14 A.J. van der Meulen, o.c., Bijlagen V2 & V3. Gegevens uit: Rapport van de Commissie tot onderzoek naar de Staat der Finantien van Holland op den 14 december 1797 ter vergadering van het provinciaal bestuur uitgebragt, ARA FH 809.
- 15 A.J. van der Meulen, blz. 402.
- 16 Ibid., blz. 404.
- 17 Ibid., blz. 411-413.
- 18 ARA FH 809 Generaal Rapport etc.
- 19 A.J. van der Meulen, o.c., Bijlage V5; ARA FH 809 Rapport 1797 Staat litt A.A.
- 20 W. Dirksen, Openbare financiën in Nederland van 1790 tot 1820; veranderingen bij de overgang van republikeinse statenbond naar koninkrijk, in: *Overheidfinanciën Ancien Régime, hedendaagse overheidsfinanciën*, Handelingen van het Internationaal Colloquium Spa 16-19-IX-1971, Historische Uitgaven Pro Civitate Reeks in 8" n.34, 1972, blz. 114, 107-108.
- 21 S. Schama, The exigencies of war and the Politics of taxation in the Netherlands

- 1795-1810, in: *War and economic development. Essays in memory of David Joslin*, Ed.J.M. Winter, (Cambridge, 1975), blz. 112.; Dirksen, art.cit., blz. 119.
- 22 ARA Archief Goldberg 58.
- 23 Koninklijke Bibliotheek Pamflet 22888, Rapport nopens de oude schulden ter voldoening aan het decreet van den 5.December 1796.
- 24 S. Schama, o.c., blz.114.
- 25 ARA FH 809, Rapport der Commissie tot onderzoek naar den Staat der Finantiën van Holland op den 14. december 1797 ter vergadering van het Provinciaal Bestuur uitgebragt.
- 26 J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden*, Deel 1. Nederlandsche Staatsschuld, (Haarlem, 1852), blz. 23.
- 27 M.G. Buist, Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden 1795-1844, in: *AGN*, deel 10, blz. 292. Buist baseert zich hiervoor op Colenbrander.
- 28 Stukken betreffende den Staat der Financien van de respectieve gewesten der Nederlandsche Republiek door de Provinciaale bestuuren derselver overgegeven in den Jaare 1796 aan de Commissie tot het ontwerpen van eene constitutie voor het Volk van Nederland, (Den Haag, 1797).

Hoofdstuk 4

Noten 4.1.

- 1 R. Fruin, o.c., blz. 278-279.
- 2 F.J.G. ten Raai en F. de Bas, *Het Staatse Leger 1568-1795*, Deel V, (Breda, 1921), blz. 30.
- Ibid., blz. 370.
- 4 Houtzager, o.c., blz. 129-130, resolutie 4-12-1607.
- 5 S. Zijlstra, *Des lieven geldes isser an alle oorten gebreck. Een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de landschap Drenthe tussen 1600 en 1745*, Drentse historische studiën VII, (Assen, 1983), blz. 70-91.
- 6 Houtzager, o.c., blz. 141-141, aantekeningen bij de resolutie 29-9-1629; en ARA Stadhoudelijke Secretarie 1.39.1.
- 7 Ibid., blz. 168, aantekeningen bij resolutie 8-12-1656.
- 8 Ibid., blz. 172, resolutie 1-3-1662.
- 9 Marjolein 't Hart, *In Quest for funds. Warfare and state formation in the Netherlands, 1620-1650*, (Leiden, 1989), blz. 112 en appendix V op blz. 211.
- 10 Ibid., blz. 113-114.
- 11 ARA Archief Stadhoudelijke Secretarie 1.39.1. Een schrijven van thesaurier-generaal Hop d.d. 19-8-1755 omtrent de generaliteitsinteressen, verzameld uit de generale petitie en staten van oorlog. Bovendien: ARA Raad van State 2101A, Staet van de Capitalen genegotieert tot laste van 't Comptoir van den Ontfanger-Gen. door de respectieve Provincies (1654-1666).
- 12 De uit deze bron afkomstige cijfers worden bevestigd door het materiaal in de studie van M. 't Hart, o.c., blz. 111. Ter vergelijking:
1620:	4.893.960 glds	geen verschil;
1630:	11.327.181 "	hier 1640;
1640:	11.430.121 "	hier 1641;
1648:	13.151.505 "	hier 1649.
- De stijging van 1621 tot 1649 voor een bedrag van 7,8 miljoen wordt teruggevonden.

Noten 4.2.

- 1 Arjen van der Kuijl, *De glorieuze overtocht. De expeditie van Willem III naar Engeland in 1688*, (Amsterdam, 1988), blz. 45-50.
- 2 ARA, Archief Van Vredenburg, stuk 361.
- 3 Tabel 4.3 en 4.4 samengesteld uit ARA Archief Kersseboom, stuk 1.
- 4 ARA, Raad van State 2335, folio 21.
- 5 G.A. Fokker, *Geschiedenis der loterijen in Nederland*, (Amsterdam, 1862), blz. 120 e.v.
- 6 ARA Fagel 1138 (19).
- 7 ARA Raad van State 2335, folio 6; ARA Fagel 1138 (15).
- 8 ARA Fagel 1138 (38).
- 9 ARA Fagel 1138 (24-25).
- 10 ARA Staten van Holland 3996a.
- 11 J.R. Bruyn, *De Admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713-1751*, (Amsterdam, 1970), blz. 76. De genoemde cijfers zijn volgens Bruyn uit: J.C. de Jonge, *Geschiedenis van ons Zeewezen*, deel IV, echter zonder bronopgave aldaar.
- 12 ARA Archief Hop 10.
- 13 Bruyn, o.c., blz. 80. Volgens ARA FH 864 vond in 1709 een opname plaats van 750.000 gulden en in 1711 een verhoging van dit bedrag tot 1.275.000, ten behoeve van zowel de Admiraliteit ter Maaze als te Amsterdam. Beide leningen tegen 4 procent rente 's jaars. In 1729 verminderde het uitstaande bedrag tot 1.150.000 gulden, in 1730 tot 1.000.000, in 1731 tot 800.000 gulden en in 1732 is de hele lening afgelost of voor het restant geconverteerd in ordinair obligaties ten laste van Holland.
- 14 Bartstra, o.c., blz. 18.

Noten 4.3.

- 1 J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden*, dl. 1, (Haarlem, 1852), blz. 8-9.
- 2 ARA, Archief Kersseboom (1).
- 3 ARA Mollerus 1905 (aanwinsten); ARA Raad van State 2101 IIb; ARA Kersseboom (1).
- 4 ARA Raad van State 2335 fol.6 (1708); fol.7 (1717).
- 5 ARA Raad van State 2101, IIb.
- 6 ARA Raad van State 2101, IIb.
- 7 ARA Verzameling Mollerus, Aanwinsten 1905 IIde afd. De door Mollerus aan de hand van de generale petitie's gemaakte aantekeningen geven een goed beeld van de strekking en de toon van de petitie's. De financiële verhouding tussen Unie en provincies gaf elk jaar opnieuw aanleiding tot de somberste bespiegelingen.
- 8 Raad van State, 2335 fol.22-25.
- 9 ARA Archief Staten-Generaal 9448-9449, Memorie en Generaal Rapport uit 1790, blz. 53 e.v.
- 10 Jan. 1715/dec. 1766: ARA Fagel 1138(55); 1717/1786: ARA Staten-Generaal 9448-9449, Rapport 1790; 1728: ARA Raad van State 2335 fol. 10 & 21; Juni 1746: ARA Raad van State 2101 IIb; Schattingen gecursiveerd.
- 11 G.A. Fokker, o.c., blz. 129 ev.
- 12 ARA Stadhoudelijke Secretarie 1.39.1, Stukken van Thesaurier-Generaal Hop aan de Prins, Brief met bijlagen d.d. 11 november 1769.
- 13 Rogier, o.c., blz.155.

- 14 Ibid., blz. 158.
- 15 P. Lenders, *De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740, Politieke ontwikkeling*, in: AGN, deel 9, blz. 60-62.
- 16 ARA Raad van State 2101 IIB.

Noten 4.4.

- 1 A.J. van der Meulen, o.c., blz. 159.
- 2 Generaal Rapport 1790, blz. 50 e.v.
- 3 Van der Meulen, o.c., blz. 324.
- 4 Ibid., blz. 238.
- 5 A.J. van der Meulen, o.c., blz. 242-243.
- 6 P.J. Buijnters, *Hieronymus van Alphen (1746-1803)*, (Assen, 1973), blz. 272.
- 7 F.S. Gaastra, *De VOC 1680-1795*, in: AGN, deel 9, blz. 463.
- 8 Reeds in 1673 (?) bedroegen deze volgens: ARA HOP 10 Staat van de schulden tot laste van de VOC: Amsterdam actien. 3.687.038 obligaties 6.104.111

Delft	"	470.962	"	615.150
Rotterdam	"	174.562	"	-----532.167
Totaal	"	4.332.563	"	7.251.429
- 9 W.M.F. Mansvelt, *Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Indische Compagnie*, (Amsterdam, 1922), blz. 159.
- 10 Blok, o.c., 3e deel, blz. 650.
- 11 Blok, o.c., blz. 654, Van der Meulen, o.c., blz. 547.
- 12 Weeveringh, o.c., blz. 16.
- 13 ARA Goldberg 58, fol.234 en Weeveringh, o.c., blz. 23.
- 14 ARA Goldberg 58; Zilissen in: *Wysgerige verklaring van de rechten en pligten* (1796), blz.99; *Nieuwe Post van Neder-Rhijn*, no.55 *L'histoire des troubles 1777-1787*, fol.67.
- 15 Weeveringh, o.c., blz. 45; Engels, o.c., blz. 219.
- 16 Ibid., blz. 39.

Noten Hoofdstuk 5

Noten 5.1.

- 1 Cf. hiervoor appendix 3.1.
- 2 James D. Tracy, o.c., blz. 159.
- 3 Ibid., blz. 172.
- 4 Marjolein Catherina 't Hart, *In Quest for funds, Warfare and state formation in the Netherlands, 1620-1650*, (Leiden, 1989), blz. 108.
- 5 Ibid., blz. 116-119. Hierbij is gebruik gemaakt van de registers van de ontvanger-generaal over de conversie in verband met de renteverlaging van 6,25 naar 5%; ARA Raad van State 2328.
- 6 Ibid., blz., 121-127; ARA FH 337-383. Zie mijn opmerkingen hiervoor op blz. 63 voetnoot 50.
- 7 Cf., tabel 3.8.
- 8 Cf. Tabel 3.8.
- 9 Cf. blz. 156-157.
- 10 Cf. Tabel 3.33.
- 11 W.H. Berghuis, *Ontstaan en Ontwikkeling van de Nederlandse Beleggingsfondsen tot 1914*, (Assen, 1967), blz. 39.

- 2 Ibid., blz. 281.
- 3 Ibid., blz. 303.
- 4 K. Zielenziger, *Die alten deutschen Kameralisten; Ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie und zum Problem des Merkantilismus*, (Jena, 1914), blz. 37.
- 5 E. Heckscher, *Der Merkantilismus*, II, (Jena, 1932), blz. 190.
- 6 Ibid., blz. 210-212.
- 7 J.F. Malon, *Essai politique sur le commerce*, (1734). Citaat: bij P. Harsin, *doctrines monétaires et financières en France du XVIe au XVIIIe siècle*, (Paris, 1928), blz. 237.
- 8 G. Schanz, Öffentliches Schuldenwesen, in: *Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im 19den Jahrhundert*, II (Leipzig, 1908), blz. 3.
- 9 J.S. Wijler, *Isaac de Pinto, Sa vie et ses Oeuvres*, Dissertatie UvA, (Apeldoorn, 1923), blz. 21. Een recent overzicht van onder andere De Pinto's opvattingen over staatsschuld in: I. Nijenhuis, Isaac de Pinto en de lof der staatsschuld, in: *Groniek*, Gronings Historisch Tijdschrift, 18 (1984), blz. 18-28.
- 10 Wijler, o.c., blz. 64.
- 11 I. de Pinto, *Traité de la Circulation et du Crédit*, (Amsterdam, 1771), blz. 80-83.
- 12 Wijler, o.c., blz. 21.
- 13 Ibid., blz. 121; en De Pinto, o.c., blz. 124.
- 14 P.G.M. Dickson, *The financial revolution in England. A study in the development of public credit 1688-1756*, (London, 1961), blz. 15.
- 15 J.J. Berckum, *Das Staatsschuldenproblem im Lichte der klassischen Nationalökonomie*, (Leipzig, 1911), blz. 56-71.
- 16 D. Hume, *Essay on the public credit*, (1752), herdrukt in: Karl Diehl/Paul Mombert, *Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen ökonomie. Das Staatsschuldenproblem*, (Frankfurt a.M., 1980), blz. 30-45.
- 17 Adam Smith over de staatsschuld in: Volume III, Book V, Chapter III van *An Inquiry into the Nature and the causes of the Wealth of Nations*, (London, 1776 6e)
- 18 W.D. Voorthuizen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden en het Mercantilisme*, (Den Haag, 1964), blz.45.
- 19 J.G. van Dillen, Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen in de 17e en 18e eeuw, in: *De Economist*, (1923).
- 20 E. Laspeyres, *Geschichte der Volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und Ihrer Litteratur zur Zeit der Republik*, (Leipzig, 1863), blz. 247.
- 21 Cf. blz. ???.
- 22 ARA Stadhoudelijke Secretarie, 3.15.1. (I)
- 23 J. de Witte van Cithers, "Denkbeelden van den Raad van State in 1794 omtrent crediet en geldleeningen", in: *Sloet tot Oldhuis 'Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, XIII (1856), blz. 142-144.
- 24 Joh. de Vries, *Van de Spiegel's "Schets.."*, blz.97
- 25 *De Koopman of Bijdragen ten opbouw van Neerlands koophandel en zeevaart*, III (1771), blz. 1 t/m 200.
- 26 Ibid., blz. 127.
- 27 Ibid., blz. 185.
- 28 Ibid., blz. 185.
- 29 Ibid., blz. 196.
- 30 Laspeyres, o.c., blz. 254 bron: Pestel, *De Republica Batava* I, blz. 495.
- 31 T.a.p. bron: Luzac, *Hollands Rijkdom*, IV, blz. 453; *De Koopman*, III, blz. 173.
- 32 Ibid., blz. 255.
- 33 Ibid., blz. 254; bron: *De Staatsman*, II, 2 blz. 97-110, 244-262.
- 34 Van der Oudermeulen, *Récherches sur le commerce ou idées relatives aux intérêts des differents Peuples de l'Europe*,. 4 delen in 2 banden, (Amsterdam, 1779/1784;

- 1791 2de druk), Deel 2, blz. 241 e.v., Hoofdstuk X, Des dettes Publiques; Deel 2, blz. 1 e.v., Hoofdstuk I, De la Circulation.
- 35 Ibid., blz. 22/204.
- 36 Van der Oudermeulen, o.c., blz. 47.
- 37 ARA Goldberg 58 Manuscript Staathuishoudkunde.
- 38 ARA G.K. van Hogendorp 136, a) Opstel over de finantie (Breda, 1784); b) Aantekeningen bij het boek van George Crawford; (c.1790); c) Finantien van Holland (1794). Zie voor een uitgebreide behandeling: P.C.H. Overmeer, *De economische denkbeelden van Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834)*, (Tilburg, 1982), blz. 235 e.v. Hoofdstuk VI, Financieel-politieke opvattingen.
- 39 Groeneveld, o.c., blz. 13.
- 40 Groeneveld, o.c., blz. 25.
- 41 ARA Surendonck 120.
- 42 ARA Surendonck 120.
- 43 ARA Staten van Holland 3996 a-c.
- 44 Bakhuizen van den Brink, *Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief*, (Den Haag, 1854), blz. 120-126.
- 45 G.A. Fokker, *Geschiedenis van de Loterijen in de Nederlanden*, (Amsterdam, 1862), voetnoot op blz. 210.; M. van Haaften, Kersseboom en zijn geschriften, in: *De Economist*, (1925), blz. 667-694/819-844.
- 46 Een chronologische lijst van zijn publikaties bij Van Haaften, art.cit., blz. 839.
- 47 ARA Staten van Holland 3996 a.
- 48 ARA Raad van State 2101 IIb. Het stuk is aan de Stadhouder geadresseerd, en het handschrift waarin de bedenkingen zijn gesteld is identiek aan dat waarin de beschouwingen over het staatskrediet zijn gesteld besproken op blz. 264. Waarschijnlijk is het project eveneens afkomstig van Kersseboom.
- 49 A.M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, Deel 1: *De Nederlandsche Bank van 1814 tot 1864*, (Haarlem, 1967, 2de druk), blz. 4.
- 50 Koninklijke Bibliotheek, Pamflet 19008.
- 51 De Jong, o.c., blz. 6-7.
- 52 De Jong, o.c., blz. 19-23.
- 53 ARA Aanwinsten 1905; Collectie Mollerus nr.3.
- 54 W.M.F. Mansvelt, De crisis van 1763 en de economische achteruitgang van Amsterdam, (Een discussie), in: *TvG* 37, (1922), blz. 400 e.v.
- 55 J.G. van Dillen, De beurscrisis te Amsterdam in 1763, in: *TvG* 37, (1922), blz. 241.
- 56 Er zijn onvoldoende aanwijzingen om te concluderen dat de binnenlandse staatsschuld een rol heeft gespeeld bij de opkomst van het patriottisme. Fritschy, o.c., blz. 86. Niet omdat de feitelijke toestand van de staatsfinanciën daartoe geen aanleiding zou moeten zijn, maar omdat, weinigen uitgezonderd, niemand op de hoogte was van de werkelijke stand van zaken. De bezorgdheid over de staatsfinanciën in bijvoorbeeld Engeland, die volgens John Pocock in zowel engelse als Amerikaanse revolutionaire bewegingen een grote rol speelde, vond in de Republiek enthousiast onthaal. (Zie: W. Fritschy, *De patriottenbeweging in Nederland. Een verzetsbeweging tegen een financiële oligarchie ? in: 1787 De Nederlandse revolutie?* (red. Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal, P.G.B. Thissen) (Amsterdam, 1988), blz. 52-69. De binnenlandse toestand werd echter onproblematisch gezien totdat in de Vierde Engelse Oorlog de financiële en politieke realiteit voor niemand meer verborgen kan blijven. Maar dan is het eerder de vraag of de economische elite meehelpt de regerende oligarchie ten val te brengen, als dat de patriotten uit onvrede met de "monied interest" de regering omverwierpen. (Zie ook de discussie tussen Fritschy en Prak in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, jrg 16, nr.1 (februari 1990).

Noten 5.3.

- 1 Rudolf Hickel, Notwendigkeit und Grenzen der Staatsverschuldung, in: Karl Diehl/Paul Mombert, o.c., blz. V.
- 2 G. Parker, Spain, her Enemies and the Revolt in the Netherlands, 1559-1648, in: *Spain and the Netherlands 1559-1659, Ten Studies*, (Z.pl., 1979), blz. 36-37.
- 3 H. van der Wee, Monetary Credit and Banking Systems, in: *The Cambridge economic history of Europe*, Vol. V, (Cambridge, 1977), blz. 376-381.
- 4 G. Parker, The Emergence of Modern Finance in Europe, 1500-1730, in: *The Fontana Economic History of Europe* (2), ed. Carlo M. Cipolla (1979), blz. 579-581.
- 5 Van der Wee, art.cit., blz. 388-389.
- 6 Laspeyres, o.c., blz. 246.
- 7 Richard Reitsma, Dutch finance and the English taxes in the seventeenth century, in: *Bestuurders en Geleerden*, S. Groenveld, M.E.H.N. Mout, I. Schöffer (red.), (Amsterdam/Dieren, 1985), blz. 111.
- 8 Wantje Fritschy, Overheidsfinanciën als uiting van het institutioneel onvermogen van de achttiende eeuwse Republiek?, in: *E.H.Jb.* 48, ('s-Gravenhage, 1985), blz. 22.
- 9 R. Liesker, Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794, in: *Bestuurders en Geleerden*, o.c., blz. 158.
- 10 Fritschy, art.cit., blz. 23.
- 11 Peter Claus Hartmann, Die Steuersysteme in Frankreich und England am Vorabend der französischen Revolution. Ein Strukturenvergleich, in: Ernst Hinrichs, Eberhard Schmitt, Rudolf Vierhaus (uitg.), *Vom Ancien Régime zur französischen Revolution. Forschungen und Perspektiven*, (Göttingen, 1978), blz. 64-65.
- 12 A.J. van der Meulen, o.c., blz. 381-382.
- 13 *De Koopman*, III (1771), blz. 185.
- 14 Bij de behandeling van de gevolgen van de staatsleningen in de volgende sub-paragrafen is dankbaar gebruik gemaakt van de methodologische aanpak bij Th.A. Stevers, *De openbare financiën in de volkshuishouding*, deel 3: Schuldtheorie, (Leiden, 1988).
- 15 *Rapport tekorten en schuld van de publieke sector*, uitgebracht door de Commissie Economische deskundigen, (Den Haag, SER Publicatie Nr. 27, 11 december 1985), blz. 21.
- 16 Kevin D. Hoover, *The new classical macro-economics. A special inquiry*, (Oxford, 1990), blz. 3-16.
- 17 Stevers, *Schuldtheorie*, blz. 133, spreekt in dit geval van het schuld/schuld effect: het opnemen van de lening dient uitsluitend om liquiditeiten weg te nemen, nog effectiever is de inflatoire financiering van belastingverlaging of extra-uitgaven.
- 18 Stevers, o.c., blz. 55-63 en blz. 111-113 noemt dit de vestzak/broekzak theorie.
- 19 Stevers, o.c., blz. 71-92: bestendige schuldfinanciering bij een extreem klassiek model.
- 20 De "Keynesiaanse" denkbeelden tonen sterke gelijkenis met het mercantilistische concept van economische kringloop, zoals bijvoorbeeld door Isaac de Pinto in 1771 verwoord, zie blz. 258-259. Opmerkelijk is ook het werk van Sir James Steuart (1712-1780), vooral diens *Principles of Political Economy* uit 1767. Temidden van de klassiek liberale denkbeelden zag Steuart het als een taak van de overheid om door het opnemen van leningen en uitgavenpolitiek productie en consumptie te laten expanderen tot het full-employment niveau. De grenzen van de schuld hingen af van de reacties der diverse sociale groepen op de voortgaande schuldfinanciering. Cf. Walter F. Stettner, Sir James Steuart on the public debt, in: *Quarterly Journal of Economics*, (59) 1944/45, blz. 451-476.

- 21 Stevers, o.c., blz. 46-48.
- 22 A. Wagner, *Die Ordnung der Finanzwissenschaft und der öffentliche Kredit*, in: Schönberg's Handbuch der politischen Skonomie I (Tübingen, 1897). Kernstuk van Wagner's leer is de productiviteit der staatsuitgaven. Zoekend naar een criterium waarmee belastingen resp. leningen ter dekking van staatsuitgaven onderscheiden kunnen worden komt hij tot het opperste postulaat dat de waarde van de overheidsuitgaven of overheidsprestaties moet corresponderen met de waarde van de goederen en diensten die de staat ter financiering van zijn uitgaven aan de particuliere sector onttrekt. De zogenaamde "Wertkorrespondenz" Met zijn kapitaalbegrip sluit Wagner nauw op Dietzel aan.
- 23 Stevers, o.c., blz. 113.
- 24 Het omgekeerde wordt tegenwoordig weer betoogd door de theorie van de "rational expectations". Zo stelt bijvoorbeeld R. Barro, Are government bonds net wealth?, in: *Journal of Political Economy*, (Nov/Dec., 1974), dat rationeel handelende individuen beseffen dat lenen alleen maar uitstel van belastingheffing inhoudt. Door verdiscontering van de toekomstige belasting is er principieel geen verschil in de economische reacties op belastingheffing of lenen. Cf. Moerman c.s., art.cit., blz. 37.
- 25 R.M. Dekker, *Oproeren in Holland gezien door tijdgenoten*, (Assen, 1979), blz. 10.
- 26 Wantje Fritschy, De patriottenbeweging in Nederland. Een verzetsbeweging tegen een financiële oligarchie?, in: *1787: De Nederlandse revolutie?*, (Amsterdam, 1988), blz. 69.
- 27 Th.A. Stevers, Adam Smith contra Domar of: dreigt er een staatsbankroet, in: *Zicht op de bancaire en monetaire wereld*, red. J.H. Koning, G.P.L. van Roy en J.J. Sijben, (Leiden/Antwerpen, 1984), blz. 439-467. Oorspronkelijke publikatie: Evsey D. Domar, The burden of the debt on the national income, in: *the American Economic Review*, Vol. XXXIV, (Illinois, 1944), blz. 798-827.
- 28 Th.A. Stevers, *Schuldtheorie*, blz. 164.
- 29 E.J.J.M. Kimman, *Kwijtschelding van staatsschuld*, (Assen/Maastricht, 1989), blz. 22-24.
- 30 James M. Buchanan, Het overheidstekort en de Amerikaanse democratie, in: *Rotterdamse Monetaire Studies*, nr. 16 (1984), blz. 7-18.
- 31 James M. Buchanan, *Public Principles of Public Debt*, (Homewood/Illinois, 1958), blz. 18; en G.K. Piepe, *Die Theses James Buchanans zur Last der Staatsverschuldung*, (Münster, 1970); James M. Buchanan, Victoriaanse begrotingsnormen, Keynesiaanse propaganda en moderne fiscale politiek, in: *Rotterdamse Monetaire Studies*, nr.16 (1984), blz. 21-39.
- 32 Carolyn Webber en Aaron Wildavsky, *A history of taxation and expenditure in the western world*, (New York, 1986), blz. 19-25.
- 33 Karl Brunner, Mensbeeld en "maatschappij"-opvatting, in: *Rotterdamse Monetaire Studies*, nr. 26 (1987).
- 34 Het van de klassieke leer afwijkende produktiviteits- en kapitaalbegrip en de eruit voortvloeiende beoordeling van de leningsfinanciering is vooral door Carl Dietzel naar voren gebracht in diens: *Das System der Staatsanleihen im Zusammenhang der Volkswirtschaft betrachtet*, (Heidelberg, 1855). Voor een uitvoerige behandeling van diens denkbeelden zie: W.F. Stettner, Carl Dietzel, Public Expenditures and the Public Debt, in: *Income, Employment and Public Policy*, (New York, 1948), blz. 276-299.
- 35 A. Porta, *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam (1702-1748)*, (Assen, 1975), blz. 269.
- 36 *Rapport tekorten en schulden*, o.c., blz. 56.
- 37 J. Wiseman en A.T. Peacock, *The growth of public expenditures in the United*

- Kingdom*, (Princeton, 1961). Gedeeltelijk herdrukt in Balbir S. Sahni, *Public Expenditure analysis, Selected Readings*, (Rotterdam, 1972), blz. 163-186. Hun bespreking van Wagner op blz. 170.
- 38 H. Pirenne, *A History of Europe*, (New York, 1939) en zijn artikel: The Stages in the Social History of Capitalism, in: *American Historical Review* XIX, april 1914, blz. 494-515.
- 39 R.W. Crowley, Long Swings in the Role of Government: An Analysis of Wars and Government Expenditures in Western-Europe since the Eleventh Century, in: *Public Finance/Finances Publiques*, XXVI no. 1, (Den Haag, 1971), blz. 27-43.
- 40 Mancur Olson tracht dit aan te tonen in zijn werk: *The rise and decline of nations. Economic growth, stagflation and social rigidities*, (New Haven/London, 1982). M.n. in hoofdstuk 2 en 3, blz. 17-74, zet hij zijn theorie uiteen van: *The Logic of Collective Action*, (Cambridge, 1965, 1971).
- 41 Porta, o.c., blz. 5, 14.
- 42 Tracy, o.c., blz. 188.
- 43 S. Schama, *Overvloed en Onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*, (Amsterdam, 1988), blz. 290 e.v.
- 44 Prak, o.c., blz. 130.
- 45 Olson, o.c., blz. 82.

ARCHIEVEN

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN.

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF.

EERSTE AFDELING.

Archief Staten Generaal:

- 8201 Staat van Oorlog uit 1725. (Bevat per provincie staat van genegocieerde kapitalen,
- 9443-9444 Verbalen der Besognes van de Personele Commissie van het Finantiewezen ingesteld bij resolutie 4 mei 1785.
- 9445-9447 Generaal Rapport van de Commissie 1790 met Bijlagen. Drie Delen. Extract St.Gen.21 mei 1790 secreteet.
- 9448-9449 Memorie en Generaal Rapport uit 1790. (Gedrukt twee delen)

ARCHIEF GENERALITEITS-REKENKAMER:

Register van obligatiën wegens gelden genegotieerd door den ontfanger-generaal.

- 69 1688-1694
- 70 1695-1699
- 71 1700-1705
- 72 1705-1709
- 73 vanaf 1710
- 74 uit 1736
- 75 uit 1770
- 76 Uittheemse obligaties 1733-1751
- 77 register der obligatiën van de loterij van 6 geaugmenteerd met nog 3 miljoen 1713.

ARCHIEF RAAD VAN STATE:

- 2101 Ia Stukken betreffende het kantoor van den Thesaurier-Generaal der Vereenigde Nederlanden.

- (Met vanaf 1648 ordonnanties, Staat van de Capitaelen genegotieerd ten laste van het comptoir van de Ontfanger-Generaal door de respective provincies 1654-1666; Memorie van de Capitaelen die in den Jare 1661 ten Comptoire van Mijnheer Ontfanger-Generaal Doubleth syn afgelost; Afrekening 22 oktober 1722-eind april 1724; Genegotieerde uitheemse Capitalen 1 januari 1713-19 oktober 1722; Rekening Ontfanger-Generaal Van Hogendorp 1707-1722; Stukken i.v.m. obligaties aflossingen etc. van Coenraat Burgh, Heer van Cortenhoef, Thesaurier van de Raad van State 1670)
- 2101 Ib Staten van ontvangst van diverse plaatsen uit ressort Generaliteit (o.a. Cuijck, Grave, Gennep etc. 1668. Correspondentie hierover met N.Burgh Thesaurier-Generaal).
- 2101 IIa Ordonnanties, kwitanties, verzoekschriften raad van state, thesaurier-generaal Burgh en Van Slingelandt, 1690-1723.
- 2101 IIb Stukken jurisprudentie in financiële zaken C.Burgh.
Quotes en achterstellen op interesten t.l.v. de provinciën vanaf 1715 op petitie en barrière-kapitalen tot ultimo april 1747.D
 Memorie aan H.H.M. van 6 mei 1748 van W. Kersseboom over project van negotiatie van penningen in de vorm van loterij bestaande uit acht punten.
- 2104 I-II Renten en Interessen door de Ontfanger-Generaal van de Unie wegens capitalen voor de Unie genegotieerd uitbetaald (1728-1739 en 1740-1750).
(Geeft ontvangsten van de O.G. vanwege interesten en uitgaven hiertegenover naar commies en tijdstip ingedeeld.)
- 2105 I-II-III Idem (1751-1757, 1758-1766, 1767-1771).
- 2106 I-II Idem (1772-1776, 1777-1790).
- 2120 Stukken betreffende obligaties ten laste van de Generaliteit.
(Bevat obligaties, gezegelde schuldbrieven van steden en o.a. van de graven van Furth en Bentheim.)
 Verzameling Staaten van Oorlog
(Steekproefsgewijs enkele jaren bekeken.)

ARCHIEF STADHOUDERLIJKE SECRETARIE:

- 3.15.1 Stukken betr. de inkomsten en uitgaven van de provincie Holland, de toestand van de financiën, voorstellen tot afschaffing van belasting en tot verbetering van de financiële toestand 1747-1788. Met retro-acta van 1621-1663, 1 pak 5 omslagen en 2 banden.
- I O.a. amtgeldleening 1727, Staat van Betalingen Comptoir-Generaal November, December 1747, 1748, 1749, 1750, 1751 getekend G. van Slingelandt.
 Beloop van de Cassen van het C.G. 1748-1751, 1758-1787 niet compleet. Staat van de Finantie 1758, 1759.
- 3.15.1 II Staat van de collectieve voorheen verpachte middelen 1750-1764.
- 3.15.1 III Memorie van den Hr.Raadspensionaris Steyn over den toestand van de Provincie van Holland en Westvriesland ten opzichte van derselver Finantie-1749. Staat van finantie voor 1765.
 Staaten van extra-ordinaris inkomsten en uitgaven 1780-1787.
 Propositie van den Raadspensionaris rakende het Redres der finantie 11 september 1727. *(Toespraak van Van Slingelandt tot de Staten van Holland met bijlagen: rendement gemeene middelen 1737-1746, negociaties Holland 1741-1746, Staat van inkomen en lasten 1741-1748.)*
 Rendement gemeene middelen 1737-1746.

- Staat van 't geen bij de Provincie van Holland en Westvriesland is genegotieerd sedert 1741 tot 1746 beiden inclus.
- Staat van inkomen en lasten 1740-1748.
- Memorie rakende redres der finantien 1750.
- 1.39.1 Extracten uit de generale petities concernerende de generaliteitsinteressen, 1599-1773.
- Extract uit de Staaten van Oorlog concerneerende Capitalen ten laste van de Generaliteit genegotieerd (van Thes.Gen.Hop d.d. 19 augustus 1755) 1609-1664.
- Staat van de Generaliteitsfinanciën 1749-1757, eerste suppletore staat 1758-1761; tweede suppletore staat 1762-1768.

VERZAMELING PARTICULIERE ARCHIEVEN:

FAGEL

- 932 Stukken over de financiële zaken van Holland. (*Resoluties, extracten etc. 1715-1749, 1635-1650*).
- 933 Idem 1750-1785.
- 934 Rapport rakende de oorsaken van het verval der financiën en de middelen van redres in de Provincie van Holland 5 mei 1728.
- Memorie vervattende der Staat van de Finantie van Holland en Westvriesland relatief tot het Rapport door Haar Ed. Grootm. Commissarissen op den 20 November 1750 overgeleeverd.
- 1138 Stukken over inkomen Generaliteit 1715.
- Schulden Generaliteit en project van verminderinge 1715.
- Lijst van tegenwoordige vreemde negotiaties ten C.G. z.j. (*tot 1771*).
- 1146 Rapport van 12 april 1721 over de middelen van afkomst en constrainte.
- Rapport Rekenkamer 1717 en 1754 over de toestand van het comptoir-generaal.
- 2335 *Finantien van de Generaliteit en de provincien 1708-1730*.
- Diverse stukken 1708/1717; fol. 21 e.v. voorstel schuldomezetting van Generaliteit op provincies; fol. 26 Capitalen genegotieert tot laste van vreemden a.1726; fol. 48 Capitalen begrepen in 't tractaat van Barrière 1728; fol. 50 Inkomen Admiraliteiten 1660-1680, 1716-1729; fol. 270 e.v. Staat van de baten en lasten van de Provincie van Zeeland voor 1695, 1703, 1720, 1727; fol. 336 e.v. idem Vriesland. (Waarschijnlijk samengesteld door de Raad van State om tot een verdeling van de schuldenlast over de provincies te komen.)
- 2487 Geldleeningen 1724-1786. (*Diverse losse stukken*)

MR. DE JONGE VAN ELLEMEET

- 40 Geschreven resoluties Staten-Generaal over financiële zaken 1688.
- (*Maakt deel uit van 30-54 lopend van 1675-1707.*)
- 174 Resoluties raakende de middelen tot betaling van de schulden van de tweede Franse oorlog over den jaare 1697 e.v. één deel.

VAN VREDENBURCH

- 361 Staet der Capitalen loopende ten laste van de Generaliteit tot ende met den laetsten December 1697 inclus.

Staet der uytheemsche Capitalen Loopende ten Laste van de Generalitijt op interest tot en metten lesten december 1697 incluyt.

TWEEDE AFDELING

(Particuliere archieven m.b.t. financiën en economie vóór 1850)

GOLDBERG

- 58   Staathuishoudkunde.
(Manuscript; behandeld met gebruikmaking van bestaande literatuur economische geschiedenis van Nederland. Finantieweezen p. 202 e.v. bevat literatuuropgave en denkbeelden.)
- 356   Stukken betreffende de finantiën van Holland en Westvriesland in de 17de en 18de eeuw.
16 bundels.
(Verzameling geschreven staten, kopiën van rapporten en memoriën extract resoluties etc. vermoedelijk als lid van de commissie van 1795 verzameld.)
Stuk 5: genegotieerde en afgeloste Capitalen sedert 1788 in het Zuiderkwartier tot 1793 inclusief, idem 1781-1788 incl.

G.K. VAN HOGENDORP

- 136   a   Opstel over finantie van G.K. van Hogendorp, Breda 1784.
- b   Aanteekeningen bij het boek van George Crawford, *An Analysis of the Nature, the Value and the Powers of Money with their Application in Organizing Public Finance*, (1790).
- d   Finantien van Holland 1794.

COLLECTIE MOLLERUS (in Aanwinsten 1905)

- 2   Staaten van Oorlog 1671, 1672, 1785, 1793.
- 3   Remarques van de respectieve provinciën op eenige Staaten van Oorlog v.a. 1751-1775.
Staat van het beloop van de Staaten van Oorlog van en met den Jaare 1715.
Aanteekeningen uit de Generale Petities van de Raad van State v.a. 1715-1785.
Bij alle manoeuvres om zig van papieren geld te bedienen moet men altoos deze volgende opmerkingen onder het oog houden.
Verzameling Generale Petities 18e eeuw

DERDE AFDELING

(Tegenwoordig Rijksarchief in Zuid-Holland)

ARCHIEVEN VAN DE STATEN VAN HOLLAND EN WESTVRIESLAND EN HUN GECOMMITTEERDE RADEN IN HET ZUIDERKWARTIER

- 1292   IIIC Ontwerpen en andere stukken betreffende herstel der finantiën van Holland, 1749.
- 3343   Alfabetisch register op de resoluties der Gecommitteerde Raden (1797 samengesteld.) *(Bevat trefwoorden als uitbetaling, los-, lijfrenten, omzettingen van obligaties, negotiatie uit 1796, financiën resoluties i.v.m. rapport 1751.)*

- 3983   Resoluties van de Gecommitteerde Raden betreffende de liquidaties tussen beide kwartieren 1766-1786.
- 3996a-c   Stukken betreffende financiële onderwerpen.
             o.a. III Diverse projecten en adviezen Kersseboom.
             Resolutie Staten van Holland 27 april 1715 (redres)
             Besognes over de financiën 1694, 1697, 1714, 1715, 1716.
             Diverse projecten 1725-1743.
             w.o. 1731 Krijgskasse en uitgifte papiergeld.

ARCHIEF VAN DE REEKENKAMER TER AUDITIE EN OPVOLGENDE COLLEGES.

- 43   Register van de suyvere sloten der lijsten overgebragt volgens resolutie van E.H.M. Heeren Gecommitteerde Raden van Holland en Westvriesland van dato 13 july 1729 ter Kamer van Auditie van Reeckeninghe in Holland behelzende de effectieve gedaane betalingen van losrenten en van lijfrenten zoo ten Comptoire van 't Zuiderkwartier over den Jaare 1730-1744.
- 44   Id. 1745-1761.
- 173   Id. 1762-1779.
- 174   Id. 1780-1796.
- 278   Id. 1797-1806.

ARCHIEF DER FINANCIE VAN HOLLAND:

- Leggers van obligatiën, losrenten etc. betaalbaar ten kantore van de kwartiers-ontvangers in het Zuiderkwartier van Holland uit hoofde van leeningen, in de hieronder aangegeven jaren (1668-1797).
- 245-277   Obligaties.
- 278-316   Losrenten.
- 317-386   Lijfrenten.
- 387-428   Amtgeldleningen.
- 429-439   Loterijleningen.
- 440   Vrijwillige leningen.
- 441-460   Verplichte leningen en heffingen.
- 930-936   Leiden 1669-1797.
- 787   Staaten betreffende de inkomsten en uitgaven van Holland 1672-1676.
- 788   Lijst van verscheydene saecken dienende tot Cas Reeckening. *O.a. Deel C Staat van de negotiatiën in den jaaren 1671 en 1672 gedaan waarvan het beloop van los- en lijfrenten en interessen uit het profijt van de reductie moet worden gevonden. Volgens resolutie van H.E.M. .... per kantoor.*
- 795   Aantekeningen van verschillenden aard over 's lands finantien door een ongenoemde betreffende de bedragen ter repartitie van ieder gewest in de oorlogslasten getrokken uit de Staaten van Oorlog; de opbrengst der verpachte middelen, van de domeinen, de inkomst van van het Comptoir-Generaal, van ordinaris en extra-ordinaris lasten etc. 1668-1678, 1 deeltje.
             (Ordinaris inkomen en lasten over 1670 en 1672, extra-ordinaris lasten en middelen 1671 en 1672, Op-reeckeninghe op donderdag 26 januari 1668 door de Raadspensionaris aan de Gecommitteerde Raden gerapporteerd.)
- 796   Register van papieren raakende de besoignes van de Finantie in den jare 1720 en 1721.
             (Geeft interestlast 1719 op pag. 8, 1721 op pag. 71 en 73.)

- 797 Memorie ofte Verhandeling van het geene omtrent het Stuk van Financie van de Provincie van Holland en Westvriesland van tijd tot tijd is voorgevallen en in wat voor toestand deselve zig bizonderlik in 1755 bevindt om daar uyt op te maaken het vermoogen waar na de maatregelen van staat genomen kunnen worden (1540-1755). (Bijlage de Op-Reeckeninghe van De Witt)
- 799 Overzicht aflossingen Holland 1758-1766.
- 806 a Onderzoek op den Staat der Hollandsche financien en middelen van menage en redres op voorstel van de Stad Amsterdam 8 December 1684. (Met toelichting bijlage H pag. 5 van de Stad Amsterdam.)
- b Aanteekeningen uit de Resolutien van Holland meest finantieel vanaf 1544-1719.
- c Rapport over den Staat der Hollandsche Finantien en Middelen van Redres van A. 1721, 1722, '23.
- d Staat van de Lasten en inkomsten van de Provincie van Holland en Westvriesland over den jare 1727.
- e - ontbreekt -
- f Memorie over de finantien sedert de vroegste tijden van de Republiek tot A.1755 synde een compleet retro-act men segt van den Raadspensionaris Steyn. (*Bedoeld is ARA Financie Holland 797.*)
- g Aanteekeningen gedaan door mij voor den Representant Van de Kasteele. (*Een recapitulatie van de schulden Zuiderkwartier aan de hand van f.*)
Negotiaties bij Holland gedaan in 1745 tot 1752 ingesloten 45,1 m.
- 289 Het Tekort
- 807 Rapport der Commissie tot onderzoek naar den Staat der Finantien van Holland op den 14 December 1797 ter vergadering van het Provinciaal Bestuur uitgebragt. (*Toelichting en bijlagen 1780-1797*)
- 810 Generaal Rapport 1790.
- 811 Rapport onderzoek ontvangers gemeenelands middelen 1772-1779.
- 853 Staat van Los- en Lijfrenten sedert 1670-1683.
- 854 Capitale leening 1672, 1674, 1675. Stand tot 1683-1686.
- 855 Staat van Capitalen so als in de Jaare 1683 maandelijks vervallen volgens de daar van overgegeeven en behoorlijk geverifieerde Staaten door de respectie ontvangers.
- 856 Staat van de Negociatien en aflossingen sedert den Jare 1690 tot 1743, 1691-1698 en 1698-1713. (*Onbruikbaar*)
- 857 Negotiatien en aflossingen sedert 1701-1722. (*Onbruikbaar*)
- 858 Staat van genegotieerde Capitalen sedert 1690 tot 1700 op alle comptoiren. (*Onbruikbaar*)
- 859 Staat van alle Capitalen op Interessen genegotieerd sedert 1691 tot 1717 op maanden. (*Onbruikbaar*)
- 860 Staat van de Capitaalen A.1711, 1712, 1713 op interest geligt à 9% 's jaars gedurende den tijd van 20 jaren en langer op maanden.
- 861 Staat van de Capitalen op interest genegotieerd à 4% vrij van 100sten penning tot 10 jaren in den Jaare 1711, 1712, 1713.
Item. Negociatie van 10 augustus 1745 vrij van den 100sten penning voor 10 jaaren.
- 862 Staat van interesten van de Capitalen lopende ten laste van het Zuiderkwartier subject den 100sten penning in 1717.
Geformeerd 1717 verandert 1718, '19, '20, '21 (22, 23, 24). Idem van de lening 1711 (20-jarige renten à 9% vrij van de 100ste penning).
Idem lijfrenten wèl en niet den 100sten penning subject.

- 863 Staten van Capitalen genegotieert op obligatiën, los- en lijfrenten en 20-jarige renten A. 1729 afgeschreven en een nieuw boekje geformeert.
- 864 Staat ordinaris obligatiën den 100sten penning subject 1738-1759.
Idem lijfrenten.
Idem obligatiën den 100sten penning niet subject, 20 j. renten, 10 j. renten, obligaties à 3 m. uit 1735 jaarrenten etc.
- 866 Staat van alle d'interessen van de obligatiën die den 100sten penning subject zijn lopende ten laste van het Zuiderquartier (1737-1749).
- 867 Staat van alle d'interessen van de obligatiën op de 100sten penning subject t.l.v. het Zuiderquartier. Geformeert uit de oude boekjes en tegen Acten van Remboursement der Respecte. Ontfangers gecollationeerd in den jare 1750. (*Loopt tot 1763.*)
- 869 Staaten van alle genegotieerde capitalen loopende ten laste van het Comptoir-Generaal en verdere Gemeenelands comptoiren in het Zuiderquartier van de Provincie van Holland (1760).
- 870 Staat van alle de Capitalen op Interessen en Renten lopende tot laste van het Comptoir-Generaal en van de particuliere Comptoiren in het Zuiderquartier geformeert Anno 1772. No.1. (*Loopt tot 1796.*)
- 871 Idem No.2. (*Uitsplitsing per kantoor per maand*)

VERZAMELING PARTICULIERE ARCHIEVEN,

HOP

- 9 Staat van Hollands ordinaris inkomen en lasten 1670.
- 10 Staat van de Capitale Leeningen volgens consent 10 januari 1673.
Staat van de Capitalen waarmee de volgende Comptoiren bezwaard zijn 1673. (O.a. schulden van Holland 1673)

KERSSEBOOM

- 1 Stukken betreffende finantiën van de Unie 1750-1760. (*Staat van genegotieerde kapitalen 1691-1716, Staten van Oorlog, petitiees.*)
- 5 Uit no's 2-6: Stukken betreffende de finantiën van Holland 1720-1753 met retro-acta 5 bundels. (*Extracten uit de resoluties Holland begin 18e eeuw over verpachte middelen 1748-'49 hervormingen, project 23 december 1749 over reglement voor den taux op het jaarlijks inkomen, loterij 23 december 1749, verpachte middelen Zuiderkwartier 1749, staten van ontfang i.v.m. afgeschafte pachten.*)

SURENDONCK

- 116 Consideratiën en Remarques opzigtelijk de middelen van herstel der finantiën in Holland over 1720 en nadere consideratie 1720, 12 maart.
- 120 Project geconcepieerd door Gabriël de Souza Britto tot het oprigten van een Generale Corpora of Staatsbank en eene Generale Compagnie op de manier van de Royale Bank van Engeland en Zuidzee Compagnie. (Staten van Holland op 4 september 1720)
- 121 Resolutie van de Staten van Holland en Westvriesland d.d. 17 october 1720 nopens het voorstel om te verbieden het oprigten van eenige compagnie van assurance, commercie enz. sonder expresse approbatie van de Staten.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

- AGN** = Algemene Geschiedenis der Nederlanden ("nieuwe")
- ARA** = Algemeen Rijksarchief
- BMHG** = Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap resp. Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
- E.(S)H.Jb.** = Economisch Historisch Jaarboek resp. Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek
- FH** = Archief der Financie van Holland, in: Rijksarchief in Zuid-Holland
- TvG** = Tijdschrift voor Geschiedenis

LITERATUUR

Literatuur en gedrukte bronnen

- ACKERSDYCK, J., Nederlands Financiën-Nationale Schuld & Vervolg (Amsterdam, 1843).
- AALBERS, J., Hollands Financial Problems (1713-1733) and the wars against Louis XIV, in: Brittain and the Netherlands, ed. A.C. Duke & C.A. Tamse (Den Haag, 1977).
- AALBERS, J., De Republiek en de vrede van Europa. De buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de vrede van Utrecht (1713), voornamelijk gedurende de jaren 1720-1733. Deel I Achtergronden en algemene aspecten (Groningen, 1980).
- ALEVA, J.J.F., Delging van staatsschuld (Leiden, 1915).
- ALTING BÖSKEN, J.A., Over Geldleeningen hier te lande door vreemde Mogendheden aangegaan (Utrecht, 1864).
- AUSGEWÄHLTE Lesestücke zum Studium der politischen Ökonomie. Das Staatsschuldenproblem. Hrsg Diehl, K./Mombert, P. (Karlsruhe, 1923).
- BAASCH, E., Holländische Wirtschaftsgeschichte (Jena, 1927).
- BAELDE, M., Financiële politiek en domaniale evolutie in de Nederlanden onder Karel V en Filips II (1530-1560), in: TvG (76) 1963.
- BAKE, J., Gedachten over de Publieke Schuld (1844).
- BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief (Den Haag, 1854).
- BARBOUR, V., Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century (Baltimore, 1950).
- BARRO, J., Are government bonds neth wealth? in: Journal of Political Economy, (Nov./Dec. 1974).
- BARTSTRA, J.S., Vloosterstel en Legeraugmentatie 1770-1780 (Assen, 1952).
- BASTABLE, C.F., Public Finance (London, 1892).
- BEHRENS, R.E., Ontwikkeling der Rotterdamse Gemeenteschuld van het jaar 1851 af tot den Wereldoorlog (Arnhem, 1932).
- BERCKUM, J.J., Das Staatsschuldenproblem im Lichte der klassischen Nationalökonomie (Leipzig, 1911).

- BERGHUIS, W.H., *Ontstaan en Ontwikkeling van de Nederlandse Beleggingsfondsen tot 1914* (Assen, 1967).
- BLOCKMANS, W.P., en HERWAARDEN, J. VAN, *De Nederlanden van 1493 tot 1555: binnenlandse en buitenlandse politiek*, in: AGN deel 5, blz. 443-491.
- BLOK, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, deel 2, 3 (Leiden, 1913²).
- BOISSEVAIN, G.M., *Gewone en Buitengewone Uitgaven* (Amsterdam, 1886).
- BOLKESTEIN, N., *De invloed van de financiële politiek der overheid op de verdeling van lasten en baten over den tijd. (De problemen: belastingen of leening, heffing ineens of jaarlijkse belastingen, fondsvorming of omslagstelsel.)* (Groningen, 1948).
- BOSMAN, H.W.J., *Het vraagstuk belastingen of leningen in de huidige Nederlandsche situatie*, in: *Katholiek Staatskundig Maandschrift*, juli 1954, blz. 144 e.v.
- BOTS, A.C.M., *Economisch denken tijdens de Republiek*, in: AGN, deel 7, blz. 320-324.
- BRUGMANS, I.J., *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland 1795-1949* ('s-Gravenhage, 1976).
- BRUIJN, J.R., *De Admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713-1751* (Amsterdam, 1970).
- BRUNNER, K., *Mensbeeld en "maatschappij"-opvatting*, in: *Rotterdamse Monetaire Studies*, nr. 26 (Rotterdam, 1987).
- BUCHANAN, J.M., *Public Principles of Public Debt* (Homewood-Illinois, 1958).
- BUCHANAN, J.M., *Public Finance in democratic process* (Chapel Hill, 1967).
- BUCHANAN, J.M., *Politiek schuldbesef*, in: *Rotterdamse Monetaire Studies* 1984, nr.16.
- BUCHANAN, J.M. e.a., *Staatsschuld en politiek*, in: *Rotterdamse Monetaire Studies* 1984, nr.18.
- BUIJNSTERS, P.J., *Hieronymus van Alphen (1746-1803)* (Assen, 1973).
- BUIJS, J.T., *De Nederlandsche Staatsschuld sedert 1814. Vier voorlezingen* (z.pl., 1854).
- BUIST, M.G., *At Spes Non Fracta. Hope & Co. 1770-1815. Merchant Bankers and Diplomats at work* (Den Haag, 1974).
- BUIST, M.G., *The Sinews of War: The role of Dutch finance in European Politics (c.1750-1815)*, in: *Brittain and the Netherlands VI*, ed A.C. Duke & C.A. Tamse (Den Haag, 1977).
- BUIST, M.G., *Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden 1795-1844*, in: AGN deel 10, blz. 289-322.
- BUSSEMAKER, C.H.TH., *Een Memorie over de Republiek uit 1728* (Door G.J. Salignac Marquis de Fénélon, Frans gezant in Den Haag), in: *BMHG* (30) 1909, blz. 61-197.
- CAPADOSE, I., *De Algemene Rekenkamer en de Rekenplichtigheid in Nederland* (Den Haag, 1856).
- CARTER, A.C., *The Dutch and the English Public Debt in 1777*, in: *Economica* 1953.
- CARTER, A.C., *Dutch foreign investment in the light of the collateral succession inventories*, in: *TVG (LXVI)* 1953.
- CARTER, A.C., *The English public debt in the eighteenth century*, in: *Getting, Spending and Investing in Early Modern Times* (Assen, 1975), blz. 123 e.v.
- CARTER, A.C., *Neutrality or Commitment: the evolution of dutch foreign policy 1667-1795* (London, 1975).
- COURT, DE LA, P., *Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren* (Amsterdam, 1662).
- COURT, DE LA, P., *Aanwysingen der heilsame politieke gronden en maximen van de Republiek van Holland en Westvriesland*, uitg. Kernkamp, in: *BMHG* (65) 1935.
- CROWLEY, R.W., *Long Swings in the role of government: An analysis of wars and government expenditures in Western-Europe since the eleventh century*, in: *Public Finance/Finances Publiques (XXVI)* nr.1 (Den Haag, 1971).

- D., MR., (ps. J.J. DE ROVERE BREUGEL), Over de Belastingen, het Beheer der Geldmiddelen, de Staatsonkosten en de Bezoldiging der Ambtenaren staande de Republiek der Vereenigde Nederlanden (Amsterdam, 1837).
- DEKKER, R.M., Oproeren in Holland gezien door tijdgenoten. Ooggetuigeverslagen van oproeren in de provincie Holland ten tijde van de Republiek (1690-1750) (Assen, 1979).
- DEURSEN, VAN A.Th., Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek, in: BMHG (91) 1976 afl.1, blz. 45 ev.
- DEURSEN, VAN A.Th., Het kopergeld van de Gouden Eeuw. Volk en Overheid (Assen, 1979).
- DEURSEN, VAN A.Th., Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780, in: AGN deel 5, blz. 350-387.
- DICKSON, P.G.M., The Financial Revolution in England. A Study in the development of public credit 1688-1756 (London, 1967).
- DIFEREE, H.C., De Fondsenhandel tijdens de Republiek, in: Studiën over de geschiedenis van den Nederlandschen Handel (Amsterdam, 1908).
- DILLEN, VAN J.G., De beurscrisis te Amsterdam in 1763, in: TVG (37) 1922, blz. 241.
- DILLEN, VAN J.G., Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen in de 17de en 18de eeuw, in: De Economist 1923.
- DILLEN, VAN J.G., De Effectenkoersen aan de Amsterdamsche beurs 1723-1794, in: E.H.Jb. (17) 1931.
- DILLEN, VAN J.G., Kapitaalexport en politiek, in: TvG (1964), blz. 443-447.
- DILLEN, VAN J.G., Van Rijkdom en Regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek (Den Haag, 1970).
- DIRKSEN, W., Openbare financiën in Nederland van 1790 tot 1820; veranderingen bij de overgang van republikeinse statenbond naar koninkrijk, in: Overheidsfinanciën Ancien Régime, hedendaagse overheidsfinanciën. Handelingen van het International Colloquium Spa 16-19-IX-1971. Hist.Uitg. Pro Civitate nr.34 1972.
- DISCUSSIE, Wantje Fritschy, De Hollandse 100e en 200e penningen op effecten: belasting of schijnboekhouding? Een repliek. Maarten Prak, Staat en kapitaal tijdens de Republiek, in: Tijdschrift voor sociale geschiedenis (16) 1990, nummer 1, blz. 86-90.
- DONNER, O., Staatsform und Staatsverschuldung, in: Bankarchiv, 1 april 1934.
- DOORMAN, J., Neêrlands Financiewezen van den vroegeren en tegenwoordigen tijd, II delen (Utrecht, 1847).
- DOUBEN, N.H., Ontwikkeling van de normering der rijksbegroting in Nederland; 1814-1940, in: Maandschrift Economie (30) nr.3 december 1965, blz. 133-147.
- EHRENBERG, R., Die Amsterdamer Aktienspekulation im 17.Jahrhundert, in: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Dritte Folge. Dritter Band (Jena, 1892).
- EHRENBERG, R., Das Zeitalter der Fugger (1896).
- ELZINGA, S., Het Voorspel van den Oorlog van 1672 (Haarlem, 1926).
- ENGELHARD, J.L.F., Het Generaal-Plakkaat van 31 juli 1725 op de convooien en licenten en het lastgeld op schepen (Assen, 1970).
- ENGELS, P.H., De Belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden (Utrecht, 1862).
- FOCKEMA ANDREA, S.J., De Nederlandse Staat onder de Republiek (Amsterdam, 1961).
- FOKKER, G.A., Geschiedenis der loterijen in de Nederlanden (Amsterdam, 1862).
- FONTAINE, P.F.M., De Raad van State. Zijn taak, organisatie en werkzaamheden in de jaren 1588-1590 (Groningen, 1954).

- FRITSCHY, WANTJE, Overheidsfinanciën als uiting van "financieel onvermogen" van de achttiende eeuwse Republiek?, in: E.S.H.Jb. (48) ('s-Gravenhage, 1985).
- FRITSCHY, W., De patriottenbeweging in Nederland. Een verzetsbeweging tegen een financiële oligarchie?, in: Th.S.M. van der Zee, P.G.B. Thissen en J.G.M. Rosendaal, 1787 De Nederlandse revolutie (Amsterdam, 1988) blz. 52-69.
- FRITSCHY, J.M.F., De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1796-1801) ('s-Gravenhage, 1988).
- FRUIN, R., Geschiedenis van de Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek, uitg. Colenbrander, H.T. ('s-Gravenhage, 1901).
- GAASTRA, F.S., De VOC in Azië 1680-1795, in: AGN, deel 9, blz. 427-464.
- GELDER, VAN E., Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694 (Amsterdam, 1949).
- GOEDHART, C., De Neutraliteit van de Overheidsschuld (Leiden, 1949).
- GOEDHART, C., Honderd jaar Openbare Financiën (Leiden, 1956).
- GOEDHART, C., Hoofdlijnen van de Leer der Openbare Financiën (Leiden, 1958).
- GOLDSCHIED, R./SCHUMPETER, J., Die Finanzkrise des Steuerstaats. Beiträge zur politischen ökonomie der Staatsfinanzen, Rudolf Hickel (hrsg) (Frankfurt am Main, 1976).
- GÖTZEN, L., De Algemene Rekenkamer 150 jaar, in: Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde (38) 1964, blz. 258-272.
- GROENEVELD, F.Ph., De economische crisis van het jaar 1720 (Groningen, 1940).
- GROSSMANN, J., Die Amsterdammer Börse vor Zweihundert Jahren. Ein Beitrag zur Geschichte und das Börsenwesens im Mittleren-Europa 1672-1673. Nach Akten des Wiener Staatsarchives (Den Haag, 1876).
- HAAFTEN, VAN M., Kersseboom en zijn geschriften, in: De Economist, 1925, blz. 667-694, 819-844.
- HALL, VAN F.A., Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het koninkrijk der Nederlanden (Amsterdam, 1840).
- HARSIN, P., Les doctrines monétaires et financières en France du XVI-ième au XVIII-ième siècle (Paris, 1928).
- HART, 'T MARJOLEIN, Staatsfinanciën als familiezaak tijdens de Republiek: de ontvangers-generaal Doubleth, in: J.Th. de Smidt (uitg.), Fiscaliteit in Nederland, (Zutphen, 1987).
- HART, 'T MARJOLEIN C., In quest for funds. Warfare and state formation in the Netherlands, 1620-1650 (Leiden, 1989).
- HART, 'T MARJOLEIN, Staatsvorming, sociale relaties en oorlogsfinanciering in de Nederlandse republiek, in: Tijdschrift voor sociale geschiedenis, 16, nr.1, febr. 1990, blz. 61-85.
- HARTMANN, PETER CLAUS, Die Steuersysteme in Frankreich und England am Vorabend der französischen Revolution. Ein Strukturvergleich, in: Vom Ancien Régime zur französischen Revolution. Forschungen und Perspective., Ernst Hinrichs, Eberhard Schmitt, Rudolf Vierhaus (hrsg) (Göttingen, 1978).
- HARTOG, J., De Spectoriale Geschriften van 1741-1800. Bijdrage tot de kennis van het huiselijk, maatschappelijk en kerkelijk leven onder ons volk in de tweede helft der 18de eeuw (Den Haag, 1890²).
- HASENBERG-BUTTER, I., Academic Economics in Holland 1800-1870 (Den Haag, 1969).
- HECHT, F., Ein Beitrag zur Geschichte der Inhaberpapiere in den Niederlanden (Erlangen, 1869).
- HECKSCHER, E., Der Merkantilismus II (Jena, 1932).

- HEDENDAAGSCHE historie of Tegenwoordige Staat der Nederlanden XIV (Amsterdam, 1742).
- HOEK, VAN DER M.P., Public Finance and Public Debt. Een impressie van het 40e congres van het IIPF, in: Economisch-statistische Berichten 17-10-1984, blz. 977-979.
- HOOFT GRAAFLAND, H., De Staatsschulden getoetst aan de beginselen der Staatshuishoudkunde (Utrecht, 1851).
- HOOGERWERF, A., De groei van de overheid in Nederland sinds 1900. Aspecten van omvang, ontwikkeling, onevenwichtigheid en overbelasting, in: Bestuurswetenschappen nr. 4 juli/augustus 1977.
- HOOVER, KEVIN D., The new classical macro-economics. A special inquiry (Oxford, 1990).
- HOUTTE, VAN J.A., Geschiedschrijving, in: AGN deel 7 blz. 324-332.
- HOUTTE, VAN J.A., en UYTVEN, VAN R., Financiën, in: AGN deel 4, blz. 112-127.
- HOUTZAGER, D., Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1670 (Schiedam, 1950).
- HOVY, J., Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek (Propositie tot een gelimiteerd porto-franco) (Groningen, 1966).
- JANSEN, H.P.H., Kalendarium. Geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen. (Utrecht/Antwerpen, 1977³).
- JANSEN, H.P.H., Holland-Zeeland 1433-1482, in: AGN deel 4, blz. 271-291.
- JANSENS, G., Van de komst van Alva tot de Unies 1567-1579, in: AGN deel 6, blz. 215-243.
- JAPIKSE, N., Verslag van een onderzoek naar ongedrukte resoluties der Staten van Holland na 1752, in: BMHG (28) 1907
- JÈKZE, G., Cours de science des finances et de législation financière français. I, II, III (Paris, 1922, 1925, 1926).
- JONG, DE M., Bijdrage tot de geschiedenis van de theorie der wisselkoersen voor Adam Smith, in: De Economist, mei, juni, juli 1925.
- JONG, DE A.M., Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, Deel I De Nederlandsche Bank van 1814 tot 1864 (Haarlem, 1967²).
- JONG, DE-KEESING E.E., De economische crisis van 1763 te Amsterdam (Amsterdam, 1939).
- JONGSTE, DE J.A.F., Een bewind op zijn smalst. Het politiek bedrijf in de jaren 1727-1747, in: AGN deel 9, blz. 44-59.
- JONGSTE, DE J.A.F., De Republiek onder het erfstadhouderschap 1747-1780, in: AGN deel 9, blz. 73-91.
- KEESING, F.A.G., De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939 (1947, herdruk Nijmegen, 1978).
- KIMMAN, E.J.J.M., Kwijtschelding van staatsschuld (Assen/Maastricht, 1989).
- KLEIN, P.W., De Trippen in de 17de eeuw. Een theorie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt (Assen, 1965).
- KLEIN, P.W., Kapitaal en stagnatie tijdens het Hollandse vroeg-kapitalisme (Rotterdam, 1967).
- KLEIN, P.W., Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795, in: AGN deel 8, blz. 160-184.
- KOENEN, H.J., Voorlezingen over de Geschiedenis der Finantiën van Amsterdam (Amsterdam, 1855).
- KOOPMAN, DE of Bijdragen ten opbouw van Neêrlands koophandel en zeevaart, 1771.
- KRUIJVEL, J.G., Over Delging van Staatsschulden (Z.Pl., Z.Jr.).

- KUIJL, VAN DER ARJEN, De glorieuze overtocht. De expeditie van Willem III naar Engeland in 1688 (Amsterdam, 1988).
- LAAR, VAN DER H.J.M., Opperbankier en Wetenschapsman W.C. Mees 1813-1884 (Den Haag, 1978).
- LANDMANN, J., Geschichte des öffentlichen Kredits, in: Handbuch der Finanzwissenschaft, III, hrsg Gerloff/Neumark (Tübingen, 1958²).
- LANGE, DE H.J., Historische gegevens over de leeningen en buitengewone heffingen tijdens de crisis (Haarlem, 1916).
- LASPEYRES, E., Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihrer Litteratur zur Zeit der Republik (Leipzig, 1863).
- LENDERS, P., De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia 1740-1780, in: AGN deel 9, blz. 92-112.
- LERNER, A., The Burden of the National Debt, in: Income, Employment and Public Policy, essays (New York, 1948).
- LIESKER, R., Tot zinkens toe bezwaard. De schuldenlast van het Zuiderkwartier van Holland 1672-1794, in: Bestuurders en Geleerden, red. S. Groenveld, M.E.H.N. Mout, I. Schöffer, blz. 151-160 (Amsterdam/Dieren, 1985).
- LUZAC, E., Hollands Rijkdom, Vier delen (Leiden, 1780-1783).
- MAANEN, VAN R.J.C., Hollandse vermogensheffingen in de zeventiende en achttiende eeuw, in: Nederlands Archievenblad (88) maart 1984, blz. 61-72.
- MANN, F.K., Steuerpolitische Ideale: Vergleichende Studien zur Geschichte der ökonomischen und politischen Ideen und ihres Wirkens in der öffentlichen Meinung 1600-1935, in: Finanzwissenschaftlichen Forschungen 5 (Jena, 1937).
- MANSVELT, W.M.F., De crisis van 1763 en de economische achteruitgang van Amsterdam, (een discussie), in: TVG (37) 1922, blz. 400.
- MANSVELT, W.M.F., Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Indische Compagnie (Amsterdam, 1922).
- MANSVELT, W.M.F., Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Deel 1, (Amsterdam, 1924).
- MARION, M., Histoire financière de la France depuis 1715 (1914).
- MEES, W.C., Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland gedurende de tijd der Republiek (Rotterdam, 1838).
- MEISTER, K., Das Problem der Last in der Theorie der öffentlichen Schuld (Nürnberg, 1967).
- MENARD, S., Die Lehren der richtigen Verwendung des Staatskredits. Eine dogmenkritische Untersuchung (Jena, 1939).
- MERKUS, P.W.N., Schets van het Beheer der Algemeene Geldmiddelen tot het jaar 1810 (Arnhem, 1863).
- MEULEN, VAN DER A.J., Studies over het Ministerie van Van de Spiegel (Leiden, 1905).
- MEULEN, VAN DER W.W., Beschrijving van eenige West-indische plantageleeningen. Bijdrage tot de kennis van de geldbelegging in de achttiende eeuw, in: B.M.H.G. (25) 1904, blz. 490-580.
- MICHIENSEN, A., De Leer van het Staatskrediet. Leerhistorische studie (Antwerpen/Amsterdam, 1954).
- MILLER, E., Government Economic Politics and Public Finance 1000-1500, in: Fontana Economic History 1 (Middle Ages), blz. 340 e.v.
- MOERMAN, W.L. en VUCHELEN, J., Staatsschuld in de Lage Landen, in: Rotterdamse Monetaire Studies, Nr. 20, (Rotterdam, 1985).
- MOKYR, J., Industrialisation in the Low Countries, 1795-1850 (New Haven, 1976).

- MOLSTER, J.A., *De Geschiedenis der Staathuishoudkunde van de vroegste tijden tot heden* (Amsterdam, 1851).
- MUINCK, DE B.E., *Een Regentenhuishouding omstreeks 1700. Gegevens uit de privé-boekhouding van Mr. Cornelis de Jonge van Ellemeet, Ontvanger-Generaal der Vereenigde Nederlanden (1646-1721)* (Den Haag, 1965).
- MUSGRAVE, R.A., *Theorie der öffentlichen Schuld*, in: *Handbuch der Finanzwissenschaft* 3, hrsg. Gerloff/Neumark (Tübingen, 1958³), blz. 68.
- NEFKENS, Th.K., *De denkbeelden van de Borger omtrent de economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw*, in: *Maandschrift Economie* (36) nr.10 juli 1972, blz. 458-506.
- NIJENHUIS, I., *Isaac de Pinto en de lof der staatsschuld*, in: *Groniek, Gronings Historisch tijdschrift* dl.18, 1984, blz. 18-28.
- O'BRIEN, D.P., *The Classical Economists* (Oxford, 1975).
- OLDEWELT, W.F.H., *De Hoeffijserse schuld (1616-1681)*, in: *Jaarboek Amstelodamum* (51), 1959, blz. 37-52.
- OLSON, M., *The Logic of Collective Action* (Cambridge, 1965).
- OLSON, M., *The rise and decline of nations. Economic growth, stagflation and social rigidities* (New Haven/London, 1982).
- OUDERMEULEN, VAN DER, *Récherches sur le commerce ou idées relatives aux intérêts des différentes peuples de l'Europe*, 1-2 (Amsterdam 1779-1784¹, 1792²).
- OVERMEER, P.C.H., *De economische denkbeelden van Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834)* (Tilburg, 1982).
- PARKER, G., *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars* (Cambridge, 1972).
- PARKER, G., *The emergence of modern finance in Europe 1500-1730* in: *Fontana Economic History of Europe* 2, blz. 527-594.
- PARKER, G., *Spain, her Enemies and the Revolt in the Netherlands, 1559-1648*, in: *Spain and the Netherlands, 1559-1659. Ten Studies* (Fontana/Collins, 1979).
- PEACOCK, A., *The Rehabilitation of Classical Debt Theory*, in: *Economica* (39) 1959.
- PIEPE, K., *Die Thesen James Buchanan zur Last der Staatsverschuldung* (Münster, 1970).
- PIERSON, N.G., *Staatsuitgaven en Nationaal Verbruik*, in: *De Economist*, 1867.
- PIERSON, N.G., *Beschouwingen over Holland's Welvaart bij Engelse economen der 17de eeuw*, in: *Verspreide economische geschriften* II, 1910, blz. 209-246.
- PINTO, DE I., *Traité de la circulation et du crédit* (Amsterdam, 1771).
- PIRENNE, H., *The Stages in the Social History of Capitalism*, in: *American Historical Review* XIX, april 1914, blz. 494-515.
- PIRENNE, H., *A History of Europe* (New York, 1939).
- POCOCK, J., *Virtue, Commerce and History. Essays on Political Thought chiefly in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1985).
- POEL, VAN DER J., *De Unie van Utrecht, de geboorteklok van een Nederlands Belastingstelsel*, in: *Tributen aan het recht t.g.v. 100 jaar Weekblad voor Fiscaal Recht* (Deventer, 1971), blz. 31-48. Oorspronkelijke druk 1928.
- PORTA, A., *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam (1702-1748)* (Assen, 1975).
- POT, VAN DER C.W., *Bestuurs- en Rechtsinstellingen der Nederlandse Provinciën* (Zwolle, 1949).
- PRAK, M., *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1800* ('s-Gravenhage, 1985).

- PROBLEME der öffentlichen Verschuldung, hrsgs. Institut Finanzen und Steuern e.V. (Bonn, 1977).
- PRINGSHEIM, O., Beiträge zur wirtschaftlichen Entwicklungsgeschichte der Vereinigten Niederlande im 17-en und 18-en Jahrhundert (Leipzig, 1890).
- PROJECT Tot faciliteering der circulatie van penningen in de tegenwoordige omstandigheden moeiende strekken tot maintien van het Crediet ter Beurs van Amsterdam Pamflet KB 19008.
- RAA, TEN F.J.G. en BAS, DE F., Het Staatse Leger, 1568-1795, Deel V (Breda, 1921).
- RAPPORT nopens de oude schulden ter voldoening aan het Decreet van den 5. December 1796 Pamflet KB 22888.
- RAPPORT tekorten en schulden van de publieke sector, uitgebracht door de Commissie Economisch Deskundigen (Den Haag, SER Publicatie Nr. 27, 11 december 1985).
- REES, VAN O., Verhandeling over de Verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp (1854).
- REES, VAN O., Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der Achttiende Eeuw. Deel I (Utrecht, 1865).
- REITSMA, RICHARD, Dutch finance and the English taxes in the seventeenth century, in: Bestuurders en Geleerden, Uitg. S. Groenveld, M.E.H.N. Mout, I. Schöffer (Amsterdam/Dieren, 1985).
- RIEMENS, H., Het Amortisatie-Syndicaat. Een studie over de Staatsfinanciën onder Willem I (Amsterdam, 1935).
- RIEMENS, H., De financiële ontwikkeling van Nederland (Amsterdam, 1949).
- RIJKSARCHIEVEN, DE in Nederland, deel I, Eindredactie L.P.L. Pirenne m.m.v. P. van Iterson en P.G.J.M. Wagenaar ('s-Gravenhage, 1973).
- RILEY, J.C., Life annuity-based loans on the Amsterdam capital market towards the end of the 18th century, in: E.S.H.Jb. (36) ('s-Gravenhage, 1973), blz.108.
- RILEY, J.C., International Government Finance and the Amsterdam Capital Market 1740-1815 (Cambridge, 1980).
- RILEY, JAMES, The dutch economy after 1650: Decline or growth?, in: Journal of European Economic History 13 (1984), blz. 521-569.
- ROEVER Az, DE N., De Amsterdamse Weeskamer (Amsterdam, 1878).
- ROGIER, L.J., Eenheid en Scheiding. Geschiedenis der Nederlanden 1477-1813 (Utrecht/Antwerpen, 1974⁴).
- SAHNI, B.S., Public expenditure analysis (Rotterdam, 1972).
- SCHAMA, S., The exigencies of war and the politics of taxation in the Netherlands 1795-1810, in: War and economic development. Essays in memory of David Joslin, ed. J.M. Winter (Cambridge, 1975).
- SCHAMA, S., Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813 (New York, 1977).
- SCHAMA, S., Overvloed en onbehagen. De nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw (Amsterdam, 1988).
- SCHANZ, G., Öffentliches Schuldenwesen, in: Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im 19-en Jahrhundert II (Leipzig, 1908).
- SCHEPPER, DE H., De burgerlijke overheden en hun permanente kaders 1480-1570, in: AGN deel 5, blz. 388-405.
- SCHOUTEN, D.B.J., Overheidsfinanciën in de volkshuishouding (Leiden, 1950).
- SICKENGA, F.N., Bijdrage tot de Geschiedenis der Belastingen in Nederland (Leiden, 1864).

- SILLEM, J.A., De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van Isaac Alexander Gogel (Amsterdam, 1864).
- SLICHER VAN BATH, B., De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850 (Utrecht / Antwerpen, 1977⁴).
- SLINGELANDT, VAN S., Staatkundige Geschriften tot aan het jaar 1795, V (Amsterdam, 1802-1805).
- SMEETS, M., Het verband tussen de stijging van de staatsschuld en de tekorten op de rijksbegroting, in: Economisch-Statistische Berichten 8-10-1947, blz. 796-799.
- SMIT, J., Inleiding Archief Financie Holland (Onvoltooid manuscript, ARA (Den Haag, 1953).
- STEIN, VON L., Lehrbuch der Finanzwissenschaft etc. (Leipzig, 1878).
- STERKS, C.G.M., Begrotingsnormen (Groningen, 1982).
- STENEKER, G., De oude en nieuwe kameralistische boekhouding (Leiden, z.j.).
- STEVERS, Th.A., Welke factoren bepalen de veranderingen in het niveau en de structuur van de belastingen in de 19de en 20ste eeuw, in: Smeetsbundel blz. 327-358 (Deventer, 1967).
- STEVERS, Th.A., De determinerende factoren voor de veranderingen in het niveau en de structuur van de overheidsfinanciën (Tilburg, 1973).
- STEVERS, Th.A., Begrotingsnormering 1814-1939, in: E.S.H.Jb. 39 (1976), blz. 101-148.
- STEVERS, Th.A., De rekenkamer (Leiden/Antwerpen, 1979).
- STEVERS, Th.A., Verwarring over schuldfinanciering, in: Toegepaste Economie, Grenzen en Mogelijkheden, Uitg. H. den Hartog en J. Weitenberg ('s Gravenhage, 1984), blz. 317-335.
- STEVERS, Th.A., Adam Smith contra Domar of: dreigt er een staatsbankroet?, in: Zicht op de bancaire en monetaire wereld, red. J.H. Koning, G.P.L. van Roy, J.J. Sijben (Leiden/Antwerpen, 1984), blz. 439-467.
- STEVERS, Th.A., Government Debt Financing, Defining the Issues, (Paper van de conferentie Democracy in Deficit, te Rotterdam, 17 januari 1985).
- STEVERS, Th.A., De openbare financiën in de volkshuishouding, deel 3: Schuldtheorie (Leiden, 1988).
- STETTNER, W.F., Carl Dietzel, Public Expenditures and the Public Debt, in: Income, Employment and Public Policy (New York, 1948), blz. 276-299.
- STETTNER, W.F., Sir James Steuart on the public debt, in: The quarterly journal of economics, Vol.59 1944-1945, blz. 451-476.
- STORK-PENNING, J.G., Het Grote Werk. Vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successie-oorlog 1705-1710 (Groningen, 1958).
- TEMPLE, W., Observations upon the United Provinces of the Netherlands. With an introduction of G.N. Clark (Cambridge, 1932).
- TERDENGHE, H., Zur Geschichte der holländischen Steuern im 15. und 16. Jahrhundert, in: Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Band XVIII, 1925 (Reprint New York/London, 1968).
- THEVISSSEN, J.S., Uit de voorgeschiedenis van het Liberalisme in Nederland (Amsterdam, 1930).
- THYM, W.R., Öffentliche Ausgaben und öffentliche Schuld. Carl Dietzels Beitrag im Lichte moderner Theorie (Erlangen/Nürnberg, 1968).
- TIJN, VAN Th., Pieter de la Court. Zijn leven en zijn economische denkbeelden, in: TVG (69) 1956, blz. 304-370.
- TJADEN, A.J., De reconquista mislukt. De opstandige gewesten 1579-1588, in: AGN deel 6, blz. 244-257.
- TJADEN, A.J., De opstandige gewesten 1589-1609, in: AGN deel 6, blz. 258-261.

- TRACY, JAMES D., *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands. Renten en Renteniers in the County of Holland, 1515-1565* (Berkeley, 1985).
- VEENENDAAL, A.J., *De Republiek voor het laatst als grote mogendheid 1702-1727*, in: AGN deel 9, blz. 16-30.
- VEGA, DE LA J., *Confusions de Confusiones. Herdruk van den Spaanschen tekst met Nederlandsche vertaling. Inleiding en toelichtingen door M.F.J. Smit ('s-Gravenhage, 1939).*
- VELUWENKAMP, J.W., *Ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt in de tijd van de Republiek. De Amsterdamse handelsfirma Jan Isaac de Neufville & Comp., 1730-1764* (Meppel, 1981).
- VOORLEZINGEN over de geschiedenis der finantiën van Amsterdam, door H.J. Koenen, lid van den gemeenteraad aldaar (Amsterdam, 1855).
- VOORT, VAN DE J.P., *De westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Nijmegen, 1972).
- VOORTHUIZEN, W.D., *De Republiek der Verenigde Nederlanden en het Mercantilisme* (Den Haag, 1964).
- VRANKRIJKER, DE A.C.J., *Geschiedenis van de Belastingen* (Bussum, 1969).
- VRIES, DE JAN, *Barges and Capitalism. Passenger transportation in the dutch economy, 1632-1839* (Utrecht, 1981).
- VRIES, DE JOH., *Van de Spiegel's "Schets tot een Vertoog over de intrinsique en relative Magt van de Republiijk."* 1782, in: E.S.H.Jb. (27), blz. 81-100 (Den Haag, 1958).
- VRIES, DE JOH., *De Economische Achteruitgang der Republiek in de Achttiende Eeuw* (Leiden, 1968²).
- VRIES, DE JOH., *Een Eeuw Vol Effecten. Historische Schets van de Vereniging voor de Effectenhandel en de Amsterdamse Effectenbeurs, 1876-1976* (Amsterdam, 1976).
- VRIES, DE JOH., *Tijd der publieke schuld. Enige notities over het geval Nederland van omstreeks 1700 tot 1850*, in: *Handelingen van het 9de Internationaal Colloquium Spa* 12-16 september 1978.
- VRIES, DE JOH., *De wolf kwam.... de jaren 30 in Nederland: het economisch gezichtspunt*, in: *De jaren Dertig. Aspecten van crisis en werkeloosheid*, red. P.W. Klein/G.J. Borger (Amsterdam, 1977).
- WAGNER, A., *Die Ordnung der Finanzwissenschaft und der öffentlichen Kredit*, in: *Schönberg's Handbuch der politischen ökonomie I* (Tübingen, 1897).
- WEBBER, CAROLYN en WILDAVSKY, AARON, *A history of taxation and expenditure in the western world* (New York, 1986).
- WEE, VAN DER H., *Monetary, Credit and Banking Systems*, in: *Cambridge Economic History of Europe*, Vol. V, Ed. Rich en Wilson (Cambridge, 1977).
- WEEVERINGH, J.J., *Handleiding tot de Geschiedenis der Staatsschulden. Deel I. Nederlandsche Staatsschuld* (Haarlem, 1852).
- WICKEVOORT, VAN - CROMMELIN, H.S.M., *Hoe Amsterdam aan geld kwam*, in: *De Economist*, (XLVII) 1898, blz. 910-911.
- WIJLER, J.S., *Isaac de Pinto, Sa Vie et ses Oeuvres* (Apeldoorn, 1923).
- WIJN, VAN H., *Bijvoegsels en Aanmerkingen voor de Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar, IIde en laatste deel* (Amsterdam, 1801).
- WILSON, Ch., *Dutch Investment in eighteenth century England. A note on yardsticks*, in: *Economic History Review*, 2nd series, Vol. XII, 1960; Herdrukt in: A.C. Carter, *Getting, Spending and Investing in early modern times* (Assen, 1975).
- WILSON, Ch., *Treasure and Trade Balances: The mercantilist problem*, in: *Economic History and the Historician. Collected Essays* (London, 1969).

- WILSON, Ch., Taxation and the decline of empires, an unfashionable theme, in: *Economic History and the Historician. Collected Essays* (London, 1969).
- WILSON, Ch., *Anglo-Dutch Commerce and finance in the eighteenth century* (1978²).
- WISEMAN, J. / PEACOCK, A.T., *The growth of public expenditure in the United Kingdom* (Princeton, 1961).
- WIT, DE H.A.M., Tussen praktijk en theorie. Een schets van belastingen en belasting hervormingsplannen in de achttiende eeuw in de Republiek en enkele andere West-Europese staten, in: *Fiscaliteit in Nederland*, J.Th. de Smidt (uitg.) (Zutphen, 1987).
- WITTE, DE VAN CITHERS, J., Denkbeelden van de Raad van State in 1794 omtrent crediet en geldleeningen, in: *Sloet tot Oldhuis' Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* (XIII) 1956.
- ZANDEN, VAN J.L., De economie van Holland in de periode 1650-1850. Groei of achteruitgang?, in: *BMHG* 102 (1987), blz. 562-609.
- ZIELENZIGER, K., *Die alten deutschen Kameralisten; Ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie und zum Problem des Merkantilismus* (Jena, 1914).
- ZIJLSTRA, S., Des lieven geldes isser an alle soorten gebreck. Een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de landschap Drenthe tussen 1600 en 1745, in: *Drentse historische studien*, VII (Assen, 1983).

SUMMARY

The Deficit: Public Debt in the Dutch Republic

The origin of the autonomous provincial finances in Holland dates back, apart from minor apportionments to cover the costs of the meetings of the States, to 1537. In that year the first provincial taxes were imposed in addition to the existing municipal excises, producing revenues that were administered by the provincial states. Characteristically, this new source of income served as a basis for the sale of life-annuities, a fund-raising device which had reached Holland and Zeeland from France and Flanders in the fourteenth century. The sale of annuities under municipal guarantee was practised on a fairly large scale by the dukes of Burgundy, and reports of financial problems in the towns and of the unilateral interest rate reductions were not uncommon between 1450 and 1500. The first mention of provincial annuities was in 1482, when the states of Holland floated a loan which was guaranteed collectively by the seals of the six largest towns. The steady income from taxes formed a solid basis for the finances and for the public credit of the states of Holland, which were placed on a relatively sound footing by the burgeoning of the economy after 1565, in contrast to the financial problems of the Habsburgs, who had not only to contend with difficulties in the Mediterranean region but also to provide financial support for the government in the Low Countries.

One of the tasks of the Duke of Alva was to reorganise the finances of the Low Countries and to ensure that all administrative and military costs could be met without the financial assistance of Spain. In the years immediately after 1572 the Republic experienced serious financial problems, and seems to have been three years in arrears in interest payments. Between 1560 and 1570 redeemable annuities yielded 5 to 6 per cent per year, rising to 13 per

cent up to 1590 and thereafter falling to 7 to 9 per cent, remaining at that level throughout the first decades of the seventeenth century.

Though revenues were increasing by means of taxes, the imposition of 'convoy and licence' duties and the 'verpounding' tax on land and houses, they were insufficient to meet the costs of defence when the Spaniards mounted offensive campaigns, as was the case up to about 1590 and after 1598. The Republic thus achieved its greatest military successes in the 1590s. Nevertheless, compared with the dramatic rise in costs between 1600 and 1610, when Spinola launched his offensive campaigns, the economic burden could as yet be termed light.

As there was no national system of taxation in the Republic, the financial contributions of the various provinces to the federal budget were fixed on a quota basis, which meant in principle a continuation of the traditional system in which feudal lords were granted funds by the states of their territories. The States General, in permanent session, constituted the highest body in the Republic, but the provinces were autonomous in their own internal affairs. A major problem was Article 9 of the Union of Utrecht, stating that resolutions had to be voted unanimously by the provincial delegates in order to be valid. Just as the provinces were highly autonomous members of the Union, so too the delegates to provincial assemblies retained a large measure of independence. It was the rule in all provincial states that no delegate with the right to vote was bound to accept a majority vote relating to taxes. In 1616 the quota of Holland was set at 58 per cent, but given its economic resources, its influence in the Republic was much greater, even though from the institutional point of view it was not always possible to make effective use of its predominance. The position occupied by Amsterdam in the states of Holland was analogous to that of the province in the States General.

The systematic floating of loans to finance public expenditure, and specifically the costs of war, began in Holland about 1600. In 1599 the provincial deficit was 1.2 million guilders; resolutions passed in 1603 refer to 1.4 million guilders. In 1605 and 1606 extensive consultations were held on the steeply rising burden of debt, especially in the form of bonds. However, the increase in the public debt (from 5 million guilders in 1600 to 17.5 million in 1609) does not appear to have caused major problems and the rate of interest paid by the province was reduced continuously. The tax revenue offices in the towns floated loans in relation to individual assessments in the register of the Hundreth Penny opened in 1600, following the system traditionally used for the sale of municipal bonds.

The sharp rise in debt after 1621 (averaging almost 3 million guilders per year up to 1632, and more than 4.5 million in the succeeding years) was however quite unprecedented. The total revenue from ordinary taxes was 10 million guilders in 1634, as against war costs of 11 million, and administrative costs plus interest payments approaching 5 million. The total additional costs incurred by the war were met by means of loans, and complaints about

the high level of taxation were universal. In 1647 Holland's indebtedness resulting from the Eighty Years War amounted to 126.5 million guilders, and the own debt of the Generality had increased to 12.6 million, not counting the arrears in the payment of the army and suppliers. It was owing to the exceptional administrative qualities of Johan de Witt that the growth of debt was halted. The pressure of the interest payments was even effectively reduced and Holland succeeded in transforming the annual deficit of 1.1 million guilders of the 1650s into a surplus of 1.3 million in the following decade.

The Republic reached the height of its economic prosperity and political power in this period, and foreign visitors were astonished by the low rates of interest at which the rulers in the Republic could borrow relatively vast amounts of capital often in a short space of time. Holland was called 'the classical country of public debt'. Compared with the neighbouring countries the Republic, or Holland at least, was in an advantageous position, possessing both the instruments and the capital to attract long-term loans at low interest rates. Though interest payments, like other official disbursements, were discharged through the tax revenue offices, no specific tax was ever farmed out or used to fund a loan.

The size of the total debt as it stood about 1650 meant however that a large proportion of the revenue was absorbed by interest payments, eroding the state's capacity to respond to future financial emergencies. De Witt was well aware of this, and though there was no pressing need at that time, he took precautionary measures in the form of a interest rate reduction and debt redemption so as to create more scope for financial manoeuvre.

In this context his preference for life annuities or even self amortising annuities is significant. Unlike bonds and redeemable annuities, which were perpetual, life annuities automatically came to an end with the death of the person concerned, thus freeing the state of further payments. His efforts to curb the sale of bearer bonds however were in vain. Between 1670 and 1715 loans were almost exclusively contracted by means of bonds. Holland's total debt rose from 128 million guilders in 1670 (cf. 126 million in 1650) to 310 million in 1715. As the States General later observed in diplomatic terms, at that time 'reasons of state were allowed to take such precedence over the principles of finance as to render the situation virtually past saving'.

The Hundreth and Two Hundreth Pennies, extraordinary taxes imposed on wealth and property, became permanent, and the system of indirect taxation was refined and extended wherever possible. The interest rate, nominally 4 per cent, fell at the same time to a de facto 2.5 per cent, a difference which was accepted without demur by the investors of capital. For even though investments in England (via London) were not uncommon, and foreign states borrowed on the Amsterdam capital market, there was no question of a scarcity of capital or reduced credit-worthiness. The problem after 1715 was that the state lacked the revenues needed to borrow still more.

Discussions on putting the Republic's finances in order focused mainly on changes in the indirect taxes, especially their organisational aspects. But without success, as the grand pensionary Van Slingelandt was obliged to conclude in 1727. Attempts to reorganise the 'verpounding' tax registers, by then established for almost a century, were also only partially successful, and revision of the registers for the Hundreth and Two Hundreth Pennies which had to take account of the changes in personal wealth, was not considered to be desirable. While deplored, the heavy burden of debt was at the same time regarded as the inevitable, direct consequence of defending national sovereignty. Cutting down public spending was viewed as the only possible solution.

The Republic's financial situation in 1715 was similar to that in 1650. But in 1715 it somehow failed to regenerate the dynamic process which characterised developments in the seventeenth century under De Witt. The wheels were kept turning until 1747, when the Republic's renewed involvement in war brought things to a standstill. After the war Holland had a persistent annual shortfall of 3 million guilders owing to the share in the war budget and higher interest payments.

This problem too was solved by means of various devices. Collecting taxes rather than farming out them yielded an additional 1 million guilders. Further savings of 1.7 million guilders were made on the war budget, and the remainder was raised by the expedient of cutting the financing costs by the conversion of expensive war loans into ordinary bonds. Between 1756 and 1780 the grand pensionary Steyn actually succeeded in paying off an average of 1.3 million nett per year, reducing the mountain of debt from 355 million guilders to 320 million. But in comparison with 1720, for instance, extraordinary taxes were a good 2 million guilders more, and ordinary taxes an additional 1 million. Such apparent financial abundance was achieved by means of cutting expenditure on the army and the navy to a level where the defence of the Republic could no longer be guaranteed, as became clear in 1778 in the Fourth Anglo-Dutch War. The money needed for maintenance of the army and the fleet was constantly lacking throughout the eighteenth century, but the restrictions imposed on politics by financial considerations were generally accepted.

The total indebtedness of the Treasury of the Generality grew from 15.5 million guilders in 1670 to 61.2 million in 1715, of which 36.7 million had been borrowed for account of the provinces to make up the arrears in their quota. Their failure to pay the interest due on those loans (3.8 million in arrears in 1714) plunged the Treasury into liquidity problems of such magnitude that it was forced to close down for more than nine months in 1715. Because of the provinces' arrears, the finances of the Generality showed a deficit up to 1755. Thereafter the situation gradually improved, though the Treasury was still without means to assist in solving the problems arising after the Fourth Anglo-Dutch War, when a revision of the war budget and the Admiralty finances were made.

The heavy investment in government loans, particularly between 1670 and 1715, coincided with the decline of the traditional staple market and the rapid expansion of the internationally-orientated financial sector of the economy. The loss of trade in the eighteenth century went together with the growth of international financial services. Besides investment in government loans, this led after 1750 to an upsurge in foreign borrowing on the Amsterdam capital market. Indeed, between 1770 and 1790 the rise in foreign investments outstripped the growth of the internal debt. The economic decline of the Republic in the eighteenth century was not however caused by the growth of financial capitalism. Examination of investment portfolios shows that it was persons and institutions not connected with trade, such as government officials, widows, almshouses and the like, whose money was invested first in domestic government bonds and later in foreign loans. The expansion of the financial market may therefore be attributed to the lack of alternative opportunities and the dwindling profits in the traditional sectors.

As a consequence of these developments the public debt tended to be considered too much from the point of view of the investor. The arguments against public debt advanced on macro-economic grounds by liberal classical economists were not unknown, but were applied solely in assessing the credit of England and France. Moreover, it would seem that the state of the domestic finances was treated as a top state secret so as not to damage the sound reputation of the province of Holland. The preservation of public credit-worthiness was held in practice to be the first axiom of debt-policy. It was not until after 1780 that authors like the grand pensionary Van de Spiegel pointed out that financing public expenditure by means of loans was a practice that undermined economic prosperity, the truth of which was widely recognised after the old Republic was superseded by the Batavian Republic and the state's finances were more open to scrutiny.

What were the economic consequences of the continuous borrowing to finance the costs of war and other public expenditure in the seventeenth and eighteenth centuries? Given the surplus of capital and the element of underspending in times of war, there were no direct economic consequences related to the finance of expenditure through loans. The composition of private investment portfolios does not indicate a 'driving out of private investment'. The lack of domestic private investment in the eighteenth century could have stemmed from the expectation of only small returns or from a declining interest in entrepreneurship. That the burden was shifted on to the future by less private capital formation, thus eroding the foundations of future economic prosperity, must be deemed equally unlikely.

In view of the proportions of the public debt, the question arises of how amortisation costs were borne, and how the tax burden was distributed. Compared with other countries in the seventeenth and eighteenth centuries, the tax burden was extremely high. So too however were the affluence and the national income. In absolute terms, taxation per capita at the end of the

seventeenth century in Holland was at a level not reached in England until the beginning of the nineteenth century. The public debt per capita in Holland in the closing years of the eighteenth century was double that of England.

The tax system as a whole was efficient in that it raised a relatively large public revenue without causing large-scale social unrest. But the high level of indirect consumption taxes meant a higher cost of living, higher wages and as a result a disadvantageous competitive position for local industry. On the other hand, property taxes had remained unaltered since the mid-seventeenth century. The instrument designed for that purpose, the *Hundreth* and *Two Hundreth Pennies*, had degenerated into an extraordinary 'verpounding' tax on land and houses, and in a virtual reduction in interest rates because it had not been adjusted to take account of changed personal wealth. The regent-renteniers, the principal subscribers to government loans, remained relatively unscathed. The burden of the debt meant that the interest payments on the public debt largely swallowed up the tax revenues. The bankruptcy of the state which became inevitable in 1787 was staved off temporarily by means of levies and compulsory loans until 1813.

The comparative ease with which money could be borrowed made it highly unlikely that the state of the public finances could prompt fundamental shifts in policy. There was no political imperative to review priorities because there was no direct link with tax increases to act as a natural restraint on public spending.

The possibility of borrowing meant that alternatives were not given due consideration. When the limits were reached it was too late for corrective measures. Decisions were taken and changes effected with the greatest of difficulty because the Republic's political institutions were dominated by private interest groups; modifications and reforms had little chance of acceptance. The lack of social mobility, the rigidity of social relations, found a counterpart in the calcination and the inability to innovate economically. Public finances could only be a reflection of this status quo. The deficit in public finances was rooted in the deficit in society: its inability to adapt to changing circumstances.

Bibliotheek K. U. Brabant

1 7000 01009104 0